

Σ Α Μ Ο Σ
ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

ΡΗΤΡΕΣ ΠΝΕΥΜΑΤΙΚΗΣ ΙΔΙΟΚΤΗΣΙΑΣ

© Απεικονιζόμενων αρχαίων και φωτογραφιών: Ο παρών αφιερωματικός τόμος περιέχει φωτογραφίες μνημείων και εκθεμάτων από τους αρχαιολογικούς χώρους και τα Αρχαιολογικά Μουσεία της Σάμου αντίστοιχα, που ανήκουν στην αρμοδιότητα της ΚΑ΄ Ε.Π.Κ.Α. Το Ελληνικό Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού διατηρεί τα πνευματικά δικαιώματα (copyright) επί των απεικονιζόμενων αρχαίων και επί των φωτογραφιών και το Ταμείο Αρχαιολογικών Πόρων εισπράττει τα τέλη δημοσίευσης αυτών (ν. 3028/2002). Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού παραμένει αποκλειστικά αρμόδιο για την παραχώρηση νέας άδειας χρήσης των φωτογραφιών και των απεικονιζόμενων αρχαίων σε οποιονδήποτε τρίτο.

© Κειμένων: Κωνσταντίνος Τσάκος, Μαρία Βιγλάκη-Σοφιανού.

© Έκδοσης: Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση / Τράπεζα Eurobank Ergasias Α.Ε., 2012

Απαγορεύεται η ολική ή μερική ανατύπωση, αναδημοσίευση ή αναπαραγωγή των κειμένων και των φωτογραφιών του παρόντος αφιερωματικού τόμου (ν. 2121/1993).

ISBN 978-960-9590-01-3

ΣΑΜΟΣ

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

Κείμενα:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΚΟΣ

ΜΑΡΙΑ ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ

Κοινοφελές Ίδρυμα
Ιωάννη Σ. Λάτση

ΣΤΙΣ ΣΕΛ. 4-5: *Luigi Mayer. Το Σαμιακό Ηραίο. Επιχρωματισμένη λιθογραφία (αρχές 19ου αι.).*

Π Ε Ρ Ι Ε Χ Ο Μ Ε Ν Α

<i>Πρόλογος του Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού</i> * 11	
<i>Πρόλογος του Αναπληρωτή Υπουργού Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού</i> * 11	
<i>Πρόλογος της Μαριάννας Ι. Λάτση</i> * 13	
<i>Πρόλογος των συγγραφέων</i> * 15	
ΣΑΜΟΣ, Ο ΤΟΠΟΣ. <i>Γη της Ιωνίας</i> [Κ. Τσάκος]	17
Η ΣΑΜΟΣ ΜΕ ΤΗ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού]	19
ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΤΟΥ ΒΑΘΕΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΥ [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού]	23
Η ΣΑΜΟΣ ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ. <i>Ιστορική επισκόπηση</i>	31
Οι προϊστορικοί χρόνοι [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (31)	
Οι ιστορικοί χρόνοι [Κ. Τσάκος] (34)	
Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ [Κ. Τσάκος]	55
Τα μεγάλα έργα υποδομής (56), Πολεοδομία, Δρόμοι, Αγορές (64)	
ΘΕΟΙ, ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑ	67
Το μεγάλο Ιερό της Ήρας (67), <i>Η ιστορία του Ιερού και τα οικοδομήματα</i> (70), <i>Τα δώρα στους θεούς</i> [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (78)	
Θεοί, λατρείες και Ιερά στην πόλη και στην ύπαιθρο (164) <i>Το Αρτεμίσιο</i> (166), <i>Το Θεσμοφόριο</i> (188), <i>Ιερά της Κυβέλης</i> (194) [Κ. Τσάκος]	
Η ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΑ ΖΩΗ	209
Τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης <i>Η γεωμετρική νεκρόπολη των τύμβων</i> [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (209) <i>Οι αρχαϊκές νεκροπόλεις</i> [Κ. Τσάκος] (214) <i>Νεκροταφεία κλασικών χρόνων</i> [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (232) <i>Ελληνιστικές και ρωμαϊκές νεκροπόλεις</i> [Κ. Τσάκος] (233) <i>Το παλαιοχριστιανικό κοιμητήριο</i> [Κ. Τσάκος] (246)	
Τα νεκροταφεία της υπαίθρου [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (246)	
ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ	251
Γαία και τροχός... <i>Δημιουργήματα των Σαμίων καλλιτεχνών της Γεωμετρικής Εποχής</i> [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (251)	
Οι αιώνες της ακμής <i>Κεραμική και κοροπλαστική της αρχαϊκής εποχής</i> [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού] (262) <i>Η μεγάλη πλαστική: Δημιουργίες από πώρο και μάρμαρο</i> [Κ. Τσάκος] (270) <i>Επιτύμβιες στήλες του Αυστηρού Ρυθμού με ανάγλυφη παράσταση</i> [Κ. Τσάκος] (294) <i>Η τέχνη στη Σάμο κατά τους κλασικούς χρόνους</i> [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού, Κ. Τσάκος] (296) <i>Πλαστική των κλασικών χρόνων</i> [Κ. Τσάκος] (301) <i>Ελληνιστική κεραμική: τόποι και τρόποι κατασκευής και εμπορική διακίνηση</i> [Κ. Τσάκος] (310) <i>Πλαστικές δημιουργίες των ελληνιστικών και των ρωμαϊκών χρόνων</i> [Κ. Τσάκος] (320) <i>Κεραμική και κοροπλαστική των ρωμαϊκών χρόνων</i> [Κ. Τσάκος] (334)	
Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ [Μ. Βιγλάκη-Σοφianού]	343
<i>Νομίσματα</i> (343), <i>Μια πολυτελής κατοικία</i> (348), <i>Η διασκέδαση</i> (353), <i>Η καθημερινότητα</i> (360), <i>Καλλωπισμός</i> (363), <i>Οικιακή λατρεία</i> (367)	
ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ	373
ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΑΡΧΕΙΑΚΩΝ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ	376

Η ΕΚΔΟΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ «Ο ΚΥΚΛΟΣ ΤΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ», στην οποία επιμελούνται και χρηματοδοτούν το Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και ο Τραπεζικός Όμιλος Eurobank, αποτελεί μια πραγματικά αξιόπαινη προσπάθεια που θέτει εξ αρχής ως κεντρικό στόχο την προβολή και ανάδειξη της πολιτιστικής κληρονομιάς της χώρας μας.

Στη σημερινή δύσκολη συγκυρία, η προστασία, ο σεβασμός και η αξιοποίησή της καθίστανται επιβεβλημένα όσο ποτέ άλλοτε, αφού ο πολιτισμός αποτελεί την Κιβωτό του Ελληνισμού και διατηρεί συνεκτική τη διαχρονική μας ταυτότητα. Ο τόμος *Σάμος: Τα Αρχαιολογικά Μουσεία* έχει επετειακό χαρακτήρα, αφού εφέτος η Σάμος γιορτάζει τα εκατό χρόνια από την Ένωσή της με τον κύριο ελλαδικό κορμό.

Η ιωνική Σάμος, ένα από τα μεγαλύτερα νησιά της Ελλάδας, βρίσκεται σε απόσταση αναπνοής από τα μικρασιατικά παράλια και τις αδελφές πόλεις της Ιωνίας. Η θέση της σε νευραλγικό σημείο, στο κέντρο των θαλάσσιων δρόμων που ενώνουν τον ελλαδικό χώρο με τις χώρες της Ανατολής και τους μεγάλους πολιτισμούς που αναπτύχθηκαν την πρώτη εποχή στην περιοχή αυτή, της έδωσε την ώθηση και την ευκαιρία να διαδραματίσει εξέχοντα ρόλο στο Αιγαίο και στην ευρύτερη περιοχή της Μεσογείου. Οι σχέσεις με την Ανατολή και η οικονομική ανάπτυξη που ακολούθησε οδήγησαν και στην άνθηση του πολιτισμού.

Τα υπέροχα δημιουργήματα του πολιτισμού αυτού που στεγάζονται στα δύο Αρχαιολογικά Μουσεία, στο Βαθύ και στο Πυθαγόρειο, θέλησε να προβάλλει εφέτος η παρούσα έκδοση. Κοντά στο παλαιότερο Αρχαιολογικό Μουσείο του Βαθέος, που φιλοξενεί τα μοναδικά ευρήματα των ανασκαφών του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, στο ονομαστό Ιερό της θεάς Ήρας, έχει προστεθεί προσφάτως το νέο Μουσείο Πυθαγορείου, που στεγάζει τα πλούσια ευρήματα των ανασκαφών της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας στην αρχαία πόλη.

Το Υπουργείο Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού στηρίζει σε κάθε περίπτωση και έμπρακτα τέτοιες πρωτοβουλίες, που φωτίζουν τη μοναδικότητα του ελληνικού πολιτισμού.

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΑΡΒΑΝΙΤΟΠΟΥΛΟΣ
Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων,
Πολιτισμού και Αθλητισμού

Η ΦΥΣΗ ΤΗΝ ΠΡΟΙΚΙΣΕ ΜΕ ΕΥΦΟΡΙΑ ΚΑΙ ΣΠΑΝΙΟ Κάλλος. Οι αρχαίοι συγγραφείς την ύμνησαν ως «κυπαρισσία», «ελαιούσα» και «ανθεμίδα». Η Σάμος ανταπέδωσε τα δώρα, δίνοντας στο παγκόσμιο πνεύμα μορφές αξεπέραστες: τον Πυθαγόρα, τον Επίκουρο, τον Αρίσταρχο. Χάρισε, επίσης, μνημεία μοναδικά και αριστουργήματα της τέχνης που σημάδεψαν τον ελληνικό πολιτισμό στα πρώτα του βήματα.

Κατοικημένη από την 3η χιλιετία π.Χ., έμεινε για αιώνες γνωστή μέσα από παραδόσεις και μύθους που μιλούσαν για την αίγλη της στα παλιά χρόνια και για τη δύναμή της στη ναυτιλία και στο εμπόριο. Στα αρχαϊκά χρόνια, η Σάμος έγινε ένα από τα μεγαλύτερα κέντρα του πολιτισμού της Ιωνίας, επιδεικνύοντας σημαντικά οικοδομήματα και σπουδαία τεχνικά έργα, σαν το ναό της Ήρας, το Ευπαλίνειο όρυγμα και τη Βιβλιοθήκη του Πολυκράτη. Στα χώματά της άνθησε η τέχνη και σμιλεύτηκαν σπάνια δείγματα της αρχαίας γλυπτικής, κούροι και κόρες που ξεπέρασαν τη φθαρτότητα του μαρμάρου. Εκεί βρήκε την πρώτη της έκφραση στην πέτρα η μνημειώδης αρχιτεκτονική, γεννώντας τον ελληνικό ιωνικό ναό.

Αυτήν την εικόνα της Σάμου, στην ακμή της, παρουσιάζει ο τόμος αυτός. Πνευματικό δημιούργημα αξίων επιστημόνων, συνεχίζει τη σημαντική εκδοτική δραστηριότητα του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση και του Τραπεζικού Ομίλου Eurobank, δραστηριότητα χάρη στην οποία γνωρίζουμε τον αρχαίο ελληνικό πολιτισμό και έχουμε την ευκαιρία, σ' αυτήν τη δύσκολη εποχή, να εμπνευστούμε από τα ιστορικά βήματα των προγόνων μας.

ΚΩΣΤΑΣ ΤΖΑΒΑΡΑΣ

Αναπληρωτής Υπουργός Παιδείας και Θρησκευμάτων,
Πολιτισμού και Αθλητισμού

ΑΝΑΛΑΜΒΑΝΟΝΤΑΣ ΠΡΙΝ ΑΠΟ ΔΕΚΑΠΕΝΤΕ ΧΡΟΝΙΑ την έκδοση της σειράς «Ο Κύκλος των Μουσείων», είχαμε πλήρη συναίσθηση του εθνικού καθήκοντος αλλά και της γοητευτικής πρόκλησης που ξεδιπλώνονταν μπροστά μας. Αν η άρτια τυπογραφική αποτύπωση των αριστουργημάτων που δημιούργησε ο αρχαίος ελληνικός πολιτισμός μπορεί να θεωρηθεί στις ημέρες μας ένα επιθυμητό, από τεχνικής πλευράς, ζήτημα, υπάρχει πάντοτε η ανάγκη οι αρχαιολογικές αυτές περιηγήσεις να αποπνέουν καλαισθησία αντάξια του αντικειμένου τους, να συνοδεύονται από επιστημονικά κείμενα που να αποδίδουν με ακρίβεια το ιστορικό και πνευματικό περίγραμμα της εποχής αλλά κυρίως να αποτίουν σεβασμό προς το μόχθο όλων των ανθρώπων που στα βάθη των αιώνων δημιούργησαν, διέσωσαν και συντήρησαν αυτά τα μοναδικής εμβέλειας παγκόσμια κειμήλια.

Στη μέχρι σήμερα διαδρομή αυτής της εκδοτικής πρωτοβουλίας, που το Κοινοφελές Ίδρυμα Ιωάννη Σ. Λάτση και ο Τραπεζικός Όμιλος Eurobank με συνέπεια επιμελούνται και χρηματοδοτούν, επισκεφθήκαμε τους σημαντικότερους και πλέον αναγνωρίσιμους αρχαιολογικούς χώρους και ιερά της πατρίδας μας. Ταυτόχρονα όμως δεν διστάσαμε να σταθμεύσουμε, να φωτίσουμε και να προβάλλουμε και λιγότερο γνωστούς, εξίσου ενδιαφέροντες ωστόσο αρχαιολογικούς χώρους και μουσεία, που αθροιστικά συνθέτουν το ψηφιδωτό του αρχαίου ελληνικού πολιτισμού.

Τόπος με κατάφυτες πλαγιές και ψηλά βουνά, άφθονα τρεχούμενα νερά και εύφορη γη η Σάμος, δεν είναι τυχαίο ότι αποτέλεσε πεδίο για την ανάπτυξη ενός σημαντικού πολιτισμού. Εδώ, κάτω από το λαμπρό φως της Ιωνίας, στις όχθες του ποταμού Ίμβρασου, δίπλα σε μια λυγαριά, βρέθηκε το ξόανο της μεγάλης θεάς που ταυτίστηκε με την Ήρα και στην οποία αφιερώθηκε το Ηραίο, ένα από τα μεγαλύτερα ιερά του αρχαίου κόσμου. Οι ανασκαφές στη γη του Ηραίου και σε άλλες τοποθεσίες του νησιού δεν σταματούν ακόμη και σήμερα να αποκαλύπτουν αριστουργήματα προερχόμενα από κάθε άκρη του τότε γνωστού κόσμου και να φανερώνουν ότι η Σάμος δεν εφησύχασε στην αυτάρκεια που της χάριζε το εύφορο φυσικό περιβάλλον της. Αντιθέτως, επιχείρησε να γίνει, και κατέστη τελικά, θαλασσοκράτειρα, αυξάνοντας την εδαφική κυριαρχία της με την ίδρυση αποικιών που απέφεραν ευμάρεια και πλούτο. Αποτέλεσμα αυτών ήταν η αποθέωση των καλών τεχνών και η άνθηση των επιστημών, λαμπρά δείγματα των οποίων θαυμάζουμε στη συλλογή που παρουσιάζεται σε αυτόν τον τόμο.

Η επιστημονική γνώση, η συγγραφική δεξιότητα αλλά, πρωτίστως, η αγάπη για τον τόπο καθιστούν τον κ. Κωνσταντίνο Τσάκο και την κα Μαρία Βιγλάκη-Σοφιανού ιδανικούς συγγραφείς ενός τέτοιου πονήματος. Τους συγχαίρω και τους ευχαριστώ θερμά. Στο πρόσωπό τους ευχαριστώ όλους τους εργαζόμενους στα μουσεία και τους αρχαιολογικούς χώρους του νησιού που συνέβαλαν στην πραγματοποίηση αυτού του έργου. Η συνεργασία με την ηγεσία και τις επί μέρους υπηρεσίες του Υπουργείου Παιδείας και Θρησκευμάτων, Πολιτισμού και Αθλητισμού ήταν παραδειγματική και εκφράζω την ευγνωμοσύνη μου για την καθοριστική συνδρομή τους στο έργο αυτό.

Στις δύσκολες εποχές που διέρχεται η πατρίδα μας, αποδεικνύεται, για μια ακόμη φορά, ότι ο πολιτισμός μπορεί να αποτελέσει τον φωτεινό φάρο που θα οδηγήσει τη χώρα μας στις αρχές και τις αξίες με τις οποίες οι πρόγονοί μας ενέπνευσαν όλη την οικουμένη.

ΜΑΡΙΑΝΝΑ Ι. ΛΑΤΣΗ

Η ΣΑΜΟΣ, προικισμένη από τη φύση, κατάφυτη από ελιές και πεύκα, και με καίρια θέση πάνω στους αιγαιοπελαγίτικους δρόμους που ένωναν τον ελλαδικό χώρο με τη Μ. Ασία και τις μεγάλες αυτοκρατορίες της Ανατολής, αλλά και τις πλούσιες χώρες του Βορρά με τον Νότο και την Αίγυπτο των Φαραώ, σημείωσε από πολύ νωρίς εμπορική, οικονομική και πολιτισμική ανάπτυξη, καταλαμβάνοντας σπουδαία θέση στον παγκόσμιο χάρτη. Οι Σάμιοι διασχίζοντας τη Μεσόγειο με τα ποντοπόρα πλοία τους ταξίδεψαν μέχρι τη μυθική Δύση και την *ἀργυρόρριζον* Ταρτησσό, ενώ στην Ανατολή στενές ήταν οι σχέσεις με τους σπουδαίους πρώιμους πολιτισμούς. Αποτέλεσμα ήταν η συσσώρευση πλούτου και γνώσης στο νησί, η ανάπτυξη ενός αξιόλογου πολιτισμού και η παραγωγή καλλιτεχνικών «θαυμάτων» από ντόπιους δημιουργούς. Ο αρχιτέκτονας Ροίκος, ο γλύπτης Γενέλεως, ο καλλιτέχνης Θεόδωρος, δάμασαν το μάρμαρο και το μέταλλο και πρόσφεραν στην ανθρωπότητα μοναδικά έργα τέχνης. Αυτές οι εντυπωσιακές δημιουργίες έφεραν τη Σάμο στην πρωτοπορία ανάμεσα στις αρχαίες ελληνικές πόλεις. Δεν είναι τυχαίος ο θαυμασμός του Ηροδότου, όταν την αποκαλεί «πολίων πασέων πρώτη ἑλληνίδων καὶ βαρβάρων».

Οι αξίες που δημιουργήθηκαν στο νησί, με τη ζωντάνια και τη δημιουργική διάθεση που γεννούν το Αιγαίο και η Ιωνία, ενέπνευσαν τον Πυθαγόρα και τον Επίκουρο, τον Ευπαλίνο και τον Αρίσταρχο, τον Ίβυκο και τον Ανακρέοντα, τον Μέλισσο και τον Αίσωπο και τόσους άλλους. Τα έξοχα αγάλματα κούρων και κορών, η μοναδική συλλογή των ξύλινων και των χάλκινων ευρημάτων, η εντυπωσιακή κεραμική και κοροπλαστική, η μικροτεχνία που ήλθαν στο φως με τις ανασκαφές στην αρχαία πόλη της Σάμου και στο Ηραίο, προκαλούν δέος και συγκίνηση στον επισκέπτη των δύο Αρχαιολογικών Μουσείων του νησιού, στο Βαθύ και στο Πυθαγόρειο. Αυτός ο πλούτος παρουσιάζεται σε τούτο τον τόμο-αφιέρωμα στον αρχαίο πολιτισμό του νησιού.

Η πρόταση για τη συγγραφή αυτού του τόμου, στο πλαίσιο της πολύτιμης σειράς του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση και του Τραπεζικού Ομίλου Eurobank «Ο Κύκλος των Μουσείων», ήλθε σε μια ιδιαίτερος σημαντική ιστορική συγκυρία, καθώς η Σάμος συμπληρώνει εφέτος εκατό χρόνια από την ένωσή της με την Ελλάδα. Η πόλη της Σάμου με το περίφημο Ιερό της, το Ηραίο, κρίθηκαν μνημεία παγκόσμιας πολιτιστικής κληρονομιάς και εντάχθηκαν στον κατάλογο της Unesco τον Δεκέμβριο του 1992.

Ανάμεσα στα αντικείμενα που περιλαμβάνονται σε αυτή την πολυτελή έκδοση υπάρχουν και ευρήματα αδημοσίευτα που παρουσιάζονται για πρώτη φορά στο ευρύ κοινό. Την έκδοση έκανε δυνατή η γενναιοδωρία του Κοινοφελούς Ιδρύματος Ιωάννη Σ. Λάτση και του Τραπεζικού Ομίλου Eurobank, το προσωπικό ενδιαφέρον της κυρίας Μαριάννας Λάτση για την προβολή του ελληνικού πολιτισμού, ο ενθουσιασμός και η αμέριστη συμπαράσταση σε κάθε πτυχή της διαδικασίας του Βαγγέλη Χρόνη, ο σχεδιασμός και η αισθητική του Δημήτρη Καλοκύρη, ο έμπειρος φακός του Σωκράτη Μαυρομμάτη, η επεξεργασία των εικόνων από τον Νίκο Λαγό και την Ελίζα Κοκκίνη, η φιλολογική επιμέλεια του Παντελή Μπουκάλα και η πολύχρονη εμπειρία της συντονίστριας όλης της προσπάθειας Ειρήνης Λούβρου. Τους ευχαριστούμε όλους θερμά. Με τη γόνιμη συνεργασία όλων των συντελεστών η Σάμος απέκτησε ένα πολύτιμο εφόδιο που θα διαλαλεί την αξία και την ποικιλία του ιωνικού πολιτισμού της.

Οι συγγραφείς

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΚΟΣ, Επίτιμος Έφορος Αρχαιοτήτων

ΜΑΡΙΑ ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Αρχαιολόγος, αναπληρώτρια προϊσταμένου της ΚΑ' ΕΠΚΑ

ΣΑΜΟΣ, Ο ΤΟΠΙΟΣ

Γη της Ιωνίας

*Δόρουσα... Δρύουσα... Κυπαρισσία... Έλαιούσα... Μελάμφυλλος... Φυλλάς...
Μελάνθεμος... Άνθεμίσ...*

ΜΕ ΤΕΤΟΙΑ ΕΠΙΘΕΤΑ η αρχαία φιλολογία ύμνησε τη Σάμο, για τα απέραντα δάση της, για τη μεγάλη ποικιλία φυτών και ανθέων που χαρακτηρίζουν το τοπίο της. Ύδρηλή τη θέλει ο Ομηρικός Ύμνος στον Δήλιο Απόλλωνα, για τα πολλά νερά της. Βρίσκεται στο Ανατολικό Αιγαίο, είναι ένα από τα μεγαλύτερα νησιά του αρχιπελάγους, με έκταση 480 τ. χλμ., και σε ελάχιστη απόσταση από τη μικρασιατική ακτή, από την οποία τη χωρίζει το στενό της Μυκάλης, ο *Έπταστάδιος Πορθμός* των αρχαίων πηγών.

Πανύψηλα, κατάφυτα βουνά, με πυκνά δάση, ο Κέρκης (1.440 μ.) και η Άμπελος (1.153 μ.), καθορίζουν τη φυσιογνωμία του τόπου. Στην εξαιρετικά ορεινή μορφολογία του εδάφους της λένε ότι οφείλει, άλλωστε, η Σάμος και το όνομά της –από μια πανάρχαιη ρίζα *SAMA*– που δηλώνει το ύψος, «*ἐπειδὴ σάμους ἐκάλουν τὰ ὕψη*», όπως αναφέρει ο γεωγράφος Στράβων (8, 3, 18). Την ίδια ρίζα τη βρίσκει κανείς και στα ονόματα άλλων «*ύψηλων*» τόπων, όπως η Σαμοθράκη, η Σάμος/Σάμη της Κεφαλονιάς, το Σαμικό Τριφυλίας.

Μικρές, αλλά εύφορες πεδιάδες, όπως ο κάμπος του Ηραίου-Χώρας και του Μεσόκαμπου στα ΝΑ, και κοιλάδες, με γόνιμο έδαφος και γλυκό κλίμα, ευνοούσαν τις καλλιέργειες και δικαίωναν το προσωνύμιο *Μακάρων νήσος* αλλά και την παροιμία *καὶ ὀρνίθων γάλα φέρει ἡ νήσος* που χρησιμοποιεί και ο ποιητής Μένανδρος. Από τα ποτάμια που αναφέρει η παράδοση, ο Ίμβρασος ταυτίζεται με το ρέμα των Μύλων, ενώ ο Χήσιος με τον σχεδόν επιχωματωμένο σήμερα χείμαρρο, στην περιοχή της αρχαίας πόλης, στα δυτικά του Αρχαιολογικού Μουσείου του Πυθαγορείου.

Άνθεμωτή επίστεψη πώρινης αρχαϊκής επιτύμβιας στήλης. 6ος αι. π.Χ.

Με τα απλά εργαλεία της εποχής οι τεχνίτες της αρχαίας Σάμου εξόρυσσαν από τα ορυχεία στο λόφο Καταρούγα ή Κουτσοδόνης, μεταξύ Πυθαγορείου και Χώρας, τον μαλακό ασβεστόλιθο που χρησιμοποιήθηκε στην ανέγερση οικοδομημάτων της αρχαίας πόλης της Σάμου και του Μεγάλου Ιερού της Ήρας. Η εικόνα των ορυχείων με τις συνεχείς σπηλαιώσεις και την εσωτερική πολυώροφη διαμόρφωση εντυπωσιάζει ακόμη και σήμερα.

Απέραντοι ελαιώνες απλώνονται στα χαμηλότερα μέρη, ενώ λαχταριστά αμπέλια καλύπτουν ακόμη και τις πιο ψηλές πλαγιές του βουνού που, για αυτόν ακριβώς το λόγο, ονομάστηκε Άμπελος. Αυτές ήταν και στην αρχαιότητα οι κύριες καλλιέργειες του νησιού που έδιναν τα φημισμένα σαμιακά λάδια και τα κρασιά, όπως και σήμερα. Από τα τρία βασικά προϊόντα, τα απαραίτητα για τη διατροφή του ανθρώπου, τον σίτον, τον οἶνον και το ἔλαιον, το νησί μπορούσε να εξασφαλίσει τα δύο. Το σιτάρι έπρεπε να το αναζητήσει αλλού. Κατάλληλη για την καλλιέργεια δημητριακών ήταν η γη της Αναΐας και της Βατινήτιδος, μια διαφιλονικούμενη για ατελείωτους αιώνες περιοχή στα εύφορα εδάφη της απέναντι μικρασιατικής ακτής, που θα γίνει τελικά η *Περαία τῶν Σαμίων* και ο σιτοβολώνας της νήσου.

Η ΣΑΜΟΣ ΜΕ ΤΗ ΜΑΤΙΑ ΤΩΝ ΠΕΡΙΗΓΗΤΩΝ

Σύντομη ιστορική επισκόπηση των ανασκαφών και της επιφανειακής έρευνας στο νησί

ΤΟ 1678 Ο ΑΡΧΙΕΠΙΣΚΟΠΟΣ ΣΑΜΟΥ ΙΩΣΗΦ ΓΕΩΡΓΕΙΡΗΝΗΣ αναφέρει σε έκθεσή του ότι οι δυναμικοί, γεμάτοι ζωή και θέληση νέοι κάτοικοι της Σάμου ήρθαν από την Ήπειρο, τη Μακεδονία, την Πελοπόννησο, τη Στερεά Ελλάδα, την Κρήτη, τη Μυτιλήνη, την Κύπρο, άλλα νησιά του Αιγαίου και από τη Μικρά Ασία.

Το 1702 με εντολή του Λουδοβίκου ΙΔ΄ φθάνει στη Σάμο ο Γάλλος γιατρός και φυσιολόγος Joseph Pitton de Tournefort. Ο εντυπωσιακός κυλινδρικός κίονας του μεγάλου ναού του Ηραίου, που υψωνόταν πάντα στη θέση του, και οι περιγραφές του ιστορικού Ηρόδοτου ωθούν τον Tournefort να διεξαγάγει ανασκαφική έρευνα στο χώρο.

Κατά τα έτη 1776 και 1797 οι M.G.F.A. Choiseul-Gouffier, D.R. Pococke και J. Dallaway περιγράφουν και σχεδιάζουν τα λιγοστά ορατά κτηριακά κατάλοιπα του Μεγάλου Ναού της Ήρας.

Το 1812 η αποστολή της Society of Dilettanti του Λονδίνου διεξάγει ανασκαφική έρευνα στο Ηραίο και εκπονεί ακριβή σχέδια αποτύπωσης.

Ακολούθησαν ανασκαφικές εργασίες το 1850 από τον διοικητή Γ. Κονεμένο δημοσία δαπάνη και με την επιστάσια του Γάλλου Victor Guerin, ενώ το 1853 συνεχίστηκαν από τον φιλόλαλο ηγεμόνα Ιωάννη Γκίκα ίδια δαπάνη. Κατά τα έτη 1855, 1862 και 1883 η υψηλή επίχωση, η πυκνή βλάστηση και ιδιοκτησιακά προβλήματα εμποδίζουν τους ερευνητές V. Guerin, K. Humann και M. de Clerc να αποκτήσουν σαφή εικόνα της κάτοψης του Μεγάλου Ναού του Ηραίου. Το 1879 ο Paul Girard ανακαλύπτει στη βορειοανατολική γωνία του μεγάλου ναού την περίφημη αρχαϊκή «Ήρα του Χηραμύη», που κατέληξε στο Παρίσι και μέχρι σήμερα κοσμεί το Μουσείο του Λούβρου.

Το 1886 γίνεται μια σύντομη προσπάθεια για έρευνα στη Δυτική Νεκρόπολη της αρχαίας πόλης (το σημερινό Πυθαγόρειο) από τον Άγγλο Th. Bent, ενώ ενδιαφέρουσες πληροφορίες έδωσαν οι ανασκαφές του J. Böhlau το 1894 και οι εργασίες των εφόρων Αρχαιοτήτων Δ. Ευαγγελίδη και Β. Θεοφανίδη.

Η αρχαιολογική σημασία της Σάμου τράβηξε το ενδιαφέρον των Γερμανών αρχαιολόγων, οι οποίοι με την υποστήριξη του αυτοκράτορα Γουλιέλμου προσπάθησαν να πάρουν από τη Σαμιακή Συνέλευση την άδεια για ανασκαφές στο Ηραίο. Με ενέργειες του Έλληνα προξένου στη Σάμο Ιωάννη Καλούτση, ύστερα από συνεννόηση με τον πρόεδρο της Συνέλευσης και αρχηγό του κόμματος της αντιπολίτευσης Θεμ. Σοφούλη, άρχισε το 1902-1903, κατά την περίοδο της ηγεμονίας της Σάμου, ανασκαφή από την εν Αθήναις Αρχαιολογική Εταιρεία υπό την επίβλεψη των Π. Καββαδία και Θ. Σοφούλη, ενώ εκπρόσωπος του ηγεμόνος είχε ορισθεί ο Γ. Θεοφανίδης. Η ανασκαφή είχε εξαιρετά αποτελέσματα καθώς οδήγησε στην αποκάλυψη των λειψάνων του ναού του Ροίκου στα θεμέλια του μεταγενέστερου Πολυκράτειου ναού. *«Τρέποντες νυν τον λόγον εις τα περί των ανασκαφικών έργων της Εταιρείας αναφέρομεν εν πρώτοις μεγάλην ανασκαφήν, ην επεχείρησεν η Εταιρεία εκτός του κράτους, εν τη ελληνική νήσω Σάμω»*, ανέφερε κατά την ανάγνωση των πεπραγμένων της Εταιρείας το 1902 ο γραμματέας της Π. Καββαδίας στη συνέλευση των εταίρων. Τη διενέργεια ανασκαφών σε ελληνικές χώρες εκτός του Κράτους καθιέρωσε ο εγκεκριμένος με το Βασιλικό Διάταγμα της 19ης Φεβρουαρίου 1899 Οργανισμός της Εταιρείας. Σύμφωνα με αυτόν, αρμόδια να αποφασίσει για τη διενέργεια ανασκαφών ήταν η συνέλευση των εταίρων με Ειδικό Κανονισμό. Μετά την ψήφιση του Κανονισμού από τη συνέλευση στις 13 Οκτωβρίου 1902 έγινε δυνατή η πραγματοποίηση ανασκαφών εκτός του Κράτους. Το Συμβούλιο, κάνοντας χρήση αυτού του δικαιώματος, επιχείρησε την ανασκαφή στο ναό της Ήρας στη Σάμο, αφού τον προηγούμενο χρόνο, το 1901, είχε λάβει σχετική άδεια από τη Σαμιακή συνέλευση. *«Μεγάλα προσεδόκα η αρχαιολογική επιστήμη εκ της ανασκαφής ταύτης... Το Ηραίον της Σάμου θεωρείτο ως το εθνικόν μνημείον των Ιώνων, ήτο δε ο μέγιστος των ναών της αρχαιότητος και προς τούτοις ο αρχαιότερος των μεγάλων ναών, ους ωκοδόμησαν οι εκ της Ελλάδος διά της καθόδου των Δωριέων αποδιωχθέντες και εις την Μικράν Ασίαν μεταναστεύσαντες Ίωνες»*, ανέφερε ο Π. Καββαδίας. Το 1910, ύστερα από ειδική σύμβαση της κυβέρνησης της σαμιακής πολιτείας με τα Βασιλικά Μουσεία του Βερολίνου, η ανασκαφή στο Ηραίο διεξήχθη υπό τη διεύθυνση των Theodor Wiegand και Martin Schede. Μέρος των ευρημάτων απομακρύνθηκε τότε από το νησί και μεταφέρθηκε στο Βερολίνο.

Οι ανασκαφές στο Ηραίο διακόπτονται το 1914 εξαιτίας του Α΄ Παγκοσμίου πολέμου.

Από το 1925 έως το 1939 οι ανασκαφές στο Ηραίο συνεχίζονται από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο υπό τη διεύθυνση του Ernst Buschor. Εκείνη την περίοδο έρχονται στο φως ο Εκατόμπεδος, τα θεμέλια του ναού του Ροίκου, οι ναοί Α-Ε, το Νότιο Κτήριο, η Νότια Στοά και τμήμα του προϊστορικού οικισμού.

Το 1928 άρχισε η ανασκαφή στο Κάστρο του Λυκούργου Λογοθέτη από τον W. Wrede, που ολοκληρώθηκε κατά τα 1965-1968 από τον U. Jantzen και δημοσιεύθηκε από τη R. Tölle-Kastenbein.

Το 1939 η επερχόμενη λαίλαπα του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου προκαλεί αναγκαστική διακοπή των εργασιών στο Ηραίο, ενώ χάνονται τα ανασκαφικά ημερολόγια, τα σχέδια, οι φωτογραφίες. Εκτός από την απώλεια ανθρώπινων ζωών χάθηκε και ένα σημαντικό κομμάτι της επιστημονικής δουλειάς πολλών ετών. Στοιχεία πολύτιμα για την ιστορία του τόπου εξαφανίζονται και ο δρόμος για την τεκμηριωμένη αναζήτηση του παρελθόντος γίνεται δύσκολος.

Οι ανασκαφές επαναλαμβάνονται το 1951 υπό την επίβλεψη του E. Buschor στην περιοχή του βωμού και της Νότιας Στοάς και του Vladimir Miložić στην περιοχή του προϊστορικού οικισμού. Από το 1963 έως το 1975 συνεχίζονται οι ανασκαφές στη Βόρεια Πύλη και γύρω από αυτήν καθώς και στον Μεγάλο Βωμό υπό τη διεύθυνση του E. Homann-Wedeking. Συμπληρωματικές ανασκαφές διεξάγονται το 1956 στα βόρεια της Ιεράς Οδού, στο αρχαϊκό Βόρειο Κτήριο, στο Κυκλικό Κτήριο, στο Ναό D και στην Ιερά Οδό.

Αγιασμός στο Ηραίο πριν από το ανασκαφικό έργο κατά το 1902.

Το 1966 με φροντίδα του U. Jantzen έγινε λεπτομερής αποτύπωση της έκτασης της αρχαίας πόλης σε κλίμακα 1:1000, σχέδιο που εξυπηρετεί ακόμη και σήμερα τη συνεχιζόμενη έρευνα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας.

Στη δεκαετία του 1980 ο W. Martini ανέσκαψε τις Ρωμαϊκές Θέρμες, τμήμα του οργανωμένου χώρου των αθλητικών εγκαταστάσεων της αρχαίας πόλης της Σάμου, ενώ στο Ευπαλίνειο Όρυγμα, που είχαν εντοπίσει ήδη από το 1882/1883 οι ιερωμένοι Κύριλλος Μονίνας (τη βόρεια είσοδο) και Θεοφάνης Αρέλης (τη νότια), εργάστηκαν οι W. Hörfner, R. Felsch και H. Kienast, ο οποίος δημοσίευσε τα αποτελέσματα της έρευνας. Ο H. Kienast μελέτησε επίσης και δημοσίευσε τα οχυρωματικά έργα της αρχαίας πόλης.

Το 1980 κατά τη συνέχιση των ανασκαφών στο Ηραίο υπό τη διεύθυνση του H. Kyrieleis ανακαλύπτεται στην Ιερά Οδό ο κορμός του μαρμάρινου κολοσσικού κούρου, που εκτίθεται στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βαθέος, και το 1984 έρχεται στο φως η κεφαλή του. Την ίδια χρονιά ανευρίσκεται στην Ιερά Οδό η έξοχη μαρμάρινη κόρη, ανάθημα του Χηραμύη στην Ήρα, η δίδυμη αδελφή της κόρης που εκτίθεται στο Μουσείο του Λούβρου.

Το 1998 η ανασκαφική έρευνα στην περιοχή της Ιεράς Οδού από τον αρχιτέκτονα H. Kienast φέρνει στο φως το Πρόπυλο, την είσοδο του Ιερού στα ανατολικά.

Από τον Απρίλιο του 2004 έως τον Δεκέμβριο του 2007 στο πλαίσιο των εργασιών υλοποίησης της μελέτης για τη διαμόρφωση και ανάδειξη του Αρχαιολογικού Χώρου, με χρηματοδότηση από το Επιχειρησιακό Πρόγραμμα Πολιτισμός

της Περιφέρειας Βορείου Αιγαίου του Γ' Κοινοτικού Πλαισίου Στήριξης, οργανώνονται από την ΚΑ' ΕΠΚΑ διάδρομοι πορείας επισκεπτών, σύγχρονοι χώροι υποδοχής του κοινού και αίθουσα πληροφόρησης, ενημερωτικές πινακίδες, μεταφορά της εισόδου στην ανατολική πλευρά, περίφραξη του χώρου κ.ά.

Το 2009 αρχίζει το πενταετές πρόγραμμα του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου, το οποίο περιλαμβάνει ανασκαφική διερεύνηση των κατώτερων αρχαιολογικών στρωμάτων στην περιοχή του Βωμού και βόρεια της Ιεράς Οδού, υπό τη διεύθυνση του Wolf-Dietrich Niemeier και τη συνεργασία της Ουρανίας Κουκά. Η ανασκαφή διεξάγεται με την εποπτεία της ΚΑ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων.

Η αλματώδης τουριστική ανάπτυξη του Πυθαγορείου οδήγησε την Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία στην ανάληψη εκτεταμένων ανασκαφών από το 1965, τις οποίες διηύθυναν κατά καιρούς πολλοί Έλληνες αρχαιολόγοι της Υπηρεσίας, Κ. Τσάκος, Δ. Χατζή-Βαλλιάνου, Μ. Μαρθάρη, Χρ. Τελεβάντου, Ο. Φιλανιώτου, Β. Γιαννούλη και Μ. Βιγλάκη-Σοφianού. Οι μακροχρόνιες έρευνες στο Πυθαγόρειο, παρά τον αναγκαστικά αποσπασματικό χαρακτήρα τους, είχαν εξαιρετικά αποτελέσματα με τη συγκέντρωση στοιχείων για τη μελέτη της ιστορίας, της πολεοδομικής οργάνωσης της πόλης, της επίγειας και της επέκεινα ζωής των αρχαίων Σαμίων. Τα αποτελέσματα των ανασκαφών της Ελληνικής Αρχαιολογικής Υπηρεσίας δημοσιεύονται κατ' έτος στα *Χρονικά του Αρχαιολογικού Δελτίου*. Πολλά από τα κινητά ευρήματα που ήρθαν στο φως, κοσμούν πλέον τις προθήκες του Αρχαιολογικού Μουσείου του Πυθαγορείου.

Εκτός της πολυετούς ανασκαφικής έρευνας στο Ηραίο και στο χώρο της αρχαίας πόλης της Σάμου η δραστηριότητα της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας επεκτάθηκε και στην υπαίθρο χώρα, σε περιοχές εκτός των γνωστών σημαντικών κέντρων. Στις Πούντες, ανατολικότερα από το Πυθαγόρειο, εντοπίστηκε εκτεταμένο αρχαίο λατομείο με πολλά λατομικά μέτωπα, από τα οποία εξορυσσόταν ασβεστόλιθος για δομικό υλικό. Δυτικά του Πυθαγορείου, στο λόφο Καταρούγα ή Κουτσοδόνη, εντυπωσιάζει συστάδα συνεχόμενων πολυώροφων σπηλαιώσεων στον φυσικό βράχο, από όπου γινόταν εξόρυξη εύθρυπτου πλακοειδούς ασβεστόλιθου, που έχει χρησιμοποιηθεί στην κατασκευή των ναών του Ηραίου και οικοδομημάτων της αρχαίας πόλης. Στους Μαυρατζαίους και στους Μυτιληνιούς αποκαλύφθηκαν σποραδικοί τάφοι αλλά και οργανωμένα νεκροταφεία. Στη θέση Καλογερά Σπαθαραίων διαπιστώθηκε η ύπαρξη κτηριακών καταλοίπων ρωμαϊκών και παλαιοχριστιανικών χρόνων, ενώ στην Πεταλούδα Κοντέικων-Υδρούσας κεραμικά εργαστήρια και ισχυρή κατασκευή –πιθανόν οχυρωματική– από ορθογωνισμένους ασβεστόλιθους. Το Καρλόβασι μάλλον ταυτίζεται με την αρχαία πόλη Γόργυρα. Στους ορεινούς Μανωλάτες με την υπέροχη θέα στο καταγάλανο πέλαγος υπάρχει εκτεταμένο αρχαίο λατομείο μαρμάρου, από το οποίο προέρχονται τα μαρμάρινα μέλη του Ηραίου. Αρχαίο λατομείο δείχνει και η ύπαρξη στην περιοχή του Παλαιοκάστρου ασβεστολιθικού κίονα, ύψους 4 μ. και διαμ. 0,80 μ., λίγο πριν από την τελική αποκόλλησή του από τον φυσικό βράχο. Στο ίδιο χωριό, στη θέση του Αγίου Τρύφωνα σώζεται σε καλή διατήρηση ισχυρή κατασκευή, πιθανόν τμήμα οχυρωματικού πύργου. Στην περιοχή του Μαραθοκάμπου έχουν εντοπισθεί ερείπια κτισμάτων της ύστερης αρχαιότητας. Στο δρόμο από το γραφικό Νιχώρι προς τα Σκουρέικα διατηρείται άριστα λαξευμένη σε βράχο επιγραφή του 6ου αι. π.Χ., η οποία μνημονεύει τα ονόματα των κατασκευαστών μιας ξύλινης γέφυρας πάνω από το ρέμα του ορεινού Πύργου, που οι μελετητές το ταυτίζουν με τον αρχαίο ποταμό Αμφίλυσο: *Τελέσανδρος καὶ Δημαγόρης αἰρεθέντες ἐποίηον Εὐρυκλῆς καὶ Χαρμόφιλος τέκτονες*. Κόγχες και λαξεύματα στο βράχο κάτω από το γεφύρι παραπέμπουν σε λατρεία Νυμφών.

ΣΕΛ. 23: Το Πασχάλειο κτήριο, το Αρχαιολογικό Μουσείο Βαθέος, που σύμφωνα με την επιθυμία του δωρητή Αλέξανδρου Πασχάλη, στεγάζει για πολλές δεκαετίες τα σπουδαία έργα μικροτεχνίας του Ηραίου.

ΤΟ ΧΡΟΝΙΚΟ ΤΗΣ ΙΔΡΥΣΗΣ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΩΝ ΜΟΥΣΕΙΩΝ ΤΟΥ ΒΑΘΕΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΠΥΘΑΓΟΡΕΙΟΥ

ΣΤΙΣ ΑΡΧΕΣ ΤΟΥ 1906 ο Αλέξανδρος Πασχάλης με επιστολή του προς τη Βουλή των Σαμίων δηλώνει την πρόθεσή του να ανεγείρει με δικές του δαπάνες κτήριο για τη στέγαση Μουσείου Αρχαιοτήτων και Βιβλιοθήκης. Στις 16 Αυγούστου 1909 τέθηκε με κάθε μεγαλοπρέπεια και με την παρουσία όλων των Αρχών της Σάμου ο θεμέλιος λίθος ενός διώροφου οικοδομήματος νεοκλασικού χαρακτήρα, με πρόσοψη στον ηγεμονικό κήπο του Βαθέος, που προοριζόταν γι' αυτό το σκοπό. Το γεγονός προκάλεσε συγκίνηση στους λόγιους του νησιού και ενέπνευσε τη δημιουργία σχετικών ασμάτων.

Η τοπική εφημερίδα *Αιγαίον* του Ι. Βακιρτζή στο φύλλο της 11ης Σεπτεμβρίου 1913 αναφερόμενη στο γεγονός έγγραφε: «Προ ολίγων ετών ήρχισεν η ανέγερσις ενταύθα Αρχαιολογικού Μουσείου δαπάναις του συμπολίτου κ. Αλεξάνδρου Πασχάλη... Το νέον παρά το Βουλευτήριον κτήριο, όπερ προωρίσθη διά Μουσείον, επερατώθη ήδη πρό τινος χρόνου και είναι έτοιμον καθ' όλα, όπως περιλάβει εις τας καλλιπρεπείς αιθούσας αυτού τους αρχαιολογικούς θησαυρούς της πατρίδος μας. Προς τούτο επεσκέφθη την παρελθούσαν εβδομάδα ο μεγαλόφρων δωρητής κ. Αλέξανδρος Πασχάλης τον πρόεδρον της προσωρινής κυβερνήσεως κ. Θεμιστοκλή Σοφούλην και ενεχείρισεν αυτώ εντός δίσκου πολυτελούς τας κλείδας του ανεγερθέντος νέου κτηρίου, συνοδεύσας την προσφοράν με κατάλληλον προσφώνησιν. [...] “Ερίτιμε Κε Αλέξανδρε Πασχάλη, Άκρως συγκεκινημένοι ελάβομεν εκ των χειρών σας τας κλείδας του άρτι δαπάναις υμών ανεγερθέντος ενταύθα καλλιπρεπούς μεγάρου, όπερ θέλει χρησιμοποιηθή συμφώνως με τας επιθυμίας σας ως μουσείον εν ω θα φυλάσσωνται οι αρχαιολογικοί θησαυροί της πατρίδος μας... Υμείς δε δικαιούσθε να υπερηφανεύησθε διά το έργον σας αυτό, εις το οποίον δίκαιον είναι να αποδοθή ο τίτλος “Πασχάλειον Μουσείον” προς δικαίωσιν του τιμίου ονόματός σας... Δεχθήτε, ερίτιμε κύριε Αλέξανδρε Πασχάλη, την διαβεβαίωσιν της βαθυτάτης τιμής και υπολήψεως μεθ' ων διατελώ. Θεμιστοκλής Σοφούλης”».

Οι εργασίες ανέγερσης περατώθηκαν το 1912. Το κτήριο όμως, παρά την επιθυμία του δωρητή, χρησιμοποιείτο μέχρι το 1918 ως αποθήκη για τις ανάγκες του στρατού, ενώ στις 15 Σεπτεμβρίου 1921 έγινε η πράξη αποδοχής της δωρεάς του κτηρίου από τη Δημοτική Αρχή.

Το Πασχάλειο το 1928 στέγαζε στη μία αίθυσά του το Μουσείο, σε δύο αίθουσες το Αρχαιοφυλάκιο και στην τέταρτη τη Βιβλιοθήκη. Ο τότε νομάρχης πρότεινε να χρησιμοποιηθούν ως Μουσείο τμήμα του Νοσοκομείου και η αίθουσα της Βιβλιοθήκης.

Το 1937 γίνονται ενέργειες για να μεταφερθεί το Μουσείο στην οικία-κληροδότημα Μιλτιάδη Γεωργίου, στην παραλιακή λεωφόρο του Βαθέος. Το επόμενο έτος τίθεται το ζήτημα μεταφοράς αρχαιοτήτων από το Τηγάνι στο Βαθύ και σε έγγραφο του αρχαιολόγου Ιωάννη Κοντή προς τον διευθυντή Αρχαιοτήτων Σπυρίδωνα Μαρινάτο επισημαίνεται ότι υπάρχει μεγάλη δυσκολία για τη μεταφορά διότι *«οι Τηγανιώτες είναι αποφασισμένοι να κρατήσουν πάση θυσία τα αρχαία των»*.

Τον Απρίλιο του 1939 εγκαθίσταται στο Μουσείο Γεωργίου η Εθνική Νεολαία (ΕΟΝ), παρότι εργάζεται σ' αυτό ο Γερμανός αρχαιολόγος Dieter Ohly. Το γεγονός επισύρει τις γραπτές διαμαρτυρίες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας Σάμου.

Στο Τηγάνι λειτουργούσε Αρχαιολογική Συλλογή σε αίθουσα του κοινοτικού κτηρίου, το οποίο επλήγη από το βομβαρδισμό του 1941 χωρίς ευτυχώς να προκληθούν ζημιές στις αρχαιότητες.

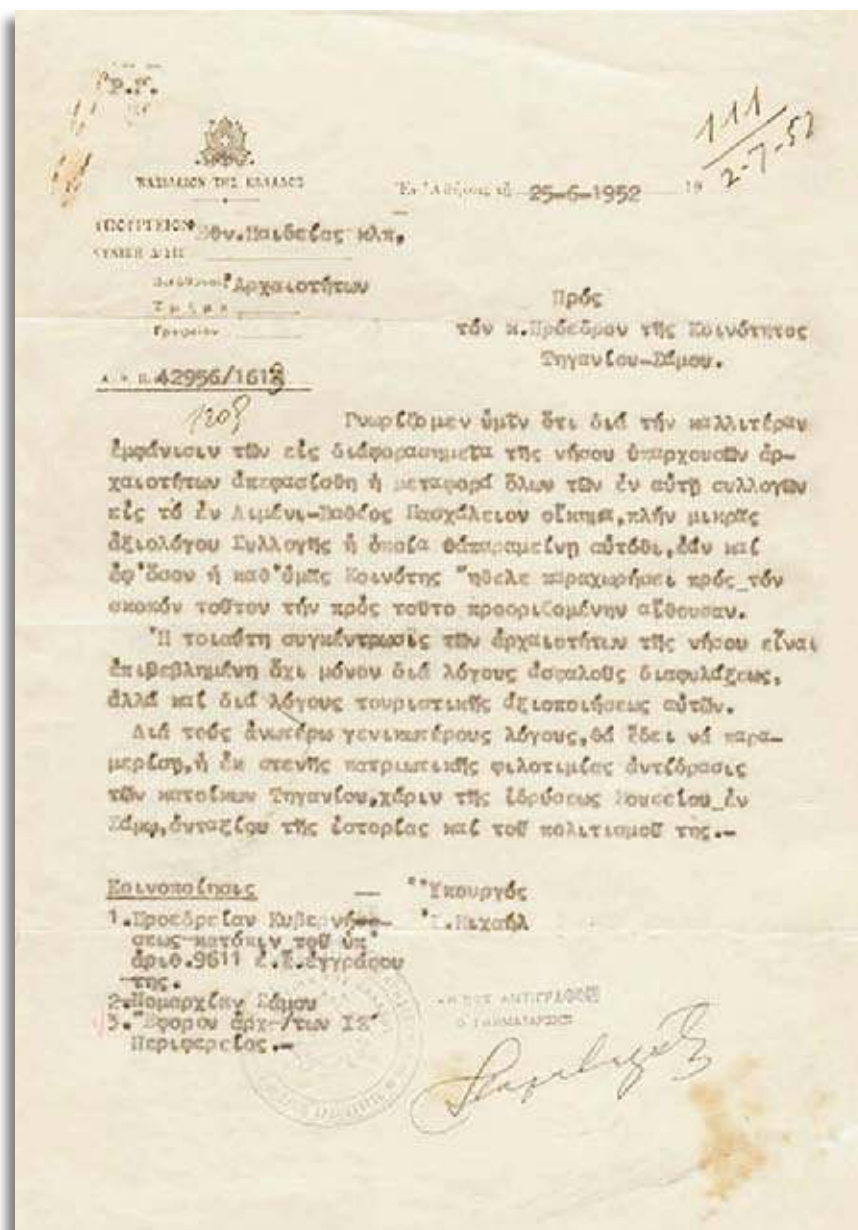
Στις 17 Νοεμβρίου 1943, μετά τον τρομακτικό βομβαρδισμό, τα Μουσεία στο Βαθύ και στο Τηγάνι μαζί με όλο το νησί μετρούν τις πληγές τους! Η οροφή, τα κουφώματα, τα θυρόφυλλα των προθηκών παθαίνουν τεράστιες ζημιές! Το κοινοτικό κτήριο Τηγανίου καταστράφηκε και μαζί με αυτό και η αίθουσα που στέγαζε την Αρχαιολογική Συλλογή. Η Φιλίππη, η αρχαϊκή κόρη από το σύνταγμα του Γενέλεω, χάνεται! Ο Αιάκης, το περίφημο αρχαϊκό καθιστό άγαλμα, *«κείτονταν πεσμένος ανεστραμμένος»!* Το ευρετήριο των αρχαίων δεν βρέθηκε. Το Τηγάνι, κτισμένο πάνω από την αρχαία πόλη της Σάμου, καταστράφηκε ολοσχερώς και εγκαταλείφθηκε από τους κατοίκους του! Τα κλειδιά του Μουσείου τα πήραν στα χέρια τους οι Ιταλοί. Ο φύλακας αναγκάστηκε να καρφώσει τις πόρτες του Μουσείου, για να εμποδίσει τη λεηλασία των αρχαίων, που ήδη είχε αρχίσει. Μετά το βομβαρδισμό, με πολύ κόπο και αγωνία μεταφέρθηκαν σε παρακείμενη μισοκατεστραμμένη οικία όσα αρχαία σώθηκαν. Μετά κάποια από αυτά εξαφανίστηκαν.

Στις 23 Νοεμβρίου 1943 η Σάμος καταλαμβάνεται από τα γερμανικά στρατεύματα Κατοχής και στο Μουσείο Βαθέος στρατωνίζονται Ιταλοί αιχμάλωτοι για δύο μήνες περίπου. Οι συνέπειες αυτής της κατάστασης είναι ανεξέλεγκτες αλλά και ο έλεγχος των αρχαίων είναι αδύνατος, διότι το έργο της καταγραφής τους δεν είχε ολοκληρωθεί. Τα αρχαϊκά μαρμάρινα αγάλματα πάντως, οι γρύπες και τα ακαθάριστα αντικείμενα έμειναν στη θέση τους, όπως αναφέρεται από τον φύλακα.

Το 1943 ως χώρος έκθεσης πήλινων ειδωλίων λειτουργεί μια αίθουσα στο κτήριο της Νομαρχίας στο Βαθύ. Τον Ιανουάριο του 1944 τα αρχαία συγκεντρώνονται σε αίθουσα του ισογείου του Πασχάλειου Μουσείου, ενώ ένα μέρος αυτών μεταφέρεται τον Μάιο του ίδιου έτους από τους Γερμανούς αρχαιολόγους W. Kraiker και H. Wrede στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο Αθηνών για ασφάλεια, αφού συντάσσεται σχετικός κατάλογος.

Το 1945 τα αρχαία εξακολουθούν να φυλάσσονται στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο, όπως βεβαιώνει ο διευθυντής του Χρ. Καρούζος. Μεταξύ αυτών και η αρχαϊκή κόρη Φιλίππη από το σύνταγμα του Γενέλεω.

Αρχαιότητες στεγάζονταν και στο *«παρά την Μεταμόρφωσιν οίκημα»* στο Τηγάνι, το οποίο το 1946 κατελήφθη από την Υποδιοίκηση Χωροφυλακής και μετετράπη σε αποθήκη υλικού!

«...όχι μόνον διά λόγους ασφαλούς διαφυλάξεως, αλλά και διά λόγους τουριστικής αξιοποιήσεως αυτών...», αποφασίστηκε η συγκέντρωση όλων των αρχαιοτήτων της νήσου στο Πασχάλειο οίκημα. Έγγραφο του Υπουργείου Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων προς τον πρόεδρο της κοινότητας Τηγανίου την 25.6.1952.

Στις 8 Νοεμβρίου 1947 η επισκευή των ζημιών στην αίθουσα του Πασχάλειου, που χρησιμοποιείτο για τις αρχαιότητες, έχει ολοκληρωθεί, ενώ εξακολουθεί να εκκρεμεί η επισκευή των αρχαιολογικών αποθηκών του Ηραίου. «Η κατάσταση είναι χειρότερη από αυτήν που περιέγραψα μετά την επίσκεψή μου το 1945», αναφέρει ο Ν. Κοντολέων στο Υπουργείο.

Με απόφαση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου στις 6 Ιουνίου 1949 ορίζεται ότι το Μουσείο θα στεγασθεί στην οικία Πασχάλη, σύμφωνα με την επιθυμία του δωρητή, και ζητείται η παραχώρησή της στην Αρχαιολογική Υπηρεσία.

Στις 17 Σεπτεμβρίου 1951 το οίκημα που στεγάζει αρχαία στη Μεταμόρφωση στο Τηγάκι καταλαμβάνεται από τους προσκόπους.

Τον Ιούνιο και τον Ιούλιο του 1946 αρχίζει νέα περιπέτεια για τις αρχαιότητες του νησιού. Ο νομάρχης ζητά τη μεταφορά της Συλλογής από το Μουσείο Γεωργίου, για να εξασφαλίσει χώρο για το προσωπικό της Υπηρεσίας του. Τα αρχαία μεταφέρονται από τον έκτακτο επιμελητή Αρχαιοτήτων Εμμ. Βαμβουδάκη σε μικρή αίθουσα του κτηρίου, «η οποία ίσα ίσα τα χώρεσε».

Στις 17 Ιουνίου 1947 έχει επισκευασθεί το Πασχάλειο Μουσείο, ενώ εκκρεμεί η επισκευή των Μουσείων Τηγανίου και Ηραίου. «Να μείνει ως Μουσείο το Πασχάλειο, και το Αρχείο και η Βιβλιοθήκη να στεγασθούν στο Γεωργείο. Το Μουσείο Τηγανίου στεγάζεται σε δύο δωμάτια του ισόγειου του Δημαρχείου, το έτερον των οποίων κατεστράφη από τους βομβαρδισμούς. Το Μουσείο Τηγανίου δεν είναι ούτε τώρα ούτε πριν κατάλληλο για Μουσείο. Πρέπει να κτισθεί νέο Μουσείο, που δεν είναι εύκολο τώρα. Η Συλλογή πήλινων που βρίσκεται στο Γεωργείο πρέπει να στεγασθεί στο Πασχάλειο. Προτείνεται να μείνει το Πασχάλειο μόνον ως Μουσείο, να φύγει το Αρχείο και η Βιβλιοθήκη. Πρέπει να επισκευασθεί αμέσως το Μουσείο στο Τηγάκι, το οποίο είναι αρχαία πόλη, το Βαθύ δεν είναι, εκεί όμως υπάρχει κτήριο», αναφέρει ο Βαμβουδάκης.

Άνδρες με σαμιώτικες φορεσιές, γυναίκες με μακριά ρούχα και λευκά κεφαλομάντιλα, αξίνες, τσάπες, φτυάρια, ψάθινα κοφίνια, κάρα που τα σέρνουν άλογα, μια φωτογραφική μηχανή σε τρίποδα, συνθέτουν το σκηνικό της ανασκαφής στο Ηραίο το 1902. Μπροστά στο φακό, μνήμης χάριν...

Την επόμενη ημέρα το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, στο οποίο υπάγεται η Αρχαιολογική Υπηρεσία, δίνει οδηγίες στον έκτακτο επιμελητή Αρχαιοτήτων Κων. Σπυρίδωνος να παραλάβει τον όροφο της οικίας Πασχάλη μόλις εκκενωθεί από τη Δημόσια Βιβλιοθήκη, για να στεγασθεί το Μουσείο. Στο ισόγειο της οικίας παραμένει το Αρχαιοφυλάκιο.

Το 1952 εξακολουθούν να στεγάζονται αρχαία «εν τω Κάστρω Λογοθέτου», σύμφωνα με έγγραφο του Ν. Κοντολέοντος. Το ίδιο έτος το ΥΠΕΠΘ ζητά την απομάκρυνση της Βιβλιοθήκης και του Αρχαιοφυλάκιου από το Πασχάλειο προκειμένου να επεκταθεί το Μουσείο σε όλο το κτήριο. Το θέμα της στέγασης των αρχαίων παίρνει μεγάλες διαστάσεις. Στο φύλλο 79/2.4.1952 των *Σαμιακών Νέων*, το άρθρο «Το Μουσείον Σάμου και απροσδόκητος δημιουργία ζητήματος» δείχνει την έκταση του προβλήματος. Η εφημερίδα συντάσσεται με την άποψη του εφόρου Αρχαιοτήτων για μεταφορά των αρχαίων στο Βαθύ, όπου υπάρχουν το Πασχάλειο και το Γεωργείο, καθώς «το κτήριο στο Τηγάνι είναι κατεστραμμένο και η αποθήκη της Μεταμορφώσεως δεν παρουσιάζει κανένα ενδιαφέρον».

Η Νομαρχία Σάμου στις 4 Ιουλίου του ίδιου έτους ζήτησε από τον πρόεδρο της Κοινότητας να συμβάλει «καταλλήλως κατά ενδεχομένων αντιδράσεων των κατοίκων», που κινούνται «εκ στενής πατριωτικής και τοπικιστικής φιλοτιμίας», στη συλλογή των αρχαίων του Τηγανίου και στη μεταφορά τους προς έκθεση στο Πασχάλειο. «Η ενέργεια αυτή υπαγορεύεται από την έλλειψη κατάλληλου και επαρκούς χώρου στην κοινότητά σας για έκθεση αρχαίων αλλά και για να προβληθεί η λαμπρά ιστορία και ο πολιτισμός της Σάμου διαμέσου των αιώνων».

Ύστερα από μακρύ δρόμο, το φθινόπωρο του 1952, με την εγκατάσταση της Βιβλιοθήκης στο οίκημα Μ. Γεωργίου, εκκενώνεται η αίθουσα του πάνω ορόφου του Πασχάλειου.

Τον Ιανουάριο του 1953 ανακινούνται οι διεργασίες για μεταφορά της Βιβλιοθήκης στο Πασχάλειο. Ο Ν. Κοντολέων προτείνει να μεταφερθούν όλα τα αρχαία σ' αυτό, διότι η δημιουργία Μουσείου στο Τηγάνι «θα καθυστερήσει 50 χρόνια το επί 50 ήδη χρόνια άλυτο πρόβλημα της στέγασης των αρχαιοτήτων. Το Πασχάλειο είναι ευρυχωρότατο, καλώς φωτιζόμενο και ευπρόσωπον κτήριο για Σαμιακό Μουσείο». Σε δύο επιστολές του προς τη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων στις 2 Ιουλίου 1953 αναφέρεται: «Στο Βαθύ υπάρχει από το 1912 το Πασχάλειο μέγαρο κληροδοτηθέν στο Δημόσιο, και το Γεωργιέον οίκημα για τη στέγαση Μουσείου και Βιβλιοθήκης. Τα Αρχεία και η Βιβλιοθήκη στεγάσθηκαν στο Γεωργιέον και το Μουσείο στο Πασχάλειο. Δόθηκαν 80.000 δρχ. για επισκευή του Πασχάλειου και 13.000 δρχ. για έκθεση αρχαίων και 2.500 δρχ. για μεταφορά αρχαιοτήτων από το Τηγάνι προς το Βαθύ. Τα αρχαία από το Τηγάνι πριν τον πόλεμο συνεσωρεύοντο εντός δύο αιθουσών του κοινοτικού καταστήματος σαν αποθηκευμένα ως εις παντοπωλείον παλαιού τύπου μικράς επαρχίας το ένα επί του άλλου. Κατά τον βομβαρδισμό του 1943 κατεστράφη το κοινοτικό κατάστημα Τηγανίου και τα αρχαία ήταν στο ύπαιθρο. Προσπάθησα να περιφράξω προχειρώς την αίθουσα. Το 1953, όταν η Κοινότητα αποφάσισε την ανοικοδόμηση του κτηρίου της, έπρεπε να προστατευθούν τα αρχαία. Μεταφέρθηκαν αρχαία στο Βαθύ. Οι Τηγανιώτες διαμαρτυρήθηκαν και επειδή το Πασχάλειο δεν ήταν ακόμη έτοιμο, ανεστάλη η μεταφορά. Ανοικοδομήθη το κοινοτικό κατάστημα Τηγανίου και αποφασίσθηκε μια μεγάλη αίθουσα να χρησιμοποιηθεί ως αίθουσα τελετών και Μουσείο. Για να μη δημιουργηθεί πρόβλημα, δέχθηκα να γίνει Συλλογή στο Τηγάνι σε αίθουσα που αποκλειστικώς θα είχε παραχωρηθεί γι' αυτό το σκοπό. Δόθηκε εντολή στον Α. Βαβρίτσα να μεταφέρει από το Τηγάνι στο Βαθύ όσα αρχαία συνανήκαν με αντικείμενα που υπήρχαν σ' αυτό. Οι κάτοικοι τον παρεμπόδισαν. Τον Απρίλιο του 1953 έδωσα στους κατοίκους διευκρινήσεις. Υποσχέθηκα την παραμονή Συλλογής στο Τηγάνι αλλά επέμεινα για τη μεταφορά μερικών αρχαίων στο Βαθύ. Δεν έγινε μεταφορά διότι υπήρξαν αντιδράσεις. Το Πασχάλειο θα γίνει σπουδαίο Μουσείο. Στο Τηγάνι υπάρχουν πολλά αρχαία στο κοινοτικό κατάστημα και πολλά στο ύπαιθρο. Να μεταφερθούν στο Πασχάλειο τα αρχαία του Ηραίου, που βρίσκονται στο Τηγάνι».

Στις 30 και 31 Ιανουαρίου 1954 ο έκτακτος επιμελητής Αρχαιοτήτων Ιωάννης Λυμπέρης ενημερώνει τη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων και τον Ν. Κοντολέοντα ότι άρχισε η μεταφορά του Αρχαιοφυλάκιου από το Πασχάλειο στο οίκημα Μιλτιάδη Γεωργίου, όπου στεγαζόταν η Δημόσια Βιβλιοθήκη. «Έτσι το Πασχάλειο είναι πλέον κατάλληλο για τις μουσειακές συλλογές του νησιού».

Τον Απρίλιο του 1954 η προγραμματισμένη μεταφορά αρχαίων από το Τηγάνι στο Βαθύ εγείρει τις αντιδράσεις των Τηγανιωτών. Ο Ν. Κοντολέων υποστηρίζει ότι τα αρχαία πρέπει να μεταφερθούν στο Πασχάλειο, που ανήκει πλέον στην Υπηρεσία, και στο Τηγάνι να λειτουργεί μικρή Συλλογή στο κοινοτικό κατάστημα.

Στις 28 Μαΐου 1954 ο Ιω. Λυμπέρης παραλαμβάνει τις δύο αίθουσες του Πασχάλειου, που χρησιμοποιούνταν ως Αρχαιοφυλάκιο. Τώρα πλέον η έκθεση μπορεί να επεκταθεί σε ολόκληρο το κτήριο. Τον Ιούλιο του ίδιου έτους προγραμματίζονται οι εργασίες για την έκθεση των γλυπτών στο ισόγειο και της μικροτεχνίας στον όροφο του Μουσείου. Κατά την 28/13.7.1954 συνεδρία του Αρχαιολογικού Συμβουλίου εγκρίθηκε «η μεταφορά στο Μουσείο Λιμένος Βαθέος Σάμου και η συγκέντρωση όλων των εν Αρχαιολογικαίς Συλλογαίς και εν υπαίθρω της νήσου Σάμου ευρισκομένων αρχαιοτήτων». Ύστερα από πολλές αντιξοότητες εκδίδεται η απόφαση ίδρυσης του Αρχαιολογικού Μουσείου Βαθέος.

1980. Ύστερα από πολλούς αιώνες το μνημειακό ανάθημα του Ίσχη, γιου του Ρήσιος, αντικρίζει ξανά το φως του αιγαιοπελαγίτικου ήλιου! Μια ολόκληρη επιχείρηση στήθηκε για την ασφαλή μεταφορά του κολοσσικού αγάλματος στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βαθέος.

Στις 7 Σεπτεμβρίου 1954 άρχισε από τον Dieter Ohly το στήσιμο των αγαλμάτων του συντάγματος του Γενέλεω εκτός από τη Φιλίππη, η οποία φυλασσόταν ακόμη στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο. Στις 13 Οκτωβρίου 1954 η Φιλίππη επαναπατρίζεται με το ατμόπλοιο «Κολοκοτρώνης» με τη συνοδεία του U. Hausmann, αρχαιολόγου του Γερμανικού Ινστιτούτου, ύστερα από γνωμοδότηση του Αρχαιολογικού Συμβουλίου κατά την υπ. αριθ. 36/5.10.1954 συνεδρία του. Στην ίδια συνεδρία αποφασίστηκε η επάνοδος και των υπόλοιπων ευρημάτων από χαλκό, πηλό και ελεφαντοστόν, που είχαν μεταφερθεί στο Μουσείο για λόγους ασφαλείας. Στις 2 Απριλίου 1955 παραδίδονται στον Ν. Κοντολέοντα από τη Σέμνη Παπασπυρίδη-Καρούζου, διευθύντρια του Εθνικού Αρχαιολογικού Μουσείου, 77 χάλκινα αρχαία αντικείμενα, που είχαν μεταφερθεί στην Αθήνα κατά την περίοδο της Κατοχής, με σκοπό να επιστραφούν στη Σάμο.

Τον Μάιο του 1956 μετά την παραχώρηση από τον πρόεδρο της Κοινότητας Πυθαγορείου δύο αιθουσών για τη δημιουργία Αρχαιολογικής Συλλογής, αρχίζει το στήσιμο των αρχαϊκών επιτύμβιων ανθεμωτών στηλών από τον D. Ohly με τη συνεργασία του Γερμανού αρχαιολόγου E. Buschor, έργο που ολοκληρώθηκε τον Αύγουστο του ίδιου έτους.

Συγχρόνως «η Ήρα του Αιάκη τοποθετήθηκε σε τιμμεντένια βάση, αφέθηκε πάντως ικανός χώρος μεταξύ αρχαίας και νέας βάσης προς εξέτασιν και μελέτην». «Τα μη αρχαϊκά μεταφέρθηκαν στην πρόσφατα παραχωρηθείσα αίθουσα σε ράφια και ερμάρια. Η Συλλογή τώρα φαίνεται νοικοκυρεμένη και συγκεντρώνει αρκετούς επισκέπτες», αναφέρει η επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Β. Φιλιππάκη. Παράλληλα επισημαίνει ότι «πρέπει να λυθεί το ζήτημα του Μουσείου Πυθαγορείου λόγω της μεγίστης σπουδαιότητος της περιοχής». Εκείνο τον καιρό η Υποδιοίκηση Χωροφυλακής Πυθαγορείου καταλαμβάνει την Αρχαιολογική Συλλογή στο Κάστρο.

Σε πολυσέλιδη αναφορά του εφόρου Αρχαιοτήτων Ν. Ζαφειρόπουλου προς το Υπουργείο Εθνικής Παιδείας και Θρησκευμάτων, στις 2 Απριλίου 1959, εκτίθεται η απαράδεκτη κατάσταση των Μουσείων Βαθέος, Πυθαγορείου και Ηραίου και τίθεται εκ νέου το ζήτημα της ανέγερσης Μουσείου στο Πυθαγόρειο: «Δεν είναι περιττή πολυτέλεια η ύπαρξη δύο Μουσείων στη Σάμο διότι η Σάμος είναι πολύ σημαντική πόλη». Από τότε και μέχρι το 1962 σε σειρά αναφορών του επισημαίνεται η αναγκαιότητα ίδρυσης Μουσείου στο χώρο της αρχαίας πόλης.

Στις 24 Σεπτεμβρίου 1965 επιστρέφουν στο Μουσείο Βαθός 91 αρχαία αντικείμενα, που είχαν μεταφερθεί στο Εθνικό Αρχαιολογικό Μουσείο από τον Kraiker κατά την περίοδο της Κατοχής, και δύο χρόνια αργότερα, τον Ιούλιο του 1967, άλλα 102 ευρήματα. Με την επάνοδό τους οργανώνεται η έκθεση στο Πασχάλειο, εμπλουτισμένη με ανεκτίμητης αξίας αρχαιολογικούς θησαυρούς.

Το 1987 η Εφορεία σε συνεργασία με το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο Αθηνών ολοκλήρωσε τις εργασίες επανέκθεσης του Μουσείου Βαθός, το οποίο πλέον είχε αποκτήσει και δεύτερο κτήριο, που ανεγέρθηκε με δαπάνη της Volkswagen. Στο νέο κτήριο στεγάζονται τα αριστουργήματα της αρχαϊκής ιωνικής πλαστικής, ενώ στο Πασχάλειο η κεραμική, τα χαλκά, τα ξύλινα, τα ελεφαντοστέινα και όλα τα έργα μικροτεχνίας από το Ηραίο. Η έκθεση εγκαινιάσθηκε τον Αύγουστο του 1987 από την τότε υπουργό Πολιτισμού Μελίνα Μερκούρη.

Με το πέρασμα των χρόνων και την έντονη οικοδομική δραστηριότητα στο χώρο της αρχαίας πόλης, που οδήγησε στη διενέργεια εκατοντάδων σωστικών ανασκαφών, ένας τεράστιος αριθμός ευρημάτων συγκεντρώθηκε σε ακατάλληλες αποθήκες και η ανάγκη για την ίδρυση ενός σύγχρονου Μουσείου στο Πυθαγόρειο, που από το 1947 είχε ζητηθεί, γινόταν διαρκώς περισσότερο επιτακτική. Ύστερα από πολύχρονες ενέργειες της ΚΑ' Εφορείας Προϊστορικών και Κλασικών Αρχαιοτήτων εξασφαλίστηκε, με την απαλλοτρίωση σειράς όμορων ιδιοκτησιών στο κέντρο της αρχαίας πόλης, το οικόπεδο για την ανέγερση του Μουσείου, το οποίο διερευνήθηκε ανασκαφικά από το 1983 έως το 1996. Η ένταξη του έργου της ανέγερσης του κτηρίου και της έκθεσης στο Γ' Κοινοτικό Πλαίσιο Στήριξης εξασφάλισε τη χρηματοδότησή του.

Η θεμελίωση του κτηρίου έγινε τον Μάρτιο του 2003 και στις 14 Ιουλίου του 2005 ένα σύγχρονο δώροφο κτήριο με υπόγειο παραδόθηκε στην ΚΑ' Εφορεία Προϊστορικών-Κλασικών Αρχαιοτήτων για την υλοποίηση του μουσειολογικού της προγράμματος, το οποίο είχε εγκριθεί από το ΚΑΣ το 2004. Το κτήριο κατασκευάστηκε ύστερα από τη διενέργεια από τη Διεύθυνση Εκτέλεσης Έργων Μουσείων του Υπουργείου Πολιτισμού δημόσιου διαγωνισμού για την εκπόνηση της αρχιτεκτονικής μελέτης. Οι εργασίες για την έκθεση διήρκεσαν από τον Οκτώβριο του 2005 έως το φθινόπωρο του 2009. Πρώτο μέλημα ήταν ο εξοπλισμός του κτηρίου, ώστε να αποκτήσει την απαραίτητη υποδομή για τη στέγαση των χιλιάδων αρχαίων ευρημάτων, που προέρχονται από τις σωστικές και συστηματικές ανασκαφές της Εφορείας και του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου στο χώρο της αρχαίας πόλης και στην ύπαιθρο. Το Μουσείο του Πυθαγορείου έχει το πλεονέκτημα ο περιβάλλον χώρος του, ο οποίος διαμορφώνεται σε επισκέψιμο με χρηματοδότηση από το ΕΣΠΑ, να αποτελεί τον πιο εκτεταμένο αρχαιολογικό χώρο στο κέντρο της πόλης, με ευρήματα από την Εποχή του Χαλκού και κτιριακά κατάλοιπα από τα τέλη του 10ου αι. π.Χ. έως τους πρώιμους βυζαντινούς χρόνους. Το συνολικό εμβαδόν του κτηρίου φθάνει τα 2.500 τ.μ., από τα οποία τα 1.500 τ.μ. περίπου αποτελούν τους εκθεσιακούς χώρους, και τα υπόλοιπα περιλαμβάνουν άρτια εξοπλισμένα εργαστήρια συντήρησης, αποθήκες, χώρους εξυπηρέτησης του κοινού, σύγχρονες ηλεκτρομηχανολογικές εγκαταστάσεις, ενώ στεγάζουν και τη διοίκηση της ΚΑ' ΕΠΚΑ στη Σάμο. Για την οργάνωση της έκθεσης, που δομείται θεματικά και χρονολογικά, δόθηκε βαρύτητα στην επιστημονική παρουσίαση των αρχαίων ευρημάτων, στην επιμελημένη αισθητική τους προβολή αλλά και στην ανάδειξη του εκπαιδευτικού χαρακτήρα, ώστε να είναι αναγνώσιμη από τον μη εξειδικευμένο επισκέπτη. Η έκθεση εγκαινιάσθηκε στις 17 Μαΐου 2010 και το Μουσείο αποδόθηκε στο κοινό.

Η ΣΑΜΟΣ ΣΤΟΥΣ ΑΙΩΝΕΣ

Ιστορική επισκόπηση

Οι προϊστορικοί χρόνοι

ΣΕ ΛΟΦΟ ΠΑΝΩ ΑΠΟ ΤΟ ΛΙΜΑΝΙ της αρχαίας πόλης της Σάμου, το σημερινό Πυθαγόρειο, σε θέση που εποπτεύει τους θαλάσσιους δρόμους του Ανατολικού Αιγαίου, προστατευμένος από επιθέσεις, δημιουργήθηκε γύρω στο 5000 π.Χ. ένας οικισμός που κατοικήθηκε μέχρι το τέλος της Ύστερης Χαλκολιθικής Εποχής και εγκαταλείφθηκε για άγνωστους λόγους γύρω στο 3200 π.Χ. Μέχρι τον περασμένο χρόνο αυτή ήταν η μοναδική νεολιθική θέση στο νησί, γνωστή στη βιβλιογραφία ως Τηγάρι. Πρόσφατα όμως ανακαλύφθηκαν κατάλοιπα νεολιθικής εγκατάστασης και στο Ηραίο, γεγονός που δείχνει την παράλληλη κατοίκηση των δύο οικισμών, ενώ είναι πολύ πιθανόν η μελλοντική έρευνα να φέρει στο φως και άλλους της ίδιας εποχής, που δεν έχουν ακόμη εντοπισθεί.

Τα περισσότερα ευρήματα του νεολιθικού οικισμού στο Πυθαγόρειο προέρχονται από λακκοειδείς αποθέτες, λαξευμένους στο φυσικό έδαφος, την κιμηλιά, και μόνο στο ανατολικό τμήμα της εγκατάστασης αποκαλύφθηκε ένα ενιαίο σύνολο ευρημάτων κοντά στην εστία μιας οικίας, από όπου προέρχονται τα περισσότερα αγγεία. Τα υλικά κατάλοιπα των αρχαιότερων, μέχρι σήμερα, κατοίκων στη Σάμο προσδιορίζουν έναν αγροτικό οικισμό που στηριζόταν στην καλλιέργεια της γης στη μεγάλη και εύφορη πεδιάδα, η οποία εκτείνεται από το Πυθαγόρειο ως τη Χώρα, στο κυνήγι, την κτηνοτροφία και την αλιεία.

Η κεραμική που συγκεντρώθηκε, φαίνεται ότι ανήκει σε δύο ή τρεις διαφορετικές φάσεις της Νεότερης Νεολιθικής Εποχής και παρουσιάζει ομοιότητες με την αντίστοιχη του Εμπορίου της Χίου και των Δωδεκανήσων. Τα γραπτά

Ο Μεγάλος Ναός αποκαλύπτεται... Μερικές στάμνες με δροσερό νερό είναι ό,τι πρέπει για να ανακουφισθεί το συνεργείο της ανασκαφής από τη ζέστη και το υγρό περιβάλλον του Ηραίου.

αγγεία με λευκό σε σκούρο (white on dark) και οι κερατοειδείς λαβές των αγγείων ανήκουν σε έναν τύπο κεραμικής διαδομένο σε ολόκληρο το Αιγαίο που χρονολογείται στο πρώτο μισό της 5ης χιλιετίας π.Χ. Η κεραμική με στιλβωτή διακόσμηση (pattern burnished ware) σχετίζεται με την κεραμική από την Κεφάλα Κέας, την Αττική και την Εύβοια και περιοχές της ΒΔ Μικράς Ασίας και χρονολογείται στο τέλος της 5ης π.Χ. χιλιετίας. Τα πολυάριθμα εισηγμένα αντικείμενα από οφινικό (λάμες μαχαιριών, αιχμές βελών, εργαλεία κλπ.) μαρτυρούν για τις αναπτυγμένες εμπορικές σχέσεις των Σαμιωτών με τη Μήλο, τόπο παραγωγής του πετρώματος.

Αγγεία καθημερινής χρήσης: αμφορέας με σπές ανάρτησης, φιάλες και τυροδοχείο από την αγροτική εγκατάσταση της Τελικής Νεολιθικής Εποχής, στο λόφο του Κάστρου στο Τηγάνι.

Ο οικισμός που διαδέχθηκε τις νεολιθικές εγκαταστάσεις στο Τηγάνι και στο Ηραίο, εντοπίστηκε στα νοτιοανατολικά του νησιού, στο βόρειο τμήμα του Ηραίου, και χρονολογείται στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3η π.Χ. χιλιετία). Ο οικισμός αυτός φαίνεται ότι είχε μεγάλη έκταση και από το 2200 π.Χ. πρέπει να οχυρώθηκε με ισχυρό αμυντικό τείχος. Τα σπίτια του οικισμού ήταν μακρόστενα ορθογώνια οικοδομήματα, του τύπου του *μεγάρου*, με τοίχους από ξερολιθιά στο κάτω μέρος και ωμές πλίνθους στην ανωδομή. Τα κτηριακά κατάλοιπα και τα κινητά ευρήματα (λίθινα εργαλεία, πελέκειες, τριπτήρες, πήλινα σφονδύλια, μικρά ομοιώματα βωμών, πήλινα αγγεία και χάλκινα αντικείμενα) δείχνουν ότι εκεί είχε αναπτυχθεί ένα σημαντικό κέντρο του ανατολικού Αιγαίου και μαρτυρούν για τις στενές σχέσεις της Σάμου με τους πολιτισμούς της Πρώιμης Εποχής του Χαλκού της δυτικής Μικράς Ασίας, μεταξύ άλλων της Τρωάδας και της Ταρσού, ενώ στις ύστερες φάσεις του οικισμού είναι σαφής η επίδραση του κυκλαδικού πολιτισμού. Ο οικισμός διατηρήθηκε μέχρι το τέλος της 3ης π.Χ. χιλιετίας και παρότι βρέθηκαν σποραδικά όστρακα μεσοελλαδικών αγγείων, δεν τεκμηριώνεται μέχρι τώρα συνέχειά του στη 2η π.Χ. χιλιετία. Κατά τη διάρκεια της Μέσης και στις αρχές της Ύστερης Εποχής του Χαλκού γίνεται αισθητή στο νησί η μινωική παρουσία με την κατοίκηση του λόφου στο Κάστρο στο Τηγάνι, ενώ επιβεβαιώνεται και στο Ηραίο από την εύρεση μεγάλου αριθμού μικρών κωνικών μινωικών κυπέλλων.

Μετά τη μινωική επιρροή φαίνεται ότι διεισδύουν στα νησιά του Αιγαίου και στη Σάμο οι Μυκηναίοι, η παρουσία των οποίων διαπιστώνεται από την τυχαία ανακάλυψη ενός θαλαμωτού τάφου στο χωριό Μύλοι, 8 περίπου χιλιόμετρα δυτικά της αρχαίας πόλης της Σάμου. Ο τάφος από τα κτερίσματά του χρονολογείται στο β' μισό του 14ου αι. π.Χ.

Πρόσφατα η εύρεση χρηστικής κεραμικής (τριποδική χύτρα, θραύσματα πίθων, τριποδικές μαγειρικές τράπεζες, πινάκια κ.ά.), που χρονολογείται στην Εποχή του Χαλκού, αποτελεί σοβαρή ένδειξη ανθρώπινης παρουσίας αυτή την εποχή στο κέντρο της αρχαίας πόλης, η έκταση της οποίας θα διαπιστωθεί με τη μελλοντική έρευνα στο χώρο.

Τμήμα κρατευτή (στηρίγματος για οβελίσκους) και τριποδική χύτρα (1400 π.Χ. περίπου) για το μαγείρεμα τροφών. Βρέθηκαν στο κέντρο της αρχαίας πόλης.

ΔΕΞΙΑ: Κανάτα (μαστοπρόχους). Από το Ηραίο.

Ιστορικοί χρόνοι

ΜΕ ΤΗΝ ΑΦΙΕΛ ΤΩΝ ΙΩΝΩΝ αρχίζει μια νέα περίοδος για τη Σάμο. Οι νέοι έποικοι έφτασαν στο νησί από την Επιδαυρία σε δύο αποστολές, αρχικά με τον Τεμβρίωνα και αργότερα με τον Προκλή Πιτυρέως. Ο πρώτος, σύμφωνα με τον Θεμισταγόρα τον Εφέσιο (1ος αι. π.Χ.), φαίνεται ότι ήρθε σε συνεννόηση με τους Κάρες, που κατοικούσαν στην Αστυπάλεια, την κατοπινή ακρόπολη της πόλης, προτείνοντας τη δημιουργία μιας νέας κοινής πολιτειακής οργάνωσης με δύο φυλές, τους *Άστυπαλαιείς*, τους παλιούς κατοίκους, και τους *Χήσιείς*, τους νεοφερμένους εποίκους, που εγκαταστάθηκαν στις όχθες του ποταμού Χήσιου.

Όστρακα και αγγεία των Ύστερων Πρωτογεωμετρικών χρόνων, τα περισσότερα μάλιστα έργα αττικών εργαστηρίων ή μιμήσεις αττικών, ευάριθμα μέχρι στιγμής τουλάχιστον, έχουν βρεθεί κυρίως στη θέση αυτή, επιβεβαιώνοντας την πληροφορία του Θεμισταγόρου. Οι λιγότερες ταφές, κυρίως εγχυτρισμοί βρεφών, που έχουν εντοπισθεί, βρέθηκαν επίσης στην ίδια, αραιοκατοικημένη ακόμη κατά τους πρώτους αιώνες, κεντρική περιοχή της πόλης, κοντά στα πρώτα οικήματα. Γρήγορα όμως, ήδη κατά τους Πρώιμους Γεωμετρικούς χρόνους, καθώς η πόλη εξαπλώνεται, οργανώνεται η Γεωμετρική Νεκρόπολη, με τους επιβλητικούς τύμβους και τους τάφους των πρώτων εποίκων, στην περιοχή Τρία Δόντια, όπου αργότερα (4ος /3ος αι. π.Χ.) θα αναπτυχθεί το ελληνιστικό Γυμνάσιο της πόλης.

Κατά το τέλος των Γεωμετρικών χρόνων, πριν από το 700 π.Χ. ήδη, σε μια εποχή που οι οικονομικές και πολιτικές συνθήκες ευνοούσαν την συνύπαρξη πολλών παράλληλων και ισότιμων κέντρων, το νησί παρουσιάζει δυναμική ανάπτυξη ναυτικής και εμπορικο-οικονομικής δραστηριότητας. Στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. οι Σάμιοι έχουν ήδη μεγάλα πλοία ικανά για μακρινά, υπερπόντια ταξίδια, και έχουν αποκτήσει μεγάλη εμπειρία περί τα ναυτικά. Με την έμφυτη διάθεση

Μαρμάρινη στήλη με κυμάτιο. Η Βουλή και ο Δήμος των Σαμίων τιμούν τον ηθοποιό Πάλο Σωσιγένους από την Αίγινα, επειδή υποστήριξε οικονομικά τις εορταστικές εκδηλώσεις προς τιμήν των βασιλέων Αντιγόνου και Δημητρίου (Αντιγόχεια και Δημητρία). Δέχτηκε, δηλαδή, να παίξει στο θέατρο με αμοιβή χαμηλότερη από το... «κασέ» του! 306-305 π.Χ.

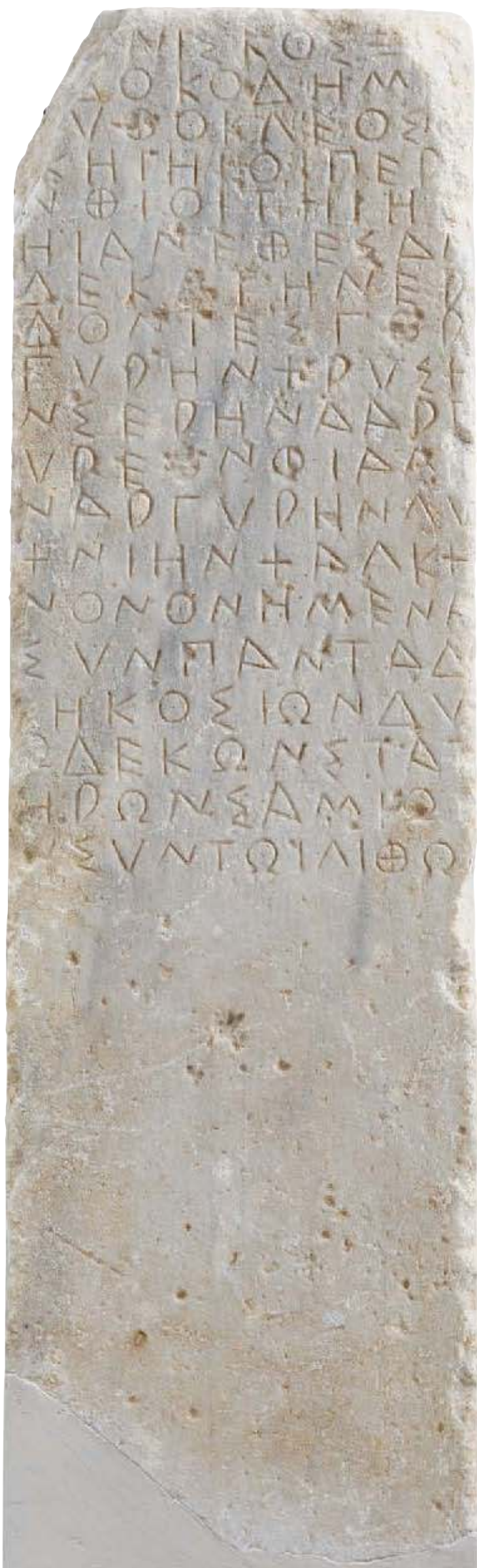
για περιπέτεια και γνώση και τη δίψα του κέρδους, θα φτάσουν τελικά στα πιο μακρινά σημεία του τότε γνωστού κόσμου.

Η καίρια άλλωστε θέση του νησιού πάνω στους δρόμους που ένωναν την ηπειρωτική Ελλάδα με τα παράλια και με την πλούσια ενδοχώρα της Μικράς Ασίας, καθώς και η ιδανική εγκατάσταση της πόλης στο νοτιοανατολικό άκρο του νησιού, που διευκόλυνε την επαφή με τις ιωνικές πόλεις, είχαν ήδη προδιαγράψει την εξέλιξη που θα οδηγούσε τη Σάμο στη μεγάλη ακμή των αρχαϊκών χρόνων (7ου/6ου αι. π.Χ.), τότε που η πόλη θα λογαριάζεται ανάμεσα στις πρώτες και πιο αξιοθαύμαστες του ελληνικού χώρου.

Στον 7ο αι. π.Χ. αρχίζουν να οργανώνονται οι πρώτες σαμιακές αποικίες, η Νάγιδος και η Κελένδερικ στην ακτή της Κιλικίας, πιο πολύ εμπορικοί σταθμοί στο δρόμο για την Ανατολή με ενδιάμεσο σταθμό την Κύπρο παρά αληθινές αποικίες, καθώς δεν υπάρχει χώρος για αγροτική παραγωγή, ενώ αντίθετα η οχυρή θέση επιτρέπει τον έλεγχο της σημαντικής αυτής εμπορικής οδού, κάποτε και τις πειρατικές δραστηριότητες.

Πριν από το 600 π.Χ. οι Σάμιοι οδηγούν μια αποικία στη Μινώα της Αμοργού, σπουδαίο σταθμό για το άνοιγμά τους προς την Κρήτη και την Αίγυπτο. Στη Ναύκρατη, στο Δέλτα του Νείλου, με την ενθάρρυνση του φαραώ Άμαση που απέβλεπε στην ενίσχυση των διακρατικών εμπορικών σχέσεων, οι Σάμιοι κατέχουν μια ολόκληρη συνοικία όπου κτίζεται ένα Ηραίο, ουσιαστικά παράρτημα του σαμιακού ιερού, γεγονός που καθορίζει τον πρωτεύοντα ρόλο της Σάμου στις εμπορικές επαφές με την Αίγυπτο. Η επέκταση των εμπορικών δραστηριοτήτων προς τα βόρεια οδηγεί στην ίδρυση αποικιών στη Θρακική χερσόνησο (Πέρινθος, Ηραίων Τείχος, Βησάνθη, Προκόνησος), που θα συμβάλουν στις προσπάθειες για διείσδυση στην ενδοχώρα της περιοχής και στον Εύξεινο Πόντο. Σταθερές σχέσεις όμως δημιουργούνται και με την Κύπρο και τα παράλια της Φοινίκης, με τις χώρες της Εγγύς Ανατολής και τη Μικρά Ασία, αλλά και με τη Λιβύη και την Ισπανία, μια ιδιαίτερα σημαντική θέση για την προμήθεια του κασσίτερου, απαραίτητου

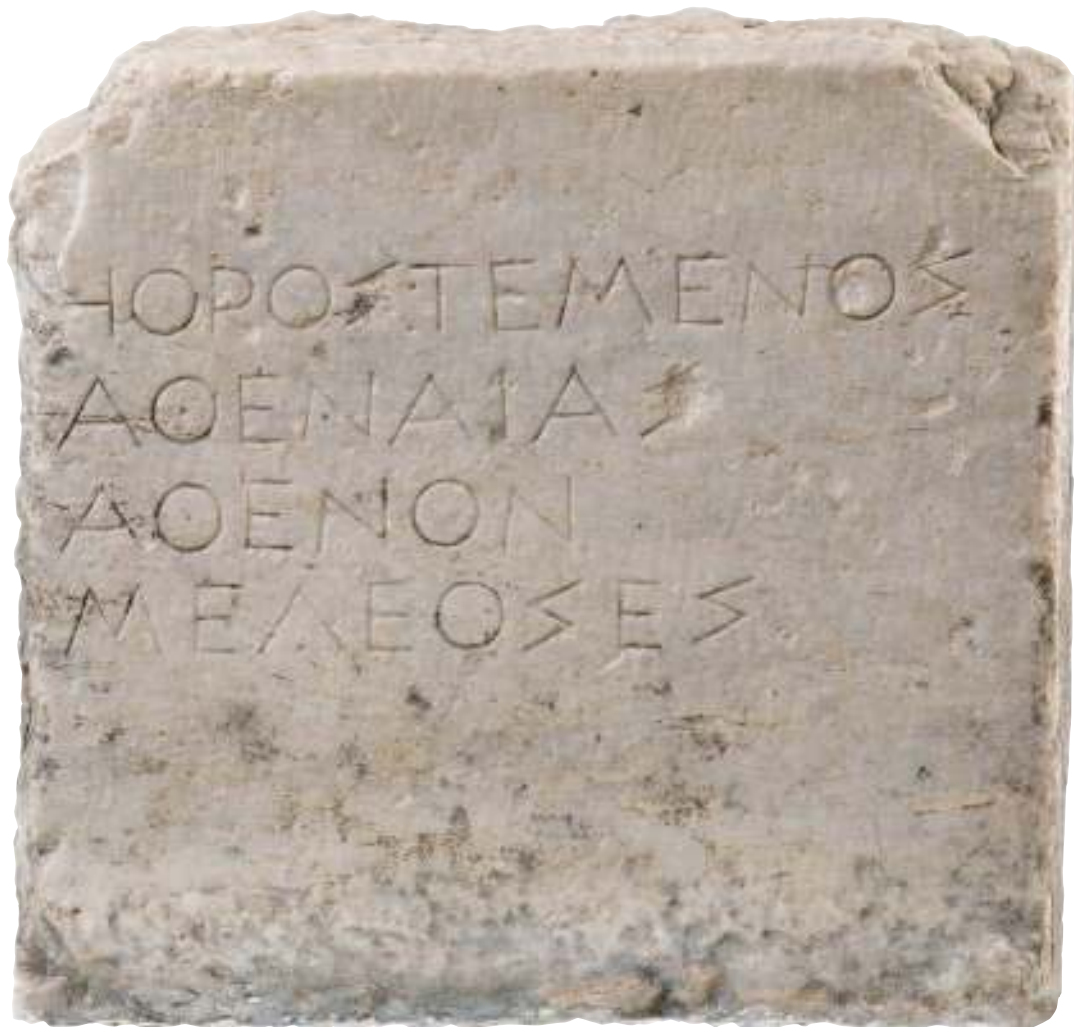
στα κράματα του χαλκού, ενώ πολύ έντονες είναι πάντα οι επαφές και εμπορικές συναλλαγές με τη Λακωνία, την Κόρινθο και την Αθήνα, αλλά και τα νησιά του Αιγαίου, περιοχές με τις οποίες οι Σαμιώτες διατηρούσαν πάντα στενές σχέσεις. Μαζί με τα πλούτη που σωρεύονται στο νησί, καταφθάνει και ένα πλήθος από πολύτιμα ή αξιοπερίεργα αντικείμενα. Οι αθρόες εισαγωγές αγαθών από την Αίγυπτο και τις περιοχές της Εγγύς και της Μέσης Ανατολής αρχίζουν από τα τέλη του 8ου αι. π.Χ., ενώ τα ευρήματα-αφιερώματα στο Ηραίο εντυπωσιάζουν με τον πλούτο και την ποικιλία προέλευσής τους. Τολμηροί θαλασσοπόροι οι Σάμιοι, φτάνουν στα πέρατα της Μεσογείου και διευρύνουν τους ορίζοντες του τότε γνωστού κόσμου, με τρόπο ανάλογο με εκείνον των Πορτογάλων θαλασσοπόρων των νεότερων χρόνων. Η θαυμαστή περιπλάνηση του θαλασσοπόρου Κωλαίου, ο οποίος γύρω στο 630 π.Χ. έφτασε έως τη μυθική, *ἀργυρόρριζο* Ταρτησό στη Δ. Ισπανία, δεν αποτελεί τη μοναδική αλλά, απλώς, την πιο γνωστή περίπτωση.

Είναι φυσικό την οικονομική και εμπορική ανάπτυξη να την ακολουθούν πολιτικές και κοινωνικές εξελίξεις. Τα πλούτη που συγκεντρώθηκαν και η γνωριμία με τον άλλο κόσμο, ευνόησαν την πνευματική εξέλιξη και την άνθηση του πολιτισμού με τις τέχνες και τα γράμματα αλλά, παράλληλα, ενέπνευσαν τη διάθεση για περισσότερες ελευθερίες και μεγαλύτερη συμμετοχή στα κοινά και στη διοίκηση της πόλης. Όπως και στην υπόλοιπη Ελλάδα, έτσι και στη Σάμο, γύρω στο 700 π.Χ., η βασιλεία δίνει τη θέση της σε μια αριστοκρατική διακυβέρνηση. Τα μέλη της προέρχονται από τις παλιές βασιλικές οικογένειες και κυρίως από τους κατόχους των μεγάλων κτημάτων, τους *γεωμόρους*, εκείνους που μοιράζονταν τη γη, τους απογόνους των πρώτων εποίκων. Η νέα οικονομική κατάσταση, όμως, με την ανάπτυξη ισχυρής τάξης ναυτικών, εμπόρων, τεχνιτών, οι οποίοι απαιτούσαν μεγαλύτερη συμμετοχή στην πολιτική ζωή και περισσότερα δικαιώματα, οδηγεί σε συγκρούσεις. Η δημι-

Πλάκα λευκού μαρμάρου από την περιοχή της Χώρας, με αναθηματική επιγραφή στην Ήρα. Δύο Σάμιοι, ο [...]ΝΙΣΚΟΣ ΞΕΝΟΔΟΚΟΥ και ο ΔΗΜΙΣ ΠΥΘΟΚΛΕΟΣ, άποικοι της Περίνθου, γυρίζουν στην πατρίδα και αναθέτουν στην Ήρα πολύτιμα σκεύη αξίας 200 σαμιακών στατήρων, ποσό σημαντικό, πιθανώς ίσο με το 1/10 της περιουσίας που απέκτησαν στη νέα πατρίδα τους. Τα δώρα των Περινθίων ήσαν: χρυσή Γοργώ, αργυρή σειρήνα, αργυρή φιάλη, χάλκινος λυχνούχος. (580-570 π.Χ.)

ΗΟΡΟΣ: ΤΕΜΕΝΟΣ
ΑΘΕΝΑΙΑΣ
ΑΘΕΝΟΝ
ΜΕΛΕΟΣΕΣ

Ένας από τους «όρους» οι οποίοι οριοθετούσαν τα τεμένη που αφιέρωσαν οι Αθηναίοι στην πολιούχο θεά τους, την Αθηνά, «που φροντίζει για το καλό της Αθήνας». Σύμπτωμα της επεκτατικής πολιτικής της πόλης, στο πλαίσιο της Αθηναϊκής Ηγεμονίας, ήταν και η απόσπαση εδαφών από τους συμμάχους προς όφελος των θεών της Αθήνας και των Αθηναίων κληρούχων.

ουργία των αποικιών και η έντονη παρουσία των Σαμίων στη Θράκη και στην Προποντίδα, που αποτελούσαν ζώνη οικονομικής δραστηριότητας των Μεγαρέων, έφερε τους δύο εμπλεκόμενους σε σύγκρουση γύρω στο 600 π.Χ. Οι γεωμοροι έστειλαν στόλο εναντίον των Μεγαρέων επανδρωμένο από τους πολιτικούς τους αντιπάλους, με την ελπίδα ότι θα νικηθούν και θα εξοντωθούν. Αυτοί όμως νίκησαν και έπεισαν τους αιχμάλωτους Μεγαρείς να συμπράξουν στην εξουδετέρωση των γεωμόρων με αντάλλαγμα την ελευθερία τους. Η εκστρατεία έληξε με τη γενική σφαγή και την εξουδετέρωση της αριστοκρατίας. Οι αναταραχές που συνεχίστηκαν έδωσαν ευκαιρία σε πρόσωπα ικανά να καταλάβουν την εξουσία για κάποια διαστήματα. Αναφέρονται αόριστα κάποιος Δημοτέλης, ένας Αμφικράτης, ένας Συλοσών.

Πιο γνωστός έγινε ο Πολυκράτης (538-522 π.Χ.), τον οποίο ιδιαίτερα εθαύμαζε ο Ηρόδοτος. Με την οικονομική δύναμη και τον πλούτο που κληρονόμησε από τις δεκαετίες της οικονομικής επιτυχίας, κατόρθωσε να οργανώσει ισχυρό πολεμικό στόλο από εκατό πενηκοντέρους με χίλιους τοξότες, ενώ είχε τη δυνατότητα να απασχολεί ξένους μισθοφόρους. Κατά τις συνήθειες της εποχής, όμως, φρόντισε ιδιαίτερα και για την πνευματική και καλλιτεχνική ανάπτυξη του τόπου. Με τη μεγαλομανία του (μεγαλοπρεπείη την ονομάζει ο Ηρόδοτος), είχε συγκεντρώσει στην αυλή του ανθρώπους των γραμμάτων της αξίας ενός Ιβύκου και ενός Ανακρέοντος, δελεάζοντάς τους με υψηλές απολαβές, όπως και τον περίφημο γιατρό Δημοκλήδη στον οποίο, μάλιστα, κατέβαλε αμοιβή δώδεκα φορές μεγαλύτερη από εκείνη που του έδινε ο Πεισίστρατος των Αθηνών. Ο μαθηματικός και φιλόσοφος Πυθαγόρας, αντίθετα, ο πιο σημαντικός άνδρας που γέννησε η Σάμος, από αντίθεση προς τον τύραννο, θα αναγκαστεί μετά από περιπέτειες να αυτοεξοριστεί στη Μεγάλη Ελλάδα. Στον Πολυκράτη, τον αμφιλεγόμενο αυτόν ηγεμόνα, αποδίδει ο πατέρας της Ιστορίας Ηρόδοτος το σημαντικότερο ίσως οικοδομικό πρόγραμμα που εκτελέστηκε σε όλη την Ελλάδα κατά τον 6ο αι. π.Χ. Στα κυριότερα και

πιο αξιοθαύμαστα έργα που στόλισαν το νησί, συγκαταλέγονται το Ηραίο και ο τεράστιος ναός της θεάς, ο μνημειώδης βωμός του Ροίκου, οι κολοσσιαίοι κούροι, οι χαριτωμένες μαρμάρινες κόρες, καθώς και τα έργα στην πόλη, το λιμάνι με τον μεγάλο μώλο, το *χώμα ἐν θαλάσση* του Ηροδότου, και το Ευπαλίνειο υδραγωγείο που έφερε το νερό της πηγής των Αγιάδων μέσα στον οικισμό, με τρόπο που προκαλεί το θαυμασμό των ειδικών μέχρι σήμερα. Στην ίδια εποχή ανήκουν οι πρώτες εντυπωσιακές οχυρώσεις που προστατεύσαν την πόλη από εχθρικές επιθέσεις και πολλά άλλα έργα, ανάμεσά τους και η δημιουργία ενός νέου τύπου πλοίου, πιο κατάλληλου για εμπορικές και πολεμικές ακόμη επιχειρήσεις, της *σάμαινας*. Βέβαια όλα αυτά θα ήταν αδιανόητα αν δεν είχε προηγηθεί η εποχή των υπερπόντιων περιπλανήσεων, της εμπορικής δράσης και της συγκέντρωσης του μεγάλου πλούτου από τις κάθε είδους δραστηριότητες. Αντίστοιχη της οικονομικής επιτυχίας ήταν η καλλιτεχνική πρόοδος των τοπικών εργαστηρίων γλυπτικής, μεταλλοτεχνίας, κεραμικής και κοροπλαστικής, που έδωσαν γρήγορα στη Σάμο μια εξαιρετική θέση ανάμεσα στις ελληνικές πόλεις της αρχαϊκής περιόδου.

Η εξάπλωση των Περσών στη Μ. Ασία και στις περιοχές όπου εκτεινονταν οι εμπορικές δραστηριότητες των Σαμίων, επηρέασε αποφασιστικά την ιστορία του νησιού. Τη δολοφονία του Πολυκράτους από τον Πέρση σατράπη Οροίτη ακολούθησαν οι Περσικοί πόλεμοι, οι περίλαμπρες νίκες των Ελλήνων και τελικά η οργάνωση της Πρώτης Δηλιακής Συμμαχίας (478 π.Χ.), που γρήγορα κατέληξε σε Αθηναϊκή Ηγεμονία. Η Σάμος δεν χρειάστηκε να πληρώνει φόρο στη Συμμαχία, εφόσον συμμετείχε ενεργώς στην προστασία των θαλασσών με τα 60 πλοία της και την πολεμική της ισχύ. Αυτή όμως η δύναμη της νήσου θεωρήθηκε επικίνδυνη για τα συμφέροντα και τα ηγεμονικά σχέδια της Αθήνας. Την αφορμή για την εξουδετέρωσή της έδωσε η σύγκρουση της Σάμου με τη Μίλητο, πατρίδα της Ασπασίας, για εδαφικές διαφορές και διεκδικήσεις στην αιώνια διαμάχη για τη μικρασιατική Αναία, τον σιτοβολώνα των Σαμίων. Η επέμβαση του αθηναϊκού στόλου υπό τον Περικλή οδήγησε στην υποταγή της νήσου (439 π.Χ.), μετά από σκληρή εννεάμηνη πολιορκία, με εξουθενωτικούς όρους για τη Σάμο, την κατεδάφιση των

Ορθογώνιος παραλληλεπίπεδος όγκος μαρμάρου, ύψους 2 μ., από την πόλη. Στη μία πλευρά σώζεται ψήφισμα, δηλαδή νόμος της πόλης που αφορά την εξασφάλιση επάρκειας σιτηρών για τους πολίτες. Στις άλλες δύο όψεις ονόματα 120 πολιτών που συνεισφέρουν από 100 μέχρι 1.000 δρχ. ο καθένας, συνολικά 18.000 δραχμές, δηλαδή πάνω από 3 τάλαντα, στο ταμείο για την αγορά σιτηρών, τα οποία τελικά μοιράζονταν δωρεάν στους πολίτες. Η διαδικασία ήταν πολύπλοκη και οι έλεγχοι αυστηροί. Ο συγκεκριμένος νόμος αποτελεί μια από τις πολυτιμότερες πληροφορίες για την ιστορία του νησιού στην ελληνιστική περίοδο. Τέλη 3ου αι. π.Χ.

Σε εργαστήριο στην περιοχή της αρχαίας αγοράς της Σάμου βρέθηκε η πήλινη μήτρα με χαραγμένη παράσταση πλοίου. Απεικονίζονται 21 κουπιά, το έμβολο και το κέρας με ακροστόλιο στην πλώρη, καθώς και το προέμβολο. Η μήτρα χρησιμοποιείτο για την κατασκευή μετάλλινου σκάφους που προοριζόταν για αφιέρωμα ή διακοσμητικό στοιχείο. Τέλος 4ου - αρχές 3ου αι. π.Χ.

οχυρώσεων, την καταβολή υπέρογκης πολεμικής αποζημίωσης, την παράδοση του στόλου. Η επιρροή της Αθήνας στα πολιτικά και οικονομικά πράγματα της Σάμου θα διαρκέσει περίπου εκατό χρόνια, προκαλώντας συνεχείς αναταραχές, με συχνές αλλαγές Δημοκρατικών και Ολιγαρχικών στη διακυβέρνηση της νήσου. Αποκορύφωμα των επεμβάσεων αποτέλεσε η προκλητική δεύτερη πολιορκία της πόλης από τα αθηναϊκά στρατεύματα υπό τον στρατηγό Τιμόθεο, γιο του Κώνωνος, η οποία κατέληξε στην απομάκρυνση του μεγαλύτερου μέρους του σαμιακού πληθυσμού, τη γνωστή από τις επιγραφές ως *φυγή*, και την αντικατάστασή του από Αθηναίους κληρούχους (365 π.Χ.).

Οι συνθήκες θα αλλάξουν μετά το διάγγελμα του Μ. Αλεξάνδρου για την επιστροφή όλων των προσφύγων στις πατρίδες τους, στο οποίο, παρά τις αντιρρήσεις των Αθηναίων, θα συμπεριληφθεί τελικά και η Σάμος. Την επιστροφή –την *κάθοδο*, κατά τις επιγραφές– ακολούθησε έντονη πολιτική, οικονομική, αλλά και οικοδομική δραστηριότητα. Η πόλη αναδιοργανώθηκε, υψώθηκαν δημόσια κτήρια και ναοί, οργανώθηκε το μεγαλύτερο σε έκταση αρχαίο Γυμνάσιο, χώρος αθλητικής άσκησης και στρατιωτικής εκπαίδευσης, με στάδιο και παλαίστρα, στη ΝΔ άκρη της πόλης, ανακατασκευάστηκαν οι οχυρώσεις. Ένα πλήθος επιγραφών που βρέθηκαν στο Ηραίο και στην πόλη αποδίδουν τιμές σε αξιωματούχους, αλλά και σε απλούς πολίτες, για τη βοήθεια που είχαν προσφέρει στους Σαμίους κατά τις δύσκολες στιγμές της εξορίας και της επιστροφής. Οι περιπέτειες των κατοίκων εξαιτίας της σκληρής πολιτικής των Αθηναίων είχαν προκαλέσει συγκίνηση σε όλο τον ελληνικό κόσμο, όπως δείχνουν οι περιπτώσεις που αναφέρονται. Πόλεις και πολίτες ανταγωνίζονται στην επίδειξη αλληλεγγύης. Ο Γόργος, αυτός που έπεισε με μεγάλες προσπάθειες τον Αλέξανδρο να συμπεριλάβει και τη Σάμο στο διάγγελμα, καταφέρνει να πείσει και τους συμπολίτες του στην Ιασό, όπου είχαν καταφύγει οι περισσότεροι εξόριστοι, να απαλλάξουν τους πρόσφυγες από φόρους για την οικοσκευή τους και να πλη-

ρώσουν τα έξοδα για τη μεταφορά με πλοία και τη μετεγκατάστασή τους στη Σάμο. Ένας Μιλήσιος, ο Σωσίστρατος Φανοδίκου, τους δάνεισε χίλιους χρυσούς στατήρες χωρίς τόκο, ενώ ο Γύγης από την Τορώνη διέθεσε τρεις χιλιάδες μεδίμνους σίτου σε τιμές κάτω του κόστους για τις πρώτες ανάγκες του πλήθους των πολιτών που επέστρεφαν στην πατρίδα χωρίς δυνατότητα επιβίωσης. Πιο συγκινητική ήταν η προσφορά των, φτωχών πάντα, Λακεδαιμονίων, οι οποίοι, μη έχοντας άλλη οικονομική δυνατότητα, έστειλαν στη Σάμο τα τρόφιμα που εξοικονόμησαν... μένοντας νηστικοί για μία μέρα όλοι, πολίτες, δούλοι και ζώα!

Η κατάσταση όμως στον ελληνικό χώρο, με την εμφάνιση των Μακεδόνων στο προσκήνιο, είχε ήδη μεταβληθεί ριζικά. Μετά το θάνατο του Μ. Αλεξάνδρου, ο ρόλος της Σάμου περιορίζεται σημαντικά, καθώς το νησί εξαρτάται πλέον από τις διαθέσεις των μεγάλων ηγεμόνων που μοίρασαν τις κτήσεις του στρατηλάτη, και η μοίρα του επηρεάζεται από τα καταγιστικά γεγονότα, τις αδιάκοπες μάχες και τις συχνές αλλαγές στους συσχετισμούς δυνάμεων στην Ανατολική Μεσόγειο. Μετά τον Δημήτριο τον Πολιορκητή και τους Αντιγονίδες, το νησί θα βρεθεί για πολλά χρόνια στη σφαίρα επιρροής των Πτολεμαίων της Αιγύπτου. Η οικονομική κατάσταση της Σάμου και των κατοίκων της θα παραμένει πάντα δύσκολη, στην πόλη, όμως, θα υπάρχουν πάντα βαθύπλουτοι, όπως ο Βουλαγόρας Αλέξεω ή ο Σωσίστρατος Σωσιστράτου, που θα τη βοηθούν να αντιμετωπίσει τα αιώνια οικονομικά προβλήματα. Το μεγάλο πνευματικό, αλλά και οικονομικό κέντρο της Ανατολικής Μεσογείου, βέβαια, είναι πια η Αλεξάνδρεια και πολλοί Σάμιοι θα μετοικήσουν στη νέα πρωτεύουσα του ελληνισμού, αναζητώντας καλύτερη τύχη. Κάποιοι, όπως ο Καλλικράτης Βοΐσκου, θα φτάσουν στα ανώτατα αξιώματα στην πτολεμαϊκή αυλή και θα ευεργετήσουν ποικιλοτρόπως την πατρίδα τους, όπως διαπιστώνεται από τις τιμές που τους απονεμήθηκαν, ενώ άλλοι, όπως ο αστρονόμος Αρίσταρχος και ο μαθηματικός Κόνων, θα συμβάλουν αποφασιστικά στην πρόοδο των επιστημών. Το λιμάνι της πόλης της Σάμου, πάντως, αντί για τον σαμιακό στόλο με τις *πεντηκοντόρους* και τις *σάμαινες*, που όργωναν κάποτε τη Μεσόγειο, φιλοξενεί τώρα τα πλοία του αιγυπτιακού και του ροδιακού στόλου, χρησιμεύοντας ως ναύσταθμος των Πτολεμαίων αρχικά και των Ροδίων αργότερα. Την έντονη, όμως, παρουσία των Σαμίων στις οικονομικές συναλλαγές και στη διακίνηση εμπορευμάτων και προσώπων στην Ανατολική Μεσόγειο αποδεικνύει η μνεία πλήθους ξένων στις επιτύμβιες στήλες των σαμιακών νεκροπόλεων, οι οποίοι άφησαν την τελευταία τους πνοή στο νησί, και αντίστοιχα Σαμίων που πέθαναν στην ξενιτιά ή πνίγηκαν στα κύματα του Αιγαίου, ταξιδεύοντας για εμπορικούς σκοπούς. Το ίδιο υποδηλώνει και η εύρεση ποικίλων ξένων νομισμάτων στις σαμιακές ανασκαφές και, αντίστοιχα, η παρουσία σαμιακού χρήματος σε πλήθος πόλεων της ευρύτερης περιοχής.

Το πέρασμα στη ρωμαϊκή εποχή δεν ήταν ανώδυνο για τη Σάμο, κυρίως κατά τη διάρκεια των αγώνων του διεκδικητή του θρόνου της Περγάμου Αριστόνικου (133-129 π.Χ.), αλλά και κατά την εποχή των Μιθριδατικών πολέμων (88-80 π.Χ.), οπότε η πόλη γνωρίζει τη βία των πειρατών της Κιλικίας. Η πολιτική κατάσταση στο νησί έχει πλέον μεταβληθεί ριζικά. Αρχές και εξουσίες εξακολουθούν να λειτουργούν – τυπικά βέβαια και για τοπικά μόνο ζητήματα. Τα πολιτικά και τα δικαστικά θέματα επιλύονται πλέον στη Ρώμη ή στην Έφεσο, όπου εδρεύει ο διοικητής της Ασίας. Οι τοπικές

Τιμητικό ψήφισμα της Βουλής και του Δήμου των Σαμίων για έναν από τους πολλούς φίλους της Σάμου που στάθηκαν αρωγοί στις περιπέτειες των πολιτών κατά τη φυγή και την κάθοδο. Ο συγκεκριμένος, μάλιστα, είχε τη δύναμη να επηρεάζει υπέρ των Σαμίων και τους βασιλείς Αντίγονο και Δημήτριο τον Πολιορκητή. Στην παράσταση ένας άνδρας, προσωποποίηση του Δήμου, στεφανώνει τον τιμώμενο. Λίγο μετά το 321 π.Χ.

ΕΤΗΡΟΥ ΑΗΚΑΙ ΤΟΙΟ
ΟΝ ΟΧΕΙ ΕΝΕΡΕΙ ΔΗ
ΚΑΛΙΑ ΟΚΕΝΤΕ ΤΗ
ΠΟΣΟΝ ΔΙΕΤΕΛΕΙ ΕΝ
ΔΟΙ ΠΗΝ ΣΑΜΙΟΝ ΚΑΙ ΝΤ
ΙΓΟΝ ΟΙ ΜΑΙ ΔΗ ΜΑ ΤΡΙΩΙ Δ
ΤΗΣ ΠΛΟΝΕΑΥ ΤΟΝ ΓΑΡ ΧΕ
ΥΙΤΗ ΠΟΛΕΚΑΙ ΜΑΙ ΑΙ ΤΟ
ΝΟΥ ΣΙΤΩ ΠΟΛΙΤΩΝ
ΡΟΤΑ ΗΚΑΙ ΤΟ ΜΑΙ ΜΟΡ

Ηραίο. Άποψη του ανατολικού τμήματος του Ιερού με το βωμό του Ροίκου, τα λείψανα του ρωμαϊκού ναού της Ήρας, τη χριστιανική βασιλική του 5ου/6ου αι. και την αφίδα της νεότερης εκκλησίας. Παρά την ερειπιώδη κατάσταση, ζωντανή παραμένει πάντα η ιερότητα του μυστηριακού χώρου που τη σεβάστηκαν οι αιώνες.

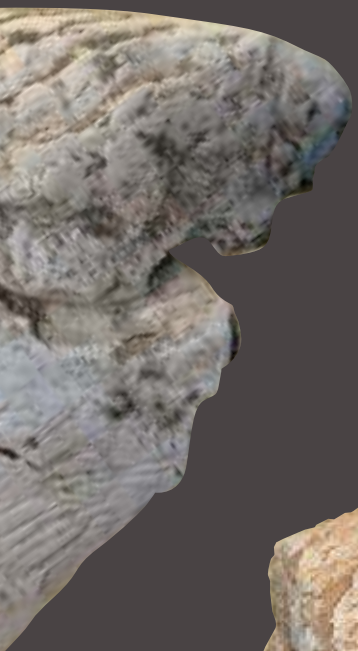
ΣΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ 44-45: Όστρεα τριδάκνης διαμορφωμένα σε γυναικείες κεφαλές με καλύπτρα. Τα χαρακτηριστικά του προσώπου, η κόμη και η διακόσμηση της καλύπτρας αποδίδονται με εγχάραξη. Η ποικιλία οστρέων *tridacna squamosa* ζει στην Ερυθρά θάλασσα και στον Ινδικό ωκεανό. Τα όστρεα αυτού του εξωτικού υλικού χρησίμευαν ως δοχεία για τη φύλαξη καλλωπιστικών υλών. Βρέθηκαν στο Ηραίο και αποτελούν εισαγωγές από την περιοχή της Φοινίκης και της Παλαιστίνης. 8ος αι. π.Χ.

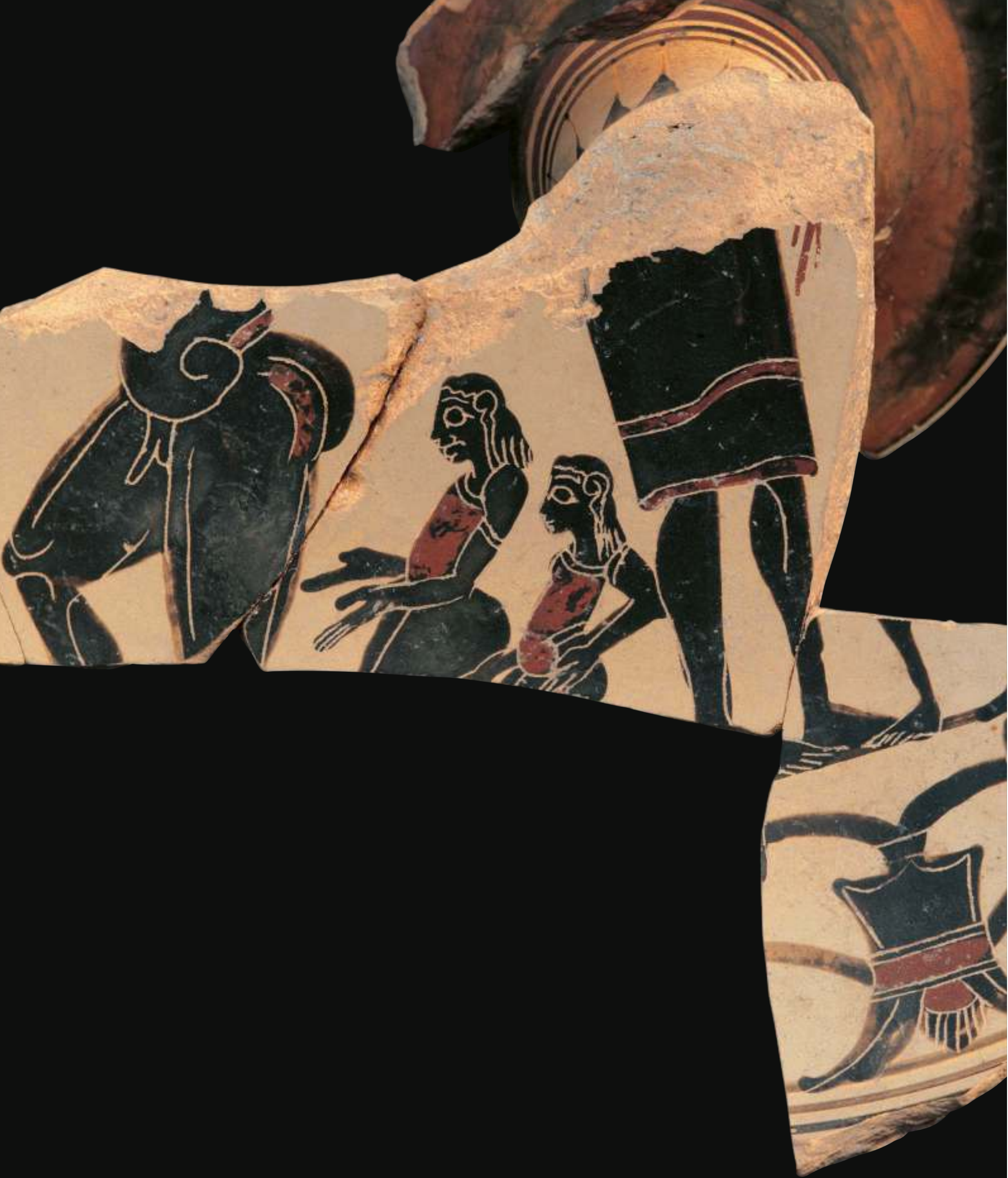
Αρχές, η Βουλή και ο Δήμος των Σαμίων ασχολούνται πλέον με την έκδοση τιμητικών ψηφισμάτων και την ανάθεση νδριάντων για τον αυτοκράτορα, τους στρατηγούς και τα μέλη των οικογενειών τους, όπως συμπεραίνει κανείς από τις περιπτώσεις του Πομπηίου, του Κικέρωνος και πλήθους άλλων. Τα οικοδομήματα του Κάστρου με τις ανακτορικές ανέσεις τους στεγάζουν πια στρατηγούς και βασιλιάδες ανάλογα με την περίπτωση. Μυθική έμεινε η διαμονή στο νησί του Αντώνιου και της Κλεοπάτρας, που απόλαυσαν τη σαμιακή φιλοξενία κατά την τελευταία ευτυχισμένη περίοδο της ζωής τους, με καθημερινές γιορτές και φαγοπότια πριν από τη ναυμαχία στο Άκτιο (31 π.Χ.) και την τραγική για αυτούς κατάληξή της. Γοητευμένος από τον τόπο με το μαλακό κλίμα, στα ίδια παλάτια θα καταλύσει ο νικητής του Ακτίου Οκταβιανός Αύγουστος. Τα συχνά ταξίδια του Αυγούστου και μελών της οικογένειάς του, καθώς και άλλων αυτοκρατόρων, όπως ο Τιβέριος και, αργότερα, ο Αδριανός, στην Ανατολή, έδιναν συχνά ευκαιρίες για ευχάριστα διαλείμματα ανάπαυσης στις εγκαταστάσεις του Κάστρου, οι οποίες είχαν, ακριβώς για το λόγο αυτό, ανακατασκευαστεί και διακοσμηθεί με λαμπρά αίθρια, πίδακες και κήπους πάνω από τις θάλασσες με την υπέροχη θέα και τους ανοιχτούς ορίζοντες.

Μερικοί από αυτούς φιλοτιμήθηκαν να ευεργετήσουν την παλιά, ένδοξη πόλη. Ο Καλιγούλας ονειρεύτηκε να ξαναχτίσει τα παλάτια του Πολυκράτους, ο Κλαύδιος ανακαίνισε το ναό του Διονύσου, που είχε καταστραφεί από το σεισμό του 47 μ.Χ., ενώ ο Αδριανός, κατά πάσα πιθανότητα, πρόσφερε στην πόλη το νέο υδραγωγείο, που έφερε νερό από άλλη πηγή, περίπου 15 χλμ. μακριά, καθώς οι ανάγκες, με τις νέες συνήθειες και τις σπατάλες που έφεραν τα οργανωμένα ρωμαϊκά λουτρά, οι Θέρμες, είχαν αυξηθεί τόσο πολύ, ώστε οι ποσότητες του Ευπαλινείου υδραγωγείου να μην επαρκούν πλέον.

Η εποχή του χριστιανισμού που ακολουθεί, δίνει μια ακόμη ευκαιρία στο νησί. Μεγάλες παλαιοχριστιανικές βασιλικές θα καταλάβουν τώρα τις καίριες θέσεις στην αρχαία πόλη και στο Ηραίο, εξαφανίζοντας τα παλιά μνημεία. Στο πιο κεντρικό σημείο της πόλης, πάνω στο λόφο του Κάστρου, μια μεγάλη εκκλησία με τα προσκίσματα και τα αίθριά της, πιθανότατα η επισκοπική εκκλησία της νήσου, θυμίζει ότι στη θέση των παλατιών, όπου φιλοξενήθηκαν αυτοκράτορες, εγκαταστάθηκε τώρα το επισκοπικό μέγαρο, όπου διαβιώνει ο επίσκοπος του νησιού. Μια άλλη βασιλική, κτισμένη με τα μάρμαρα των παλιών οικοδομημάτων, κατασκευάστηκε στο Ηραίο, με σκοπό να επισκιάσει την ανάμνηση της λατρείας της προστάτισσας θεάς Ήρας, ενώ μια ακόμη εκκλησία, με ψηφιδωτά δάπεδα, εκμεταλλεύτηκε το Αρτεμίσιο, όπου τη μνήμη της πανάρχαιης παρθένου θεάς την προσεταιρίστηκε η Παρθένος Μαρία, στην οποία είναι αφιερωμένο και το νεότερο παρεκκλήσι. Στο χώρο των αθλητικών εγκαταστάσεων του Γυμνασίου, όπου τα ερείπια έδιναν άφθονο οικοδομικό υλικό, κτίστηκαν δύο βασιλικές, μία με ωραία ψηφιδωτά στο στάδιο και άλλη μία στις ρωμαϊκές Θέρμες. Η εποχή θα τελειώσει άδοξα μέσα στην αβεβαιότητα και στον τρόμο που σπέρνουν οι περσικές και κυρίως οι αραβικές επιδρομές κατά τον 7ο αι. Η πόλη αρχικά θα εγκαταλειφθεί για λίγο, όταν οι κάτοικοι για το φόβο των αραβικών επιδρομών θα καταφύγουν στο κάστρο του Λάζαρου και σε άλλες θέσεις στο εσωτερικό του νησιού. Θα επιστρέψουν αργότερα, όταν οι συνθήκες θα είναι πια εντελώς διαφορετικές. Η πόλη θα περιοριστεί στην περιοχή ανάμεσα στο Κάστρο και στο λιμάνι και θα συνεχίσει να ζει σε χαμηλούς τόνους μέχρι να ερημώσει τελείως. Στα τέλη του 12ου αι., στο εγκαταλειμμένο πια λιμάνι θα εγκατασταθεί, με την άδεια των Βυζαντινών αυτοκρατόρων, μία βενετσιάνικη Dogana, ένας τελωνειακός σταθμός, που με την παραφθορά της λέξης θα δώσει στην πολίχνη το μεσαιωνικό της όνομα *Τηγάνι*. Το όνομα θα διατηρηθεί μέχρι τη δεκαετία του 1950, οπότε η μικρή, ένδοξη κάποτε, πόλη θα μετονομασθεί σε Πυθαγόρειο, στη μνήμη του διασημότερου τέκνου της Σάμου, του μαθηματικού και φιλόσοφου Πυθαγόρα, ο οποίος συγκαταλέγεται παγκοσμίως ανάμεσα στους πιο σημαντικούς ανθρώπους που πέρασαν από τον πλανήτη Γη.

Θραύσμα αγγείου από την Κόρινθο με μελανόμορφη παράσταση. Βρέθηκε στο Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.

Μεγάλος αριθμός κυπριακών ειδωλίων από πηλό βρέθηκαν στο Ηραίο ως αναθήματα στη Μεγάλη Θεά. Ένα από τα κομψότερα του είδους είναι το ειδώλιο όρθιας μετωπικής γυναικείας μορφής με περιποιημένη κόμη και εντυπωσιακά κοσμήματα. Τα χέρια κατά μήκος του σώματος, το οποίο καλύπτεται με διάφανο εφαρμοστό ένδυμα. Ίχνη ανοιχτού βιολετί και ερυθρού χρώματος κατά τόπους στην επιφάνεια. Πρώμος 6ος αι. π.Χ.

*Χάλκινο αγαλμάτιο δεόμενης
ανδρικής μορφής με σκύλο.
Προέρχεται από τη Βαβυλώνα
και αφιερώθηκε στο Ηραίο.
8ος/7ος αι. π.Χ.*

*Χάλκινο ειδώλιο κούρου, έργο
εξαιρετικής ποιότητας, σαμιακού
εργαστηρίου. 6ος αι. π.Χ.*

*Η παραγωγή χάλκινων ειδωλίων
κούρων και κορών στα τοπικά
εργαστήρια χαλκού εκφράζει
το υψηλό καλλιτεχνικό επίπεδο
και την οικονομική ευμάρεια
της Σάμου τον 7ο και 6ο αι. π.Χ.*

*Χάλκινο αγαλμάτιο φαλακρού άνδρα
με μακρύ περίζωμα και δοχείο στο αριστερό χέρι.
Εισαγωγή από την Αίγυπτο.
Ανάθημα στην Ήρα. 9ος/6ος αι. π.Χ.*

Αφιέρωμα της θερααινίδας της Μουτ – κυρίας του ουρανού, που δίνει ζωή, σωτηρία και υγεία, είναι το χάλκινο κάτοπτρο με εγχάρακτη διακόσμηση και δίστιχη αναθηματική επιγραφή σε ιερογλυφική γραφή, με δυσανάγνωστα τα ονόματα της αναθέτιδος και της μητέρας της. Βρέθηκε σε θησαυρό του Ηραίου. Πάνω από την επιγραφή παριστάνεται ναΐσκος με ένθρονη τη θεά Μουτ, ενώ μπροστά της η αναθέτιδα σε στάση δέησης της προσφέρει έναν καθρέφτη. Πρόκειται για το μοναδικό παράδειγμα αιγυπτιακού κατόπτρου με επιγραφή σε ιερογλυφική γραφή επί ελληνικού εδάφους. Εισήχθη από την Αίγυπτο και χρονολογείται στο 630 π.Χ. (α' μισό της 26ης αιγυπτιακής δυναστείας).

Η αιγυπτιακή θεά Μουτ και η Ήρα παρουσίαζαν κοινά χαρακτηριστικά, εξάλλου η ταύτιση ξένων θεοτήτων με εγχώριες συνηθιζόταν στον αρχαίο κόσμο. Ο χαρακτηρισμός της Μουτ ως Ήρας συναντάται στον Διόδωρο (1ος αι. π.Χ.). Ίσως λοιπόν η Αιγύπτια που αφιέρωσε τον καθρέφτη στην Ήρα, αναγνώριζε σε αυτήν τη θεά Μουτ.

Χάλκινο έλασμα με παράσταση του Πήγασου, του φτερωτού αλόγου, καρπού της ερωτικής επαφής του Ποσειδώνα και της Μέδουσας. Ο Πήγασος παρέμενε στην υπηρεσία του Δία και μετέφερε στον Όλυμπο τους κεραυνούς από το εργαστήριο του Ηφαίστου. Στους μεταγενέστερους χρόνους θεωρήθηκε άλογο των Μουσών, που διευκόλυνε το πέταγμα των ποιητών στο καλλιτεχνικό στερέωμα. Το έλασμα αρχικά πιθανώς ήταν ραμμένο και καρφωμένο σε δέρμα. 7ος αι. π.Χ.

Απότμημα χάλκινου ελάσματος με τη μυθική παράσταση της τύφλωσης του Πολύφημου από δύο συντρόφους του Οδυσσέα που κρατούν πυρακτωμένο ξύλο. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

Πολίων πασέων πρώτη έλληνίδων και βαρβάρων

Η ΦΥΣΙΟΓΝΩΜΙΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ

Βλέπει δέ πρὸς νότον και αὐτὴ (ἡ πόλις) και ὁ λιμὴν ἔχων ναύσταθμον, ἔστι δὲ αὐτῆς ἐν ἐπιπέδῳ τὸ πλέον, ὑπὸ τῆς θαλάσσης κλυζόμενον, μέρος δὲ και εἰς τὸ ὄρος ἀνέχει τὸ ὑπερκείμενον...

ΕΤΣΙ ΠΕΡΙΓΡΑΦΕΙ ΤΗΝ ΠΟΛΗ ΤΗΣ ΣΑΜΟΥ ο Στράβων που πέρασε από το νησί γύρω στα χρόνια της γέννησης του Χριστού. Μια πόλη κτισμένη στο επίπεδο μέρος που το περιβρέχει η θάλασσα, ενώ ένα τμήμα της προχωρεί και προς τις υπώρειες του υπερκείμενου υψώματος. Έτσι βλέπει κανείς την αρχαία πόλη μέχρι σήμερα καθώς, παρά τις αλλαγές που ακολούθησαν κατά τους επόμενους αιώνες της ρωμαιοκρατίας, οι βασικές αρχές της πολεοδομίας και της μορφής της είχαν καθοριστεί με τα μεγάλα έργα της εποχής της ακμής, τις επιβλητικές οχυρώσεις που καθόρισαν το χώρο και την έκτασή της, τις διαμορφώσεις του λιμένος και το Ευπαλίνειο Υδραγωγείο, την Αγορά και τις στοές, τους βασικούς δρόμους, τα Ιερά και τελικά, στους ελληνοιστικούς χρόνους, τις εντυπωσιακές αθλητικές εγκαταστάσεις στο δυτικό άκρο της πόλης. Στην πλαγιά του υψώματος, εκεί που σταματούσε η γραμμή των δημόσιων και ιδιωτικών οικοδομημάτων, ως επιστέγασμα της πόλης κατασκευάστηκε στον 4ο αι. π.Χ. το θέατρο. Όλα αυτά τα στοιχεία είχαν διαμορφώσει οριστικά τη φυσιογνωμία της.

Η παλιά μικρή πρωτογεωμετρική εγκατάσταση των πρώτων εποίκων από την Πελοπόννησο, που εξαπλώθηκε ραγδαία κατά τους Γεωμετρικούς χρόνους σε όλη την έκταση γύρω από το ποτάμι και το λιμάνι, εξελίχτηκε κατά τον 7ο και 6ο αι. π.Χ. σε μια μεγάλη και ευημερούσα πόλη.

Η εντυπωσιακή υπόγεια διαδρομή του Ευπαλινείου Ορύγματος.

Τα μεγάλα έργα υποδομής

ΤΟ ΕΥΠΑΛΙΝΕΙΟ ΥΔΡΑΓΩΓΕΙΟ — Τὸ ἀμφίστομον ὄρυγμα

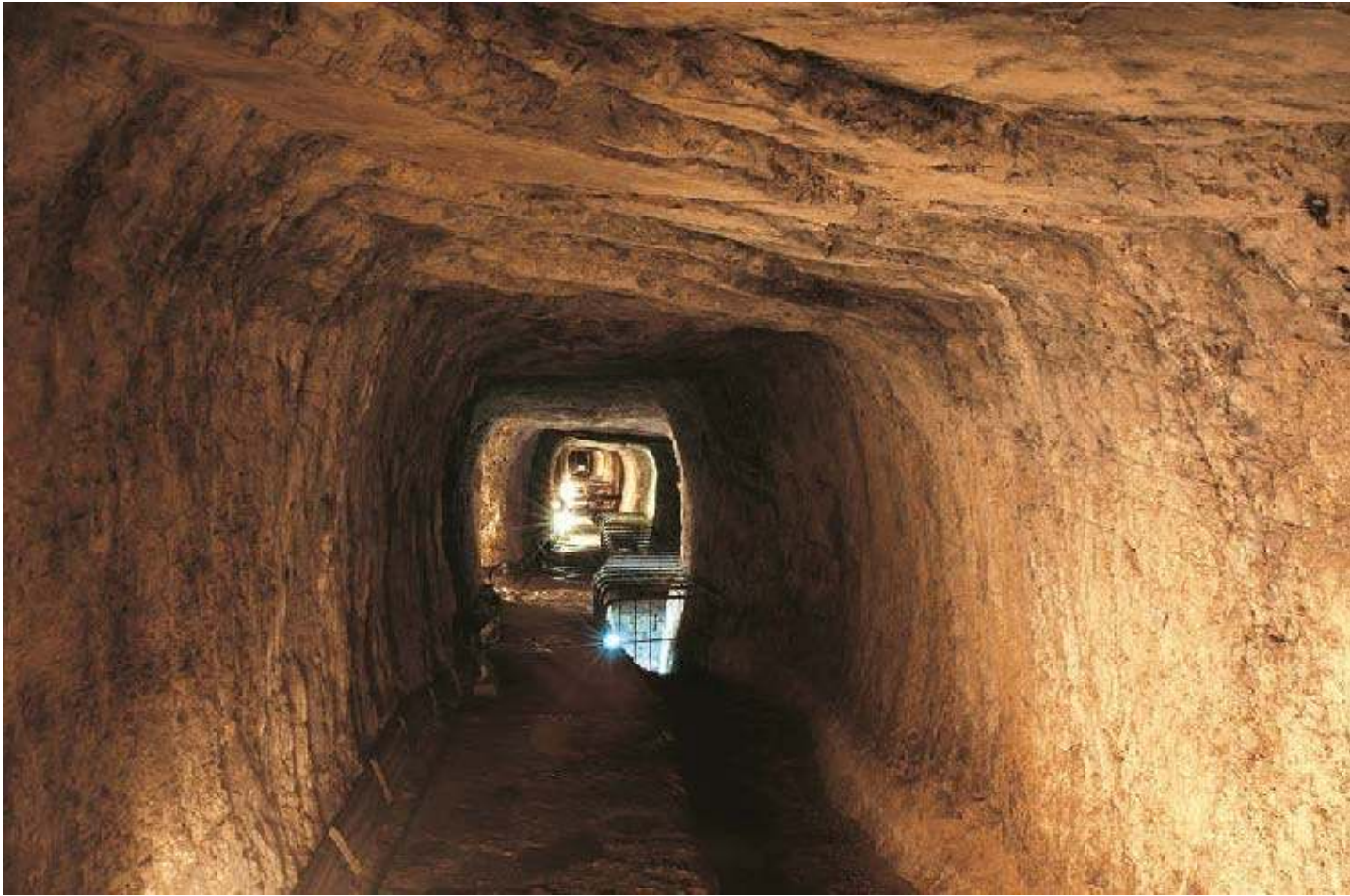
Το περίφημο Υδραγωγείο που ο ιστορικός Ηρόδοτος αναφέρει ως ένα από τα μέγιστα τεχνικά έργα του ελληνικού κόσμου, είναι το κατόρθωμα του μηχανικού Ευπαλίνου, γιου του Ναυστρόφου από τα Μέγαρα της Αττικής. Σκοπός του ήταν να φέρει στην πόλη το νερό της πλούσιας πηγής των Αγιάδων, από την κοιλάδα των Μυτιληνίων. Η ανάγκη να εξασφαλιστεί η ανεμπόδιστη ύδρευση της πόλης σε περιόδους πολέμου, αντιμετωπίστηκε με την τολμηρή απόφαση του Ευπαλίνου να περάσει τον αγωγό μέσα από σήραγγα κάτω από το λόφο της Αμπέλου (υψ. 237 μ.) – απόφαση για την υλοποίηση της οποίας απαιτήθηκαν απίστευτες σε όγκο εργασίες και εξαιρετικά πολύπλοκοι μαθηματικοί υπολογισμοί. Το νερό, με παροχή 400 περίπου κυβικά μέτρα την ημέρα, συγκεντρωνόταν σε καλοχτισμένη δεξαμενή, η οποία διατηρείται ακόμη κάτω από την εκκλησία του Αγίου Ιωάννη στους Αγιάδες. Από εκεί, με κανάλι μήκους 900 μ., που ακολουθεί τις υψομετρικές καμπύλες, προσαρμοσμένο στο ανάγλυφο της περιοχής, φθάνει στη βόρεια πλευρά του λόφου της Αμπέλου και εισέρχεται στην περίφημη σήραγγα, που αποτελεί το πιο εντυπωσιακό τμήμα του έργου. Διαμέσου της σήραγγας, γνωστής ως Ευπαλίνειο Όρυγμα, με μήκος 1.036 μ. και διατομή 1,80 × 1,80 μ., το νερό, μέσα από μια δεύτερη σήραγγα που ανοίχτηκε στο δάπεδο της πρώτης, φθάνοντας σε βάθος μέχρι 8 μ. για να διευκολύνεται η ροή του, οδηγείται στη νότια πλευρά του λόφου, από όπου, με υπόγειο πάλι αγωγό και φρεάτια επίσκεψης για τον τακτικό καθαρισμό του αγωγού, έφθανε στις κρήνες της πόλης. Η σήραγγα, το πιο ενδιαφέρον τεχνικά τμήμα του έργου, ανοίχτηκε με τα πιο απλά εργαλεία μέσα στο σκληρό ασβεστολιθικό έδαφος. Για τη συντόμηση του έργου οι εργασίες άρχισαν συγχρόνως από τις δύο πλευρές του βουνού και, παρά τις δυσκολίες που προέκυψαν κατά την πορεία, το εγχείρημα έφτασε σε αίσιο τέλος χάρη στην επινοητικότητα του Ευπαλίνου, ο οποίος, *«χρησιμοποιώντας με επιτηδειότητα τις πιο απλές μεθόδους της γεωδαισίας κατάφερε να ενώσει τους δύο υπόγειους διαδρόμους παρά τις αναγκαίες αλλαγές κατεύθυνσης»*, όπως χαρακτηριστικά σημειώνει ο μελετητής του εξαιρετικού έργου H. Kienast.

Το Υδραγωγείο χρησιμοποιήθηκε για χίλια περίπου χρόνια. Τον 7ο αιώνα χρησίμευσε ως κρησφύγετο κατά τις επιθέσεις των Περσών, το 627, και των Αράβων το 666 μ.Χ. Αργότερα καταχώθηκε και ξεχάστηκε μέχρι τον 19ο αι., οπότε έγινε προσπάθεια αποκάλυψής του με σκοπό να χρησιμοποιηθεί εκ νέου για την ύδρευση της νέας πόλης που άρχισε να δημιουργείται στη θέση της αρχαίας Σάμου (1882). Τότε έγιναν και οι πρώτες μελέτες από τον Επαμεινώνδα Σταματιάδη και τον Ernst Fabricius (1884). Την αποχωμάτωση της σήραγγας και την ανασκαφή του μοναδικού δημιουργήματος ανέλαβε το 1971 το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο των Αθηνών, υπό τη διεύθυνση του Ulf Jantzen, η παρουσίαση και η κατανόησή του οφείλεται στην ακάματη προσπάθεια του Hermann Kienast, ενώ η τελική μελέτη αποκαταστάσεως και λειτουργίας του ως επισκέψιμου Μνημείου οφείλεται στην Ελληνική Αρχαιολογική Υπηρεσία.

ΣΤΙΣ ΣΕΛ. 57-61: Απόψεις του εσωτερικού της υπόγειας στοάς του Ευπαλινείου Υδραγωγείου, του σημαντικότερου ίσως τεχνικού έργου της αρχαϊκής εποχής. Το περίφημο αμφίστομον ὄρυγμα, που τόσο εθαύμασε ο ιστορικός Ηρόδοτος, εντυπωσιάζει ακόμη τους τεχνικούς, επειδή, με τους απίστευτους υπολογισμούς του, ο μηχανικός του έργου Ευπαλίνος Ναυστρόφου από τα Μέγαρα κατάφερε, αρχίζοντας την εξόρυξη ταυτόχρονα από τις δύο πλευρές του βουνού, να επιτύχει τη συνάντηση των δύο σηράγγων με μικρή μόνο απόκλιση.

Το δεύτερο από τα μεγάλα έργα είναι το *χῶμα ἐν θαλάσῃ*, ο τεράστιος μόλος που, θεμελιωμένος σε βάθος πάνω από 35 μ., με μήκος σχεδόν 300 μέτρα, προστάτευε το λιμάνι από τους ισχυρούς νότιους ανέμους, όπως εξακολουθεί να το προστατεύει μέχρι σήμερα, ανακατασκευασμένος από τον Γερμανό μηχανικό Fr. Humann το 1862 με εντολή της Σαμακικής Ηγεμονίας.

Ο ΝΑΟΣ ΤΗΣ ΗΡΑΣ

Το τρίτο έργο είναι ο μεγάλος ναός της θεάς Ήρας στο Ηραίο, εκτός πόλεως, ο μεγαλύτερος ναός που είχε κτιστεί μέχρι τότε στην Ελλάδα και ένας από τους μεγαλύτερους όλης της αρχαιότητας, στον οποίο αφιερώνεται ειδικό κεφάλαιο.

ΟΙ ΟΧΥΡΩΣΕΙΣ

Η οργάνωση το Ύδραγωγείου του Ευπαλίνου, αλλά και οι πολιορκίες των Λακεδαιμονίων (524 π.Χ.) και των Περσών (522 π.Χ.), προϋποθέτουν την ύπαρξη των οχυρώσεων, ο Ηρόδοτος όμως δεν αναφέρει ανάμεσα στα μεγάλα έργα του Πολυκράτους τα εντυπωσιακά αρχαϊκά τείχη. Μεγάλο μέρος τους κατεδαφίστηκε, σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης που ακολούθησε την κατάληψη της πόλης της Σάμου από τους Αθηναίους, το 439 π.Χ., μετά από άγριες συγκρούσεις και σκληρή πολιορκία. Από τα τμήματα που διατηρούνται έως σήμερα φαίνεται ότι είχαν οικοδομηθεί με τεράστιους ογκολίθους, σε ακανόνιστο πολυγωνικό σύστημα στη βάση και με ωμές πλίνθους στα υψηλότερα μέρη. Με μήκος 6,5 χιλιομέτρων περιέβαλλαν από την αρχή την ίδια έκταση με τα μεταγενέστερα τείχη, για αμυντικούς προφανώς λόγους, καθώς μεγάλο μέρος του προστατευόμενου χώρου φαίνεται πως έμεινε πάντα ακατοίκητο. Η κατεδάφιση τους από τις αθηναϊκές δυνάμεις, το 439 π.Χ., δεν πρέπει να άφησε την πόλη ανοχύρωτη για μεγάλο διάστημα. Τα γεγονότα του Πελοποννησιακού πολέμου και οι εξελίξεις μετά τη λήξη του πρέπει να έδωσαν ευκαιρίες για την επισκευή της οχύρωσης. Πάντως η πόλη είναι και πάλι οχυρωμένη κατά την επίθεση του στρατηγού Τιμόθεου (365 π.Χ.), όπως αποδεικνύεται από τη δεκάμηνη αντίσταση στις αθηναϊκές επιθέσεις.

Οι οχυρώσεις, που σώζονται σήμερα στο μεγαλύτερο μέρος τους και σε εντυπωσιακά καλή διατήρηση, κατασκευάστηκαν σχεδόν διακόσια πενήντα χρόνια αργότερα, γύρω στο 300 π.Χ., πιθανότατα όταν η Σάμος βρέθηκε στην επικράτεια του Δημητρίου Πολιορκητή. Είναι κτισμένες με μεγάλους ορθογωνικούς λίθους σε κανονικές σειρές – το γνωστό στην αρχαιολογική ορολογία «ισοδομικό σύστημα». Σύμφωνα με τους νέους τρόπους οχύρωσης, το τείχος είχε ενισχυθεί με 50 περίπου αμυντικούς πύργους, από τους οποίους ένας, σχεδόν ακέραιος, υψώνεται πάντα αγέρωχος στην απότομη πλαγιά του λόφου. Μια τρίτη, τέλος, φάση με ψευδοϊσόδομο σύστημα, που αναγνωρίζεται σε διάφορα σημεία, αποδίδεται σε επισκευή που ακολούθησε την καταστροφή τμημάτων της οχύρωσης κατά την πολιορκία της πόλης από τον βασιλιά της Μακεδονίας Φίλιππο Ε΄, απόγονο του Δημητρίου Πολιορκητή (περίπου 200 π.Χ.).

Ηραίο. Επιβλητική, παρά το μειωμένο ύψος της, προβάλλει στον ορίζοντα του Ιερού η μοναδική από τις 155 αρχικά κολόνες του μεγάλου ναού της Ήρας που διατηρείται σήμερα.

Πολεοδομία, Δρόμοι, Αγορές

ΤΑ ΜΝΗΜΕΙΑ ΑΥΤΑ, μαζί με τα ανακτορικά οικοδομήματα που είχαν αποκαλυφθεί κατά τις γερμανικές ανασκαφές στις δεκαετίες του 1920 και του 1960, στο λόφο του Κάστρου, και με τις έρευνες των Γερμανών στο Ηραίο κατά τα τελευταία εκατό χρόνια, αποτελούσαν μέχρι πρόσφατα τα μόνα γνωστά κατάλοιπα της δόξας της αρχαίας πόλης.

Οι ανασκαφικές έρευνες στην αρχαία πόλη της Σάμου, τα τελευταία πενήντα τουλάχιστον χρόνια, δεν έχουν εντοπίσει μέχρι σήμερα κανένα από τα δημόσια οικοδομήματα που είναι γνωστά από τις αρχαίες πηγές. Τα περισσότερα θα πρέπει να βρίσκονταν, βέβαια, στην περιοχή της αρχαίας Αγοράς, η θέση της οποίας εντοπίζεται πλέον, σύμφωνα με τα ευρήματα πρόσφατων ανασκαφών, στον επίπεδο χώρο που ανοίγεται στο σημείο των εκβολών του Χήσιου ποταμού στη θάλασσα, κάτω από τις δυτικές υπώρειες της Αστυπάλαιας. Η ταύτιση αυτή και ο εντοπισμός κάποιων τμημάτων αρχαίων δρόμων, σε διάφορα σημεία της σύγχρονης πόλης, δίνουν πλέον ενδιαφέροντα στοιχεία για την πολεοδομία της αρχαίας εγκατάστασης, παρόλο που η γενική εικόνα του σχεδίου δεν είναι ακόμη πλήρως κατανοητή.

Ένας βασικός δρόμος διασχίζει την έκταση από το λιμάνι στα ανατολικά μέχρι τη δυτική κύρια πύλη του τείχους και την Ιερά οδό προς το Ηραίο, αποτελώντας τον κύριο άξονα της αρχαίας αλλά και της σύγχρονης πόλης. Στα ρωμαϊκά χρόνια, πιθανότατα κατά τα τέλη του 2ου αι. μ.Χ., η επίσημη αυτή πομπική οδός, μέσα στο πλαίσιο ενός προγράμματος που περιέλαβε και άλλους μεγάλους δρόμους της πόλης, πλακοστρώθηκε μέχρι το Ηραίο και πλαισιώθηκε με στοές και οικοδομήματα. Τη νότια πλευρά της ορίζει ένα μεγάλο στωικό κτήριο με επιβλητικές κιονοστοιχίες στην πρόσοψη και κίονες από ερυθρό χρωματιστό μάρμαρο, που δείχνουν ότι στα αυτοκρατορικά χρόνια η οδός είχε μετατραπεί σε μια *via colonnada*, κατά το πρότυπο των μεγάλων ρωμαϊκών πόλεων. Μία άλλη στοά, κάθετη στην ανατολική όψη του οικοδομήματος, ορίζει τη δυτική πλευρά της πλατείας της αρχαίας Αγοράς.

Στις δύο πλευρές της πομπικής οδού παρατάσσονται τα κύρια Ιερά της Σάμου, η Αγορά και άλλα δημόσια κτίσματα, καθώς και οι αθλητικές εγκαταστάσεις του Γυμνασίου. Αντίθετα με τον κύριο δρόμο, ο οποίος είχε αφιερωθεί στις λατρείες και στις εκδηλώσεις του δημόσιου βίου, ο δεύτερος, επίσης σημαντικός δρόμος που συναντιέται διαγωνίως με την πομπική οδό και απολήγει στην πλατεία της Αγοράς, φιλοξένησε τις εμπορικές δραστηριότητες και τις βιοτεχνίες της πόλης. Στη Γεωμετρική κιόλας περίοδο πρέπει να ανήκουν τα φρεάτια και οι εγκαταστάσεις που αποκαλύπτουν οι ανασκαφές στην περιοχή για την εξαγωγή και επεξεργασία της γνωστής από τον Θεόφραστο *σαμίας γῆς*, μιας υπόλευκης κιμηλιάς (κοινώς σαπουνόχωμα), ένα είδος καολίνη, πολύτιμου υλικού με ποικίλες χρήσεις, που είχε ιδιαίτερη σημασία για την οικονομική ζωή της πόλης. Στην ίδια περιοχή, δίπλα στο ποτάμι, εγκαταστάθηκαν εργαστήρια παραγωγής κεραμικών ειδών (αγγεία και πήλινα ειδώλια), καθώς και χαλκουργεία και άλλες οχληρές βιοτεχνίες. Η ίδια κατάσταση επικρατούσε και κατά τη ρωμαϊκή εποχή, όταν όλοι οι χώροι των κτισμάτων της περιοχής που επικοινωνούσαν με το δρόμο, μετατράπηκαν σε καταστήματα. Το πλήθος των πρόχειρων αποχετευτικών αγωγών οδηγεί σε... «βρόμικα» επαγγέλματα με πολλά απόβλητα, όπως ιχθυοπωλεία, κρεοπωλεία, ίσως και εργαστήρια σχετικά με την επεξεργασία δερμάτων, καθώς και χυτήρια μετάλλων. Η γειτνίαση με το οργανωμένο πλέον από τα αρχαϊκά χρόνια «πολυκράτειο» εμπορικό και πολεμικό λιμάνι αφενός, αλλά και με την Αγορά, είχε καθορίσει αποφασιστικά το χαρακτήρα και την εξέλιξη αυτού του χώρου.

Με βάση τους δύο κύριους δρόμους οργανώθηκαν και όλοι οι δρόμοι που έχουν αποκαλυφθεί μέχρι σήμερα, παράλληλοι ή κάθετοι προς αυτούς, ανάλογα με τη διαμόρφωση και το ανάγλυφο της περιοχής. Την πορεία τους συχνά την υποψιάζεται κανείς μόνο από τους μεγάλους αποχετευτικούς αγωγούς που καταλήγουν στους ήδη γνωστούς

Χαρακτηριστικό δείγμα του οχυρωματικού πολυγωνικού τείχους με μια πύλη της αρχαϊκής φάσης, η οποία συνήθως αποδίδεται στον τύραννο Πολυκράτη. Τα τείχη αυτής της φάσης κατεδαφίστηκαν σύμφωνα με τους όρους της συνθήκης μετά την ήττα των Σαμίων από τους Αθηναίους το 440/439 π.Χ.

δρόμους ή αποκαλύπτονται κατά τις τυχαίες ανασκαφές στα οικόπεδα. Οι οικιστικές περιοχές, τουλάχιστον κατά τους ελληνιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, αποσύρονται στα υψηλότερα μέρη, μακριά από το πολύβουο κέντρο, στο λόφο της Αστυπάλαιας, όπου, εκτός από τα ανακτορικά οικοδομήματα, κτίζονται ωραίες ρωμαϊκές επαύλεις με ψηφιδωτά δάπεδα και τοιχογραφικές διακοσμήσεις, στα υψώματα πάνω από το λιμάνι και στο λόφο πίσω από το Δημοτικό Σχολείο της πόλης. Στις υπώρειες της Αμπέλου, κάτω από τη Μονή της Σπηλιανής, έχει αποκαλυφθεί μια μεγαλοπρεπής εγκατάσταση των ελληνιστικών χρόνων, «ανακτορικού τύπου», κατά την ανασκαφέα, με θαυμάσια ψηφιδωτά δάπεδα, της οποίας ο πραγματικός προορισμός δεν έχει γίνει ακόμη πλήρως κατανοητός. Τα πιο σημαντικά οικοδομήματα, βέβαια, έχουν κτιστεί στον τύπο της οικίας με κεντρικό αίθριο που έχει καθιερωθεί πλέον από τα ύστερα κλασικά χρόνια ως ο ιδανικός τύπος κατοικίας.

Ιδιαίτερος λόγος πρέπει να γίνει για το Ελληνιστικό Γυμνάσιο και τις εγκαταστάσεις του, του οποίου η ανέγερση άλλαξε τη ρυμοτομία και τη φυσιογνωμία όλου του ΝΔ τμήματος της αρχαίας πόλης. Το εξαιρετικά μεγάλο και εντυπωσιακό αθλητικό συγκρότημα των 35.000 τ.μ. δεν έχει αποκαλυφθεί σε όλη του την έκταση. Από τα στοιχεία που ήρθαν ως τώρα στο φως διακρίνονται καθαρά το στάδιο, το Γυμνάσιο, η παλαίστρα. Η σχέση του με τις επιβλητικές οχυρώσεις της πόλης και κάποια άλλα στοιχεία οδηγούν στην υπόθεση ότι το έργο θα πρέπει να αποδοθεί σε κάποιον ισχυρό ηγεμόνα των αρχών του 3ου αι. π.Χ., που δεν μπορεί να είναι άλλος από τον Δημήτριο Πολιορκητή, στον οποίο, αυτήν την περίοδο ακριβώς, ανήκει η Σάμος, τον μόνο που είχε την οικονομική δυνατότητα αλλά και τη θέληση να χρηματοδοτήσει τέτοια μεγάλα έργα γοήτρου. Στον ίδιο άλλωστε αποδίδεται και η ανακατασκευή των οχυρώσεων της πόλης. Ένα έργο αυτής της έκτασης δεν μπορούσε βέβαια να εκτελεστεί από τη νέα σαμιακή πολιτεία που, μετά την επιστροφή των Σαμίων από την πενηντάχρονη εξορία, αντιμετώπιζε τεράστιες οικονομικές δυσκολίες και άμεσες ανάγκες διατροφής των εξαθλιωμένων πολιτών. Ένα εντυπωσιακό συγκρότημα λουτρών, οι ρωμαϊκές Θέρμες, πλούσια διακοσμημένες με μαρμαροθετήματα στα δάπεδα, αγάλματα, ψηφιδωτά και τοιχογραφίες, προστέθηκε στις εγκαταστάσεις του Γυμνασίου κατά τους αυτοκρατορικούς χρόνους (2ος αι. μ.Χ.).

ΘΕΟΙ, ΛΑΤΡΕΙΕΣ ΚΑΙ ΙΕΡΑ

Το μεγάλο Ιερό της Ήρας — Ο μέγιστος πάντων νηῶν, ὧν ἡμεῖς ἴδμεν

Ἦρην αἰίδω χρυσόθρονον ἦν τέκε Ρεΐη,
ἀθανάτην βασιλείαν ὑπείροχον εἶδος ἔχουσαν
Ζηνὸς ἐριγδούποιο κασιγνήτην ἄλοχόν τε
κυδρὴν, ἦν πάντες μάκαρες κατὰ μακρὸν Ὀλυμπον
ἀζόμενοι τίουσιν ὁμῶς Διὶ τερπικεραύνῳ.

ΟΜΗΡΙΚΟΣ ΥΜΝΟΣ, XII

Υμνώ την Ήρα τη χρυσόθρονη, που η Ρέα τεκνοποίησε,
με την υπέροχη όψη, την αθάνατη βασίλισσα,
του Δία του βροντερού την αδερφή και σύζυγο
την ένδοξη, που οι μακάριοι όλοι στον ψηλό τον Όλυμπο
σεβόμενοι τιμούν, όμοια με τον κεραυνοβόλο Δία.

(μετάφραση: Δ. Π. ΠΑΠΑΔΙΤΣΑΣ - ΕΛΕΝΗ ΛΑΔΙΑ)

ΣΤΗΝ ΕΥΦΟΡΗ ΠΕΔΙΑΔΑ που σχηματίστηκε στο νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού από τις προσχώσεις του ποταμού Ίμβρασου ή Παρθένιου, την κατάφυτη από μοσχάτα αμπέλια και ελιές, λατρεύτηκε η Ήρα ως Παρθένος, όπως αναφέρουν ο Απολλόδωρος ο Ρόδιος και ο περιηγητής των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων Πausανίας. *Καὶ Σάμος ἡμερόεσσα Πελασγίδος ἔδρανον Ἦρας* (Δίων Χρυσόστομος λ, λξ'). Σύμφωνα με το μύθο, η θεά γεννήθηκε κάτω από μια λυγαριά στις όχθες του ποταμού. Έτσι η λυγαριά, που κατά τον Pausanias *ὡς πρεσβύτατον ἢ λῦγός ἐστιν ἢ ἐν τῷ Σαμίῳ πεφυκυῖα Ἠραίῳ...*, έγινε το ιερό δέντρο της θεάς.

Το σαμιακό Ηραίο, που για αιώνες αποτέλεσε ένα από τα σημαντικότερα ιερά της αρχαίας Ελλάδας, απέχει 6 χλμ. από την αρχαία πόλη της Σάμου και συνδεόταν με αυτήν πολιτικά και διοικητικά. Οι πιστοί έφθναν στο Ιερό διασχίζοντας την Ιερά Οδό ευπρεπισμένοι, γι' αυτό και η παροιμία *βαδίζειν Ἠραῖον ἐμπεπλεγμένοι*, ή από τη θάλασσα που βρέχει το Χώρο από το νοτιά. Κατά τον γεωγράφο Στράβωνα, η Ιερά Οδός εξωραϊζόταν στις δύο πλευρές της με αειθαλή και υψιπέτηλα δένδρα. Πλάι στην Οδό και προς ανατολάς του ναού υπήρχε νεκροταφείο, το οποίο κοσμούσε ο τάφος του Λεόντιχου και της Ραδίνης, *πρὸς ὃν οἱ σφοδρὸν ἔρωτα κυριεύμενοι Ἴωνες, ἐποίουν εὐχολήν* (τάμα)

Το Μεγάλο Ιερό της Ήρας από δυτικά (αεροφωτογραφία, Οκτ. 2007).

και ὑπέσχετο δῶρα, ἅτινα προσερχόμενοι εἰς τὸν τάφον, προσήνεγκαν αὐτὰ ὁμοῦ μετὰ τὰς δεήσεις των, ὡπως παραδίδει ο Πausανίας.

Σ' αυτήν την πεδιάδα οι αρχαίοι Σαμιῶτες επέμεναν να κτίζουν τους ναούς προς τιμὴν της θεᾶς Ἴρας, παρά τα σοβαρά προβλήματα στατικής επάρκειας εξαιτίας του βαλτώδους εδάφους. Φαίνεται ότι η στενή σχέση της λατρείας της θεᾶς με το συγκεκριμένο σημείο δεν τους επέτρεπε να απομακρυνθούν από αυτή τη θέση.

Η λατρεία της σαμιακῆς Ἴρας μαρτυρεῖται από την Ὑστερη Εποχὴ του Χαλκού και συγκεκριμένα από το β' μισό της 2ης π.Χ. χιλιετίας και δεν αναφέρεται στη σύζυγο του Δία αλλά στη Μητέρα Θεά, τὴν πάντων γενέθλιαν (γεννήτρια όλων), ὡπως την αποκάλεσε ο Λέσβιος ποιητὴς Αλκαίος.

Τὸ τῆς Σαμίας Ἴρας, ὡς φησὶν Ἀέθλιος, πρότερον μὲν ἦν σανίς, ὕστερον δ' ἐπὶ Προκλέους ἄρχοντος ἀνδριαντοειδὲς ἐγένετο, σύμφωνα με τον Κλήμη τον Αλεξανδρέα. Το πρώτο λατρευτικό ἀγαλμα, η εικόνα που ενσάρκωσε τη θεά, ὡπως λέγει ο Αέθλιος, ἦταν από ξύλο (ξόανον) και η μετάπλαση της ανεικονικῆς ξύλινης σανίδας σε θεϊκὴ μορφή ἐγένετο την εποχὴ του ἀρχοντα Προκλή από τον καλλιτέχνη Σμίλι, γιο του Ευκλείδη από την Αίγινα, ὡπως αναφέρουν ο Ολύμπιχος και ο Πausανίας. Κατὰ τον Ηρώδη Αττικό:

*Οὕπω Σμίλιδος ἔργον εὖξοον, ἀλλ' ἐπὶ τεθμοῦ
δηναίου γλυφάνῳ ἄξοος ἦσθα σανίς.*

Μέχρι να γίνεις καλοσκαλισμένο ἔργο του Σμίλιδος,
κατὰ τον αρχαῖο θεσμό ἦσουν ακατέργαστη σανίδα. (μετάφραση: Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ)

Εικόνα για τη μορφή του ξοάνου της θεᾶς δίνει ξύλινο ἀγαματίδιο, που βρέθηκε στο ιερό, και το οποίο χαρακτηρίστηκε ἔργο της κρητικῆς τέχνης. Σε καμία περίπτωση ὁμως δεν μπορεί να ταυτισθεῖ αὐτό το ἀγαματίδιο με το ἢ τα ξόανα της σαμιακῆς Ἴρας, ὄχι μόνο γιατί οι πληροφορίες μας γι' αὐτό δεν οδηγούν στην Κρήτη αλλά και επειδὴ το ξύλινο ἀγαματίδιο δεν παρουσιάζει εικονογραφικὴ ομοιότητα με το ξόανο της θεᾶς, ὡπως αὐτό εικονίζεται στα ρωμαϊκά νομίσματα της Σάμου. Κατὰ τον Πausανία, το ξόανο ἔφεραν από το Ἄργος στη Σάμο οι Ἀργοναῦτες και ἐτσι ιδρύθηκε η λατρεία της Ἴρας.

Ο Μηνόδοτος στην Ἀναγραφὴ τῶν κατὰ τὴν Σάμον ἐνδόξων ἀνδρῶν αναφέρει ὅτι η Αδμήτη, κόρη του βασιλιά Ευρυσθέα και της Αντιμάχης, ἔφυγε από το Ἄργος και βρήκε καταφύγιο στο ιερό της Ἴρας στη Σάμο, ὅπου ἐγένετο ἱέρεια της θεᾶς. Οι Ἀργεῖοι, για να τη βλάψουν, παρακίνησαν τους Τυρρηνοὺς (Ετρούσκους) ληστρικὸν βίον μετερχομένους να κλέψουν το λατρευτικό ἀγαλμα. Οἱ δὲ Τυρρηνοὶ προσορμισθέντες εἰς τὸν ἐν Σάμῳ Ἡραϊτὴν ὄρμον, ἤρπασαν λαθραίως τὸ βρέτας (το ξόανο) ἐκ τοῦ ἀθύρου τότε ὄντος ναοῦ, διὰ τὰ τὸ μετακομίσωσιν εἰς τὸ Ἄργος... Με την παρέμβαση ὁμως της Ἴρας, το πλοῖο των πειρατῶν με το κλεμμένο ἀγαλμα ἐμεινε καθηλωμένο στην ακρογιαλιά νότια του ιεροῦ, ἐξέλιξη που τρόμαξε τους πειρατές, οι οποίοι ἔφυγαν αφήνοντας το ἀγαλμα μαζί με γλυκίσματα (πλακοῦντας) στην ακτὴ για να εξευμενίσουν τη θεά. Ὄταν με

Ξύλινο ἀγαμάτιο με πόλο, γνωστό ως «Ἴρα της Σάμου», ὕψους 28,7 εκ. Χαρακτηριστικό δείγμα μνημειακῆς δαιδαλικῆς τέχνης με ανατολικοϊωνικὴ πνοή, μοιάζει σαν ἀπόηχος λατρευτικοῦ ἀγάλματος. Ο τύπος του πόλου συμπλήρωνε την εορταστικὴ ἀμφίεση των ειδωλίων θνητῶν γυναικείων μορφῶν αλλά και μορφῶν του θεϊκοῦ ἢ ηρωικοῦ κύκλου. Οι μελετητές βρίσκουν σχέση με κρητικὰ ἔργα αλλά και με την κόρη της ναξιακῆς Νικάνδρας στη Δήλο. Γύρω στο 640 π.Χ.

το φως της επόμενης μέρας οι κάτοικοι του νησιού αντίκρισαν το άγαλμα στην ακρογιαλιά, πίστεψαν ότι αυτό κινήθηκε μόνο του και το έδεσαν με βέργες λυγαριάς. Στη συνέχεια η ιέρεια Αδμήτη το έλυσε, το εξάγνισε με θαλασσινό νερό και το έστησε στο βάθρο του. Έκ τούτου του συμβεβηκότος οί Σάμιοι συνέστησαν έορτήν και έφερον τὸ βρέτας κατ' έτος εἰς τήν παραλίαν, ένθα παρέθετον ψιαστά, ήτοι άλφιστα, πέμματα και πόπανα και ή έορτή έκάλειτο Τόνεα (γιορτή των δεσμών), ότι συντόνως συνέβη ν' άνευρεθῆ τὸ βρέτας ύπό τών τήν πρώτην αὐτοῦ ζήτησιν ποιησαμένων Σαμίων.

Οι Σάμιοι τιμούσαν τη θεά σε δύο μεγάλες γιορτές, τα Ηραία ή Εκατόμβαια και τα Τόναια. Στα Ηραία, που γιορτάζονταν κατά τον Εκατομβαιώνα, δηλαδή Ιούλιο και Αύγουστο, τιμούσαν τη γέννησή της και το γάμο της και τότε οι άνδρες έφθαναν πάνοπλοι στον περίβολο του Ιερού, άφηναν τα όπλα στο βωμό και απηύθυναν δεήσεις και ευχές στη θεά, σύμφωνα με τον Πausανία. Στα Τόναια τιμούσαν την εύρεση του ξοάνου, που είχε αρπαγεί από τους πειρατές, στεφανώνονταν με κλαδιά λυγαριάς και ευθυμούσαν, όπως αναφέρει ο Ανακρέων στον Αθήναιο.

Σε ωδή του Νικαίνετου του Σάμιου περιγράφεται με ύφος γλαφυρό η γιορτή:

*Οὐκ έθέλω, Φιλότηρε, κατὰ πτόλιν, αλλά παρ' Ήρη
δαίνυσθαι, Ζεφύρον πνεύμασι τερπόμενος.
Άρκεί μοι λιτή μεν ύπό πλευροῖσι χαμείνη.
Έγγύθι γάρ προμάλου δέμνιον ένδαπίης,
και λύγος άρχαῖον Καρών στέφος. Άλλά φερέσθω
οἶνος και Μουσέων ή χαρίεσσα λύρη
θυμηρες πίνοντες, όπως Διὸς εύκλεά νύμφην
μέλπωμεν, νήσου δεσπότιν ήμετέρας.*

Δεν θέλω, Φιλότηρε, στην πόλη να γλεντώ, αλλά κοντά στις Ήρας το ναό και να με τέρπει του ζέφυρου η πνοή.
Μου φτάνει κατάχαμα το στρώμα μου ν' απλώνω φτωχικό,
κοντά σε μια ιτιά του τόπου μου και σε μια λυγαριά,
το πανάρχαιο στεφάνι των Καρών. Αλλά ας έρθει
το κρασί και η χαριτωμένη λύρα των Μουσών,
και πίνοντας με ευφροσύνη, να εξυμνήσουμε τη δοξασμένη νύφη του Δία,
τη δέσποινα του νησιού μας. (μετάφραση: Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ)

Κατά τη διάρκεια των τελετών χρησιμοποιούνταν πολυάριθμα λατρευτικά σκεύη από χαλκό, που σχεδόν όλα φέρουν οπή, η οποία δηλώνει ότι αποτελούν ιδιοκτησία της θεάς και ότι δεν μπορούν να χρησιμοποιηθούν ξανά. Μεγάλη είναι η ποικιλία σε ομφαλωτές και σπονδικές φιάλες για την προσφορά υγρών, πολλές από τις οποίες έχουν ανατολική προέλευση. Οι ήθμοι (σουρωτήρια) και οι άρύταινες (κουτάλες) χρησίμευαν για την προετοιμασία του κρασιού. Με τους ηθμούς σούρωναν το κρασί για να είναι καθαρό και με τις άρύταινες αντλούσαν το κρασί από τον κρατήρα. Αναθηματικές επιγραφές στην Ήρα σώζονται σε λαβές μικρών σφυρήλατων κουταλιών. Για τις γιορτές χρησιμοποιούσαν και μικρές χυτές οινοχόες για να γεμίζουν τα ποτήρια με τον κεκραμένον οἶνον.

Το γάμο της Ήρας με τον Δία τιμούσαν οι Σάμιοι κατά τον εορτασμό των Ηραίων το μήνα Εκατομβαιώνα, δηλαδή Ιούλιο και Αύγουστο. Η σκηνή της ιερογαμίας απεικονίζεται στο ξύλινο ανάγλυφο πλακίδιο, έργο σαμακό με κρητικές επιδράσεις ή έργο Κρητικού ξυλογλύπτη εξοικειωμένου με την ιωνική τέχνη. (625-600 π.Χ.)

Οπισθότυποι χάλκινων νομισμάτων Σάμου με παράσταση του ρωμαϊκού ναού της Ήρας, εποχής Γορδιανού Γ' (223-244 μ.Χ.) το πρώτο και Ιουλίας Δόμνας (185-214 μ.Χ.) το δεύτερο. Στο πρώτο απεικονίζονται ο βωμός και η λυγαριά, ιερό δέντρο της θεάς, ενώ η θεά παριστάνεται με ανοικτά προς τα πλάγια χέρια για την ένδυση με αναρριχτά στους ώμους ενδύματα, τα γνωστά από την επιγραφή του αρχαιοφυλακείου του σαμιακού Ηραίου.

Τα ιερά πουλιά της θεάς, τα παγόνια, κυκλοφορούσαν στο Ιερό και σύμφωνα με τον Μηνόδοτο τράφηκαν για πρώτη φορά στη Σάμο και από εκεί διαδόθηκαν σε άλλους τόπους. Η παρουσία των όμορφων πτηνών στο Ιερό αναφέρεται και σε χωρίο του Ρόδιου κωμικού ποιητή Αντιφάνη, που άκμασε γύρω στο 330 π.Χ., το οποίο παραδίδεται από τον Αθήναιο. Έτσι δικαιολογείται η απεικόνιση παγονιού σε σαμιακά νομίσματα του 3ου αι. μ.Χ.:

...Ἡ δ' ἐν Σάμῳ
Ἦρα τὸ χρυσοῦν ὀρνίθων γένος
τοὺς καλλιμόρφους καὶ περιβλέπτους ταῶς.

Ἡ Ήρα στη Σάμο φροντίζει
το χρυσό γένος των πτηνών,
τα καλλίμορφα παγόνια που τ' αποθαυμάζουν ὅλοι.
(μετάφραση: Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ)

Ἡ ἱστορία του Ἱεροῦ και τα οικοδομήματα

Τα αρχαιότερα, μέχρι τις μέρες μας, λείψανα εγκατάστασης στο χώρο του ιερού χρονολογούνται στο τέλος της 5ης - αρχές 4ης π.Χ. χιλιετίας, σύμφωνα με τα πρόσφατα ανασκαφικά στοιχεία. Στην Πρώιμη Εποχή του Χαλκού (3η π.Χ. χιλιετία) βόρεια και βορειοανατολικά του μεγάλου ναού οργανώθηκε ένας προϊστορικός οικισμός από μεγαρόσχημα σπίτια κτισμένα με ωμές πλίνθους, που γύρω στο 2200 π.Χ. προστατεύθηκε με τείχος.

Κατά τη 2η π.Χ. χιλιετία υπήρχε στο χώρο ένας μικρός λίθινος βωμός, ένα ναόσχημο κτίσμα, που προστάτευε το ξύλινο λατρευτικό άγαλμα, και η λυγαριά, το ιερό δέντρο της Ήρας. Η εικόνα στο Ιερό παρέμεινε ίδια και μετά τον εποικισμό του νησιού από τους Ίωνες κατά τον 10ο αι. π.Χ. Τα λιγοστά ευρήματα της Πρωτογεωμετρικής και Πρώιμης Γεωμετρικής Εποχής δείχνουν περιορισμένη λατρεία. Ενδιαφέρουσα εξέλιξη στο χώρο του ιερού παρατηρείται τον 8ο αι. π.Χ., οπότε ο αρχαίος βωμός γίνεται ορθογώνιος και περιβάλλεται με πλακόστρωση. Δυτικά του βωμού κτίζεται ο πρώτος ναός της Ήρας, ο Εκατόμπεδος Ι, με μήκος 100 ποδών. Οι τοίχοι του από ωμές πλίνθους στηρίζονταν σε χαμηλή λίθινη βάση. Στο βάθος του στενόμακρου χώρου πάνω σε μια ορθογώνια βάση από ασβεστολιθικές

πλάκες βρισκόταν το ξύλινο λατρευτικό άγαλμα της θεάς, το ξόανο. Τον 7ο αι. π.Χ., ύστερα από καταστροφή του ναού από πλημμύρα, κτίζεται πάνω στα θεμέλιά του ο Εκατόμπεδος ΙΙ με λίθινο κρηπίδωμα και *περίστασι* από ξύλινους πασσάλους, που στερεώνονταν σε λίθινες κυκλικές βάσεις με ορθογώνιες υποδοχές, ενώ οι τοίχοι κτίστηκαν με ασύνδετα μεταξύ τους τμήματα ασβεστόλιθου. Οι στέγες και των δύο ναών πρέπει να ήταν σαμαρωτές και να καλύπτονταν με πήλινες κεραμίδες. Η εσωτερική πλευρά των τοίχων του Εκατόμπεδου ΙΙ ήταν διακοσμημένη με χρωματισμένη ζωφόρο, ύψους 0,30 μ., με πομπή πολεμιστών, όπως μαρτυρεί λιθόπλινθος που βρέθηκε κατά την ανασκαφή. Αυτή η πομπή αποτελεί την αρχική μορφή όλων των πλούσιων χρωματιστών ζωφόρων, με τις οποίες στόλιζαν τους ναούς και τους βωμούς οι Έλληνες. Την ίδια εποχή ανακαινίζεται ο βωμός και κατασκευάζεται στο νοτιοδυτικό όριο του ιερού η Νότια στοά, μήκους 70 μ. και πλάτους 5,90 μ., που αποτελεί το πρωιμότερο δείγμα υπόστυλης αίθουσας στην ελληνική αρχιτεκτονική. Η στοά αυτή, που επικαλύφθηκε τον 6ο αι. π.Χ. από τον μεγάλο ναό της Ήρας και το Νότιο κτήριο, ήταν το νοτιοδυτικό όριο του τεμένους και πίσω της κυλούσε κάποιος παραπόταμος του ποταμού Ίμβρασου.

Τον 6ο αι. π.Χ. παρατηρείται εκτεταμένη οικοδομική αναμόρφωση του Ιερού. Στα 570-560 π.Χ. με την επίβλεψη του αρχιτέκτονα Ροίκου και του καλλιτέχνη Θεόδωρου ιδρύεται ο γιγαντιαίος ναός της Ήρας, που οι διαστάσεις του τον έκαναν μοναδικό. Ο Εκατόμπεδος ΙΙ επικαλύπτεται από τον νέο ναό, που είναι δίπτερος με διαστάσεις 52,5 × 105 μ., ενώ εσωτερικοί κίονες χωρίζουν το σηκό και τον πρόναο σε τρία μέρη, τα κλίτη. Οι κίονες, πώρινοι και ραβδωτοί, υπολογίζεται ότι είχαν ύψος 18 μ. και πάχος 1,5 μ. στο κάτω μέρος. Οι θαυμάσια λαξευμένες βάσεις τους από ανοιχτόχρωμο ασβεστόλιθο παρουσιάζουν τα χαρακτηριστικά του σαμιακού τύπου με σπείρα και τροχίλο (εξόγκωση), επεξεργασία που επιτεύχθηκε με περιστροφικό τροχό, τον οποίο σύμφωνα με τον Πλίνιο επινόησε ο Θεόδωρος. Τα κιονόκρανα και ο θριγκός ήταν ξύλινα, η στέγη καλυπτόταν από οπτά κεραμίδια, ενώ οι γωνίες της στολιζόνταν με ανθεμωτά ακροκέραμα. Την έμπνευση για την ανέγερση του δίπτερου ναού του Ροίκου έδωσαν οι κολοσσοί λίθινοι ναοί των αρχαίων πολιτισμών της Ανατολής και της Αιγύπτου, καθώς η κατασκευή του συμπίπτει με την ίδρυση από τους Σαμιώτες της εμπορικής αποικίας Ναύκρατης στο Δέλτα του Νείλου. Ωστόσο, ο δίπτερος ναός είναι καθαρά ιωνικό δημιούργημα και μέσα σ' αυτόν η ιωνική ύπαρξη βρήκε την πιο πλούσια έκφρασή της. Οι σύγχρονοι ονόμασαν «λαβύρινθο» το ναό του Ροίκου, τον οποίο μιμήθηκαν αμέσως στην Έφεσο και στα Δίδυμα. Ο ναός του Ροίκου, το πρώτο θαυμαστό αρχιτεκτονικό έργο της Ιωνίας, καταστράφηκε λίγα χρόνια μετά την αποπεράτωσή του, εξαιτίας της σαθρότητας του ελώδους εδάφους.

Στο φιλόδοξο πρόγραμμα του τύραννου Πολυκράτη (538-522 π.Χ.) εντάχθηκε η ανέγερση ενός νέου ναού μεγαλύτερων διαστάσεων από τον προηγούμενο. Αυτόν τον ναό αντίκρισε ο Ηρόδοτος το 460 π.Χ. και τον αναφέρει με θαυμασμό. Ήταν δίπτερος με διαστάσεις 55,16 × 108,63 μ. και είχε 155 κίονες ύψους 20 μ. Οι βάσεις των μαρμάρινων

Ο κέρνος της Σάμου με διακόσμηση από κύπελλα, ρόδια και ζώα. Σκεύος για σπονδές στις θρησκευτικές τελετές προς τιμήν της Ήρας. 7ος αι. π.Χ.

Δέπας ἀμφικύπελλον, πήλινο σκεῦος γνωστό από την επίσκεψη του Οδυσσέα στο βασίλειο των Φαιάκων (Ὀδύσσεια η, 89), ραμφόστομη πρόχους, αμφορέας και υπερμεγέθης πίθος με σειρά λαβών για τη διευκόλυνση της μεταφοράς. Από τον προϊστορικό οικισμό του Ηραίου.

Σε μια πεδιάδα κατάφυτη από μοσχάτα αμπέλια και ελιές, στις ελώδεις εκβολές του ποταμού Ίμβρασου, γεννήθηκε κάτω από μια λυγαριά η «γεννήτρα πάντων» Ήρα. Αεροφωτογραφία του τεμένους Ήρας (Οκτ. 2007).

1. Ο Μεγάλος Ναός 2. Ο ναός του Ροίκου 3. Ο Εκατόμπεδος 4. Μονόπτερο κτήριο 5. Ρωμαϊκός περίπτερος ναός 6. Ο βωμός 7. Ιερά Οδός 8. Παλαιοχριστιανική Βασιλική 9. Σύνταγμα Γενέλεω 10. Ρωμαϊκή οικία με ψηφιδωτό 11. Ναός Αφροδίτης και Ερμής 12. Θησαυροί 13. Κορινθιακός ναός 14. Σύμπλεγμα Μύρωνα.

κίωνων ήταν διακοσμημένες με οριζόντια ραβδωτές σπείρες και τροχίλο, ενώ το υπόλοιπο κτήριο κτίστηκε από πωρόλιθο. Οι κορμοί ήταν αρράβδωτοι, η απόληξή τους στο επάνω μέρος περιβαλλόταν από λαξευμένη διακοσμητική χρωματιστή ταινία και οι μεν εξωτερικοί στέφονταν από κιονόκρανα ιωνικού ρυθμού με έλικες και φυτικό διάκοσμο, οι δε εσωτερικοί στολίζονταν με ζώνη ωών. Ο ναός αυτός μάλλον δεν αποπερατώθηκε ποτέ, διότι μετά το θάνατο του Πολυκράτη το 522 π.Χ. άρχισαν οι εσωτερικές διαμάχες των διαδόχων, με συνέπεια την οικονομική και πολιτική παρακμή του νησιού. Οι εργασίες για την ανέγερσή του συνεχίστηκαν ως το τέλος του 4ου αι. π.Χ. και σε αυτή την οικοδομική φάση ανήκει ο μοναδικός κίονας που στέκεται περήφανα στην αρχική του θέση με ύψος 11,21 μ. και έδωσε το όνομα Κολόνα στην περιοχή. Το πιθανότερο είναι ότι πρώτα αποπερατώθηκε το κεντρικό τμήμα του ναού, για να στεγαστεί το λατρευτικό άγαλμα της θεάς, και ότι οι εργασίες συνεχίζονταν οσάκις η πολιτική και κοινωνική κατάσταση στη Σάμο επέτρεπε την πρόοδο τέτοιων μνημειακών έργων. Στο τέλος του 4ου αι. π.Χ. γίνεται η εσωτερική *περίστας* και στις αρχές του 2ου αι. π.Χ. στήνονται οι κίονες της εξωτερικής με τα κιονόκρανα της ύστερης αρχαϊκής εποχής, που είχαν κατασκευασθεί παλαιότερα. Σήμερα τα θεμέλια του γιγαντιαίου κτηρίου είναι ορατά και η επιβλητικότητά τους προκαλεί θαυμασμό για τους τεχνίτες που κατάφεραν να θεμελιώσουν ένα τεράστιο οικοδόμημα σε τόσο σαθρό έδαφος. Ο ναός παρέμεινε πιθανότατα ημιτελής μέχρι τους πρώιμους αυτοκρατορικούς χρόνους. Από τον 3ο αι. μ.Χ. ο ναός χρησιμοποιήθηκε ως λατομείο και δομικό υλικό του αναγνωρίζεται σε κτήρια της εποχής, η δε παραμονή του μοναδικού κίονα στη θέση του πιθανόν ήταν σκόπιμη για να καθοδηγεί τα πλοία, που ενδιαφέρονταν για την εξασφάλιση οικοδομικού υλικού.

Λίθινο τμήμα με εγχάρακτη παράσταση κεφαλών πολεμιστών και αιχμών δοράτων, που αποτελούσε μέρος της γραπτής ζωφόρου σε τοίχο του Εκατόμπεδου. 7ος αι. π.Χ.

Ανατολικά της πλατείας, μπροστά από τον μεγάλο ναό, σώζονται τα λείψανα του μεγάλου βωμού με οκτώ οικοδομικές φάσεις που αποτελούσε κέντρο της λατρείας, όπως συνέβαινε σε όλα τα αρχαιοελληνικά ιερά. Σ' αυτόν τελούνταν οι παρακλήσεις προς τη θεά αλλά και οι θυσίες ζώων προς τιμήν της. Ο όγδοος κατά σειρά βωμός ιδρύθηκε το 560/550 π.Χ. στην ίδια θέση, μαζί με το ναό του Ροίκου και του Θεόδωρου, και χάρη στις μνημειακές του διαστάσεις (36,57 μ. × 16,58 μ.) και στη μεγαλοπρέπεια του γλυπτού και επίθετου διακόσμου του αποτέλεσε το σημαντικότερο μνημείο του είδους του! Το σχήμα του μοιάζει με αυλή με προστατευτικό τοίχο ύψους 5-7 μ. στις τρεις πλευρές, ενώ στην τέταρτη πλευρά, τη δυτική, που ήταν ανοικτή προς το ναό, υπήρχε κλίμακα για τον ιερέα. Ο τοίχος στο επάνω μέρος κατέληγε σε ανάγλυφες ζωφόρους με παράσταση θηριομαχιών και Σφιγγών, πολύχρωμα κυμάτια (ζώνη ωών) και πλοχμούς λουλουδιών και περιέβαλλε την ανεξάρτητη από αυτόν τράπεζα προσφορών, δηλαδή τον κυρίως βωμό, επί του οποίου τελούνταν οι θυσίες. Τα σοβαρά προβλήματα που παρουσιάστηκαν στο βωμό εξαιτίας της μεγάλης φθοράς του εύθρυπτου δομικού υλικού του, οδήγησαν στη ριζική ανακαίνισή του κατά την αυτοκρατορική εποχή (1ος/2ος αι. μ.Χ.), οπότε ολόκληρος ο βωμός ξανακτίστηκε με μάρμαρο. Για το διάκοσμο του νέου βωμού χρησιμοποιήθηκαν κοσμήματα που αντέγραψαν αρχαϊκά πρότυπα. Η επάνω επιφάνειά του καλυπτόταν με πλάκα από πυρίμαχο πράσινο οφείτη, όπου θυσιάζονταν σφάγια, κατάλοιπα των οποίων αποτελούν τα πολυάριθμα οστά βοδιών που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Η συσσώρευση της στάχτης πάνω στην τράπεζα ή την αυλή του βωμού δημιούργησε *βωμόν τέφρας...*, όμοιο με του Δία στην Ολυμπία, σύμφωνα με τον Πausανία (V 13,8).

Παράλληλα με το ναό του Ροίκου και του Θεόδωρου, δηλαδή λίγο πριν από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., κτίστηκε το Βόρειο Κτήριο, ιωνικού ρυθμού, διαστάσεων 13,75 × 29 μ., στραμμένο προς την Ιερά Οδό, με εγκάρσιο τοίχο και χωρισμένο εσωτερικά με κιονοστοιχία σε δύο κλίτη. Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. γύρω από το κτήριο κτίστηκε μια *περίστασις*, διαστάσεων 25,8 × 41 μ., με διπλή κιονοστοιχία στις δύο όψεις.

Συγχρόνως με την οικοδόμηση του Μεγάλου Ναού της Ήρας, αρχίζει στο βόρειο όριο του τέμενους η κατασκευή τείχους κτισμένου με ισοδομικό σύστημα. Στην εσωτερική πλευρά του τείχους δημιουργείται παράλληλα προς αυτό σειρά από υπόστεγα (*στοά*), μήκους 220 μ. και πλάτους 5 μ., για την έκθεση αφιερωμάτων, τη στέγαση εργαστηρίων, την πώληση διαφόρων ειδών. Η Βόρεια Πύλη με πλάτος 8 μ. διευκόλυνε την πρόσβαση στο τέμενος από βόρεια. Από αυτή την πύλη περνούσε δρόμος που κατέληγε έξω από το τέμενος και οι πλευρές του κοσμοούνταν με μνημειακά αφιερώματα.

Ο 5ος και ο 4ος αι. π.Χ. είναι για τη Σάμο περίοδος παρακμής. Μετά τους Περσικούς πολέμους, πρώτα κάτω από την περσική κυριαρχία και από το 474 π.Χ. ως μέλος της αθηναϊκής συμμαχίας της Δήλου, η σαμιακή πολιτεία

Κεφαλή πολεμιστή και αιχμή δόρατος, λεπτομέρεια από τη γραπτή ζωφόρο του Εκατόμπεδου. 7ος αι. π.Χ.

αποδυναμώνεται εξαιτίας των ολοένα αυξανόμενων κυριαρχικών αξιώσεων της Αθήνας και των εσωτερικών ερίδων. Με την κατάληψη της αρχαίας πόλης της Σάμου το 439 π.Χ. από τον Περικλή αλλά και τον εκπατρισμό μέρους του πληθυσμού και τη διανομή της γης σε Αθηναίους κληρούχους, το 365 π.Χ. από τον Αθηναίο στρατηγό Τιμόθεο, η ακμή της αρχαϊκής εποχής ανακόπτεται. Σταματά η οικοδομική δραστηριότητα στο Ηραίο, τα αναθηματικά αγάλματα και τα μικρά ευρήματα είναι λίγα.

Η επιστροφή των Σαμίων εξορίστων μετά το ψήφισμα του Μ. Αλεξάνδρου σηματοδοτεί μια νέα περίοδο ανάπτυξης στο νησί από το 321 π.Χ. Συνεχίζονται οι οικοδομικές εργασίες στον Μεγάλο Ναό της Ήρας και ανοικοδομούνται νέα μικρότερα κτήρια. Κατά μήκος της Ιεράς Οδού στήνονται στήλες με τιμητικά ψηφίσματα της Βουλής και του δήμου Σαμίων για ντόπιους και ξένους ευεργέτες της πόλης, ενώ τους δρόμους του ιερού πλαισιώνουν ανδριάντες και πορτρέτα υπερφυσικού μεγέθους ως τιμή για πρόσωπα-ευεργέτες, που στήνουν ιδιώτες ή η σαμιακή πολιτεία. Η πίστη στους αρχαιοελληνικούς θεούς εξασθενεί και εμφανίζονται θεοί ανατολικής προέλευσης (Κυβέλη, Ίσιδα, Άμμων Δίας, Άννουβις, Σέραπις).

Μετά το πέρας των ρωμαϊκών εμφυλίων πολέμων, το 31 π.Χ., παρατηρείται στο Ηραίο άνηση περιορισμένης έκτασης. Στα χρόνια του Οκταβιανού Αυγούστου κτίζεται στην πόλη ναός προς τιμήν αυτού και της Ρώμης. Ο μεγάλος ναός, μισοερειπωμένος, χρησιμοποιείται σαν Πινακοθήκη για τη φύλαξη των σημαντικών αφιερωμάτων και έργων τέχνης του ιερού (*τὸ Ἡραῖον, ἀρχαῖον ἱερόν καὶ ναὸς μέγας, ὃς νῦν Πινακοθήκη ἐστί, χωρὶς δὲ τοῦ πλήθους τῶν ἐνταῦθα κειμένων πινάκων, ἄλλαι πινακοθήκαι καὶ ναῖσκοί τινες εἰσὶ πλήρεις τῶν ἀρχαίων τεχνῶν* (Στράβων, *Γεωγραφικὰ ἸΔ΄*, 636) και κτίζεται ένας μικρός περίπτερος ναός, που αποτελεί το τελευταίο οίκημα του λατρευτικού

Μαρμάρινο ιωνικό αρχαϊκό κιονόκρανο από τον δίπτερο ναό της Ήρας, 480 π.Χ. περίπου.

αγάλματος. Αυτά τα χρόνια φαίνεται ότι λατρεύτηκε στο Ηραίο, μετά το θάνατό της, από κοινού με τη θεά Ήρα, η Λιβία, σύζυγος του Αυγούστου, σύμφωνα με επιγραφή στην οποία αναφέρεται μια ιέρεια της Ήρας και της Λιβίας την εποχή του αυτοκράτορα Κλαύδιου.

Στα τέλη του 1ου με αρχές του 2ου αι. μ.Χ., το ιερό έχει χάσει την αίγλη του, ενώ το 170 μ.Χ. ο ναός έχει ερειπωθεί σύμφωνα με τον περιηγητή Παυσανία. Στα μέσα του 2ου αι. μ.Χ. οικοδομείται στο χώρο ένας κορινθιακός ναός, διαστάσεων 7,4 × 12 μ., και τον 3ο αι. μ.Χ. κτίζεται ο τελευταίος ναός του χώρου, ρωμαϊκού τύπου, με ορθογώνιο πόδιο από χυτή τοιχοποιία, με ορθομαρμάρωση διακοσμημένη πάνω και κάτω με κυμάτια. Η ρωμαϊκή εξουσία, υποχωρώντας μπροστά στους πανάρχαιους ελληνικούς ιερούς νόμους και σεβόμενη έναν από τους σπουδαιότερους λατρευτικούς χώρους του ελληνικού κόσμου, ανανεώνει στο Ηραίο το προνόμιο της απεριόριστης ασυλίας με την απαλλαγή καταβολής φόρων.

Μαρμάρινο αρχαϊκό επίκρανο από το Ηραίο.

Έτσι το Ηραίο γίνεται πόλος έλξης για φυγάδες και διωκόμενους αλλά και για όσους θέλουν να ξεφύγουν από τη βαριά φορολογία. Εκατέρωθεν της Ιεράς Οδού, η οποία γύρω στα 200 μ.Χ. πλακοστρώνεται, αναπτύσσεται συνοικία για όσους ζουν στο ιερό κάτω από το καθεστώς ασυλίας. Στα μέσα του 4ου αι. το κύρος της αρχαίας θρησκείας εξασθενεί, ο χώρος ερημώνεται και η λατρεία της Ήρας σβήνει.

Ο καταστρεπτικός σεισμός το 262 μ.Χ. και η λεηλασία από περιπλανώμενα γερμανικά φύλα οδήγησε στην εγκατάλειψη και ερήμωση του οικισμού στα μέσα του 3ου αι. Τον 4ο αι. κατεδαφίζονται τα αρχαία οικοδομήματα και το δομικό υλικό πωλείται στη Μικρά Ασία. Τον 5ο ή 6ο αι. κτίζεται στο χώρο μια τρίκλιτη παλαιοχριστιανική βασιλική (8), για την ανέγερση της οποίας χρησιμοποιούνται αρχιτεκτονικά μέλη κτηρίων της αρχαίας θρησκείας και θραύσματα αφιερωμάτων. Η βασιλική είχε καταστραφεί στο τέλος της 1ης μ.Χ. χιλιετίας και στη θέση της τον 16ο αι. κτίζεται μια νέα βασιλική, σταυροειδής με τρούλο, κατάλοιπο της οποίας είναι η αφίδα που σώζεται μέχρι σήμερα στο χώρο. Η λατρεία συνεχίστηκε και κατά τον 18ο αι., οπότε κτίζεται στην ίδια θέση μικρό παρεκκλήσι.

Στο χώρο του τεμένους υπήρχαν και άλλα οικοδομήματα αφιερωμένα στη Μεγάλη Θεά αλλά και σε άλλους θεούς, καθώς επίσης και μικρά ναόσχημα κτίσματα, οι θησαυροί, στραμμένοι προς την Ιερά Οδό, όπου φυλάσσονταν τα πολύτιμα αφιερώματα και στους οποίους η πρώτη φάση που αναγνωρίζεται είναι των αρχαϊκών χρόνων.

Από το τέλος του 2ου αι. μ.Χ. σημειώνεται κάλυψη μεγάλης έκτασης του τεμένους της Ήρας με ευπρεπείς κατοικίες, μονόροφες και διώροφες, με περίστυλες εσωτερικές αυλές και με μωσαϊκά, με εσωτερικούς χώρους διακοσμημένους και με υδρευτικό και αποχετευτικό δίκτυο. Στα μέσα του 3ου αι. μ.Χ. μεγάλο τμήμα του τεμένους είχε μετατραπεί σε οικισμό, στον οποίο οργανώθηκε και εγκατάσταση Θερμών. Το δάπεδο μιας τέτοιας οικίας κοσμούσε το ψηφιδωτό με παράσταση δελφινιών σε εραλδική σκηνή, που εντυπωσιάζει τον επισκέπτη του χώρου με την κομψότητα και τη χάρη του.

Τα δώρα στους θεούς

Η πανάρχαιη λατρευτική συνήθεια των ανθρώπων να προσφέρουν τάματα στους θεούς επιβεβαιώνεται στο σαμιακό Ηραίο με λαμπρό τρόπο. Μέσα από τα αφιερώματα προβάλλει η διεθνής ακτινοβολία του Ηραίου ως τόπου λατρείας και παράλληλα διαπιστώνονται οι εκτεταμένες εμπορικές σχέσεις της Σάμου, καθώς στο ιερό βρέθηκαν τα περισσότερα αναθήματα από διάφορες περιοχές του αρχαίου κόσμου.

Οι πιστοί αφιέρωναν, όπως και σήμερα, δώρα από ποικίλα υλικά, απλοϊκά μέχρι πολύτιμα, ανάλογα με την κοινωνική θέση και την οικονομική κατάσταση καθενός. Πρωτεύουσα θέση μεταξύ των αφιερωμάτων κατείχαν τα μεγαλύτερα αγάλματα κούρων και κορών, μαρμάρινα και χάλκινα, που πλαισίωναν την Ιερά Οδό, αντικείμενα «θανμαστά» που καταξίωναν το κύρος του αναθέτη.

Άγρυπνοι φρουροί του ιερού ήταν τρεις-τέσσερις κολοσσοί κούροι, στημένοι στην Ιερά Οδό, που εύποροι πολίτες είχαν αφιερώσει στη θεά. Ανάμεσά τους ο μνημειώδης κορμός κούρου του 580 π.Χ., αφιέρωμα κάποιου Ίσχη, γιου του Ρήσιος. Το δεξιό πόδι του είχε βρεθεί το 1930, ο αριστερός μηρός και το αριστερό χέρι του το 1973, ο κορμός του βρέθηκε πεσμένος στην Ιερά Οδό το 1980, ενώ τέσσερα χρόνια αργότερα ήρθε στο φως το πρόσωπό του. Ο κολοσσοί κούρος με το επιβλητικό παράστημα, το αγέρωχο πρόσωπο και το ηρωικό ύφος, πλασμένος σε σαμιακό μάρμαρο, δίνει μια εικόνα για την υψηλή ποιότητα και τις καλλιτεχνικές δυνατότητες των τοπικών εργαστηρίων της εποχής.

Ένας άλλος αποσπασματικά σωζόμενος κολοσσοί κούρος του 560 π.Χ. –το κεφάλι του οποίου μεταφέρθηκε στο Μουσείο της Κωνσταντινούπολης, όταν η Σάμος ανήκε στο οθωμανικό κράτος–, βρέθηκε εντοιχισμένος σε τοίχους υστερότερων χρόνων στην Ιερά Οδό.

Η αποσπασματικά σωζόμενη γυναικεία μορφή υπερφυσικού μεγέθους με δαιδαλική κόμμωση του 630 π.Χ., έργο ναξιακού εργαστηρίου, είναι το αρχαιότερο, μέχρι σήμερα, άγαλμα από το Ηραίο.

Θαυμασμό προκαλεί το έξοχο άγαλμα κόρης του 570 π.Χ., που ο Χηραμύης αφιέρωσε στην Ήρα. Βρέθηκε το 1984 και είναι η δίδυμη αδελφή της «Ήρας». Η ραδινή έκφραση του κορμού, η επιμελημένη απόδοση των πτυχώσεων του ενδύματος, ο συνδυασμός της αντανάκλασης της εσωτερικής κομψότητας και της μεγαλοπρέπειας, κατατάσσουν το έργο στα αριστουργήματα της αρχαιότητας.

Εκτός από τα μεμονωμένα αγάλματα αφιερώνονταν στη θεά και ομάδες αγαλμάτων, που αντανάκλουν την οικονομική ευρωστία των αναθετών. Ανάμεσα σ' αυτές, από τα σπουδαιότερα έργα αρχαϊκής ιωνικής πλαστικής είναι το «σύνταγμα» του γλύπτη του 560-550 π.Χ., που παριστάνει τα μέλη μιας οικογένειας. Έργο πολυπρόσωπο και δαπανηρό, στημένο στη βόρεια παρυφή της Ιεράς Οδού, τραβούσε την προσοχή των επισκεπτών του ιερού με την επιβλητικότητά του, την έξοχη απόδοση των πτυχώσεων του ενδύματος και την επιμελημένη κόμμωση των μορφών. Από τις χαραγμένες στα αγάλματα επιγραφές πληροφορούμαστε ότι πρόκειται για τον ...*αρχης*, πατέρα της οικογένειας σε ανακεκλιμένη στάση με ένα ρυτό στο χέρι, την *Ορνίθη*, μια κόρη, της οποίας το πρωτότυπο εκτίθεται στο Μουσείο της Περγάμου στο Βερολίνο, τη *Φιλίππη*, δεύτερη κόρη, και τη *Φίλεια*, την καθιστή μητέρα, στο κάθισμα της οποίας υπέγραψε ο Γενέλεως το έργο του. Στο κενό διάστημα μεταξύ της Φιλίππης και της Φίλειας ήταν στημένα μία κόρη και ένας κούρος, δηλαδή δύο ακόμη παιδιά της οικογένειας, από τα αγάλματα των οποίων έχουν σωθεί μόνον θραύσματα.

Άγαλμα κόρης που αφιέρωσε ο Χηραμύης στην Ήρα. 570 π.Χ. (Βλ. σελ. 80)

Το άγαλμα κόρης με την πλούσια ενδυμασία και τη χαρακτηριστική κυλινδρική απόδοση του κορμού βρέθηκε στο Ηραίο το 1984. Το τρυφερό πλάσιμο των όγκων του σώματος και η λεπτότητα της διακοσμητικής πτυχολογίας μαρτυρούν το χέρι εξάιρετου καλλιτέχνη. Η επιγραφή ΧΗΡΑΜΥΗΣ ΜΑΝΕΘΗΚΕΝ ΤΗΡΗΙ ΑΓΑΛΜΑ, χαραγμένη στην κάθετη παρυφή του ενδύματος, και οι εκπληκτικές ομοιότητες το συνδέουν άμεσα με την περίφημη Ήρα του Χηραμύη στο Μουσείο του Λούβρου, με την οποία συνανήκαν στο ίδιο σύνταγμα.

Την ύπαρξη δεύτερου συντάγματος δείχνουν τα πόδια αγάλματος κούρου υπερφυσικού μεγέθους σε πλίνθο δυτικά του συντάγματος του Γενέλεω, ενώ το κυκλικό ίχνος ενός στρογγυλού αντικειμένου μπροστά του ίσως δηλώνει τη θέση ενός χάλκινου αναθηματικού λέβητα.

Ένας λέβητας ή ίσως αγάλματα ήταν τοποθετημένα πάνω στο κυκλικό μνημείο του 6ου/5ου αι. π.Χ. μεταξύ του βωμού και της Ιεράς Οδού. Σ' αυτό το μνημείο χαραχτηκε το 85/84 π.Χ. ύστερα από εντολή κάποιου Ονήσιμου, μέλους του δήμου για την επιμέλεια του ιερού, το όνομά του και ο τίτλος του σε *tabula ansata*, όπου αποκαλείται «*θεράπων τῆς Ἴρας*» και λίγο αργότερα «*θεράπων τοῦ Αὐγούστου*», δηλαδή του Ρωμαίου αυτοκράτορα Δομιτιανού. Η συνήθεια αυτή ήταν προσφιλής στους επιμελητές των αρχαίων ναών.

Εντυπωσίαζε τον επισκέπτη του ιερού το χάλκινο σύμπλεγμα, που παρίστανε την *αποθέωση του Ηρακλή*, δηλαδή την αναγωγή του στον πατέρα του Δία στον Όλυμπο από τη θεά Αθηνά. Έργο του Αθηναίου καλλιτέχνη Μύρωνα, στήθηκε στη νότια πλευρά της Ιεράς Οδού τον 5ο αι. π.Χ. Σήμερα στη θέση του σώζεται μόνον η κυκλική βάση του. Τα αγάλματα του συμπλέγματος με εντολή του Μάρκου Αντωνίου μεταφέρθηκαν στη Ρώμη αλλά αργότερα με εντολή του Αυγούστου επεστράφησαν ο Ηρακλής και η Αθηνά, ενώ ο Δίας παρέμεινε στον Καπιτωλίνο λόφο.

Τιμητικά μνημεία, που στήθηκαν στο ιερό για πρόσωπα που ευεργέτησαν το νησί, δείχνουν ότι οι αρχαίοι Σάμιοι αναγνώριζαν τους ευεργέτες τους. Στο νότιο άκρο του χώρου, κοντά στον Μεγάλο Ναό, στήθηκε το 58 ή το 51 π.Χ. μνημείο για την οικογένεια των Κικερώνων σε βάση σχήματος ημικυκλικής κόγχης (*έξέδρα*). Το μνημείο ίδρυσε η Σάμος ως δείγμα ευγνωμοσύνης στους Κικέρωνες, που την ευεργέτησαν, ο μεν Κόιντος Τύλλιος ως ευσυνείδητος διοικητής της επαρχίας της Ασίας, ο δε Μάρκος ως συνήγορος των δικαιωμάτων της Σάμου στη δίκη εναντίον του Ρωμαίου αντέπαρχου Γάιου Λικίνιου Βέρρη, ο οποίος είχε αρπάξει πλήθος καλλιτεχνημάτων από το νησί.

Οι Σαμιώτες, αναγνωρίζοντας την εύνοια του Αυγούστου και της οικογένειάς του προς το ιερό, έστησαν μνημείο απέναντι από το σύμπλεγμα του Μύρωνα προς τιμήν του αυτοκράτορα και των εγγονών του Γάιου και Λεύκιου Καίσαρα.

«*Εὐσεβείας χάριν τῆς πρὸς τὸ θεῖον*» αφιέρωσαν στην Ἴρα χάλκινους ανδριάντες δύο Ρωμαίων υπάτων, του Γάιου Στιρτίνιου Μάξιμου και του Γάιου Ασίνιου Πολλίωνα, απονέμοντας τιμή για τη συνδρομή τους στην επαναβεβαίωση του δικαιώματος του ασύλου στο Ηραίο από τον αυτοκράτορα Τιβέριο και τη ρωμαϊκή σύγκλητο. Στο αριστερό μέρος του βάθρου στήθηκε κατά την πρώιμη αυτοκρατορική εποχή και το χάλκινο άγαλμα του Σαμιώτη Απολλόδωρου, που στέφθηκε ολυμπιονίκης στο αγώνισμα του σταδίου (κατηγορία παιδων) το 152 π.Χ. στην 157η Ολυμπιάδα.

Αφιέρωμα στη θεά ήταν και ολόκληρο ποντοπόρο πλοίο μήκους 25-30 μ., από το οποίο διατηρείται σε κατάσταση η βάση του από λίθινα έδρανα. Το πλοίο είχε συνδεθεί με το ταξίδι του τολμηρού Σαμιώτη θαλασσοπόρου Κωλαίου, ο οποίος έφθασε μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες (στενό του Γιβραλτάρ) και τη νότια Αγγλία.

Για το στήσιμο των «*θαυμαστών*» αναθημάτων είχε επιλεγεί η βόρεια παρυφή της Ιεράς Οδού, ώστε το φως του ήλιου να λαμπρύνει την παρουσία τους, ενώ στη νότια πλευρά της είχαν τοποθετηθεί το σύμπλεγμα του Μύρωνα και οι στήλες με τα ψηφίσματα.

Εκτός από τα μεγάλα μεγέθους μαρμάρινα και λίθινα αναθήματα, στη θεά αφιερώνονταν δημιουργήματα μικρά, αγγεία, ειδώλια και αγαλμάτια από πηλό και χαλκό, αντικείμενα μικροτεχνίας από χαλκό, ξύλο, ελεφαντόδοντο, φαγεντιανή, γυαλί κ.ά.

A close-up photograph of a wooden sculpture. The image shows a hand on the left side, with fingers slightly curled. To the right of the hand is a textured surface, likely representing a garment or a piece of fabric, with deep, parallel grooves carved into it. The wood has a natural, aged appearance with some darker staining and wear. The background is plain white.

Τον τύπο της σαμιακής κόρης με όλη την ιωνική χάρη εκφράζει η Φιλίππη από το «σύνταγμα» του Γενέλεω. Το όνομά της διακρίνεται χαραγμένο στην παρυφή του ενδύματος. Η ανάσχυση του χιτώνα που δίνει ζωντάνια στο έργο – μια κίνηση που εντυπωσίασε τους καλλιτέχνες και βρήκε πολλές μιμήσεις– δεν είναι η μόνη καινοτομία που έφερε στην τέχνη ο Γενέλεως, ο πιο προικισμένος Σάμιος καλλιτέχνης των μέσων του βου αι. π.Χ.

Αναθήματα από την Αίγυπτο, τη Συρία, την Ασσυρία, το Ιράν, το Λουριστάν, τη Βαβυλώνα, τη Φρυγία, τη Φοινίκη, τον Καύκασο, την Ετρουρία, την Κύπρο αλλά και από πολλές πόλεις του ελλαδικού χώρου, τη Σπάρτη, την Αθήνα, την Κόρινθο, την Κρήτη, καταδεικνύουν τον «πολυεθνικό» χαρακτήρα του ιερού.

Τα μικρού μεγέθους αναθήματα ως ιδιοκτησία της θεάς παρέμεναν στο ιερό και όταν με την πάροδο των ετών φθείρονταν, θάβονταν σε αποθέτες και πηγάδια. Τα πολυτιμότερα από αυτά φυλάσσονταν στους *θησαυρούς* και σε αίθουσες του ιερού. Η μοναδικότητα πολλών από αυτά και η άριστη διατήρησή τους τα κατατάσσουν μεταξύ των σπουδαιότερων ευρημάτων της αρχαιότητας.

Έξοχα έργα τέχνης είναι τα δημιουργήματα μικροπλαστικής σαμιακών εργαστηρίων, που αφιερώθηκαν στη θεά. Μεταξύ αυτών ξεχωρίζουν τα χάλκινα αγαλμάτια κούρων και κορών, ιππέων, συμποσιαστών και ζώων. Ο νέος με την αναθηματική επιγραφή στο μηρό *Σμικρός Ήρη* μάλλον ανήκει σε *σύνταγμα* από περισσότερα αγαλμάτια, αφού έχει βρεθεί ένα δεύτερο αντίστοιχο. Σε άλλο σύνταγμα ανήκουν τα δύο αγαλμάτια ιππέων στο Αρχαιολογικό Μουσείο Βαθέος και ξεχωρίζουν για την πιστή απόδοση της κίνησης των αναβατών.

Η εύρεση αγγείων τεχνικής *Bucchero* του 7ου/6ου αι. π.Χ. δηλώνει τις σχέσεις της Σάμου με την Ιταλία εκείνη την εποχή. Η αφθονία λακωνικής κεραμικής του 7ου αι. π.Χ. στο Ηραίο μαρτυρεί για τις επαφές Σάμου και Σπάρτης κατά τους αρχαϊκούς χρόνους. Αλλά και με την Κόρινθο και την Αθήνα οι σχέσεις ήταν στενές, καθώς ο αριθμός δειγμάτων κορινθιακής κεραμικής του 7ου αι. π.Χ. και αττικών μελανόμορφων αγγείων του 6ου αι. π.Χ. είναι μεγάλος.

Το σαμιακό Ηραίο είναι ο αρχαιολογικός χώρος της Ελλάδας στον οποίο ήρθαν στο φως τα πιο πλούσια χάλκινα ευρήματα από την Ανατολή. Χρονολογούνται από τον ύστερο 8ο αι. π.Χ. τουλάχιστον έως τον πρώιμο 6ο αι. π.Χ. Η σύγκριση αυτών των αντικειμένων με εικονογραφικές παραστάσεις της Ανατολής οδηγεί πολλές φορές στον προσδιορισμό της προέλευσης και της χρήσης τους, χωρίς όμως να είναι εύκολη η απόδοση σε συγκεκριμένο καλλιτεχνικό κέντρο. Τα πιο γνωστά και σημαντικά κέντρα είναι η Ασσυρία, η Βαβυλωνία, η Ugartu στην Αρμενία, αλλά και η Βόρεια Συρία και το Ιράν. Η θεματολογία της ελληνικής τέχνης του 7ου αι. π.Χ. έχει επηρεαστεί από τη διακοσμητική και τις εικαστικές τέχνες των ανατολικών πολιτισμών. Τα πλούσια ευρήματα δείχνουν την αφθονία των ξένων προτύπων που οι Έλληνες γνώριζαν κατά την ανατολιζούσα περίοδο. Οι εικονογραφικές παραστάσεις της φρυγικής τέχνης κατά τον 8ο και τον 7ο αι. π.Χ. φανερώνουν ανταλλαγές με την ελληνική τέχνη. Μεταξύ των αναθημάτων είναι πόρπες και ζώνες φρυγικού τύπου, ελληνικά δημιουργήματα με ενδιαφέρουσα διακόσμηση, στολίδια πολυτελών ενδυμάτων. Τις σχέσεις Ελλάδας και Φρυγίας μαρτυρεί και η φιλολογική παράδοση, καθώς ο Ηρόδοτος αναφέρει (I, 14) ότι εκτός από τον Μίδα Β' (738-696 π.Χ.), γιο του βασιλιά της Φρυγίας Γορδίου, που είχε αφιερώσει το θρόνο όπου καθόταν και δικάζε, και ο Γύγης είχε στείλει αφιερώματα στους Δελφούς.

Το εντυπωσιακό «σύνταγμα» του Γενέλεω ανήκει στα σημαντικότερα δημιουργήματα της αρχαϊκής σαμιακής πλαστικής. Αφιέρωμα ενός ευκατάστατου Σάμιου που με περηφάνια παρουσιάζει στη θεά την καλότυχη οικογένειά του – τρεις θυγατέρες και έναν γιο. Διατηρήθηκαν σε καλή κατάσταση οι δύο κόρες. Όμορφες και σεμνές ανασύρουν με περίσσια χάρη τον μακρύ χιτώνα, σαν να θέλουν να κάνουν ένα βήμα προς τα εμπρός. Νωχελικά ξαπλωμένος στη δεξιά πλευρά ο ευτυχής πατέρας και σοβαρή στα αριστερά η καθισμένη σε θρόνο μητέρα. Όλοι τους με τα ονόματα χαραγμένα στα ενδύματα για να μην προκαλείται σύγχυση στον θεατή. 560-550 π.Χ.

Ο μεγάλος αριθμός χάλκινων αντικειμένων από την Αίγυπτο, ειδωλίων θεοτήτων και σκευών, που βρέθηκαν στο Ηραίο, μαρτυρεί για τις στενές σχέσεις της Σάμου και της Αιγύπτου, ιδιαίτερα τον 7ο/6ο αι. π.Χ., και παράλληλα αφήνει να διαφαίνεται κάτι από τη γοητεία που ασκούσε ο ώριμος αιγυπτιακός πολιτισμός στην Ελλάδα, την πρώιμη εποχή της καλλιτεχνικής της ανάπτυξης. Μεταξύ των αφιερωμάτων συγκαταλέγονται πανέμορφα αγαλμάτια θεοτήτων, ιερών ζώων και σκεύη, ενώ σύμφωνα με τον Ηρόδοτο (Β, 182) *ἀνέθηκε δὲ καὶ ἀναθήματα ὁ Ἄμασις ἐς τὴν Ἑλλάδα, ... τοῦτο δ' ἐς Σάμον τῇ Ἥρῃ εἰκόνας ἑωυτοῦ διφασίας ξυλίνας, αἷ ἐν τῷ νηῶ τῷ μεγάλῳ ἰδρύατο ἔτι καὶ τὸ μέχρι ἐμεῦ, ὀπισθε τῶν θυρέων.* Ο Ἄμασις, βασιλιάς της Αιγύπτου, συνδεόταν με στενή φιλία με τον τύραννο της Σάμου Πολυκράτη. Τα δώρα του προς την Ἥρα είδε ο Ηρόδοτος πίσω από τις θύρες του Μεγάλου Ναού.

Η εύρεση στο Ηραίο μεγάλου αριθμού ειδωλίων και αγαλματιδίων κυπριακού τύπου από πηλό και ασβεστόλιθο καταδεικνύει τις στενές σχέσεις της Σάμου με την Κύπρο από τα τέλη του 8ου αι. π.Χ. μέχρι τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. Από τα πήλινα, άλλα είναι χειροποίητα και χρονολογούνται στα τέλη του 8ου με αρχές του 7ου αι. π.Χ. και άλλα είναι δουλεμένα σε μήτρα σαν πλακίδια ή κοίλα και τοποθετούνται από τα μέσα του 7ου αι. π.Χ. μέχρι το 580 π.Χ. Τα περισσότερα ταιριάζουν τυπολογικά με την παραγωγή των εργαστηρίων του Ἄρσου, του Ιδαίου και της Σαλαμίνας του νοτιοανα-

Σεμνή και περήφανη καθόταν στο θρόνο της η Φίλεια, μητέρα καλοαναθρεμμένων παιδιών. Στην παρυφή του ματιού της έβαλε την υπογραφή του ο γλύπτης. ΗΜΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕΝ ΓΕΝΕΛΕΩΣ διαλαλεί με περισσή περηφάνια το ίδιο το θαυμάσιο δημιούργημα.

τολικού τμήματος της Κύπρου και είτε παράγονταν σ' αυτήν και έφθασαν στη Σάμο μέσω εμπόρων είτε παρήχθησαν στη Σάμο από Κύπριους κοροπλάστες. Όλα τα κοίλα ειδώλια μεγάλου μεγέθους βάφονταν. Τα χρώματα που χρησιμοποιούνταν είναι μαύρο, κόκκινο, ωχροκόκκινο, καστανό, βιολετί. Τα ασβεστολιθικά, που χρονολογούνται από το 640/630 π.Χ. μέχρι το 560/550 π.Χ., είναι κατά κανόνα ντυμένες μορφές, πιο αυστηρές και σε λιγότερες παραλλαγές από τα πήλινα. Υπάρχουν όμως και τύποι που δεν συναντώνται σε πηλό, όπως αυτοί του γυμνού κούρου και του δαμαστή των ζώων. Πρόκειται για τύπο με κυπριακά, αιγυπτιακά και ανατολικοελληνικά στοιχεία, με υπεροχή του κυπριακού στοιχείου.

Από τα πιο σημαντικά δημιουργήματα της χαλκοτεχνίας της Ανατολικής Μεσογείου είναι οι χάλκινοι κυπριακοί τριποδικοί υποστάτες, που αποτελούν αξιόλογη μαρτυρία για τον πλούτο των κοιτασμάτων χαλκού και τη μεταλλοτεχνική ακμή της Κύπρου, κατά την Ύστερη Εποχή του Χαλκού, αλλά και για τον σημαντικό ρόλο της στο υπερπόντιο εμπόριο της Σάμου. Εκτός από την πρακτική λειτουργία τους, καθώς χρησίμευαν ως υποστηρίγματα για πήλινα λυχνάρια και δάδες, η επιμέλεια της κατασκευής τους δηλώνει τη λατρευτική τους χρήση σε ιερά και τη χρήση τους σε συμπόσια.

Νωχελικά ξαπλωμένος με ένα ρυτό στο χέρι σαν σε συμπόσιο ο ...ΑΡΧΗΣ –αυτό μόνο σώθηκε από το όνομά του– αφήνει να ξεχειλίσουν οι πλούσιες πτυχώσεις της γιορταστικής ενδυμασίας του που αναδεικνύει το καλοθρεμμένο και εύρωστο κορμί του. Πλούσιες και ακριβές ενδυμασίες και ευτραφή σώματα είναι στοιχεία της ιωνικής τρυφής, της καλοζωίας που χαρακτηρίζει τον ανατολικοϊωνικό κόσμο.

Μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση πέντε ερωτιδέων που μεταφέρουν δώρα στην Ήρα, η οποία φορά πόλο και κρατά σκήπτρο. 2ος αι. μ.Χ. Βρέθηκε τυχαία στο Ποτοκάκι, μεταξύ Πυθαγορείου και Ηραίου.

Μεγάλος αριθμός σκευών, χρηστικών ή αναθηματικών, βρέθηκαν σε δεξαμενές ή πηγάδια του Ηραίου, που όταν έπαψαν να χρησιμοποιούνται, αποτέλεσαν αποθέτες, λάκκους απόρριψης άχρηστων σκευών. Από ένα τέτοιο πηγάδι του χώρου προέρχονται πολλά αγγεία, μεταξύ των οποίων οι οινοχόες, ο μικρός λέβητας με τις πλαστικές μορφές στο χείλος και ο ασκός, όλα προϊόντα σαμιακών εργαστηρίων. Διακοσμούνται από οριζόντιες ή κυματιστές γραμμές και διάφορα γεωμετρικά σχέδια και χρονολογούνται στους υστερογεωμετρικούς και πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους (710-630 π.Χ.).

Τα περίτεχνα αποσπασματικά σωζόμενα ελεφαντοστέινα χτένια με εγχάρκτη διακόσμηση και στις δύο όψεις τους, που ήρθαν στο φως με τις ανασκαφές στο Ηραίο, αποδόθηκαν σε δυτικοφοινικικό εργαστήριο και θεωρούνται εισηγμένα από την περιοχή της Ανδαλουσίας. Οι ομοιότητες μεταξύ αυτών και άλλων από τη νοτιοδυτική Ιβηρική χερσόνησο, και συγκεκριμένα από τη Σεβίλλη (Carmona) της Ισπανίας, είναι χαρακτηριστικές. Η ύπαρξή τους στη Σάμο φέρνει στο νου το ταξίδι του θαλασσοπόρου Κωλαίου, ο οποίος, αφού ταξίδεψε μέχρι τις Ηράκλειες Στήλες, αφιέρωσε στην Ήρα πολύτιμα αναθήματα και πιθανώς μεταξύ αυτών και χτένια.

Καμωμένα από το ίδιο πολύτιμο υλικό βρέθηκαν στο Ηραίο και ανάγλυφα πλακίδια και αγαλμάτια. Ανάμεσα σ' αυτά ξεχωρίζουν το ειδώλιο γονατιστού νέου, που κοσμούσε πιθανότατα λύρα και που αποτελεί αριστούργημα κρητικού εργαστηρίου του 7ου αι. π.Χ., το εξαιρετικό μικρό ανάγλυφο με το φόνο της Μέδουσας από τον Περσέα, υπό το βλέμμα της συμπαραστάτριάς του θεάς Αθηνάς, καθώς και το εντυπωσιακό λιοντάρι του 13ου-12ου αι. π.Χ. από την Αίγυπτο, που από τον τάφο κάποιου Φαραώ, έφθασε στο Ηραίο τον 7ο αι. π.Χ. Τα αναθήματα από ελεφαντόδοντο φαίνεται ότι αποτελούσαν το διάκοσμο επίπλων ή σκευών και δείχνουν τις εμπορικές σχέσεις της Σάμου με την Ανατολή.

Τα ξύλινα αντικείμενα (αγαλματίδια, ειδώλια, σκεύη, ομοιώματα πλοίων, διακοσμητικά επίπλων κλπ.) που είχαν αφιερωθεί στη θεά, δεν είναι έργα ιδιαίτερων αξιώσεων, αποτελούν όμως σπάνια και μοναδική συλλογή εξαιτίας του υλικού κατασκευής τους αλλά και της άριστης διατήρησής τους, που οφείλεται στο υγρό έδαφος του ιερού. Σε μερικά από αυτά αναγνωρίζονται εικονογραφικά στοιχεία κρητικής προέλευσης. Αξιόλογα είναι το δαιδαλικό ειδώλιο κόρης των μέσων του 7ου αι. π.Χ. και η γονατιστή γυναικεία μορφή, έργα πιθανώς κρητικού εργαστηρίου, καθώς και το σύμπλεγμα ενός ανθρωπόμορφου δαίμονα με μια ανθρώπινη μορφή στην αγκαλιά του. Τα απλοϊκά ομοιώματα μικρών σκαφών σκαλισμένα σε ντόπιο ξύλο, που εύκολα βρίσκει κανείς στη δρυούσα Σάμο, ίσως απηχούν τη μεγάλη ναυτική ανάπτυξη του νησιού στους αρχαϊκούς χρόνους. Τα τμήματα επίπλων που διακοσμούνται με λεπτή εγχάρκτη, το μικρό αναθηματικό πλακίδιο με ανάγλυφη ανθρωπινή μορφή, το ομοίωμα

Λήκυθος με πλαστική μορφή στο λαιμό και στο χείλος, έργο σαμιακού εργαστηρίου. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

κεφαλής ενός ορμητικού κροκόδειλου είναι μερικά από τα ενδιαφέροντα ξύλινα αφιερώματα. Ιδιαίτερης σημασίας είναι το ξύλινο ειδώλιο της Ήρας με πλούσιο ένδυμα και πόλο του 640 π.Χ. και το πανέμορφο πλακίδιο με την παράσταση της ιερογαμίας Δία και Ήρας.

Ανάμεσα στα εξέχοντα αναθήματα ήταν οι χάλκινοι λέβητες που στο χείλος τους έφεραν χάλκινες προτομές γρυπών, σφυρήλατες ή χυτές, τοπικής παραγωγής. Έναν από αυτούς, που στηριζόταν σε τρεις γονατιστές μορφές νέων και έφθανε σε ύψος 5 μ., θαύμασε ο Ηρόδοτος, όταν επισκέφθηκε το νησί. Αφιερώθηκε στην Ήρα τον 7ο αι. π.Χ. από τον Κωλαίο μετά την επάνοδό του από την επιτυχημένη εμπορική αποστολή στη δυτική Μεσόγειο. «...Οί δὲ Σάμιοι τὴν δεκάτην τῶν ἐπικερδίων ἐξελόντες ἐξ τάλαντα ἐποίησαντο χαλκήμιον κρητῆρος Ἀργολικοῦ τρόπον. Πέριξ δὲ αὐτοῦ γρυπῶν κεφαλὰὶ πρόκροσσοὶ εἰσι. Καὶ ἀνέθηκαν ἐς τὸ Ἡραῖον, ὑποστήσαντες αὐτῷ τρεῖς χαλκέους κολοσσούς ἐπταπήχεας, τοῖσι γούνασι ἐρηρισμένους» (Ηρόδοτος, IV 152).

Τα αφιερώματα του Ηραίου είναι ο καθρέφτης της υψηλής τέχνης και της βιοτεχνικής παραγωγής της αρχαϊκής ιωνικής Σάμου. Δείχνουν ότι το Ηραίο γνώρισε τη μεγαλύτερη ακμή του κατά τον 7ο και τον 6ο αι. π.Χ., εποχή κατά την οποία το νησί φθάνει στο απόγειο της δόξας του.

Στους ελληνιστικούς χρόνους, οι συνήθειες των αναθετών αλλάζουν και δεν αφιερώνονται στην Ήρα χάλκινα αγαλμάτια και πολύτιμα σκεύη, όπως γινόταν στην αρχαϊκή εποχή. Τα αναθήματα είναι πλέον φτωχά και περιορίζονται σε αγγεία από πηλό και γυαλί, ειδώλια από πηλό και χάλκινα νομίσματα.

Το σύνολο των αναθημάτων στην Ήρα δεν μαρτυρούν κάποια θεματική σχέση τους με τη συγκεκριμένη θεότητα εκτός από τα έξοχα πολυάριθμα ομοιώματα καρπών ροδιάς, υπέρων παπαρούνας και κουκουναριών πεύκων, που υποδηλώνουν μια ουσιαστική πλευρά της Ήρας, ως προστάτιδας της γονιμότητας. Ιδιαίτερη σχέση με τη λατρεία της θεάς φαίνεται ότι είχαν τα λίθινα ομοιώματα σπιτιών ή ναών, που βρέθηκαν στα Ηραία της Σάμου, του Άργους και της Περαχώρας.

Ο μεγάλος αριθμός κυπριακών ειδωλίων από πηλό και ασβεστόλιθο που βρέθηκαν στο Ηραίο, δείχνει τη στενή σχέση μεταξύ Σάμου και Κύπρου από τον 8ο έως και τον 6ο αι. π.Χ. Μεταξύ των πολλών διαφορετικών τύπων ειδωλίων είναι και η απόδοση ανδρικών μορφών που δαμάζουν λιοντάρια. Τελευταίο τέταρτο 7ου/μέσα 6ου αι. π.Χ.

Πήλινο ομοίωμα βωμίσκου. Από τον προϊστορικό οικισμό του Ηραίου. 3η χιλιετία π.Χ.

Η δύναμη για βλάστηση και γονιμότητα, βασικά στοιχεία της υπόστασης της Μεγάλης Θεάς, εκφράζεται με την ίδρυση ιερών προς τιμήν της σε εκτεταμένες εύφορες πεδιάδες. Τα πήλινα ομοιώματα καρπών ροδιάς και οι ελεφαντοστέινοι ύπεροι μήκωνος της υπνοφόρου (παπαρούνας), που εισήχθησαν από την Ανατολή, αντανακλούν την ιδιότητα της Ήρας ως προστάτιδας της ευφορίας και της γονιμότητας. 7ος αι. π.Χ.

*Κυπριακά ειδώλια ανδρικών μορφών στον προσφιλή τύπο του αναθέτη ζώου στην Ήρα.
Η πρώτη μορφή κουβαλά ως προσφορά κριάρι στους ώμους (τελευταίο τέταρτο 7ου/μέσα 6ου αι. π.Χ.)
και η δεύτερη κρατά ερίφιο μπροστά στο στήθος (τέλη 7ου/πρώιμος 6ος αι. π.Χ.).*

*Άνω τμήμα πήλινου όρθιου μετωπικού αγαματιδίου
κόρης με τριπλή σειρά περιδεραιών και ενώτια.
Ίχνη κόκκινης και μαύρης βαφής στην επιφάνεια.
Από την Κύπρο. Τέλη 7ου αι. π.Χ.*

Πήλινη κεφαλή γυναικείου αγαλματιδίου με περιδέραια και ενώτια. Ίχνη κόκκινου και βιολετί χρώματος στην επιφάνεια.
Από την Κύπρο. Πρώμος 6ος αι. π.Χ.

*Άνω τμήμα πήλινου κυπριακού
ειδωλίου ανδρικής μορφής
που κρατά ζώο ως προσφορά
στη θεά. Τελευταίο τέταρτο
7ου/μέσα 6ου αι. π.Χ.*

*Πήλινη κεφαλή ανδρικού κυπριακού ειδωλίου
με ταινία στο μέτωπο. Τέλη 7ου αι. π.Χ.*

Κεφαλή πήλινου ειδωλίου ανδρικής μορφής σαμακού εργαστηρίου. Από το Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

Στους ελληνοιστικούς χρόνους οι πιστοί δεν αφιέρωναν πλέον στην Ήρα αντικείμενα πολύτιμα, όπως στους αρχαϊκούς, αλλά συνηθισμένα και ταπεινά. Πήλινα συμπλέγματα μητέρας και βρέφους αλλά και ανθρώπινων μορφών με οικιακά ζώα εκφράζουν τρυφερές σκηνές καθημερινότητας.

*Λίθινα ομοιώματα οικίσκων, μονώροφων και διώροφων, από ασβεστόλιθο. Χαρακτηριστικά αναθήματα σε ιερά της Ήρας.
7ος αι. π.Χ.*

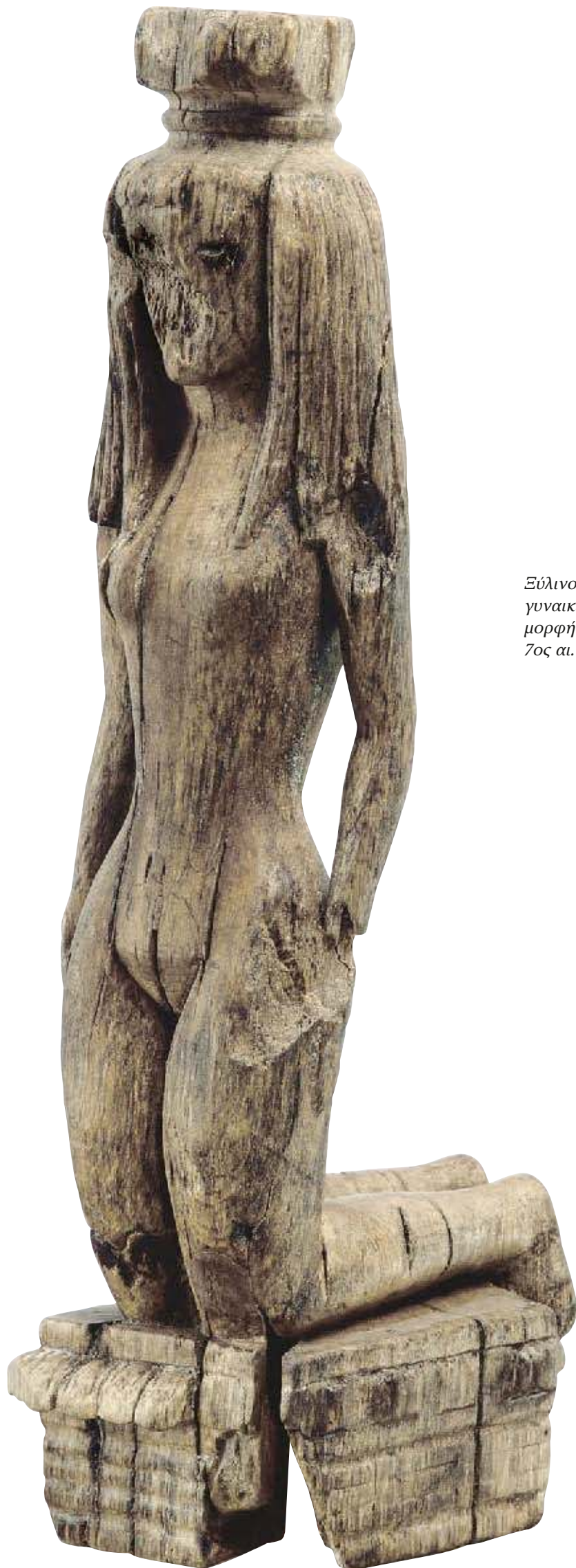

*Εύλινο σύμπλεγμα δαιμονικής ανδρικής
μορφής (στον τύπο του Μπερ,
του προγαστορα δαίμονα
που με τη δυσμορφία του διώχνει το κακό)
με γυμνή ανδρική μορφή στην αγκαλιά.
Από το Ηραίο. Γύρω στο 600 π.Χ.*

*Άνω μέρος ξύλινου αγαλματιδίου
ανδρικής μορφής, από το Ηραίον.
7ος αι. π.Χ. Το υγρό έδαφος του Ηραίου
βοήθησε στην άριστη διατήρηση
των ξύλινων αναθημάτων στη θεά.*

*Εύλινο ειδώλιο γυμνής
γυναικείας γονατιστής
μορφής. Από το Ηραίο.
7ος αι. π.Χ.*

Έργα κρητικού εργαστηρίου θεωρούν οι μελετητές τα ξύλινα δαιδαλικής τέχνης ειδώλια ενδεδυμένων γυναικείων μορφών (κορών), με την τριγωνική απόδοση του άνω κορμού και τη στενή σφιγμένη με ζώνη μέση. Βρέθηκαν στο Ηραίο. Κατά τους μελετητές, η πρώτη θυμίζει την «κυρά της Αυχεργε». Μέσα 7ου αι. π.Χ. ή λίγο αργότερα.

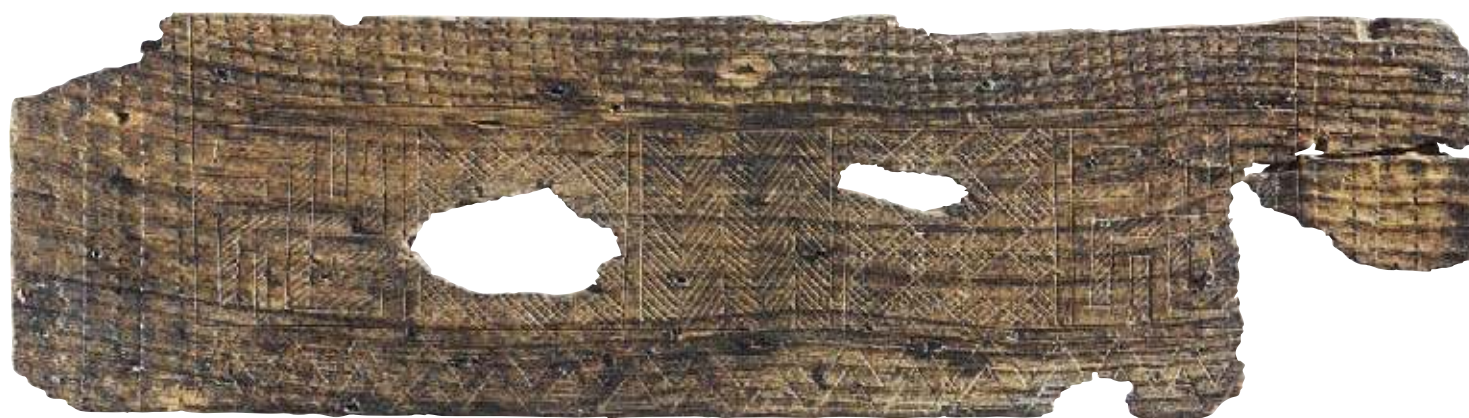
*Εύλινο αναθηματικό πλακίδιο
με ανάγλυφη ανθρώπινη μορφή
χωρίς χέρια. Μοιάζει σαν ναός που
περικλείει στενά τη μορφή.
Είναι ίσως η αρχαιότερη μαρτυρία
μικρασιατικών αναθηματικών
αναγλύφων στην Ιωνία. Παρά τον
πρωτογονισμό του φαίνεται
ότι παράλληλά του βρίσκονται
στην πλαστική σε λίθο.
Από το Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.*

Ομοιώματα πλοίων λαξευμένα σε ντόπιο ξύλο. Απλοϊκά αφιερώματα φτωχών ναυτικών ή των οικογενειών τους στην Ήρα για να τους προστατεύει από τους κινδύνους των ταξιδιών. Κατά μία εκδοχή σχετίζονται με συνήθεια που καθιερώθηκε μετά την ανάθεση του πλοίου από τον Κωλαίο, ο οποίος, επιστρέφοντας από το μακρύ ταξίδι του στη Δυτική Μεσόγειο, έφερε αμύθητα πλούτη, τη «δεκάτη» των οποίων αφιέρωσε στη θεά. Αυτή η λατρευτική συνήθεια βρίσκει τη συνέχειά της και σήμερα στις χριστιανικές εκκλησίες.

Ξύλινο διακοσμητικό στοιχείο επίπλου σε μορφή πλοίου με εγχάρακτη διακόσμηση. Ανάθημα στο Ηραίο. 7ος/6ος αι. π.Χ.

Τμήμα ξύλινου διακοσμητικού στοιχείου επίπλου με εγχάρακτη διακόσμηση. Ανάθημα στο Ηραίο. 7ος/6ος αι. π.Χ.

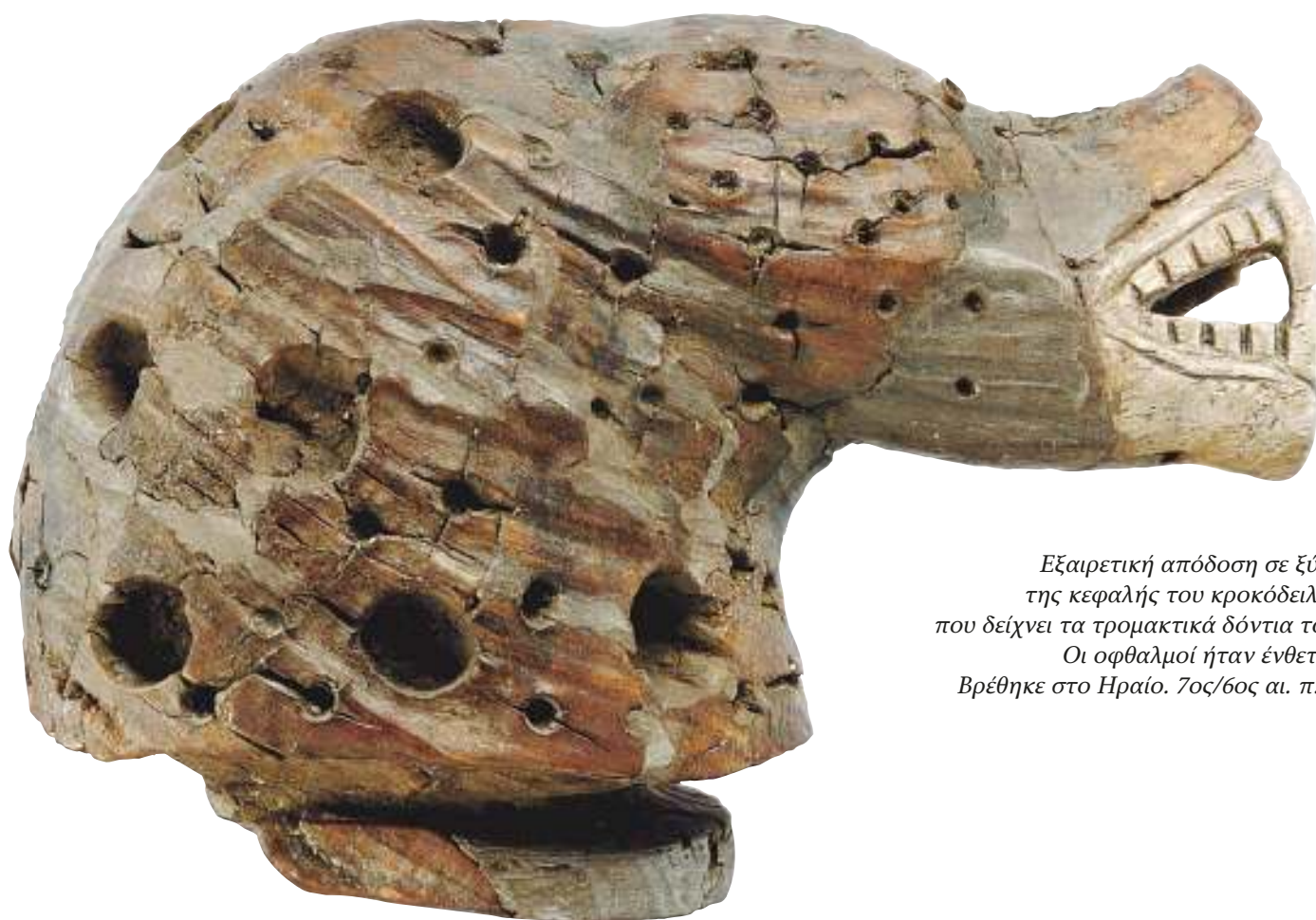
Τμήμα ξύλινης σανίδας με ανάγλυφη παράσταση ανθρώπινων μορφών, πιθανώς σε σκηνή χορού. Διακοσμητικό στοιχείο επίπλου. Από το Ηραίο. 7ος/6ος αι. π.Χ.

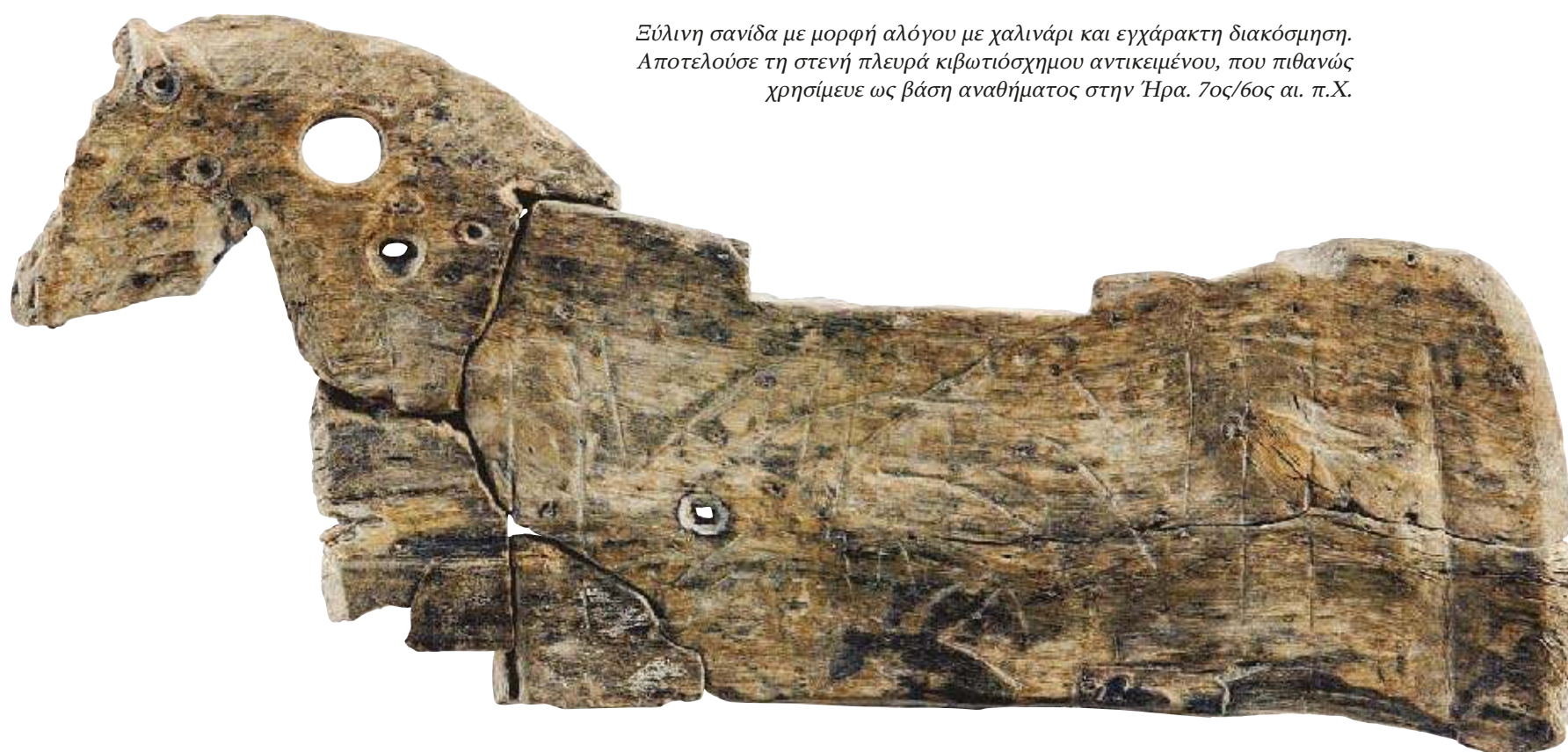
Ξύλινο αντικείμενο με μορφή τροχού. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος/6ος αι. π.Χ.

Κάτω άκρα χάλκινου ανθρωπόμορφου ειδωλίου με πλίνθο σε ξύλινη βάση. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος/6ος αι. π.Χ.

*Εξαιρετική απόδοση σε ξύλο
της κεφαλής του κροκόδειλου
που δείχνει τα τρομακτικά δόντια του.
Οι οφθαλμοί ήταν ένθετοι.
Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος/6ος αι. π.Χ.*

*Ξύλινη σανίδα με μορφή αλόγου με χαλινάρι και εγχάρκτη διακόσμηση.
Αποτελούσε τη στενή πλευρά κιβωτιόσχημου αντικειμένου, που πιθανώς
χρησίμευε ως βάση αναθήματος στην Ήρα. 7ος/6ος αι. π.Χ.*

Την ακμή της σαμιακής
τορευτικής δείχνει
ο χάλκινος κούρος
με τη μακριά κόμη και την
εγχάρκτη αναθηματική
επιγραφή ΣΜΙΚΡΟΣ ΗΡΗΙ
στον αριστερό μηρό.
Κρατούσε πιθανώς προ-
σφορά. Ίσως ήταν μέρος
συντάγματος, 6ος αι. π.Χ.
Τα χάλκινα αγαλμάτια
κούρων και κορών που
ανατέθηκαν στην Ήρα,
απεικόνιζαν τη θεά,
τον αναθέτη ή ήταν αφιε-
ρώματα απροσδιόριστα
και δείχνουν την υψηλή
ποιότητα πλαστικής των
σαμιακών εργαστηρίων
χαλκού.

*Τα δύο χάλκινα ειδώλια ιππέων με τα καλογυμνασμένα κορμιά
θα στέκονταν το ένα πλάι στο άλλο στο ίδιο σύνταγμα. Έργα σαμακού
εργαστηρίου που αποδίδουν θαυμάσια την κίνηση των αναβατών.
Αναθήματα στην Ήρα. 530-520 π.Χ.*

Χάλκινη κεφαλή κούρου εξαιρετικής καλλιτεχνικής ποιότητας. Σαμιακό εργαστήριο. Ανάθημα στην Ήρα. 6ος αι. π.Χ.

Χάλκινη κεφαλή κούρου. Σαμιακό δημιούργημα. Ανάθημα στην Ήρα. 6ος αι. π.Χ.

Χάλκινο αγαλμάτιο νεαρής ανδρικής μορφής σε χορευτική στάση. Προϊόν σαμιακού εργαστηρίου. Από το Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.

*Χάλκινα αγαλμάτια κούρων. Σαμιακό εργαστήριο. Από το Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.
Το δεξιό χάθηκε κατά τη διάρκεια της γερμανικής Κατοχής και βρήκε ξανά
τη θέση του στο Μουσείο μετά τον επαναπατρισμό του το 2005.*

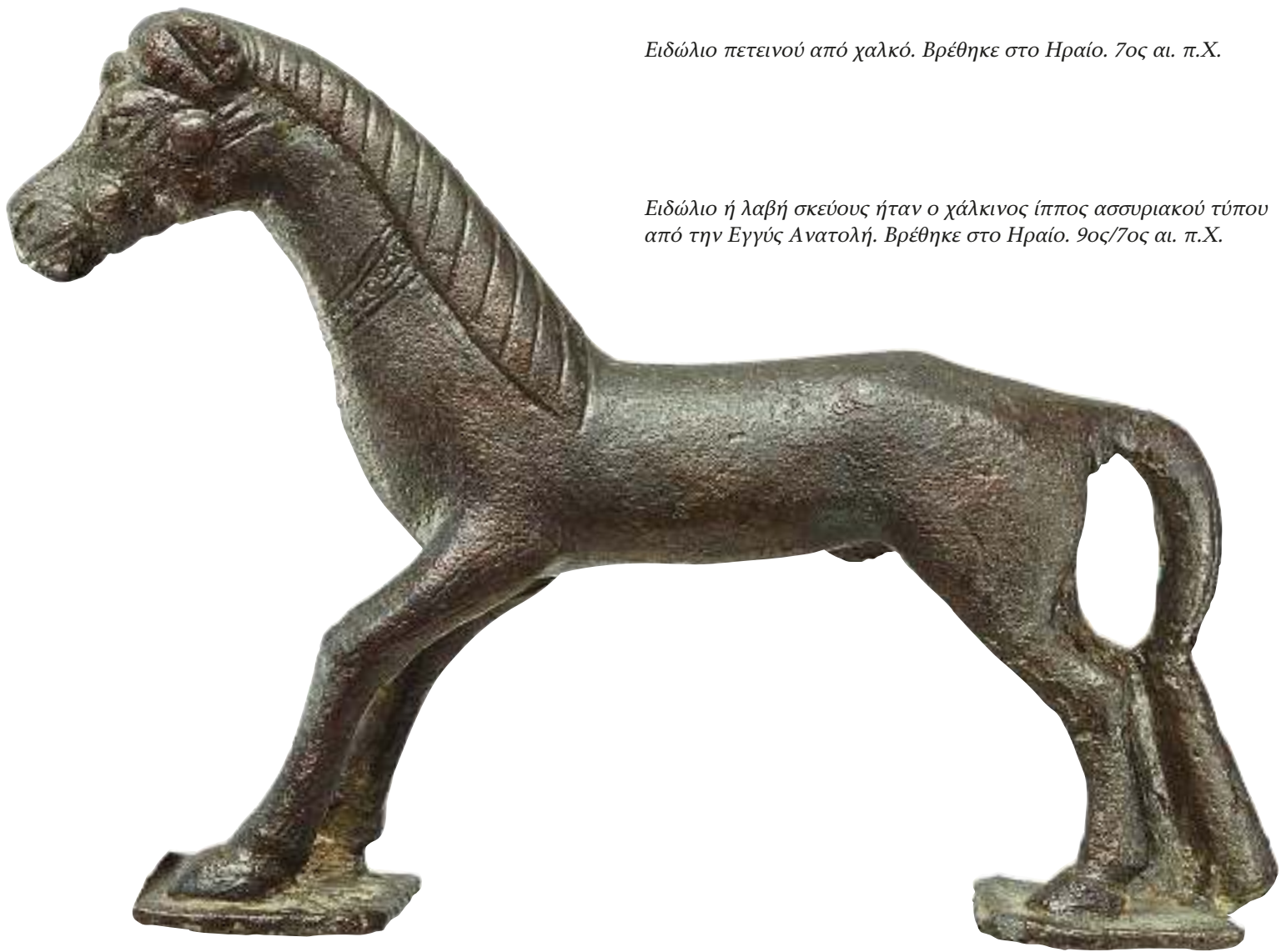
*Χάλκινο αγαλμάτιο χορεύτριας με κοντό ένδυμα.
Λακωνικό εργαστήριο. Βρέθηκε στο Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.*

*Χάλκινο αγαλμάτιο
γυναικείας μορφής.
Δημιούργημα επαρχιακού
ιωνικού εργαστηρίου
(Ανατολική Ελλάδα).
Από το Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.*

Ειδώλιο πετεινού από χαλκό. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

Ειδώλιο ή λαβή σκεύους ήταν ο χάλκινος ίππος ασσυριακού τύπου από την Εγγύς Ανατολή. Βρέθηκε στο Ηραίο. 9ος/7ος αι. π.Χ.

Χάλκινη προτομή ταύρου που διακοσμούσε μεγάλο λέβητα, αφιέρωμα στην Ήρα. 7ος/6ος αι. π.Χ.

Χάλκινο ειδώλιο κριού που αναπαύεται. Βρέθηκε στο Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.

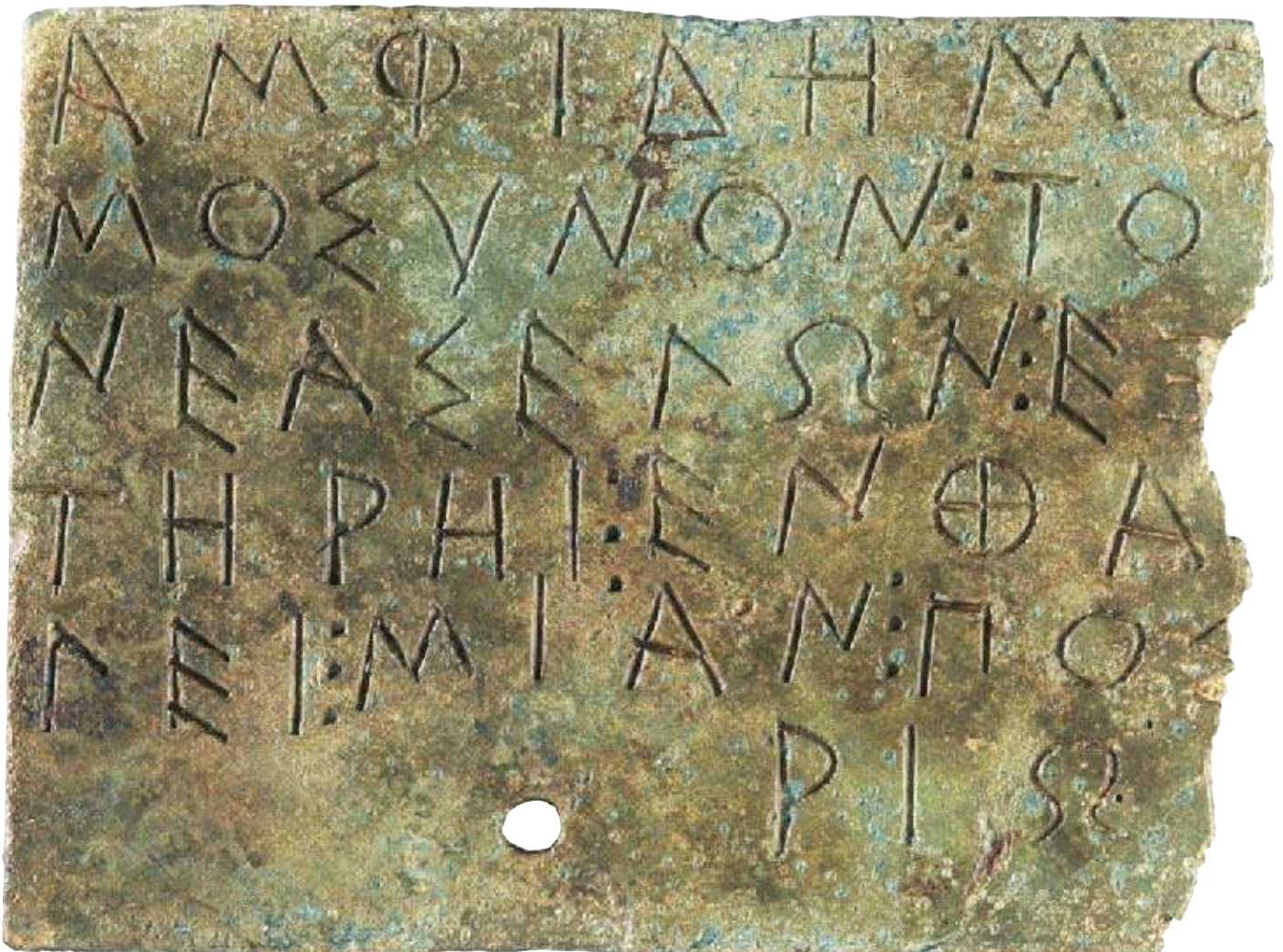
Πολυάριθμα είναι τα λακωνικά αντικείμενα που βρέθηκαν στο Ηραίο. Το χάλκινο ειδώλιο οκλάζοντος λέοντος αφιερώθηκε στην Ήρα από τον Σπαρτιάτη Εύμναστο, σύμφωνα με την εγχάρακτη αναθηματική αριστερόστροφη επιγραφή σε λακωνικό αλφάβητο ΕΥΜΝΑΣΤΟΣ ΤΑΙ ΗΕΡΑ ΣΠΑΡΤΙΑΤΑΣ. 6ος αι. π.Χ.

Αφιέρωμα στην Ήρα από κάποιον Διαγόρα είναι το χάλκινο ρυτό σε σχήμα ταυροκεφαλής του ύστερου 7ου αι. π.Χ., όπως δηλώνει η εγχάρακτη επιγραφή ΙΕΡΟΝ ΕΜΙ... ΔΙΑΓΟΡΗΣ ΗΡΗΙ ΜΑΝ(ΕΘ)ΗΚΕΝ... ΧΑΙΡΕ Ω ΙΕΡΕΥ. Στο Ηραίο εκτός από τις ιέρειες υπήρχαν και άνδρες ιερείς, οι οποίοι εμφανίζονται και σε επιγραφές των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων. Στο εσωτερικό του χείλους το όνομα ΧΑΡΙΛΕΩΣ. Ο Διαγόρας πιθανώς σχετίζεται με τον ομώνυμο νεκρό της επιτύμβιας ανθεμωτής στήλης από τη Δυτική Νεκρόπολη της αρχαίας πόλης της Σάμου. Το αξίωμα του ιερέα φαίνεται ότι κληροδοτείτο από γενιά σε γενιά της ίδιας οικογένειας, ενώ σε επιγραφές του 4ου αι. π.Χ. και μετά απαντά μια δημοτική αρχή αρμόδια για τη διαχείριση του Ιερού, τα μέλη της οποίας είχαν ετήσια θητεία και ονομάζονταν νεωποῖαι, δηλαδή επιμελητές του ναού.

Πλοία-λάφυρα που αφιέρωσε ο Αμφίδημος στην Ήρα και στον Ποσειδώνα αναφέρονται στις δύο όψεις του αποτμήματος της χάλκινης αμφίγραφης αναθηματικής επιγραφής, η οποία βρέθηκε στο Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.

Θραύσματα χάλκινης αναθηματικής επιγραφής που ίσως ήταν στερεωμένη σε ξύλινο ομοίωμα πλοίου. Από το Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.

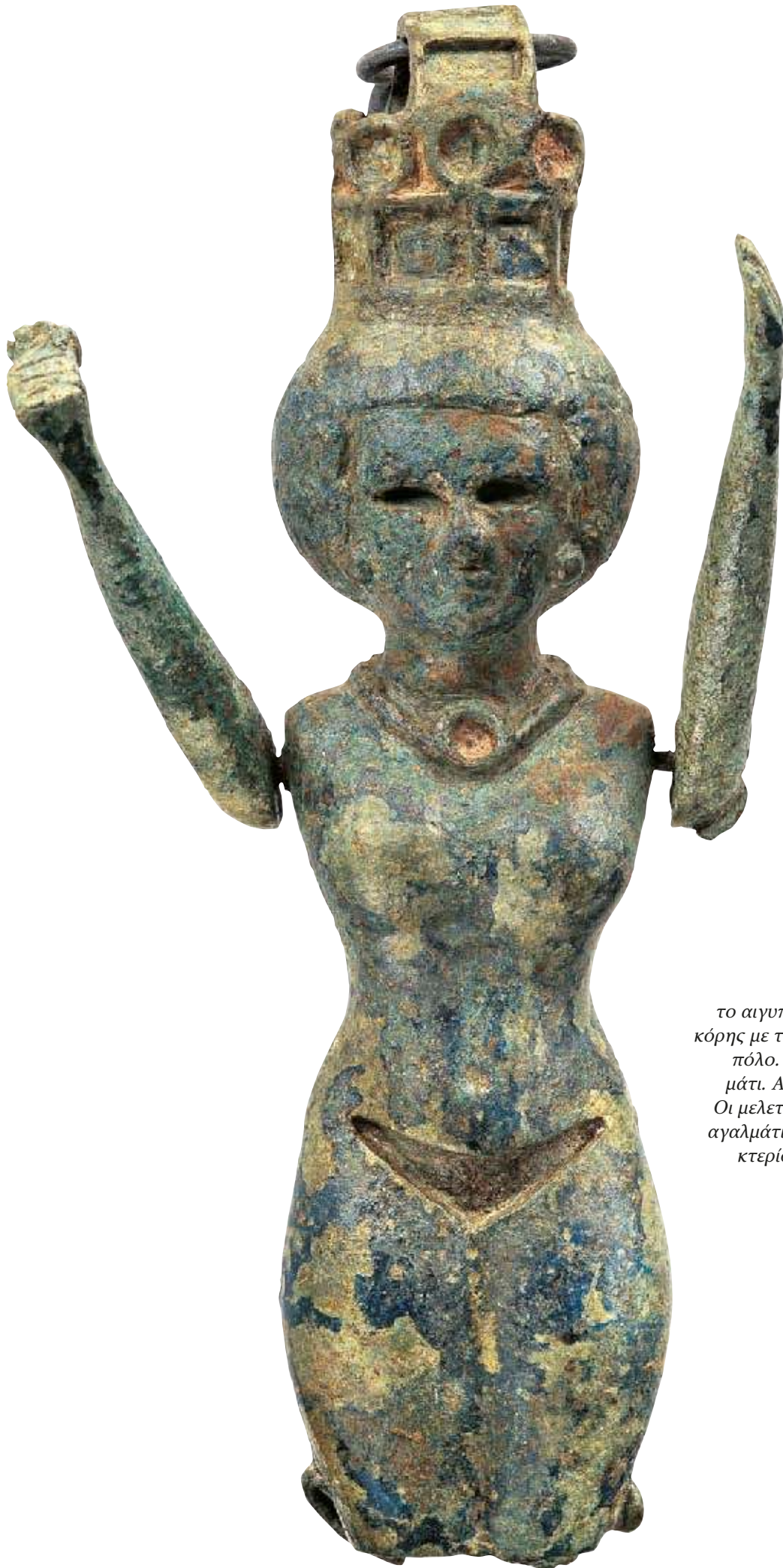

Οι γρύπες, μυθικά τέρατα με μορφή αρπακτικού πτηνού, είχαν αποτροπαϊκό χαρακτήρα και απωθούσαν τα κακά πνεύματα.

Η μορφή τους εισήχθη από την Ανατολή, έφθασε στον ελληνικό χώρο στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. και τροποποιήθηκε στα ελληνικά εργαστήρια. Στο Ηραίο της Σάμου βρέθηκε το πιο πλούσιο σύνολο πρώμων σφυρήλατων γρυπών του 8ου αι. π.Χ. αλλά και ένα ακόμη πλουσιότερο χυτών τοπικής παραγωγής του 7ου αι. π.Χ. Κατασκευάζονταν με μήτρα στα σαμιακά εργαστήρια μέχρι ύψους 0,80 μ. και διακοσμούσαν τα περιχειλώματα των χάλκινων λεβήτων, τους οποίους υποβάσταζαν τρίποδες διαφόρων σχημάτων. Η έρευνα υποδεικνύει τη Σάμο ως ένα από τα κέντρα επεξεργασίας, παραγωγής και εξαγωγής προτομών γρυπών έως και πέρα από την Ετρουρία. Οι τελευταίοι της σειράς είναι μικροί σε μέγεθος και χρονολογούνται στα 600-575 π.Χ., οπότε ο διακοσμημένος με προτομές γρυπών λέβητας χάνει τη λατρευτική του σημασία.

...Και έτσι οι Σαμῖοτες ξεχώρισαν τη δεκάτη των κερδών τους, δηλαδή ἕξι τάλαντα, και κατασκεύασαν ἕναν χάλκινο κρατήρα αργολικού τύπου, γύρω από τον οποίο προεξείχαν κεφαλές γρυπών. Τον κρατήρα ανέθεσαν στο ναό της Ἥρας... (Ηρόδοτος, Δ' 152).

Με χορεύτρια ταυτίζουν οι μελετητές το αιγυπτιακό χυτό χάλκινο αγαλμάτιο γυμνής κόρης με τα κινητά μέλη, τα ένθετα μάτια και τον πόλο. Στους ώμους αλυσίδα με αποτροπαϊκό μάτι. Αφιερώθηκε στο Ηραίο. 9ος/6ος αι. π.Χ. Οι μελετητές παλαιότερα θεωρούσαν παρόμοια αγαλμάτια ως στηρίγματα κατόπτρων ή ταφικά κτερίσματα ή αναθήματα ή ότι απεικονίζουν υπηρέτριες ή παλλακίδες, εξαιτίας της καθολικής τους γύμνιας.

Χάλκινο σύμπλεγμα του προγιάστορα δαίμονα Μπες γυμνού με τύμπανο στο αριστερό χέρι και στέμμα με πέντε φτερά, ο οποίος κάθεται στους ώμους μουσικού, που παίζει διπλό αυλό. Ίσως προοριζόταν για επίστεψη ράβδου ή σκήπτρου. Εισήχθη από την Αίγυπτο. Το σώμα βρέθηκε στην ανατολική δεξαμενή καθαρμών του Ηραίου το 1934, ενώ το στέμμα δυτικά της Νότιας Στοάς (9ος/6ος αι. π.Χ.). Ο Μπες, προστάτης της μητέρας, του νεογέννητου και της ακεραιότητας του σώματος, αποτελεί προστάτιδα δύναμη στις δύσκολες στιγμές των ανθρώπων, όπως ο τοκετός και ο πόλεμος, γι' αυτό συχνά απεικονίζεται με πολεμικά χαρακτηριστικά. Η αποκρουστική δυσμορφία του δηλώνει τον αποτροπαϊκό χαρακτήρα του. Ειδώλια του Μπες έχουν βρεθεί στη Μεσόγειο, την Αίγυπτο, τη Συρία, την Παλαιστίνη, σε νησιά του Αιγαίου (Σάμο, Θήρα, Κρήτη κ.ά.), την Κύπρο, την Ιταλία και την Ιβηρική χερσόνησο, κατασκευασμένα από διάφορα υλικά (πηλό, ελεφαντοστόν).

Χάλκινο αγαλμάτιο της θεάς Νουίτ που ταυτίζεται με τη θεά της Σάιδος, με το στέμμα του βασιλείου της Κάτω Αιγύπτου. Το διάφανο ένδυμα διακρίνεται μόνο στο στήθος και στο πίσω μέρος των ποδιών της, ενώ το σώμα της καλύπτεται από φτερά γερακιού, η μορφή του οποίου φαίνεται στην πλάτη της. Το γεράκι είναι κατασκευασμένο από ανοιχτόχρωμο χρυσό της Αιγύπτου, ενώ το περίγραμμα των φτερών του, οι ρώγες του στήθους της θεάς και το περιδέραιό της από χαλκό. Έξοχο έργο τέχνης της αρχαιότητας και ένα από τα καλύτερα διατηρημένα αγαλματίδια του είδους του (8ος/7ος αι. π.Χ.).

Χάλκινο αγαλμάτιο θεού, πιθανώς του Ρεσέφ, που κρατά δόρυ. Από τη Βόρεια Συρία. 9ος/8ος αι. π.Χ.

Χάλκινο επίθημα ρυμού, του ξύλου της άμαξας με το οποίο ζεύονται οι ίπποι. Στο στέλεχος προσφύονται πλαστικά στοιχεία που απολήγουν σε μορφή καθιστής πάπιας, ενώ στον οπίσθιο δακτύλιο σανιδόσχημη ανδρική μορφή φαίνεται να ιππεύει ταύρο. Το ίδιο σύμπλεγμα επαναλαμβάνεται και στον εμπρόσθιο (πάνω) δακτύλιο. Βρέθηκε το 1927 στο σωρό από στάχτες κάτω από τον Μεγάλο Βωμό του Ηραίου. Εισήχθη από τον Καύκασο. 7ος αι. π.Χ.

ΣΕΛ. 132: Χάλκινο αγαλμάτιο της θεάς Μουτ ή Ναϊθ που φορά το στέμμα του βασιλείου της Κάτω Αιγύπτου. Βρέθηκε το 1928 στη νότια γωνία του Μεγάλου Ναού. Εισαγωγή από την Αίγυπτο. 9ος/6ος αι. π.Χ.

Χυτό κοίλο χάλκινο αγαλμάτιο ιερέα, ύψους 0,66-0,68 μ., με στυλιβωμένη κόμη. Φορά περίζωμα και δέρμα πάνθηρα. Έχει κατασκευασθεί με την αιγυπτιακή μέθοδο του κοίλου πυρήνα σε πολλά κομμάτια που συναρμολογήθηκαν. Από τα χέρια, που έχουν δουλευτεί χωριστά, το αριστερό με ίχνη επιχρύσωσης στο βραχίονα κρατούσε ραβδί, ενώ το δεξί είναι κρεμασμένο. Παρά την εκτεταμένη φθορά του, είναι το πιο αξιόλογο από τα μεγάλα αγαλμάτια του Ηραίου και αποδεικνύει την υψηλή ποιότητα τέτοιων μορφών. Εισαγωγή από την Αίγυπτο. 6ος αι. π.Χ.
Οι ιερείς, άτομα αξιοπρεπή, αλώβητα, άμεμπτα, ηθικά, τελούσαν τα θρησκευτικά έθιμα, επιμελούνταν τις σχέσεις των ανθρώπων με τους θεούς και υπηρετούσαν τους θεούς και τα ιερά τους. Επειδή θεωρούνταν κτήμα και αντιπρόσωποι των θεών, απολάμβαναν ιδιαίτερα προνόμια, όπως π.χ. έπαιρναν τα εισοδήματα από τα ιερά τεμένη αλλά και μέρος των ιερών και των δερμάτων τους, τα προϊόντα των εράνων κλπ. Στο θέατρο και στις συνελεύσεις είχαν τιμητική θέση, ενώ στις δημόσιες τελετές εμφανίζονταν με το ένδυμα του θεού που υπηρετούσαν και τον οποίο αντιπροσώπευαν δανειζόμενοι κάποιες φορές το όνομά του.

Αριστερά, χάλκινο αγαλμάτιο πολεμιστή. Εισαγωγή από την Κύπρο. Βρέθηκε στο γεωμετρικό στρώμα στο ανατολικό μέρος του Εκατόμπεδου. 7ος αι. π.Χ. Δεξιά, χάλκινο αγαλμάτιο θεού που φορά πόλο με κέρατα. Από την Ουραρτού. 8ος/7ος αι. π.Χ.

Χάλκινο αναθηματικό αγαλμάτιο ελαφιού με τριπλό δακτύλιο ανάρτησης. Βρέθηκε το 1983 στην περιοχή νοτιοανατολικά του Μεγάλου Βωμού του Ηραίου. Εισαγωγή από την Ασσυρία ή την Περσία. 9ος/7ος αι. π.Χ.

Χάλκινες προμετωπίδες αλόγων με θεολογικού συμβολισμού παράσταση γυμνών γυναικείων μορφών, που άλλες κρατούν με τα χέρια τους λεοντοκεφαλές και άλλες το στήθος τους. Στην αριστερή, που προέρχεται από τη Συρία και χρονολογείται στον 9ο αι. π.Χ., η αραμαϊκή επιγραφή χαρακτηρίζει το έλασμα σαν δώρο στον, γνωστό από την Παλαιά Διαθήκη, ηγεμόνα Αζαέλ από την κοιλάδα Μπασάν της Συρίας. Ο αναθέτης αφιέρωσε το πλακίδιο στην Ήρα τον 7ο αι. π.Χ., χωρίς να ξύσει την ακατανόητη παμπάλαιη επιγραφή. Στη δεύτερη, που χρονολογείται στον 9ο/8ο αι. π.Χ. και προέρχεται από τη Βόρεια Συρία, η ζώνη δύο ξαπλωμένων μοσχαριών πάνω από τις μορφές υποδηλώνει υστεροχεττιτική επίδραση.

Διακοσμητικό επίπλου θεωρούν οι ερευνητές το αγαλμάτιο άνδρα με άνθος στο χέρι από σφυρηλάτο χάλκινο έλασμα, που προέρχεται από τη Βόρεια Συρία και αφιερώθηκε στην Ήρα. 8ος αι. π.Χ.

*Χάλκινα ανθρωπόμορφα κοσμήματα σκευών. Από το Ηραίο.
Ρωμαϊκοί αυτοκρατορικοί χρόνοι.*

Χάλκινο αγαλμάτιο του αιγυπτιακού θεού Οσίριδος που παριστάνεται μουμιόμορφος με διάδημα από φτερά, μαστίγιο και ράβδο. 9ος/6ος αι. π.Χ.

Αιγυπτιακό χάλκινο αγαλμάτιο του φοινικικού θεού Ρεσέφ, συριακής, παλαιστινιακής ή αιγυπτιακής καταγωγής, με την κορόνα της Άνω Αιγύπτου με δύο φτερά στρουθοκαμήλου. Από το πηγάδι G του Ηραίου. 9ος/6ος αι. π.Χ.

Χυτό κοίλο ειδώλιο γερακιού, βασιλικό έμβλημα και σύμβολο του θεού Ωρου, από τα καλύτερα αιγυπτιακά χάλκινα. Οι ένθετοι οφθαλμοί, το τοξοειδές σχέδιο και η κάθετη γραμμή κάτω από αυτούς μάλλον ήταν από χρυσό. Ανάθημα στην Ήρα. 9ος/6ος αι. π.Χ. Τα γεράκια αυτού του τύπου μάλλον αποτελούσαν ελεύθερα ιστάμενα αγαλμάτια, σε μια ορθογώνιου σχήματος ξύλινη βάση. Προβληματίζει τους ερευνητές ο λόγος για τον οποίο τα άκρα πόδια αυτού του τύπου γερακιών δεν χυτεύονταν με την υπόλοιπη φιγούρα αλλά χωριστά. Πλην των χάλκινων έχουν βρεθεί ιερακόμορφα ειδώλια από ξύλο, αλάβαστρο, φαγεντιανή. Το γεράκι παρουσιάζεται σε έργα αιγυπτιακής μικροτεχνίας και στην 1η χιλιετία π.Χ., όπως σε ειδώλια αποτροπαϊκού αλλά και αναθηματικού χαρακτήρα. Στη Σάμο, τη Ρόδο, τη Χίο, τα μικρασιατικά παράλια και τη Ναύκρατι της Αιγύπτου υπάρχει ο τύπος γερακιού από φαγεντιανή με λευκή εφύαλωση και μελανή στάλαξη για την απόδοση των λεπτομερειών.

Εισηγμένο από την Αίγυπτο είναι το χάλκινο ειδώλιο καθιστής γάτας, απεικόνιση της γατόμορφης θεάς Μπαστέτ, με διαμπερή οπή σε κάθε αυτί για τα κρεμαστά ενώτια. Βρέθηκε σε πηγάδι-αποθήκη στο Ηραίο. (9ος/6ος αι. π.Χ.) Οι χάλκινες αιγυπτιακές γάτες εισήχθησαν στη Σάμο γύρω στο 700 π.Χ., ενώ οι πρώτες ζωντανές γάτες έγιναν γνωστές στην Ελλάδα προς το τέλος του 6ου αι. π.Χ. Για τους Σαμιώτες τα ειδώλια των συγκεκριμένων ζώων φαίνεται πως αποτελούσαν φανταστικά όντα, όπως οι Αιγύπτιοι θεοί.

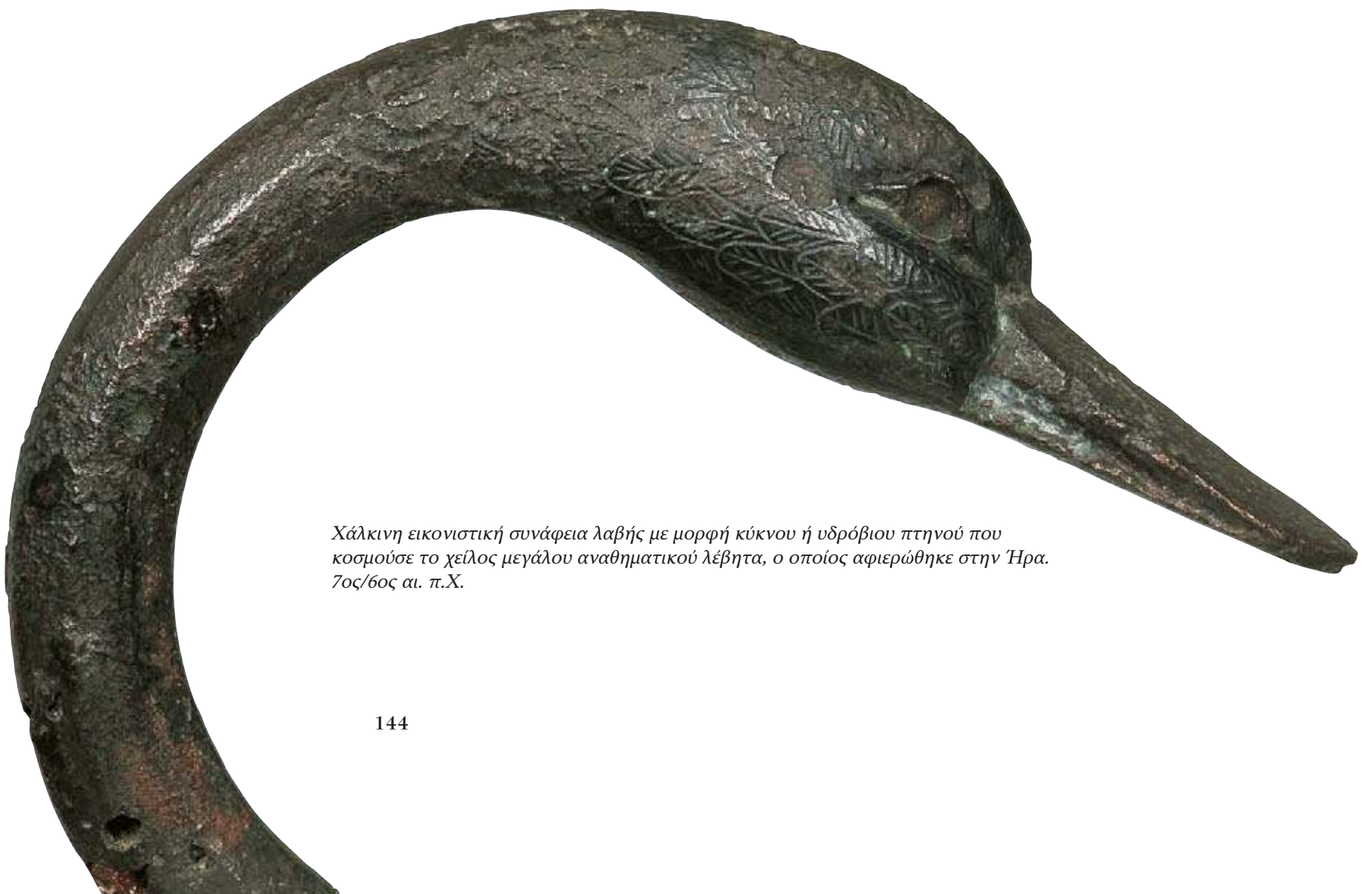
Από τον μακρινό Καύκασο προέρχεται το χάλκινο σύμπλεγμα έφιππης γυναικείας μορφής, πιθανώς θεάς, με παιδί στην αγκαλιά. Βρέθηκε στο Ηραίο. 9ος/7ος αι. π.Χ.

Λαβή σκεύους ήταν το χάλκινο ειδώλιο τερατόμορφου φτερωτού αιγάγρου με ανθρώπινο πρόσωπο, που έφτασε στο Ηραίο από τη Βόρεια Συρία. Βρέθηκε το 1928 στη νοτιοανατολική γωνία του Μεγάλου Ναού. 9ος/7ος αι. π.Χ.

Χάλκινη πόρπη «φρυγικού τύπου», στολίδι πολυτελούς ενδύματος. Βρέθηκε στο Ηραίο. 8ος/7ος αι. π.Χ.

Χάλκινη εικονιστική συνάφεια λαβής με μορφή κύκνου ή υδρόβιου πτηνού που κοσμούσε το χείλος μεγάλου αναθηματικού λέβητα, ο οποίος αφιερώθηκε στην Ήρα. 7ος/6ος αι. π.Χ.

Θυματήρι από στεατίτη, από τη Συρία. Ανάθημα στη Μεγάλη Θεά. 9ος/7ος αι. π.Χ.

Έξοχη χάλκινη προτομή αλόγου που κοσμούσε ραβδωτό τρίποδα πάνω στον οποίο στηριζόταν μεγάλος αναθηματικός λέβητας. Ανάθημα στην Ήρα. 7ος/6ος αι. π.Χ.

Χάλκινα ειδώλια γρύπα (πάνω) και οκλάζουσας σφίγγας (κάτω), διακοσμητικές μορφές μεγάλου αναθηματικού λέβητα. 7ος/6ος αι. π.Χ.

Δυτικοφοινικικό ελεφαντοστέινο χτένι από την Ανδαλουσία (640-630 π.Χ.), εξάρτημα γυναικείου καλλωπισμού. Τα εξαιρετικά έργα μικροτεχνίας ίσως συνδέονται με το ταξίδι του Καραβοκύρη Κωλαίου στην Ταρτησσό, αλλά ίσως έφτασαν στο Ηραίο και ως αναθήματα Φοινίκων ταξιδιωτών. Στο Ηραίο αφιερώθηκαν στις αρχές του β' μισού του 7ου αι. π.Χ. και μετά απορρίφθηκαν στα πηγάδια, όπου βρέθηκαν κατά την ανασκαφή. Τα κύρια διακοσμητικά θέματα, που στολίζουν και τις δύο όψεις τους, είναι ζώα (λαγοί, κριάρια, λιοντάρια, τράγοι) και τέρατα (φτερωτοί δράκοντες, γρύπες), τα χαρακτηριστικά των οποίων αποδίδονται με εγχάραξη. Χτένια έχουν βρεθεί στο χώρο της ανατολικής Μεσογείου από την Ύστερη Εποχή του Χαλκού και με διάφορες παραλλαγές εντοπίζονται και στην κεντρική και δυτική Μεσόγειο κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου. Γραπτά διακοσμητικά χτενάκια κοσμούν ψευδόστομους αμφορείς του 11ου αι. π.Χ. στην Κύπρο. Οι Κύπριοι κεραμείς πιθανώς αντέγραψαν τα ελεφαντοστέινα μυκηναϊκά χτένια. Οι πρόγονοι των ελεφαντοστέινων χτενιών αναζητούνται στη Φοινίκη, όπου η τέχνη των πινακιδίων από ξύλο είχε σημειώσει μεγάλη ανάπτυξη. Από τον 7ο αι. π.Χ. ασχολήθηκαν με αυτή την τέχνη οι Καρχηδόνιοι, οι οποίοι φιλοτέχνησαν και χτένια. Αξιοσημείωτο είναι ότι ο δυτικοφοινικικός καλλιτέχνης χρησιμοποίησε την εγχάραξη για να διακοσμήσει τα έργα του, ενώ στην Ανατολή χρησιμοποιήθηκε η τεχνική του πρόστυπου ανάγλυφου. Στη Δύση τα παραδείγματα συναντώνται στην Ανδαλουσία και ειδικότερα στο Cruz del Negro, το Achebucal και το Osuna, ενώ λίγα βρέθηκαν στην Ετρουρία.

Αριστουργηματικής τέχνης ελεφαντοστέινο αντικείμενο με τη μορφή ορμητικού λιονταριού. Κοσμούσε πιθανώς κάποιο έπιπλο ή σκεύος. Με μυστηριώδη τρόπο έφτασε από τον τάφο κάποιου Φαραώ της Αιγύπτου της 18ης/19ης δυναστείας (13ος-12ος αι.π.Χ.) στο Ηραίό κατά τον 7ο αι. π.Χ.

Μεγάλος είναι ο αριθμός αναθημάτων στην Ήρα με προέλευση από την Αίγυπτο. Ειδώλιο κριού από φαγεντιανή με σπή ανάρτησης, ιπποπόταμου από αλάβαστρο, κριοφόρου μορφής και γερακιού από φαγεντιανή. 8ος/6ος αι. π.Χ.

Ληκύθιο με μορφή πιθήκου που φέρει ασκό στο μέσον της ράχης. Από το Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.

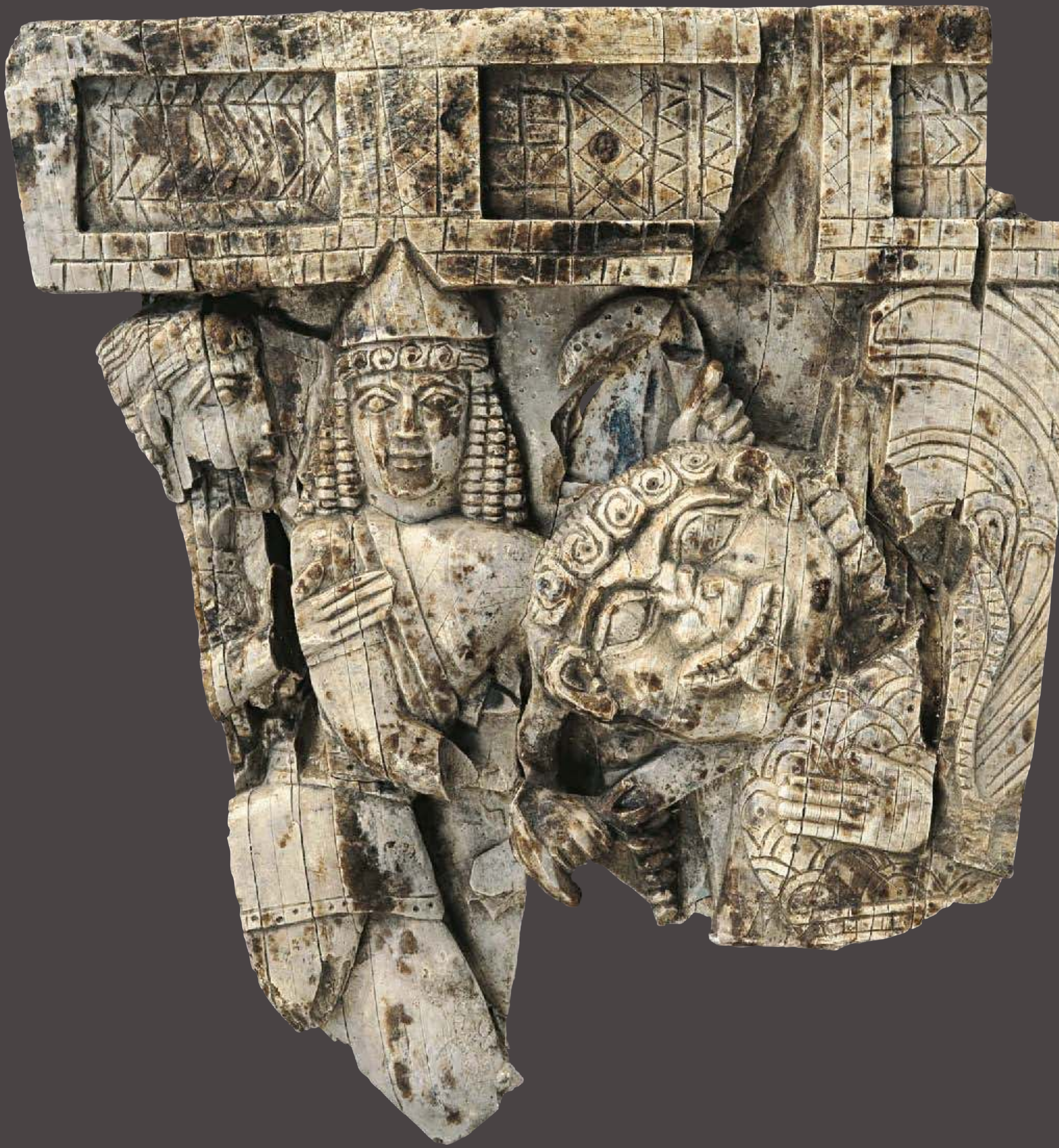

Εν είδει επικράνου ελεφαντοστέινο αμφίγλυφο κεφάλι της αιγυπτιακής θεάς Αθώρ, που συνήθως παρουσιάζεται με κεφάλι αγελάδας και κέρατα ή αυτιά αγελάδας. Η θεά έτρεφε με το γάλα της τους ζωντανούς, ενώ ευμενής ήταν η παρουσία της και στο βασίλειο των νεκρών. Συχνά αυτός ο τύπος στολίζει αιγυπτιακά σείστρα, καθώς υπάρχει ιδιαίτερη σύνδεση της Αθώρ με αυτό το μουσικό όργανο, το οποίο αποδιώχνει τα κακά πνεύματα. Κεφαλές της Αθώρ στολίζουν και λαβές αιγυπτιακών κατόπτρων, όπως συμβαίνει και στην περίπτωση του λεπτοδουλεμένου επικράνου που βρέθηκε κάτω από τη Νότια Στοά του Ηραίου και χρονολογείται στην εποχή του Μέσου Βασιλείου (640-630 π.Χ.).

Ελεφαντοστέινο πλακίδιο με αριστοτεχνική απεικόνιση της μυθικής παράστασης του αποκεφαλισμού της Μέδουσας από τον ήρωα Περσέα με τη συμπαράσταση της θεάς Αθηνάς. Ιδιαιτερότητα του έξοχου ανάγλυφου που βρέθηκε στο Ηραίο, είναι η κοντινή παρουσία του ήρωα και της Μέδουσας, ενώ σε άλλες συνθέσεις του μύθου ο ένας στέκεται μακριά από τον άλλο. Το ανάγλυφο πλακίδιο κοσμούσε τη στενή πλευρά ενός κιβωτίου. Πρόκειται για υψηλής ποιότητας δημιούργημα λακωνικού εργαστηρίου. 7ος αι. π.Χ.

Ελεφαντοστέινο πλακίδιο με ανάγλυφη παράσταση πολεμιστών σε πομπή. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

Χάλκινο έλασμα, μήκους 0,48 μ., μηνοειδούς σχήματος, με ανάγλυφη παράσταση του άθλου του Ηρακλή κατά του τρισώματου γίγαντα Γηρυόνη και του δικέφαλου σκύλου του. Αριστερά σε εξωτικό τοπίο με φοίνικες βόσκει το κοπάδι αγελάδων του Γηρυόνη που θα αρπάξει ο ήρωας και δεξιά, κάτω από δέντρα, κείται χτυπημένος από βέλος ο Ευρυτίων, ο βοσκός των κοπαδιών. Το περίγραμμα και οι λεπτομέρειες των μορφών αποδίδονται με εγχάραξη. Απαράμιλλης τέχνης δημιούργημα ανατολικοϊωνικού εργαστηρίου, που αφιερώθηκε στην Ήρα χωρίς προηγουμένως να χρησιμοποιηθεί ως προστερνίδιο αλόγου. Βρέθηκε στην ελώδη περιοχή μεταξύ του Μεγάλου Βωμού και της θάλασσας, όπου υπήρχαν πολλά πηγάδια και δεξαμενές, μερικά από τα οποία χρησιμοποιήθηκαν ως αποθέτες από τον 7ο αι. π.Χ. Πιθανή πηγή έμπνευσης του δημιουργού

του μοναδικού αφιερώματος ήταν οι διηγήσεις του Σαμιώτη θαλασσοπόρου Κωλαίου και των συντρόφων του για τη μακρινή Ταρτησό. Ο Ησίοδος στη Θεογονία θεωρεί ότι η μάχη του Ηρακλή με τον Γηρυόνη διαδραματίστηκε στην περιοχή πέρα από τον Ωκεανό, ενώ σύμφωνα με τον Στησίχορο ο Γηρυόνης είχε γεννηθεί σε μια σπηλιά: «Ταρτησοῦ ποταμοῦ παρὰ παγὰς ἀπίερονας ἀργυρορρίζους». Πρόκειται για την παλαιότερη γνωστή παράσταση αυτού του άθλου του μυθικού ήρωα. 625-600 π.Χ. Τα Ηραία Σάμου και Ολυμπίας είναι οι κύριοι χώροι εύρεσης διακοσμητικών εξαρτημάτων ιπποσκευών, εισηγμένων από την Κύπρο και την Εγγύς Ανατολή.

Ο Ευρυτίων, ο βοσκός των κοπαδιών του Γηρυόνη, κείται κάτω από δέντρα, χτυπημένος από βέλος.

Το αριστερό άκρο της παράστασης με τα κοπάδια των αγελάδων του Γηρυόνη (λεπτομέρεια).

Στο δεξιό άκρο της παράστασης βόσκουν σε εξωτικό τοπίο αίγαγροι, ενώ αρπακτικά πουλιά πετούν απειλητικά (λεπτομέρεια).

Θεοί, λατρείες και Ιερά στην πόλη και στην ύπαιθρο

Η ΗΡΑ ΛΑΤΡΕΥΤΗΚΕ κατεξοχήν στο Ηραίο. Ένα δεύτερο Ιερό της θεάς όμως, μέσα στην πόλη της Σάμου, όχι μόνο δεν αποκλείεται, σύμφωνα με τα παραδείγματα από άλλες περιοχές (π.χ. το Άργος, με το οποίο μάλιστα η Ήρα της Σάμου παρουσιάζει ιδιαίτερες συγγένειες) αλλά, με την τοποθέτησή του πάνω στο λόφο του Κάστρου, την πιο επιφανή θέση στην πόλη, όπου η αρχαία ακρόπολη της Αστυπάλαιας, θα εξηγούσε την αδικαιολόγητη, διαφορετικά, παρουσία στο ύψωμα ορισμένων ογκωδών αναθημάτων, όπως η καθιστή επιβλητική μορφή του Αιάκη. Για την ακριβή θέση του ιερού αυτού όμως δεν μπορεί να γίνει λόγος, αφού η έρευνα στο λόφο δεν έχει προχωρήσει.

Εκτός από την Ήρα, ένα πλήθος Ιερών αφιερωμένων σε διάφορες θεότητες είναι γνωστά από την πόλη της Σάμου και την ύπαιθρο, για τα οποία πολλά και ενδιαφέροντα στοιχεία ήρθαν στο φως με τις έρευνες των τελευταίων δεκαετιών. Γνωστός στη Σάμο είναι ο Δίας από τον Ιερό Γάμο του με την Ήρα, στις δροσερές όχθες του Ίμβρασου. Σε πήλινα ειδώλια του βου αι. π.Χ. που βρέθηκαν σε αποθέτες ιερών, παρουσιάζονται οι δύο θεοί καθισμένοι δίπλα δίπλα. Ωστόσο η ένωση του Διός με τη σαμιακή πανάρχαιη θεά δεν φαίνεται να έγινε εύκολα – *ὡς τε Ζεὺς ἐράτιζε τριηκοσίους ἐνιαυτούς*, τριακόσια χρόνια την πολιορκούσε, μας λέει ο Καλλίμαχος. Αν όμως έστω και μετά από τόσα χρόνια και με τόσες δυσκολίες κατάφερε ο Ζεὺς να κερδίσει την καρδιά της Ήρας, την καρδιά των Σαμίων φαίνεται ότι δεν μπόρεσε να τη συγκινήσει ιδιαίτερα. Οι πληροφορίες για λατρεία του Ὑψίστου Θεού στη Σάμο είναι ελάχιστες. Από τον Ηρόδοτο (III 142) είναι γνωστό ότι ο Μαιάνδριος, που σφετερίστηκε την εξουσία μετά το θάνατο του Πολυκράτους, *πρῶτα μὲν Διὸς Ἐλευθερίου βωμὸν ἰδρύσατο καὶ τέμενος περὶ αὐτὸν οὖρισε τοῦτο τὸ νῦν ἐν τῷ προαστίῳ ἐστί*. Αυτή είναι η μόνη ουσιαστική πληροφορία για λατρεία του Δία. Ωστόσο θα πρέπει να βλέπει κανείς την πολιτική σκοπιμότητα πίσω από την ενέργεια αυτή του Μαιάνδριου. Μια μικρή πλάκα με επιγραφή *Διὸς καὶ Ἥρης*

Ανάπτυγμα της παράστασης της αποθέωσης του Ηρακλέους, από το τοίχωμα Νικοσθενικής πυξίδας. Μετά τον τραγικό θάνατό του ο Ηρακλής «αναλαμβάνεται» στον Όλυμπο, όπου ανταμείβεται με την αποθέωση, γίνεται αθάνατος και νυμφεύεται την Ήβη, την κόρη του Διός και της Ήρας. Στην υποδοχή είναι παρόντες όλοι οι θεοί, που αναφέρονται μάλιστα με τα ονόματά τους. Στα αριστερά ο Ηρακλής προτείνει το στεφάνι στην Ήβη, που τον υποδέχεται ως νύφη με τη χαρακτηριστική χειρονομία της αποκάλυψης. Ακολουθούν η Ειλείθυια, ο Ερμής,

η Αθηνά, ο Διόνυσος, η Αφροδίτη, ο Άρης, η Δήμητρα, ο Ποσειδών, η Ήρα, ο Ζεύς, η Εστία, ο Απόλλων που καλύπτει μουσικά την υποδοχή και η Άρτεμις. Ανώνυμη παραμένει η επόμενη ανδρική μορφή που στρέφεται προς τη Λητώ. Διακρίνεται η λέξη ΕΠΟΙΗΣΕ, αλλά όχι και το όνομα του κεραμέα, που πρέπει να είναι ο Ταλείδης. Πειστική για αυτό είναι η ομοιότητα των γραμμάτων και η μορφή της γραφής με την υπογραφή του Ταλείδη, που σώζεται σε όστρακο άλλου αγγείου από το Ιερό. 550-525 π.Χ.

και η αφιέρωση Διὶ Μιλιχίῳ δεν είναι ανάγκη να συνδέονται με δημόσια λατρεία, ενώ οι βωμισκοί με την αφιέρωση στον Δία Σωτήρα Κεραύνιο συνδέονται συνήθως με σωτηρία από πτώση κεραυνού και τυχαία συμβάντα. Η ύπαρξη εντυπωσιακών λειψάνων οικοδομημάτων στην κορυφή του λόφου της Ακρόπολης, βόρεια της πόλης, θα μπορούσε να αποδοθεί σε ένα τέμενος λατρείας Διός Υψίστου με την ιδιότητα του Καταιβάτου ή Κεραύνιου, μόνο μια ανασκαφική έρευνα, όμως, θα έδινε οριστικές απαντήσεις.

Πιο σημαντικά είναι τα στοιχεία που υπάρχουν για τη λατρεία ενός από τους αγαπημένους γιους του Διός, του Διονύσου, προσάτη της πόλης, ο οποίος λατρεύτηκε με περίεργα ονόματα, όπως *Κεχηνώς*, *Έλυγέυς*, *Ένόρχης*, *Δάλλιος*, *Γέρων* – ονόματα που σχετίζονται με διάφορους μύθους και δοξασίες. Η προσωνυμία *Κεχηνώς*, από το *χαίνω* = χάσκω, αφορά τη σχέση του θεού με τον λέοντα, σύμβολο του Διονύσου. Ως *έριβρομον*, που βρυχάται δυνατά όπως ο λέων, υμνεί ο ομηρικός ύμνος τον θεό. Ο ναός του θεού, μεγάλος και πλούσιος, ανακαινίστηκε από τον αυτοκράτορα Κλαύδιο μετά το σεισμό του 47 μ.Χ., όπως αναφέρουν ο Αιλιανός και ο Πλίνιος. Στο γεγονός αυτό αναφέρονται επιγραφές που τιμούν τον αυτοκράτορα ως *νέον κτίστην έπειδὴ τὸν ναὸν τοῦ Διονύσου ἀρχαιότητι καὶ σεισμῶ γενομένῳ κατεφθαρμένον ἀπεκατέστησεν...* Στο ναό αυτόν πρέπει να ανήκουν τα εντυπωσιακά θεμέλια που αποκαλύφθηκαν με πρόσοψη στον κύριο δρόμο της πόλης που οδηγεί από το λιμάνι στο Ηραίο, όπως συμπεραίνει κανείς από τα ευρήματα (βωμούς και επιγραφές) που εντοπίστηκαν στην ίδια περιοχή. Στα λείψανα που αποκαλύφθηκαν, μπορεί να διακρίνει κανείς δύο φάσεις, μία παλαιότερη στα θεμέλια του 4ου αι. π.Χ. και μία δεύτερη, ρωμαϊκή, κατά την οποία ο ναός υψώθηκε σε πόδιο, κατά τον συνήθη στους αυτοκρατορικούς χρόνους τύπο.

Πάνω στον ίδιο δρόμο, ψηλότερα, προς το κέντρο της πόλης, εντοπίστηκε ο λαμπρός ναός της Αφροδίτης, που βρίσκεται σήμερα κάτω από τα θεμέλια παλαιάς οικοδομής. Στην ταύτιση συνηγορούν τα ευρήματα ενός μικρού αποθέτη με αφιερώματα σχετικά με τη θεά και με μια επιγραφή – αφιέρωμα του Σεύθη, πιθανώς κάποιου από τις σαμακές αποικίες στη Θράκη, στην Αφροδίτη: *Ἀφροδίτῃ ἐλεήμονῃ Σεύθης εὐχήν*. Ξεχωριστή λατρεία είχε η Αφροδίτη ἐν Καλάμοις ἢ ἐν Ἐλει, στο ιερό που ίδρυσαν, κατά τον Αθήναιο, οι Αθηναίες εταίρες που είχαν ακολουθήσει τον Περικλή και τον στρατό του στην εκστρατεία του 440/439 π.Χ. Στο ιερό αυτό πρέπει να είχε αφιερωθεί το μικρό ανάγλυφο με το αιδόιο και την επιγραφή *Ζμαράγδι(ο)ν εὐχήν Ἀφροδίτῃ*. Η λατρεία μιας Αφροδίτης στα έλη φέρνει στο νου την αντίστοιχη αθηναϊκή λατρεία της *Ἀφροδίτης ἐν κήποις*, στα έλη του Ιλισού, τη θεά δηλαδή της ευφορίας και της γονιμότητας των ανθρώπων, που λατρεύτηκε πάντα σε υγρούς και βαλτώδεις τόπους, όπως και η Ήρα, αλλά και η Ἄρτεμις.

Κοντά στον Διόνυσο, επειδή αρχικά και αυτός παρουσιάζεται ως θεός της βλάστησης και της γονιμότητας των κοπαδιών, στέκεται ο Ερμής, ο οποίος με αυτή τη γονιμοποιό, την ιθυφαλλική του δύναμη συνδέεται με την Αφροδίτη. Κοινή λατρεία των δύο θεών, εκτός από το Ηραίο, διαπιστώνεται και στην πόλη. Πιο αποτελεσματική στάθηκε η έρευνα στα ιερά άλλων θεοτήτων.

ΤΟ ΑΡΤΕΜΙΣΙΟ

Στα έλη της Μικρής Γλυφάδας ανασκάφηκε το 1979 το Ιερό της Αρτέμιδος, με πλούσια αφιερώματα. Εκεί βρέθηκε και το ωραίο άγαλμα που αφιέρωσε ο Λεύκιος στον Απόλλωνα, προφανώς στο ίδιο Ιερό. Κοινή θυσία στους δύο θεούς αναφέρεται σε ιερό νόμο του 4ου αι. π.Χ. Από τα κτίσματα του τεμένους αποκαλύφθηκε, πίσω από την αψίδα μιας παλαιοχριστιανικής βασιλικής και του νεότερου παρεκκλησίου της Παναγίτσας, μέρος της θεμελίωσης ενός ορθογωνικού ναόσχημου οικοδομήματος, με πρόναο και ξύλινους κίονες πάνω σε κυλινδρικές πλακοειδείς βάσεις, που θα πρέπει να τοποθετείται στους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους, ίσως πριν από τον 6ο αι. π.Χ. Ένας πλακόστρωτος δρόμος, πλαισιωμένος από βοηθητικά κτίσματα με κατεύθυνση από Ν. προς Β., φαίνεται ότι οδηγεί από την Ιερά Οδό προς το ύψωμα της παλαιοχριστιανικής βασιλικής, κάτω από την οποία πιθανότατα βρίσκονται τα λείψανα ενός δωρικού ναού των μετακλασικών χρόνων.

Το Ιερό ταυτίζεται με το γνωστό από τον Ηρόδοτο (III 48) Αρτεμίσιο, στο οποίο είχαν ζητήσει άσυλο οι 300 Κερκυραίοι παίδες που έστειλε ο Περίανδρος της Κορίνθου στον Αλυάτη της Λυδίας στις Σάρδεις ἐπ' ἔκτομῃ (για ευνουχισμό). Όπως συμπεραίνεται από τα ευρήματα των αποθετών, το ιερό καταστράφηκε κατά την προσπάθεια του Πέρση σατράπη Οτάνη να αποκαταστήσει στην εξουσία τον Συλοσώντα (522 π.Χ.) και αναδιοργανώθηκε μετά την επιστροφή των Σαμίων στην πατρίδα τους (322-300 π.Χ.).

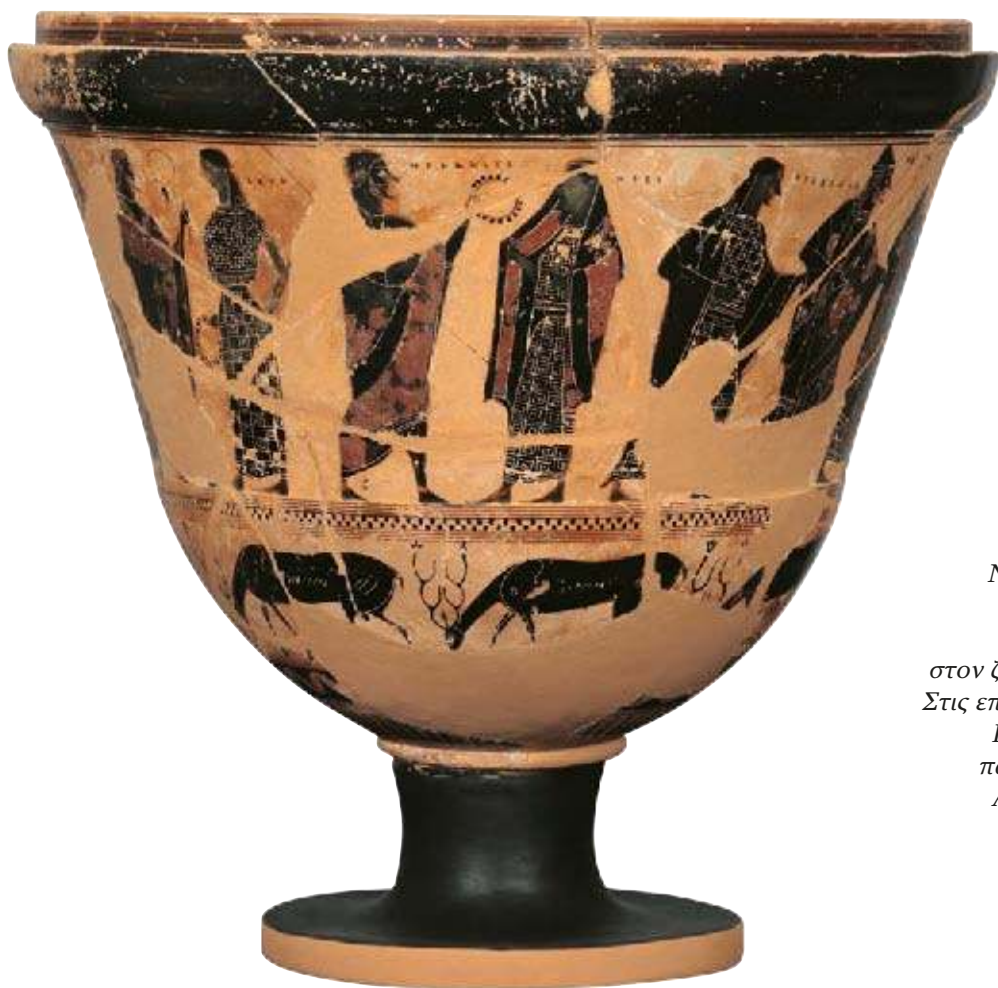
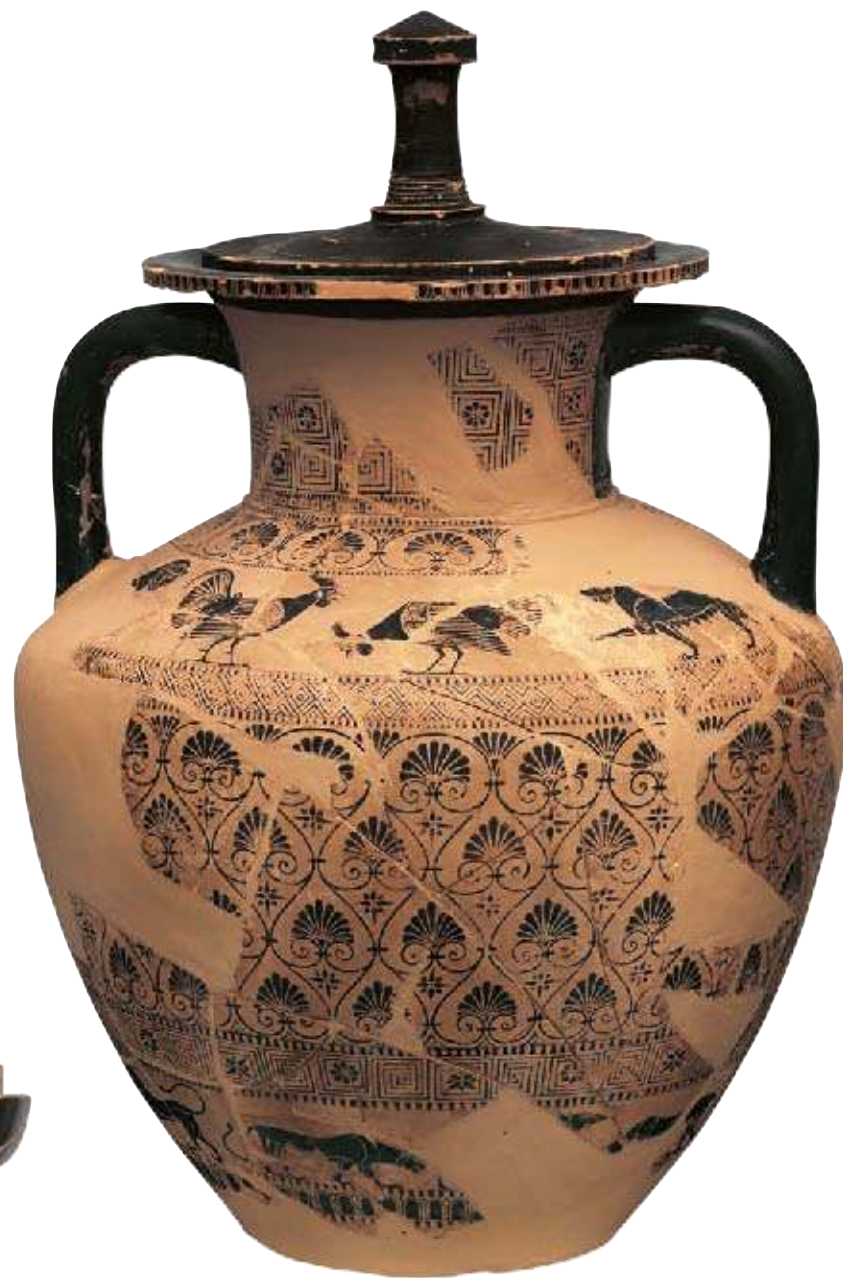

Όστρακο αγγείου με εγχάρακτη αφιέρωση ΑΡΤΕ[ΜΙΔΙ]. Παρόμοιες αφιερώσεις βρέθηκαν αρκετές στους αποθέτες, ώστε να μην υπάρχει αμφιβολία για την ταύτιση του Ιερού της θεάς.

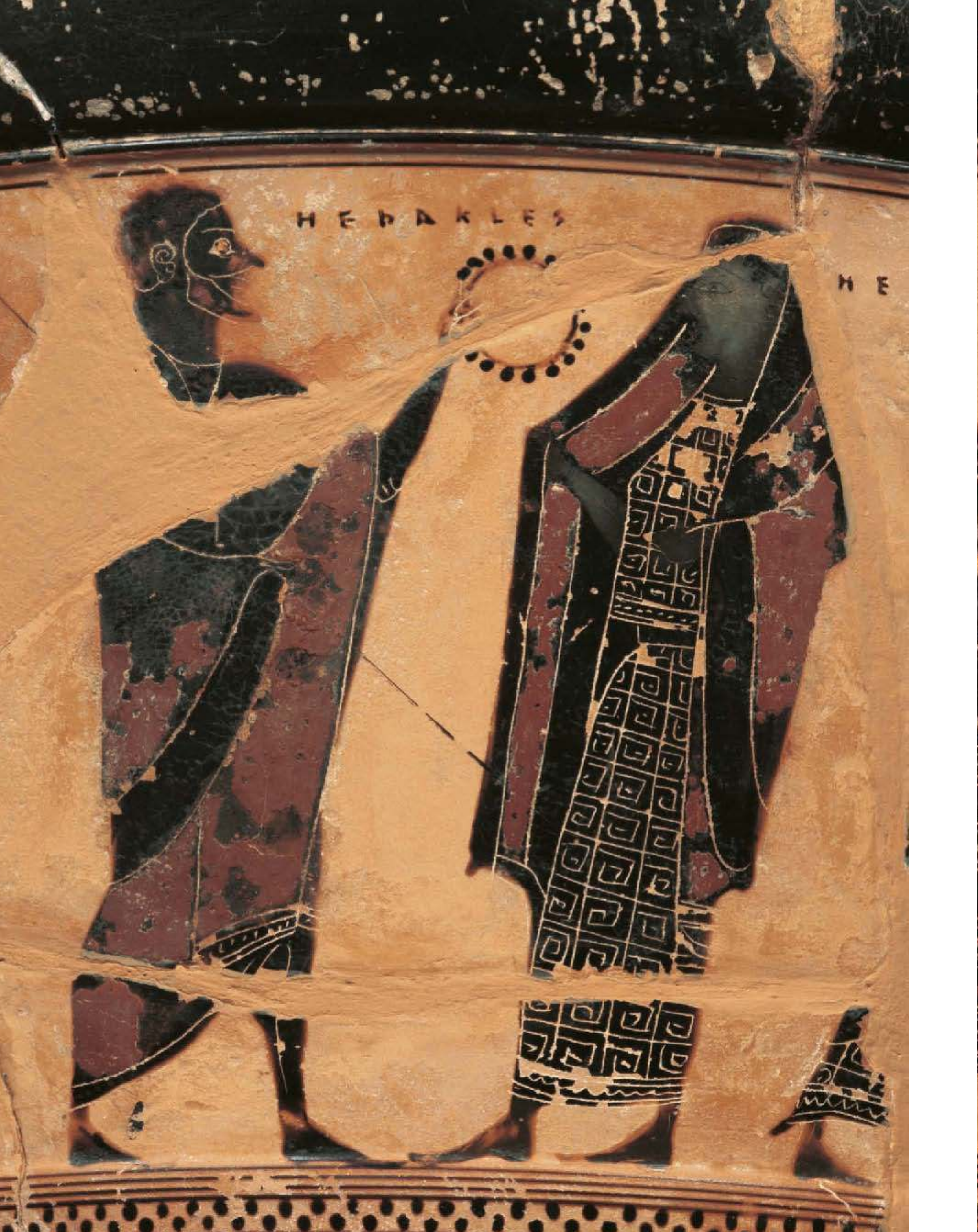
Μελανόμορφη κύλικα τύπου droop με πουλιά και λέοντες. 550-530 π.Χ.

Ιωνικός-σαμακός αμφορέας με πώμα, τύπου Φικέλλουρα. Έργο εξαιρετικής ποιότητας, πιθανώς δημιουργήμα σαμακού εργαστηρίου. 560-550 π.Χ.

Νικοσθενική πυξίδα με παράσταση της αποθέωσης του Ηρακλέους και των γάμων του με την Ήβη (βλ. και σελ. 164-165). Τεχνοτροπικά αποδίδεται στον ζωγράφο του Ταλείδη ή στο group E. 550-525 π.Χ. Στις επόμενες σελίδες λεπτομέρειες από την παράσταση. Η φθορά των μορφών προήλθε από τη μακράιωνη παραμονή του αγγείου στον αποθέτη του Ιερού της Αρτέμιδος που βρίσκεται σήμερα μέσα στο βούρκο στο βυθό της υφάλμυρης Γλυφάδας.

H E D A K L E S

H E

HILEIOVA

HE

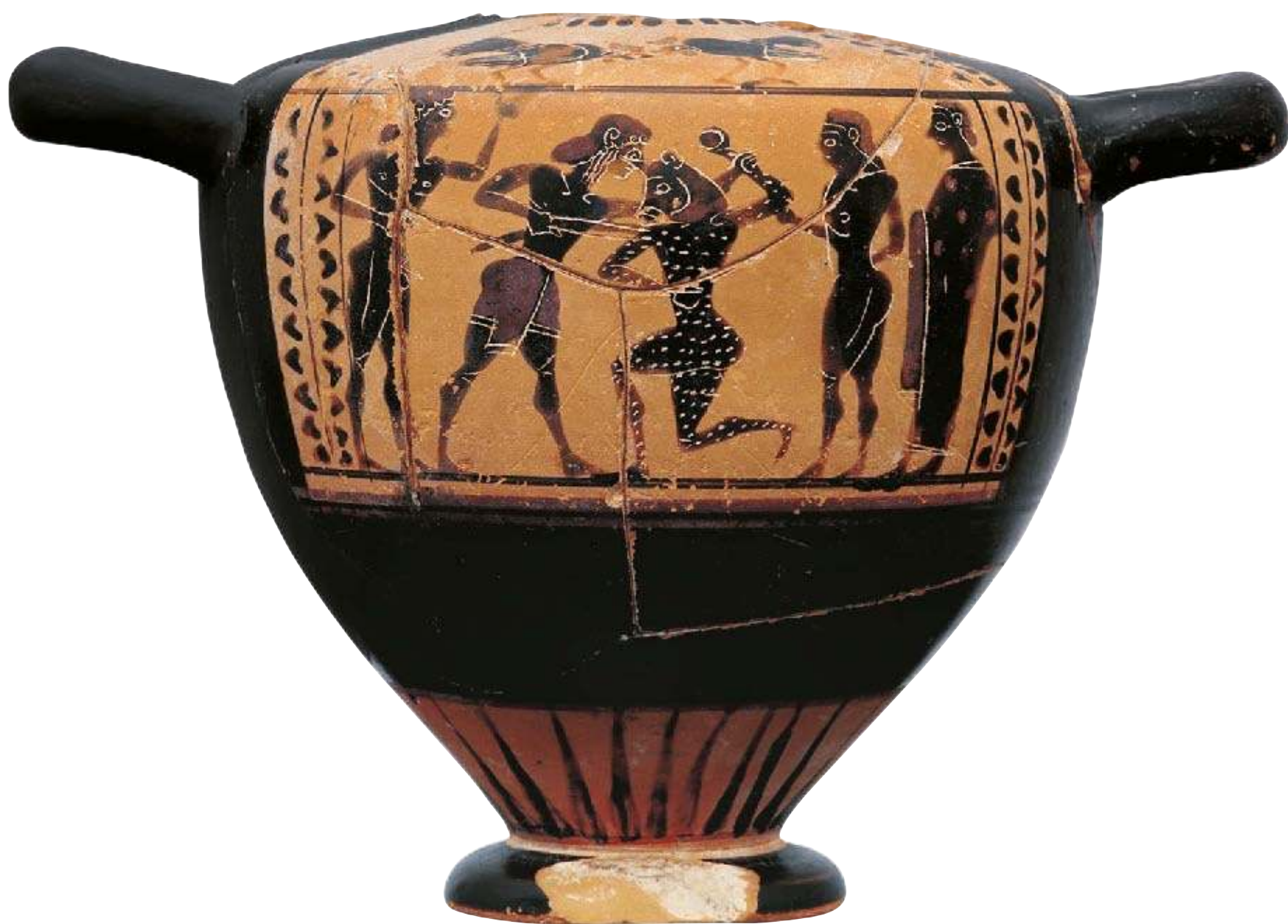
Τμήμα καλύμματος Νικοσθενικής πυξίδας. Θεοί και ήρωες συμμετέχουν ενεργά σε μάχες, οι δυσερμήνευτες, όμως, επιγραφές δεν βοηθούν περισσότερο στην αναγνώριση της παράστασης. Τεχνοτροπικά μπορεί να αποδοθεί στον ζωγράφο του Ταλείδη ή στο group E. 550-525 π.Χ.

Τμήμα λακωνικής κύλικας με παράσταση σειρήνας στο μέταλλο του πυθμένα. Αποδίδεται σε ικανό Λάκωνα αγγειογράφο, γνωστό ως ζωγράφο του κυνηγιού. 550-530 π.Χ. Λακωνικά αγγεία βρέθηκαν στο Ηραίο και στην πόλη, ιδιαίτερα στους αποθέτες του Αρτεμισίου, υπενθυμίζοντας τις ιδιαίτερα στενές σχέσεις της Σάμου με τη Σπάρτη κατά τους αρχαϊκούς χρόνους.

Τμήμα του λαιμού μελανόμορφου αμφορέα με την παράσταση της γέννησης της Αθηνάς. Η θεά της σοφίας Ξεπηδάει πάνοπλη από την κεφαλή του Διός, που ενσαρκώνει τη σοφία του Σύμπαντος, κάτω από τους ήχους της μουσικής του Απόλλωνος, του οποίου η κιθάρα διακρίνεται πίσω από το κεφάλι του πατέρα των θεών. Το θέμα, ιδιαίτερα προσφιλές, παρουσιάζεται συχνά στις παραστάσεις των αγγείων αυτή την εποχή. 550-530 π.Χ.

*Αττική μελανόμορφη υδρίσκη με παράσταση του φόνου του Μινώταυρου από τον Θησέα.
Οι σύντροφοί του παρακολουθούν με ενδιαφέρον τον αγώνα, ενθαρρύνοντας τον ήρωα. 540-525 π.Χ.*

*Αττική μελαμβαφής καρποδόχη με το γνωστό αποτροπαϊκό γοργόνειο στο μέταλλο του πυθμένα. 550-530 π.Χ.
Πολυάριθμα είναι τα αττικά αγγεία που βρέθηκαν στους μεγάλους αποθέτες του Αρτεμισίου, καθώς τα προϊόντα των κεραμικών εργαστηρίων της Αθήνας, με την εξαιρετική ποιότητά τους, είχαν κατακτήσει τις αγορές μετά το 550 π.Χ.*

Τμήμα Νικοσθενικής πυξίδας με παράσταση πολεμιστών και ηνιόχων. 540-530 π.Χ.

Αποσπασματικά διατηρημένη ερυθρόμορφη κύλικα με παράσταση γυμνού νέου καθισμένου σε ασκό. Ίσως να παριστάνεται σκηνή από ένα γνωστό παιχνίδι. Για να δοκιμάσουν την κατάσταση μέθης, δηλαδή, έπρεπε οι συμπότες να προσπαθήσουν να ισορροπήσουν πάνω σε γλιστερό ασκό γεμάτο κρασί που τον είχαν αλείψει με λίπος. Το αγγείο ανήκει σε μια μικρή ομάδα διάσπαρτων οστράκων κυρίως, που είναι νεότερα από το 522 π.Χ., τη στιγμή της καταστροφής του Ιερού και του σχηματισμού των μεγάλων αποθετών του Αρτεμισίου. Αποδίδεται στον Όλτο, έναν από τους παλαιότερους και πιο γοητευτικούς ζωγράφους του πρώιμου ερυθρόμορφου ρυθμού που εργαζόταν γύρω στα 520 π.Χ. και έχει ζωγραφίσει κυρίως κύλικες.

Κεφαλή μεγάλου πήλινου προσωπίου σατύρου, θαυμάσιο δείγμα της σαμιακής κοροπλαστικής της εποχής της ακμής. 550-525 π.Χ.

Πήλινη γυναικεία προτομή, αφιέρωμα στο Ιερό της Αρτέμιδος. Παρόμοιες προτομές, χαρακτηριστικά δείγματα της ιωνικής κοροπλαστικής, έχουν βρεθεί σε Ιερά και σε σπίτια τόσο στη Σάμο, καθώς και σε ολόκληρη την Ιωνία και στη Ρόδο. Ανάλογα με την περίπτωση μπορεί να απεικονίζει μια συγκεκριμένη θεότητα, την Ήρα, την Άρτεμη, την Αφροδίτη. Το πλήθος των προτομών που βρέθηκαν στους αποθέτες του Αρτεμισίου και ο σαμιακός πηλός πείθουν ότι αποτελούσαν προϊόντα τοπικού εργαστηρίου.

Συμπαγής κεφαλή από ειδώλιο μαύρου.
Τα φυλετικά χαρακτηριστικά αποτυπώνονται αδρά.
Οι Έλληνες, από τον 6ο ήδη αιώνα, έδειξαν ιδιαίτερο
ενδιαφέρον για την απόδοση των χαρακτηριστικών
των ανθρώπων της μαύρης φυλής, τους οποίους
ονόμαζαν γενικά Αιθίοπες. Η κεφαλή
του Αρτεμισίου πρέπει να συγκαταλέγεται ανάμεσα
στις παλαιότερες απεικονίσεις. 550-525 π.Χ.

Κεφαλή πήλινου ειδωλίου γυναικείας μορφής.
Από τα διάσπαρτα στο χώρο του Αρτεμισίου
ευρήματα. 500-475 π.Χ.

Χάλκινη χυτή κεφαλή ταύρου, διακοσμητικό επίθημα λέβητος με εξαιρετικής ποιότητας κατεργασία που επιβεβαιώνει την άνθηση της σαμακικής τορευτικής κατά τους αιώνες της ακμής. 6ος αι. π.Χ.

Ειδώλιο προγαστορος δαίμονος, του καλοκάγαθου κοιλαρά που αποδίδει ελεύθερα τον αιγυπτιακό θεό Μπές (Βήσα), προστάτη της μητέρας και του νεογέννητου. Θεωρείτο αποτροπαϊκό του κακού και είχε την έννοια φυλαχτού από κακές επιρροές. Αρκετά από όσα έχουν βρεθεί στη Σάμο έχουν κατασκευαστεί σε εργαστήρια του νησιού. 550-525 π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο κόρης που κρατά με το χέρι ένα περιστέρι μπροστά στο στήθος. Αποτελεί ένα από τα πιο συνηθισμένα αφιερώματα στα Ιερά της αρχαϊκής εποχής στην Ιωνία και σε όλο τον νησιωτικό χώρο του Αιγαίου. Ανήκει σε σαμιακό εργαστήριο, όπως και τα περισσότερα από το πλήθος των όμοιων από τους αποθέτες του Αρτεμισίου. 550-525 π.Χ.

Ειδώλια θεαινών από την περιοχή της αρχαίας πόλης. Μητροπρεπείς θεότητες, καθισμένες σε θρόνο με υψηλό ερεισίνωτο, φέρουν στην κεφαλή υψηλό κυλινδρικό πόλο και πέπλο που καλύπτει και τους ώμους. 6ος αι. π.Χ.

Ειδώλια ένθρονης θεάς από το Αρτεμίσιο. Από τους πιο διαδεδομένους τύπους ειδωλίων, ιδιαίτερα στο χώρο της Ιωνίας και του Αιγαίου. Αφιερωνόταν αδιακρίτως σε Ιερά γυναικείων θεοτήτων, τις οποίες και παρίστανε χωρίς ιδιαίτερα χαρακτηριστικά (Ηρα, Αφροδίτη, Άρτεμις κ.ά.). Τα περισσότερα από τα παρόμοια έργα που βρέθηκαν στους αποθέτες του Αρτεμίσίου είναι προϊόντα σαμιακών εργαστηρίων. 550-530 π.Χ.

Πήλινος λύχνος διακοσμημένος με προτομή δαιμονικής μορφής. 6ος αι. π.Χ. (Λεπτομέρεια στη σελ. 186)

Μαρμάρινος τελετουργικός λύχνος κυκλαδικού εργαστηρίου, πιθανώς παριανού. 6ος αι. π.Χ.

Μαρμάρινος τελετουργικός λύχνος. Η μορφή και τα διακοσμητικά στοιχεία πείθουν ότι προοριζόταν για ειδικές νυχτερινές τελετουργίες με χορούς παρθένων και εφήβων, όπως οι αναφερόμενες από τον Ηρόδοτο στη διήγησή του για τους τριακόσιους νεαρούς Κερκυραίους που βρέθηκαν στη Σάμο και ζήτησαν άσυλο στο συγκεκριμένο Ιερό της Αρτέμιδος. 6ος αι. π.Χ.

Τα λείψανα του Ιερού της Δήμητρας Θεσμοφόρου βρέθηκαν σε ανασκαφή του 1976, στο Δ. άκρο της πόλης, σε απομονωμένο ύψωμα μακριά από τις κατοικημένες περιοχές, όπως ταιριάζει σε ιερά με μυστηριακές λατρείες και δρώμενα, που σκοπό είχαν να προκαλέσουν την εύνοια της θεότητας για την καλή σοδειά και τη γονιμότητα αγρών και ανθρώπων. Ο χώρος προστατευόταν ολόγυρα από ισχυρό λίθινο περίβολο. Στο κέντρο του διατηρούνται τα θεμέλια από ένα ορθογώνιο ναόσχημο οικοδόμημα, με την πρόσοψη στα ανατολικά και άδυτο στο πίσω μέρος. Στο μέσο του σηκού εντοπίστηκαν τα θεμέλια κτιστού βήθρου, προφανώς για το λατρευτικό άγαλμα. Βοηθητικοί χώροι με έναν πήλινο λουτήρα, που πρέπει να σχετίζεται με καθαρμούς και τελετουργίες, απαραίτητες σε κάθε μυστηριακή λατρεία, όπως και οι υδριαφορίες, εντοπίστηκαν επίσης. Ο απαραίτητος για τα Θεσμοφόρια βωμός, μικρός λίθινος, καλοχτισμένος, επιχρισμένος αρχικά με πρόθυση, βρίσκεται σε μια μικρή πλακόστρωτη υπερυψωμένη εξέδρα, δίπλα στον βόρειο τοίχο του περιβόλου.

Γύρω από το βωμό, μέσα σε στάχτες και καμένα οστά ζώων – υπολείμματα θυσιών, βρέθηκαν άφθονα ειδώλια και αγγεία, τα περισσότερα μέσα σε μικρό κτιστό βόθρο στα ανατολικά του χώρου. Αναθήματα και σκεύη λατρείας βρέθηκαν επίσης σε όλη την έκταση του Ιερού, σε αποθέτες λαξευμένους στον φυσικό βράχο, τα γνωστά από τις αρχαίες μαρτυρίες *μέγαρα*, όπου μαζί με τις άλλες προσφορές έριχναν και τα χοιρίδια, αλλά και μέσα στο ναό, διασκορπισμένα στο δάπεδο.

Πήλινο ειδώλιο όρθιας γυναικείας μορφής, ίσως ιέρειας της θεάς Δήμητρας. Τέλη 3ου - αρχές 2ου αι. π.Χ.

Μικρογραφικές απομιμήσεις τελετουργικών σκευών, υδρίσκες, οινοχοϊσκες, μικρές πελίκες και άλλα σκεύη, αναμνηστικά των τελετών εξαγνισμού, είναι τυπικά αναθήματα στα Θεσμοφόρια αντί για τα μεγάλα αγγεία πραγματικής χρήσης. 3ος/2ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο υδριαφόρου γυναικείας μορφής, από τα συνήθη αναθήματα σε Ιερά Δήμητρος, που σχετίζονται με τις εξαγνιστικές τελετουργίες. 3ος/2ος αι. π.Χ.

Χαρακτηριστικές κεφαλές μικρών πήλινων ειδωλίων, από το πλήθος όμοιων που βρέθηκαν στους χώρους του Θεσμοφορίου.

Πήλινο ειδώλιο. Σύμπλεγμα δύο γυναικείων μορφών, πιθανώς Δήμητρας και Περσεφόνης. Το σχήμα με τη στενή περίπτυξη των μορφών αντιγράφει παραδείγματα από τη μεγάλη πλαστική της εποχής. 2ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο Αφροδίτης πάνω σε χήνα. 3ος/2ος αι. π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο με την περίεργη παράσταση δαιμονικής γυναικείας μορφής με το κεφάλι στην κοιλιά αμέσως πάνω από το αιδούιο. Κατά τη φιλολογική παράδοση η Βαυβώ, ακόλουθος της Δήμητρας, με τη μεταμόρφωσή της αυτή έκανε τη θεά να γελάσει ξεχνώντας τη λύπη για το χαμό της κόρης της. Ίσως όμως με τη μορφή αυτή να δηλώνεται η σχέση της Δήμητρας με τη γυναικεία σεξουαλικότητα, ενώ η κίνηση μπορεί να είναι και αποτροπαϊκή, κατ' αντιστοιχία με την επίδειξη του φαλλού. Σημαντική είναι πάντως η σχέση με παρόμοια ειδώλια από την Πριήνη στην απέναντι ιωνική ακτή, όπου πιθανόν να τα είχαν γνωρίσει οι Σάμιοι κατά τη φυγή. 3ος αι. π.Χ.

*Πήλινο ειδώλιο κουροτρόφου,
μιας ηλικιωμένης μορφής με βρέφος
στην αγκαλιά. Ανάλογα αναθήματα
βρίσκονται συχνά σε Θεσμοφόρια
επειδή η ιδιότητα της κουροτρόφου
αποδιδόταν στη Δήμητρα. 3ος αι. π.Χ.*

*Πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής
με χιτώνα και ιμάτιο, που παριστάνει
πιθανότατα τη θεά Δήμητρα.
3ος αι. π.Χ.*

Τα Ιερά της Μητέρας Θεάς Κυβέλης στη Σάμο, υπαίθρια, σκορπισμένα στα άγρια βραχώδη και ακατοίκητα μέρη πάνω από την πόλη, καταλαμβάνουν όλη την έκταση που περιβάλλει την κατοικημένη περιοχή, από τα δυτικά και τα βόρεια, σχηματίζοντας κατά κάποιον τρόπο μια ζώνη μαγικής προστασίας της πόλης. Τα Ιερά περιλαμβάνουν ένα πλήθος κογχών και κατασκευών που συγκεντρώνονται σε κατάλληλα σημεία κατά συστάδες. Οι κόγχες είναι συνήθως απλές ορθογωνικές, χωρίς άλλη διακόσμηση, υπάρχουν όμως και μεγαλύτερες, πιο εντυπωσιακές, που διατηρούν και λείψανα αρχιτεκτονικής διαμόρφωσης με ανάγλυφα πλαίσια και αετώματα. Στα πιο οργανωμένα σύνολα υπάρχουν και βαθμιδωτοί θρόνοι ή βωμοί λαξευμένοι στο βράχο και κενοί θρόνοι ως σύμβολα της νοητής παρουσίας – της *ἐπιφάνειας* της θεάς. Τα μικρά αγαλματίδια, μαρμάρινα ή πήλινα, που παριστάνουν τη θεά στους γνωστούς τύπους –καθιστή με τον λέοντα να αναπαύεται στην αγκαλιά της, έναν τύπο που εμφανίζεται ήδη στον 6ο αι. π.Χ.–, καθώς και τα ανάγλυφα με τη θεά όρθια πλασιωμένη από τους συνοδούς θεούς (Ερμής και χθόνιος Δίας;) τοποθετούνταν μέσα στις μικρές λαξευμένες κόγχες. Σε ορισμένες περιπτώσεις, η θεά έχει λαξευτεί σε ρηχό ανάγλυφο, συνήθως από απλοϊκούς λιθοξόους, στο πίσω τοίχωμα της κόγχης.

Η Κυβέλη λατρευόταν στη Λυδία και τη Φρυγία ως θεά της γονιμότητας και μητέρα των θεών και των ανθρώπων. Ως *πότνια θηρών*, προστάτιδα του ζωικού βασιλείου, παρουσιάζεται με σύμβολο τον λέοντα, άρχοντα του ζωικού βασιλείου, αλλά και με τύμπανο και κύμβαλα που συνοδεύουν τις οργιαστικές τελετές της λατρείας της. Ο Άττις, θνητός βοσκός, συνδέεται ερωτικά με τη θεά και γι' αυτό πρέπει να πεθάνει, αλλά η θεά τον ανασταίνει και πάλι. Ο θάνατος και η ανάστασή του συμβολίζουν, φυσικά, το θάνατο και την αναγέννηση της φύσης. Με αυτά τα γνωρίσματα, η θεά συγγενεύει με την Αφροδίτη και την Άρτεμη, αλλά και με την ιστορία του Άδωνη, στοιχεία οικεία στους Έλληνες. Έτσι γρήγορα η λατρεία της απλώθηκε στις ελληνικές πόλεις της ανατολικής Ελλάδας και στη Σάμο. Η χρονολόγηση των ιερών της Κυβέλης στη Σάμο βασίζεται κυρίως στα κινητά ευρήματα (ανάγλυφα και ειδώλια) και εκτείνεται σε μεγάλη χρονική περίοδο, από τα τέλη της αρχαϊκής εποχής μέχρι και τους ύστερους ελληνοιστικούς χρόνους.

Από τους άλλους θεούς αναφέρονται σε επιγραφές ο Ήφαιστος, ο Ασκληπιός και η Υγεία, οι θεοί της Σαμοθράκης, ενώ με βωμούς, ανάγλυφα και επιγραφές τιμώνται ορισμένοι θεοί τοπικής εμβέλειας, ο θεοποιημένος ποταμός, ο *ιέρως Ίμβρασος*, με δικό του τέμενος, ο *ιέρως Παρθένιος*, η *ιέρη Παρθενία* (μια Νύμφη);).

Λατρεία Νυμφών έχει διαπιστωθεί μέσα στο Σπήλαιο της Παναγίας της Σπηλιανής, αλλά και στο ποτάμι του Πύργου (ίσως τον αρχαίο Αμφίλυσο), κάτω από το γεφύρι του Νεοχωρίου, όπου η χαραγμένη στο βράχο τεκτονική επιγραφή του Τελεσάνδρου και του Δημαγόρου, σχετική με την ανέγερση της αρχαϊκής γέφυρας. Ένα *τέμενος Νυμφῶν* και *Ἀπόλλωνος Νυμφηγέτεω* ορίστηκε, σύμφωνα με τις επιγραφές που σώθηκαν, στον κάμπο της Χώρας, μαζί με τα τεμένη της *Ἀθηναιίας*, *Ἀθηνῶν Μεδεόσης*, του *Ίωνος* και των *Ἐπωνύμων Ἀθένεθεν*, της *Ἀρτέμιδος*, ίσως μέσα στο πλαίσιο αναδασμού της σαμιακής γης κατά τον 5ο /4ο αι. π. Χ.

Ο θρακικός ήρωας Δηλόπτης δείχνει τη σχέση με τη Θράκη, μέσω των σαμιακών αποικιών της Προποντίδος (Πέρινθος, Ηραϊόν Τείχος κ.ά.). Πιο εντυπωσιακός είναι ο βωμός του Τεταρταίου, του πυρετού που φέρνει η ελονοσία. Ένας τέτοιος βωμός δείχνει πόσο προβληματική μπορούσε να είναι η διαβίωση στον κάμπο της Χώρας με τα έλη των ποταμών.

Μαρμάρινο ακέφαλο αγαλμάτιο της Κυβέλης. Η θεά κάθεται σε θρόνο κρατώντας στην αγκαλιά της ένα από τα λιοντάρια της κατά τον πιο διαδεδομένο τύπο παράστασης. 1ος αι. π.Χ.

Από τους ξένους θεούς που έφτασαν στη Σάμο μετά τον 4ο αι. π.Χ., μαζί με το πλήθος των πληρωμάτων των αιγυπτιακών και ροδιακών πλοίων του ναύσταθμου, αλλά και τους Ανατολίτες εμπόρους και ναυτικούς, ο ναός της Ίσιδος με τον μεγάλο και καταστόλιστο με ζώα του Νείλου και της ερήμου βωμό, πρέπει να ταυτίζεται με εντυπωσιακά λείψανα που διατηρούνται πίσω από τη μικρή πλατεία, δεξιά του δρόμου που φέρνει στο λιμάνι.

Μια επιγραφή του 3ου αι. π.Χ., που βρέθηκε στο Κάστρο το 1970, αναφέρεται στη λατρεία της *Συρίας Θεοῦ*, η οποία πρέπει να λατρευόταν στην περιοχή του λιμένος, όπως αρμόζει σε θεά που λατρεύεται κυρίως από ναυτικούς.

Το μεγάλο ανάγλυφο του Άμμωνος βρέθηκε το 1910 στη βόρεια πλευρά της Πομπικής Οδού και χρονολογείται στο 100 π.Χ. Ο θεός παριστάνεται με τη μορφή ερμαϊκής στήλης μαζί με τους προσκυνητές και το αρνί της θυσίας. Τη διάδοση της λατρείας του μαρτυρεί η συχνή παρουσία του ονόματος Αμμώνιος στις επιγραφές του 2ου/1ου αι. π.Χ.

Στην περιοχή της αρχαίας Αγοράς, απέναντι από το ναό της Αφροδίτης, σώζονται εντυπωσιακά λείψανα ναού με πρόσταση από στοά τεσσάρων κορινθιακών κίωνων μέσα σε πλατεία πλαισιωμένη από επιβλητική στοά δωρικού ρυθμού. Λόγω θέσης και χρονολόγησης θα μπορούσε πιθανότατα να ταυτιστεί με το ναό του θεοποιημένου Αυγούστου και της θεάς Ρώμης, στον οποίο αναφέρονται επιγραφές.

Αταύτιστοι μένουν δύο ναοί, λείψανα των οποίων εντοπίστηκαν στην περιοχή του λιμένος. Από τα αρχαϊκά χρόνια ο πρώτος διατηρούσε τμήμα του στυλοβάτη και σπονδύλους κίωνων από ντόπιο ασβεστόλιθο, από τη ρωμαϊκή εποχή ο δεύτερος παρουσιάζει ομοιότητες στην κατασκευή του ποδίου με το «ναό του Αυγούστου» στην Αγορά.

Μικρό ανάγλυφο αναθηματικό πλακίδιο με αετωματική απόληξη και παράσταση της Κυβέλης με το τύμπανο στο χέρι, ανάμεσα σε δύο λέοντες. Πίσω της ένας από τους συνοδούς της, ίσως ο Άττις. Απλό χειρωνακτικό έργο λαϊκού τεχνίτη, από τα πολλά που είχαν ανατεθεί στα Ιερά του λόφου. Τέλη 2ου - αρχές 1ου αι. π.Χ.

Αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση του θεού Άμμωνος στη μορφή ερμαϊκής στήλης.
Μπροστά του, πάνω στο βωμό, το κριάρι που προσφέρει ο λατρευτής για τη θυσία.
Ο αιγυπτιακός θεός με τα κέρατα, γνωστός στους Έλληνες από τον 5ο αι. π.Χ., έγινε ιδιαίτερα αγαπητός στον ελληνικό κόσμο μετά την επίσκεψη του Μεγάλου Αλεξάνδρου στη Σίβα και συνδέθηκε με τον Δία.
Γύρω στο 100 π.Χ.

Κυλινδρικός βωμός από γκρίζο μάρμαρο με παράσταση αιγυπτιακών θεοτήτων. Διακρίνεται η θεά Ίσις με τα κέρατα και το δίσκο στο κεφάλι (ιερογλυφικά σύμβολα του θρόνου), ο Σάραπις καθισμένος σε θρόνο, ο Άνουβις με κεφάλι τσακαλιού και ο Άπις-ταύρος. Με την παράσταση θεών που σχετίζονται με το θάνατο και τις νεκρικές τελετουργίες, παίρνει ιδιαίτερο νόημα η παρουσία των άγριων ζώων της ερήμου και του Νείλου στην άλλη πλευρά του βωμού. Λέοντες, κροκόδειλοι, σκορπιοί, τσακάλια οδηγούν τη σκέψη στις αιγυπτιακές δοξασίες για τις δοκιμασίες που πρέπει να περάσει η ψυχή προσπαθώντας, μέσα από χώρες τρόμου, γεμάτες παγίδες, να φτάσει στις χώρες των Μακάρων. Γύρω στο 100 π.Χ. Ένα Ιερό των Αιγυπτίων θεών στην περιοχή του λιμανιού, όπου βρέθηκε ο βωμός, δεν ξενίζει, καθώς η Σάμος, κατά τον 3ο/2ο αι. π.Χ., αποτέλεσε τη σημαντικότερη βάση του αιγυπτιακού στόλου των Πτολεμαίων στο Αιγαίο. (Λεπτομέρεια στη σελ. 199)

Μαρμάρινος βωμός με ιωνικό κυμάτιο και αναθηματική επιγραφή:

[Δ]ΑΛΛΙΩΙ
ΔΙΟΝΥΣΩΙ
ΑΝΘΕΣΤΙΟΣ.

Από την περιοχή του ναού του Διονύσου. Η επιγραφή χρονολογείται στον 3ο αι. μ.Χ., αλλά ο βωμός ο ίδιος στον 5ο αι. π.Χ.

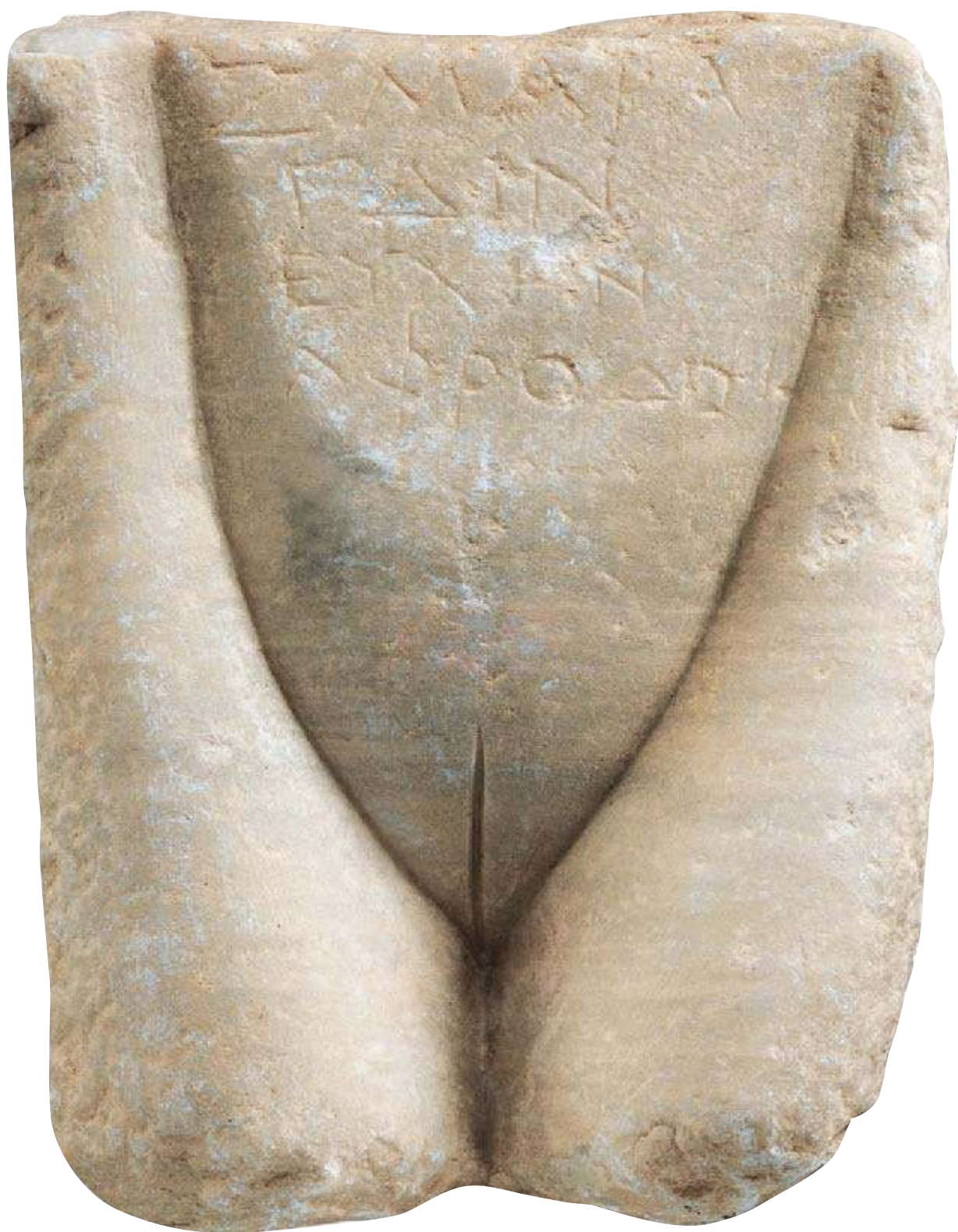

Μικρό αναθηματικό ανάγλυφο με παράσταση του θρακικού ήρωος Δηλόπτου, κατά την επιγραφή στο επιστύλιο. Η μορφή παρουσιάζεται στον τύπο των θεών θεραπευτών των κλασικών αναθηματικών αναγλύφων. Πίσω από το βωμό και απέναντί της ο λατρευτής σε μικρότερο μέγεθος, 250 π.Χ.

Αναθηματικό ανάγλυφο. Παραστάσεις κουλουριασμένου φιδιού που το πλησιάζουν λατρευτές συνδέονται με τον Δία Μειλίχιο, το λαξευμένο στο βράχο κηρύκειο του Ερμή, όμως, οδηγεί σε χθόνιες λατρείες. Λαϊκό χειρωνακτικό έργο των αρχών του 3ου αι. π.Χ.

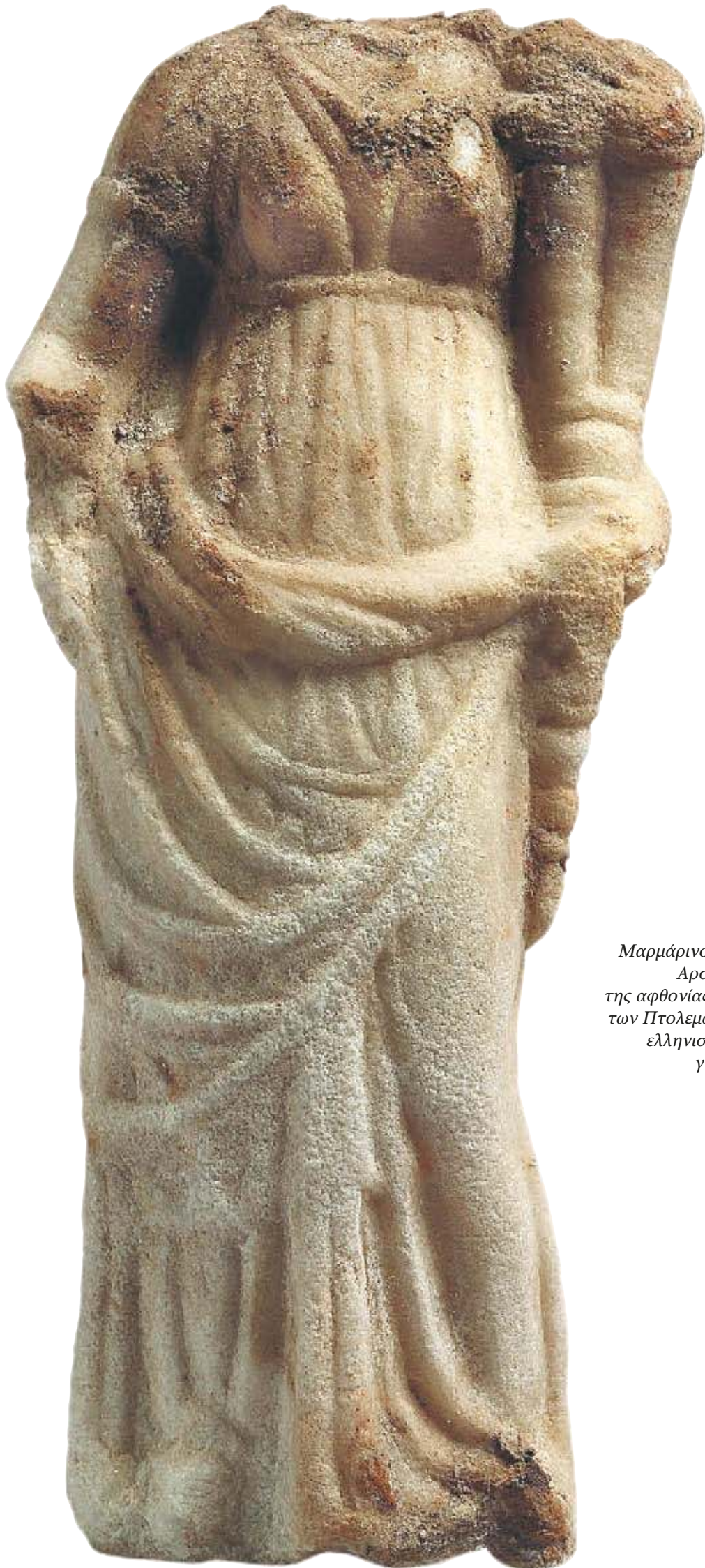
Μαρμάρινη πλάκα με ανάγλυφη παράσταση γυναικείου αιδοίου και επιγραφή:

ΖΜΑΡΑΓΔΙ[Ο]Ν / ΕΥΧΗΝ / ΑΦΡΟΔΙΤΗ.

Βρέθηκε στον κάμπο της Χώρας, όπου το Ιερό της Αφροδίτης εν Καλάμοις, το οποίο είχαν ιδρύσει οι εταίρες που ακολούθησαν τον Περικλή στην εκστρατεία του εναντίον της Σάμου. 2ος αι. π.Χ.

Κορμός μαρμάρινου αγάλματος του τύπου της Εφεσσίας Αρτέμιδος. Στην Έφεσο η Αρτεμις συνδέθηκε με την ασιατική θεά προστάτιδα της φύσης και της γονιμότητας. Με αυτήν την υπόστασή της σχετίζονται τα περίπλοκα ενδύματα με τα περιδέραια, τις μέλισσες, τις προτομές ζώων (λέοντες και πάνθηρες), αλλά και τα παράξενα σύμβολα, όπως οι «μαστοί», που μια νεότερη θεωρία τους ερμηνεύει ως όρχεις ταύρου, σύμβολα γονιμότητας και αναγέννησης. 1ος αι. π.Χ.

*Μαρμάρινο ακέφαλο αγαλμάτιο της θεοποιημένης
Αρσινόης ως θεάς Τύχης με το διπλό κέρασ
της αφθονίας, σύμβολο της πολιτικής προπαγάνδας
των Πτολεμαίων της Αιγύπτου. Το έργο αντιγράφει
ελληνιστικά αγάλματα της μεγάλης πλαστικής,
γνωστά από την Ιωνία και την Πέργαμο.*

Μαρμάρινο αγαλμάτιο Αφροδίτης. Έργο τοπικού εργαστηρίου που φιλοδοξεί να αποδώσει την περίφημη Κνιδία Αφροδίτη του Πραξιτέλους, ο οποίος πρώτος τόλμησε να παρουσιάσει τη θεά ολόγυμνη. Η ενέργειά του αυτή έκανε την Κνίδα διάσημη σε όλο τον γνωστό τότε κόσμο και αύξησε την κίνηση επισκεπτών και περιηγητών προς τη μικρή πόλη. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

*Πήλινο ομοίωμα ερμαϊκής στήλης.
Παρόμοιες μινιατούρες στηλών βρίσκονται
συχνά σε αποθέτες Ιερών, αλλά και σε χώρους
κατοικίας. Η κεφαλή του Ερμή ακολουθεί τον
ιδιαίτερα δημοφιλή τύπο του Προπυλαίου Ερμή
του Αλκαμένους. Ελληνιστικοί χρόνοι.*

Όστρακο ερυθρόμορφης κύλικας με παράσταση ερμαϊκής στήλης. Ο υπερμεγέθης φαλλός, με τον οποίο προίκισε ο αγγειογράφος τη στήλη, έχει αποτροπαϊκή σημασία – μια ευχή για καλή τύχη στον οδοιπόρο, του οποίου διατηρήθηκε μόνο το δεξί χέρι με τη βακτηρία. 5ος αι. π.Χ.

Η ΜΕΤΑΘΑΝΑΤΙΑ ΖΩΗ

Τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης

Η ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗ ΝΕΚΡΟΠΟΛΗ ΤΩΝ ΤΥΜΒΩΝ

*θάπτε με ὅττι τάχιστα, πύλας Αἴδαο περήσω.
τῆλέ με εἴργουσι ψυχὰι εἴδωλα καμόντων,
οὐδέ μ' ἐπὶ μίσησθαι ὑπὲρ ποταμοῖο ἐῶσω,
ἀλλ' αὐτῶς ἀλάλημαι ἀν' εὐρυπελὲς Αἴδος δῶ.*

ΙΛΙΑΣ, Ψ στ. 71-74

Θάψ' το κορμί μου δίχως ἄργητα, να μπω στον Κάτω Κόσμο,
τα ψυχολόγια με αποδιώχνουνε, των πεθαμένων οι ἴσκιοι,
περνώντας το ποτάμι, αντάμα τους να σμίξω, δε μ' αφήνουν,
κι ὅξω απ' τον Άδη τον πλατύπορτο του κάκου τριγυρίζω.

(μετάφραση Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ - Ι.Θ. ΚΑΚΡΙΑΔΗΣ)

ΣΤΟ ΝΟΤΙΟΔΥΤΙΚΟ ΤΜΗΜΑ ΤΗΣ ΑΡΧΑΙΑΣ ΠΟΛΗΣ, σε μια επίπεδη παραθαλάσσια θέση οργανώθηκε κατά το β' μισό του 10ου αι. π.Χ. ένα νεκροταφείο τύμβων, η έκταση του οποίου δεν έχει ακόμη προσδιοριστεί. Το νεκροταφείο αυτό φαίνεται ότι χρησιμοποιήθηκε ως τελευταία κατοικία των πρώτων Ιώνων αποίκων, που εγκαταστάθηκαν στη νοτιοανατολική πλευρά του νησιού εκείνους τους χρόνους. Η θέση της νεκρόπολης εντός των τειχών δίνει στοιχεία για τα προς δυσμάς όρια της γεωμετρικής πόλης της Σάμου, η έκταση της οποίας φαίνεται ότι ήταν περιορισμένη σε σχέση με αυτήν της αρχαϊκής, δεδομένου ότι βρίσκεται εντός της περιοχής, την οποία περιέβαλλαν τα τείχη της αρχαϊκής πόλης. Η αρχαϊκή νεκρόπολη έχει εντοπισθεί έξω από τα τείχη, στα Β-ΒΔ της μικρής λίμνης Γλυφάδας, και έχει ανασκαφεί κατά μεγάλο μέρος. Η χρονολόγηση των ευρημάτων του αρχαϊκού νεκροταφείου από τις αρχές του 7ου αι. π.Χ. δηλώνει ότι η χρήση του συγκεκριμένου χώρου ως ταφικού άρχισε μόλις έπαψε να χρησιμοποιείται η Γεωμετρική Νεκρόπολη, η οποία εγκαταλείφθηκε ίσως εξαιτίας κορεσμού του προσφερόμενου για ταφές χώρου. Αυτός ο χώρος είναι σεβαστός από τους απογόνους των Ιώνων αποίκων και παραμένει ανέπαφος για πολλές γενιές μέχρι τον 3ο αι. π.Χ., οπότε στη θέση αυτή οργανώνεται το τεράστιο συγκρότημα των αθλητικών εγκαταστάσεων της πόλης.

Συνήθης τρόπος ταφής των Σαμίων κατά τους γεωμετρικούς χρόνους ήταν η καύση για τους ενήλικους, ταφική πρακτική, η αρχή της οποίας απαντά στη Νεολιθική Εποχή και συνεχίζεται κατά περίπτωση στην Εποχή του Χαλκού,

Λεπτομέρεια από ανθέμιο πώρινης επιτύμβιας στήλης, ένα από τα ωραιότερα της όλης σειράς. 6ος αι. π.Χ.

και εν συνεχεία η ανακομιδή της τέφρας σε αγγεία, ενώ για τα βρέφη και τα παιδιά ο *έγχυτρισμός*. Σε λιγοστές περιπτώσεις είχε επιλεγεί ο συμβατικός τρόπος ταφής, ενώ σε μια περίπτωση τα καμένα οστά είχαν τοποθετηθεί σε κιβωτιόσχημη οστεοθήκη με τοιχώματα από λίθινες ορθογωνισμένες πλάκες. Όλες οι ταφές γίνονταν σε παχιά στρώση ψιλής άμμου λόγω της τοποθεσίας του νεκροταφείου.

Όπως από τον Όμηρο περιγράφεται και στην εικονογραφία της Γεωμετρικής Εποχής απεικονίζεται, ο νεκρός μετά το θάνατό του και αφού είχε πλυθεί και χρισθεί με λάδι ή αρωματικά έλαια και ενδυθεί, ετοποθετείτο στη νεκρική κλίνη ή σε φορείο (*πρόθεσις*). Ακολουθούσε ο θρήνος από ιδιωτικούς ή επαγγελματίες θρηνωδούς, κυρίως γυναίκες και σπανίως άνδρες, έθιμο που διατηρήθηκε στις μεταγενέστερες χρονικές περιόδους. Τρεις μέρες αργότερα μεταφερόταν (*έκφορά*) πάνω σε σωρό ξύλων ντυμένος, συνοδευόμενος από τα κτερίσματά του και στολισμένος, όπως μαρτυρούν οι καμένες πόρπες και τα δαχτυλίδια, για τη διαδικασία της αποτέφρωσης. Το άναμμα της πυράς και η συντήρησή της αντιμετωπιζόνταν με στενόμακρα αυλάκια εξαερισμού. Μετά την αποτέφρωση οι κηδεμόνες της ταφής μάζευαν τα οστά, τα έπλεναν, τα τύλιγαν με ύφασμα και τα τοποθετούσαν σε αγγεία από το στόμιο ή από οπή, που ανοιγόταν γι' αυτό το σκοπό. Για εξαγνιστικούς σκοπούς μάλλον, τοποθετούνταν μέσα στα ταφικά αγγεία όστρεα και βότσαλα, που συλλέγονταν εύκολα εξαιτίας της άμεσης γειτνίασης με τη θάλασσα. Το άνοιγμα φρασσόταν με πλακοειδή ασβεστολιθική πλάκα και πηλόχωμα ή με τμήμα άλλου αγγείου.

Ως τεφροδόχα-οστεοδόχα αγγεία χρησιμοποιούνταν υπερμεγέθεις ή χυτροειδείς πίθοι, αμφορείς και υδρίες, τα οποία τοποθετούνταν συνήθως με την κοιλιά στην άμμο χωρίς συγκεκριμένο προσανατολισμό. Τα περισσότερα προφυλάσσονταν σε μικρούς λακκοειδείς χώρους, που ορίζονταν με αργούς λίθους.

Κάθε πυρά χρησιμοποιείτο πάνω από μία φορά, ήταν δηλαδή αποτεφρωτήριο πολλών νεκρών. Μέρος του τελετουργικού της ταφής ήταν το νεκρόδειπνο, για τη χρονική στιγμή τέλεσης του οποίου έχουν διατυπωθεί διαφορετικές απόψεις. Κατά μία άποψη, οι κηδεμόνες των ταφών τιμούσαν τους νεκρούς τους με δείπνα πριν από τη διαδικασία της καύσης, ενώ κατ' άλλη μετά την ολοκλήρωση του ταφικού τελετουργικού. Η τελευταία άποψη ταιριάζει με τη σημερινή συνήθεια σε πολλές περιοχές της Ελλάδας, μετά το τέλος της τελετής να δειπνούν οι συμμετέχοντες στο ξενύχτι για τον νεκρό και όσοι έρχονται από μακριά. Μετά το πέρας των δείπνων τα οστά των ζώων αλλά και τα σκεύη που χρησιμοποιούνταν, ρίχνονταν στην πυρά επειδή ήταν πλέον μiasμένα από το θάνατο και ανήκαν στους νεκρούς. Σε μια πυρά βρέθηκαν απανθρακωμένοι ελαιοπυρήνες, υπολείμματα είτε των νεκρικών προσφορών είτε του νεκρόδειπνου.

Το ταφικό τελετουργικό περιγράφεται στην *Ιλιάδα* με τους παρακάτω στίχους:

*πρώτον μὲν κατὰ πυρκαϊῆν σβέσαν αἴθοπι οἴνω
πᾶσαν, ὅπόσσον ἐπέσχε πυρὸς μένος· αὐτὰρ ἔπειτα
ὄστέα λευκὰ λέγοντο κασίγνητοί θ' ἔταροί τε
μυρόμενοι, θαλερὸν δὲ κατεῖβετο δάκρυ παρειῶν.
καὶ τὰ γε χρυσεῖην ἐς λάρνακα θῆκαν ἑλόντες,
πορφυρέοις πέπλοισι καλύψαντες μαλακοῖσιν·
αἴψα δ' ἄρ' ἐς κοίλην κάπετον θέσαν, αὐτὰρ ὑπερθε
πυκνοῖσιν λάεσσι κατεστόρεσαν μεγάλοισι·*

[...]

*χεύαντες δὲ τὸ σῆμα πάλιν κίον· αὐτὰρ ἔπειτα
εὖ συναγειρόμενοι δαίνυντ' ἔρικυδέα δαῖτα*

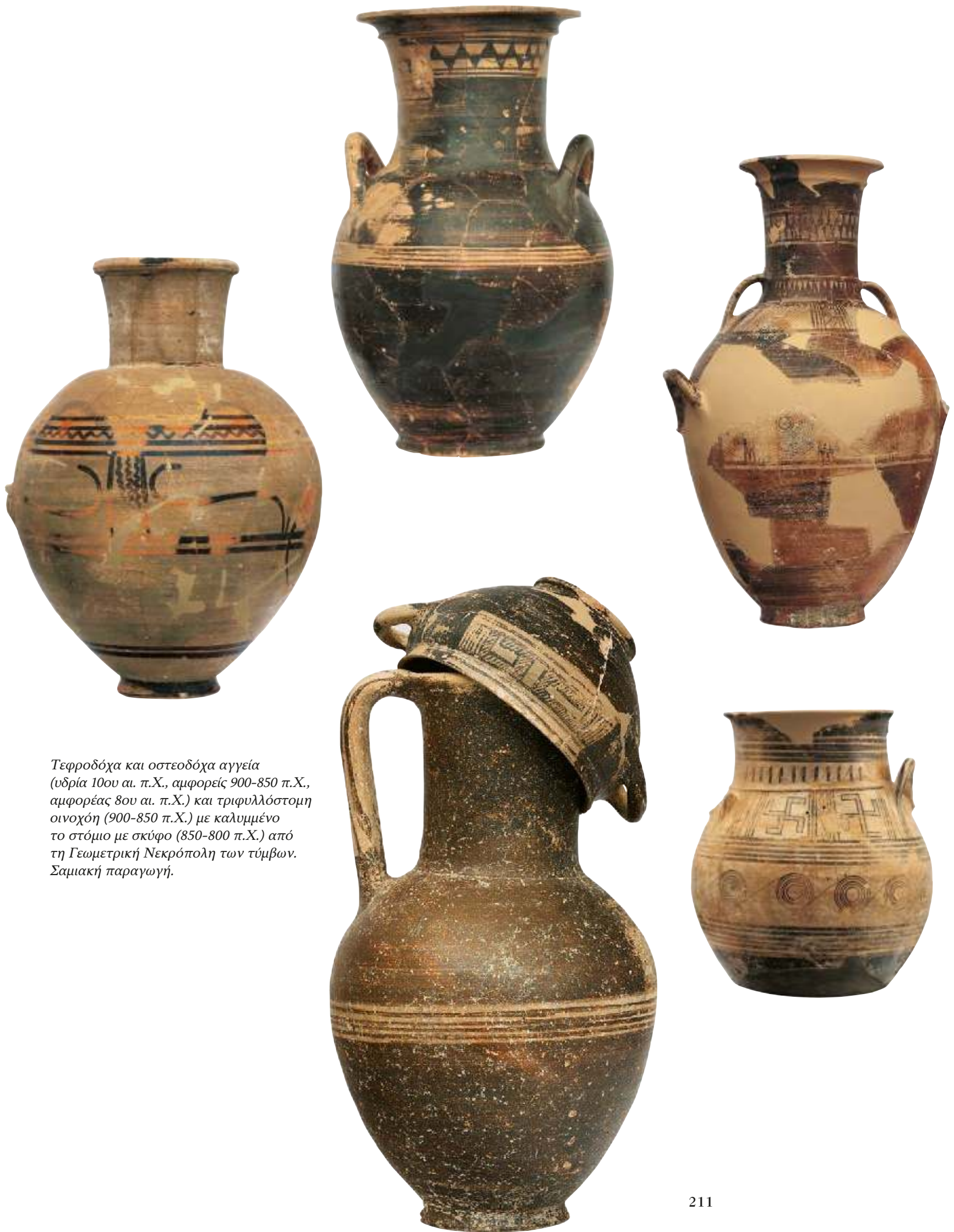
ΙΛΙΑΣ, Ω ΣΤ. 791-802

πήραν και σβήσαν με φλογόμαυρο κρασί τη θράκα πρώτα από μιαν άκρη ως άλλη, ως που 'φτασε της πυρκαγιάς η λύσσα. Μετά μαζέψαν τ' άσπρα κόκαλα τ' αδέλφια κι οι συντρόφοι θρηνώντας, κι έτρεχαν τα κλάματα στα μάγουλά τους βρύση. Κι ως τα συνάξαν, σε κατάχρυση τα βάλαν μέσα θήκη, με βυσσινί απαλό περίγυρα σκουτί σκεπάζοντάς τα, και σε ανοιγμένο λάκκο τα 'χωσαν με βιάση, κι από πάνω με πέτρες κλειδωτές τον έστρωσαν μεγάλες πέρα ως πέρα.

[...]

Κι ως πια ψηλά το χώμα εσώρωσαν, γυρνούν και φεύγουν πίσω. Μετά σε πλούσιες τάβλες έτρωγαν, με τάξη συναγμένοι

(μετάφραση Ν. ΚΑΖΑΝΤΖΑΚΗΣ - Ι.Θ. ΚΑΚΡΙΔΗΣ)

Τεφροδόχα και οστεοδόχα αγγεία (υδρία 10ου αι. π.Χ., αμφορείς 900-850 π.Χ., αμφορέας 8ου αι. π.Χ.) και τριφυλλόστομη οινοχόη (900-850 π.Χ.) με καλυμμένο το στόμιο με σκύφο (850-800 π.Χ.) από τη Γεωμετρική Νεκρόπολη των τύμβων. Σαμιακή παραγωγή.

Η μοναδική μέχρι σήμερα γνωστή παράσταση πλοίου στη σαμιακή αγγειογραφία και η πρώτη ιωνική παρουσίαση πλοίου κατά τους Γεωμετρικούς χρόνους. Με μελανές γραμμές αποδίδονται το κατάστρωμα του σκάφους, τα κουπιά, το έμβολο, το κατάρτι και τα ιστία, ενώ η πλώρη και η πρύμνη κοσμούνται με κέρατα. Από τη Γεωμετρική Νεκρόπολη των τύμβων. Τέλη Μεσογεωμετρικής με αρχές Υστερογεωμετρικής περιόδου.

Μόνωτο ολόβαφο κύπελλο (750 π.Χ.), μόνωτο κνάθιο με μαστούς (9ος αι. π.Χ.) και τριφυλλόστομη οινοχόη (πρώιμος 9ος αι. π.Χ.) από τη Γεωμετρική Νεκρόπολη των τύμβων.

Μέσα στα τεφροδόχα ή οστεοδόχα αγγεία, αλλά και κάποιες φορές έξω από αυτά, βρέθηκαν οινοχόες, πρόχοι, σκύφοι, μόνωτα κύπελλα, πυξίδες, θήλαστρα κ.ά., που συνόδευαν τους μεταστάντες στο ταξίδι τους στον άλλο κόσμο. Η κτέριση των νεκρών αποτελούσε μέρος των πράξεων απόδοσης τιμών από τους οικείους.

Τα υπολείμματα των πυρών μεταφέρονταν σε ορθογώνιο χώρο που οριζόταν από τμήματα τριών κυκλικών περιβόλων και τοίχο πρόχειρης κατασκευής, που αποτελούσε αποθήκη τέφρας, όπως ακριβώς στη Μινώα της Αμοργού, αποικία των Σαμίων, γεγονός που δικαιολογεί την παρουσία κοινών εθίμων.

Στην περίπτωση της συμβατικής ταφής, η σορός ετοποθετείτο στην άμμο ανάσκελα με τα χέρια κατά μήκος του σώματος και περιβαλλόταν από μία σειρά μικρών αργών λίθων.

Οι ταφές περιβάλλονταν από κυκλικούς περιβόλους σε αλυσιδωτή διάταξη, κτισμένους με εγχώριο εύθρυπτο υπόλευκο ασβεστόλιθο και εδραζόμενους στην άμμο, με διάμετρο 3,00 - 5,50 μ. και ύψος 1,35 μ. περίπου, καλυμμένους με κοκκινόχωμα, αργούς λίθους και πλήθος θραυσμάτων πήλινων κεραμίδων εν είδει τύμβου. Οι περίβολοι πρέπει να ήταν οικογενειακοί, καθώς καθένας από αυτούς περιείχε ταφές που κάλυπταν όλο σχεδόν το χρονικό φάσμα χρήσης του νεκροταφείου. Η διαφορά στο μέγεθός τους και η παράλληλη παρουσία ταφικών αγγείων καθημερινής χρήσης με άλλα επιμελώς διακοσμημένα, υποδηλώνει διαμορφωμένη κοινωνική διαστρωμάτωση στη Σάμο, δηλαδή ύπαρξη αριστοκρατικών γενών και φτωχότερων κοινωνικών ομάδων, ήδη από τους γεωμετρικούς χρόνους. Ιερό καθήκον των οικείων αποτελούσε η σήμανση των ταφών με ορθογωνισμένους λίθους όρθια τοποθετημένους, ενώ στο χώρο βρέθηκε και κτιστό ορθογώνιο μνημείο.

Υψηλά ήταν τα ποσοστά θνησιμότητας των νεογέννητων και των βρεφών μέχρι 6 μηνών εκείνη την εποχή, καθώς ο μεγαλύτερος αριθμός των ταφέντων στη Γεωμετρική Νεκρόπολη ανήκει σε αυτές τις ηλικίες, όπως έδειξε η οστεολογική μελέτη. Άλλα ενδιαφέροντα συμπεράσματα είναι ότι αρκετοί από τους ενήλικους νεκρούς υπέφεραν από οστεοαρθρίτιδα και ότι μεταξύ των οστών ζώων, που βρέθηκαν στο χώρο των ταφών, υπάρχουν και οστά τετράποδων, που δεν υπάρχουν πλέον στη Σάμο, όπως π.χ. ελαφιού.

Τα ανασκαφικά δεδομένα της Νεκρόπολης μαρτυρούν για την πολιτισμική στάση των αρχαίων Σαμίων απέναντι στο θάνατο. Αντανακλούν τα ταφικά έθιμα, τις δοξασίες, το σεβασμό και την επιμέλεια με την οποία κατευόδωναν οι Σάμιοι των γεωμετρικών χρόνων τους νεκρούς. Επιπλέον τα ευρήματα επιβεβαιώνουν τη λειτουργία εγχώριων εργαστηρίων κεραμικής, με επιδράσεις από την Αττική, τη Μακεδονία, τα Δωδεκάνησα και φυσικά τη σημαντική θέση της Σάμου στους εμπορικούς θαλάσσιους δρόμους του Αιγαίου.

Χάλκινη τοξωτή πόρπη με σφαιρίδια στο τόξο, νησιωτικού τύπου με διάδοση στο Αιγαίο και στην Κρήτη από τον 8ο έως τον 6ο αι. π.Χ. Οι πόρπες κοσμούσαν και στερέωναν τα ενδύματα. Τα έντονα ίχνη καύσης στην επιφάνειά της υποδηλώνουν ότι οι νεκροί μεταφέρονταν στην πυρά ενδεδυμένοι. Από τη Γεωμετρική Νεκρόπολη των τύμβων.

Πήλινα ειδώλια κριού και ίππου με ίχνη καύσης. Βρέθηκαν σε πυρά της Γεωμετρικής Νεκρόπολης. 7ος αι. π.Χ.

Στα μέσα του 7ου αι. π.Χ., όταν για άγνωστους ακόμη λόγους σταματούν οι ταφές στη νεκρόπολη των τύμβων, παρουσιάζονται οι πρώτες ταφές και ταφικές πυρές στα υψώματα δυτικά της Μικρής Γλυφάδας, όπου κατά τους χρόνους της ακμής θα αναπτυχθεί η πλούσια σε ταφικά μνημεία και κτερίσματα αρχαϊκή νεκρόπολη, με τους τύμβους και τις ωραίες, πώρινες ή πήλινες, σαρκοφάγους.

Στις αρχαιότερες περιπτώσεις ο νεκρός καίγεται μαζί με τα εξαρτήματα της αμφίεσής του – πολύτιμα ελεφάντινα και επάργυρα κοσμήματα, αλλά και προσφορές, συνήθως αγγεία και ειδώλια, ενώ άλλα αγγεία και ειδώλια τοποθετούνται δίπλα στην πυρά, πάνω σε μικρές πώρινες πλάκες. Οι ίδιες συνήθειες εντοπίζονται και στις μεταγενέστερες ταφές του πρώιμου 6ου αι. π.Χ. – ταφές απλές, σε λαξευμένα στο βράχο κοιλώματα ή απλοί εγχυτρισμοί, συνήθως βρεφών, σε μεγάλα ακόσμητα αγγεία ή σε μικρούς κιβωτιόσχημους τάφους γεμάτους με καθαρό κοκκινόχωμα. Σε μια πλάκα ή δίπλα στη βάση των αγγείων των εγχυτρισμών συγκεντρώνονται τα ταφικά δώρα προς τον νεκρό, τα γνωστά *κτερίσματα*.

Ο πλούτος που συσσωρεύτηκε από τις εμπορικές και τις λοιπές δραστηριότητες των πολιτών, παράλληλα με την ακμή στις τέχνες που κορυφώνεται με την έναρξη των εργασιών ανέγερσης του μεγάλου πώρινου ναού στο Ηραίο (570/560 π.Χ.), οδηγεί σε μεταβολές στη ζωή και στους τρόπους ταφής. Ήδη πριν από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. αρχίζει η ταφή σε λαξευμένες με ιδιαίτερη επιμέλεια μονολιθικές σαρκοφάγους, με επίπεδη ή αετωματική κάλυψη, λίθινες ή, σπανιότερα, πήλινες και σε εξαιρετικές περιπτώσεις μαρμάρινες, όπως η μνημειακή σαρκοφάγος του Αιάκη. Συχνή είναι επίσης η ταφή σε κιβωτιόσχημους τάφους λαξευμένους στον σκληρό βράχο, με τοιχώματα επενδεδυμένα με πλάκες πωρόλιθου, τόσο καλά προσαρμοσμένες στις γωνίες ώστε να δίνουν την εντύπωση σαρκοφάγων. Η εντύπωση συχνά επιτείνεται και από την προσπάθεια μίμησης δίρριχτης κάλυψης με πλάκες, που οδηγεί και στην αετωματική διαμόρφωση των πλάγιων στενών όψεων των τάφων.

Οι ταφές βρέθηκαν συγκεντρωμένες σε ομάδες μέσα σε οικογενειακούς τύμβους, όπως συνάγεται από την ύπαρξη τοιχαρίων για την υποστήριξη του χώματος του τύμβου ή λειψάνων περιβόλων. Ο προσανατολισμός των τάφων δεν φαίνεται να απασχολεί τους συγγενείς του νεκρού, εφόσον κύριο μέλημά τους είναι η προσαρμογή της σαρκοφάγου στο ανώμαλο βραχώδες έδαφος και η εξοικονόμηση χώρου, πάντα μέσα στα όρια του τύμβου, ακόμη και με την απολάξευση μέρους των σαρκοφάγων των παλαιότερων ταφών.

Στο δάπεδο πολλών σαρκοφάγων συχνά διαπιστώνεται η ύπαρξη στρώσης, πάχους 0,05 - 0,20 μ., από θαλασσινά χαλίκια ή καθαρή άμμο. Τα αντικείμενα που βρέθηκαν στους τάφους ανήκουν σε δύο ομάδες· τα χρηστικά, όσα δηλαδή χρησιμοποιήθηκαν σε νεκρικές τελετές και σπονδές, κυρίως ακόσμητα σκεύη, και τα ταφικά κτερίσματα, προσφορές στον νεκρό, που μπορούσε να είναι μεγαλύτερης αξίας. Τα τελευταία είτε τοποθετούνται μέσα στη σαρκοφάγο πριν από το κλείσιμο είτε ολόγυρα στον τάφο. Συνήθως αποτελούνται από καλής ποιότητας αγγεία και σκεύη, αλλά και κοσμήματα, ενώτια και περιδέραια, όταν πρόκειται για γυναικείες ταφές. Κάποτε τοποθετούνται στους τάφους σφραγιδόλιθοι με μορφή σκαραβαίων, ως φυλαχτά και ειδώλια, ή πλαστικά αγγεία, όπως μια σειρήνα, ένα προσωπίο, καθιστές θεότητες, το σύμπλεγμα δύο καθιστών μορφών που ερμηνεύονται στην περίπτωση ως παράσταση Άδου και Περσεφόνης. Κύρια και απαραίτητα κτερίσματα στους τάφους της πόλης αποτελούν η σαμιακή *κύλικα*, το πιο συνηθισμένο σκεύος πόσης στα σαμιακά συμπόσια, αλλά και στα νεκρόδειπνα (σε αντίθεση με την Αττική, όπου επικρατεί η *λήκυθος*), καθώς και η σαμιακή *λήκυθος* με το ιδιόμορφο σχήμα, ενώ συχνά κτερίσματα αποτελούν οι

οίνοχόες, οι πυξίδες για κοσμήματα, οι κορινθιακοί αμφορίσκοι και αρύβαλλοι, τα λύδια και τα αλάβαστρα – τα τελευταία ίσως γεμάτα αρωματικά έλαια. Εκτός αυτών στις ταφές εντοπίζονται και φθαρτά είδη, όπως ενδύματα, κάποιες φορές και φαγώσιμα, ακόμη και αυγά ή λίθινες απομιμήσεις τους, που συμβολίζουν την αναγέννηση της ζωής ή άλλα περιέργα αντικείμενα, αστράγαλοι και θαλασσινά όστρεα. Κάποιες ταφές φαίνεται ότι παρέμειναν ακτέριστες.

Η καθιέρωση της ταφής των νεκρών σε λίθινες σαρκοφάγους συνδέεται με τη συνήθεια της τοποθέτησης των κομψών πώρινων ανθεμωτών επιτύμβιων στηλών ως *σημάτων* πάνω στους τάφους. Από τις στήλες αυτές, η πλειονότητα των οποίων προέρχεται από τη δυτική νεκρόπολη, βρέθηκαν στους τύμβους μικρά ή μεγαλύτερα τμήματα και σπαράγματα. Λαξευμένες στον μαλακό σαμιακό πωρόλιθο ή σε σκληρότερο ασβεστόλιθο, έχουν τη μορφή λεπτής και στενής πλάκας με το όνομα του νεκρού χαραγμένο συνήθως με κάποια προχειρότητα πάνω στη λεία επιφάνεια της κύριας όψης και μοναδική διακόσμηση την ανθεμωτή απόληξη του άνω μέρους. Τύμβοι της ίδιας εποχής, αλλά και δύο κούροι που πιθανώς σχετίζονται με αυτούς, βρέθηκαν και στη βόρεια νεκρόπολη, στην κοιλάδα του Χησίου, έξω από τα τείχη.

Οι αρχαϊκές ταφές της δυτικής νεκρόπολης συγκεντρώνονται στον χαμηλό λόφο, αμέσως πάνω από τις λίμνες της Μικρής και της Μεγάλης Γλυφάδας, βόρεια της Ιεράς Οδού προς το Ηραίο, σε θέση ιδιαίτερης προβολής, όπως θα ταίριαζε σε πλούσιους αριστοκράτες της εποχής της ακμής. Μια αντίστοιχη σε προβολή και επισημότητα, όμως, νεκρόπολη εντοπίστηκε τελευταία έξω από τα ανατολικά τείχη, στα πρηνή του λόφου, κατά τη διάνοιξη δρόμου προς τον Κάβο-Φονιά. Οι τάφοι βρέθηκαν συλημένοι και κατεστραμμένοι. Η θέση τους, όμως, πάνω στο ύψωμα, επιφανής και περίοπτη, καθώς είναι ορατή από το λιμάνι και την πόλη, αλλά και το μέγεθος των ταφικών μνημείων πείθουν ότι πρόκειται για ταφές που φιλοξένησαν εξέχοντα πρόσωπα της σαμιακής αριστοκρατίας της εποχής, όπως θα ήταν ο νέος που σημάνθηκε με τον γνωστό κούρο του Κάβο-Φονιά.

Μεγάλη μαρμάρινη σαρκοφάγος με τη μορφή ναόσχημου οικοδομήματος και κάλυμμα κατά απομίμηση στέγης αρχαίου ναού. Την πλούσια επιπεδόγλυφη και εγχάρκτη διακόσμηση τόνιζαν περισσότερο τα έντονα χρώματα, των οποίων διατηρήθηκαν ελάχιστα ίχνη. Η μνημειακή μορφή της υποδηλώνει ότι η σαρκοφάγος φιλοξένησε κάποιον άρχοντα του βου αι. π.Χ. – ίσως τον Αιάκη, πατέρα του Πολυκράτους. 550-530 π.Χ.

Πλούσια σε κτερίσματα ήταν η ταφή μιας αρχόντισσας σε πώρινη σαρκοφάγο: λύδια για αρωματικές ουσίες, τριφυλλόστομες οινοχόες τύπου Φικέλλουρα, ένας σπάνιος τρίμυξος λύχνος, ένα καταστόλιστο αρωματοδοχείο σε σχήμα ποδιού, ίσως από τη Ρόδο, που σκοπό είχαν να διευκολύνουν το βίο της νεκρής στο επέκεινα, στον άλλο κόσμο. 560-550 π.Χ.

ΣΕΛ. 217: Πλακίδια από ελεφαντόδοντο με ανάγλυφες δαιδαλικές προτομές, χάλκινη πόρπη, πελώριο ασημένιο επίχρυσο ενώτιο από τάφο ευκατάστατης γυναίκας που κάηκε στη νεκρική πυρά μαζί με τα κοσμήματά της. Ανήκουν σε μια από τις πρώτες ταφές στη νέα, τη Δυτική Νεκρόπολη, που αντικατέστησε το Νεκροταφείο των τύμβων γύρω στα μέσα του 7ου αι. π.Χ.

Ένα πλήθος από μικρογραφικά παιδικά παιχνίδια συνόδευσαν την ταφή κάποιου βρέφους μέσα σε ένα μεγάλο αγγείο, σε κάποιον εγχυτρισμό. Μέσα βου αι. π.Χ.

Πήλινη ακόσμητη σαμιακή λήκυθος από ταφή σε σαρκοφάγο. Ιδιόμορφο σκεύος που αποδίδεται συχνά σε σαμιακά εργαστήρια, με ευρεία διάδοση στον ιωνικό κόσμο, αλλά και στη Μεγάλη Ελλάδα. Πριν από το 550 π.Χ.

Πήλινο ειδώλιο Παπποσειληνού. Βρέθηκε πάνω σε μια πλάκα, δίπλα σε μια από τις φτωχές σε κτερίσματα ταφές. Η επίδειξη του τεράστιου φαλλού είχε ρόλο αποτροπαϊκό – να κρατήσει μακριά τα κακόβουλα πνεύματα. Μέσα 6ου αι. π.Χ.

Σφαιρικός αρύβαλλος με το συνηθισμένο τετράφυλλο κόσμημα στο σώμα. Μέση κορινθιακή περίοδος, 600-575 π.Χ.

Μελαμβαφής κύλικα με χαμηλό πόδι. Γύρω στο χείλος ταινία με φύλλα κισσού. 550-525 π.Χ.

ΣΕΛ. 220, ΠΑΝΩ: Πήλινο ληκύθιο σε μορφή σειρήνας· τοπική μίμηση ανατολικοϊωνικών προτύπων που βρίσκονται στη Μίλητο, τη Ρόδο, αλλά και την ίδια τη Σάμο. Από τα κτερίσματα ταφής σε σαρκοφάγο. Μέσα του 6ου αι. π.Χ.
ΚΑΤΩ: Πλαστικό αγγείο για αρώματα σε σχήμα λαγού αναπαυόμενου. Από ταφής σε σαρκοφάγο. 6ος αι. π.Χ.

Κύλικα με ζώνη ζώων και πουλιών στην ταινία του χείλους. Στο σώμα, ανάμεσα στις λαβές και στα ανθήμια, η επιγραφή ΧΑΙΡΕ ΚΑΙ ΠΙ[Ε] που εμφανίζεται συχνά ως παρότρυνση σε συμποσιακά σκεύη. Μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Λαξευμένες στον ευαίσθητο μαλακό σαμιακό πωρόλιθο και αργότερα σε μάρμαρο, έχουν ως μοναδική διακόσμηση την ανθεωτή απόληξη του άνω μέρους. Το κομψό ανθέμιο που υψώνεται πάνω σε δύο δυναμικές έλικες είναι εφάμιλλο σε ποιότητα με τα λαμπρά ανθεωτά κοσμήματα των αρχιτεκτονικών μελών του μεγάλου ναού του Ροίκου, δημιουργήματα εξαίρετων καλλιτεχνών, στους οποίους πιθανότατα θα πρέπει να αποδοθούν και οι επιτύμβιες στήλες.

Πέρα από τον διακοσμητικό της ρόλο, ωστόσο, η ανθεωτή απόληξη στην κορυφή της στήλης συμβολίζει ίσως και το θρίαμβο της φύσης πάνω στο θάνατο, με την αναγέννηση της ζωής και την ελπίδα για ανάσταση, ακριβώς όπως και ο φαλλός που κάποιες φορές υψώνεται επίσης πάνω στους τάφους και τελικά και ο σταυρός στους τάφους των χριστιανών.

Τμήμα επίστεψης μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης με διπλό ζεύγος ελίκων. Μετά τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.

Η στήλη του Διαγόρου,
μια από τις παλαιότερες
της σειράς των μοναδικών
πώρινων ανθεμωτών στηλών
του σαμιακού εργαστηρίου.
ΔΙΑΓΟΡΩΙ ΤΟΓΔΗΛΟ δηλώνει
η χαραγμένη επιπόλαια στην
πλάκα επιτύμβια επιγραφή.
Η χρονολόγηση της στήλης
πριν από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ.
θα επέτρεπε την ταύτιση του
νεκρού με τον Διαγόρα, τον
αναθέτη του χάλκινου ρυτού σε
σχήμα ταυροκεφαλής (σελ. 123).

Ανθεμωτή επίστεψη στήλης, από τις παλαιότερες της σειράς, με εναλλαγή κυρτών και κοίλων πετάλων. 550-525 π.Χ.

Ανθεμωτή επίστεψη στήλης, από τη νεότερη ομάδα, με επίπεδα πέταλα. Γύρω στο 520 π.Χ.

Ανεμωτή επίστεψη στήλης. Η εκλέπτυνση της εργασίας, η ακρίβεια στην εκτέλεση, το έξοχα ζυγισμένο σχέδιο, δείχνουν το υψηλό επίπεδο των καλλιτεχνών που πραγματοποίησαν το θαύμα της καλλιτεχνικής άνθησης της Σάμου κατά τον 6ο αι. π.Χ.

Ανθεμωτή επίστεψη μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης από τη Χώρα. Προς τα τέλη του 6ου και τις αρχές του 5ου αι. π.Χ. οι στήλες γίνονται πιο ραδινές και λαξεύονται συνήθως σε μάρμαρο, όπως και τα μέλη του νέου ναού της Ήρας. Τα ανθέμιά τους, με πλουσιότερη διακόσμηση, δίνουν πιο γραμμική εντύπωση, προσαρμοσμένα στις καλλιτεχνικές απαιτήσεις της νέας εποχής.

*Ανθεμωτή επίστεψη μαρμάρινης
στήλης από την περιοχή του χωριού
Μύλοι. Χρώματα και ζωγραφική
διακόσμηση πρέπει να συμπλήρωναν
την εμφάνιση των επιστέψεων των
στηλών, όπως δείχνουν τα λείψανα
(φολιδωτό κόσμημα και σφίγγα στον
κρόταφο) που διατηρήθηκαν στο
ανθέμιο των Μύλων. 525-500 π.Χ.*

Η σχεδόν παντελής απουσία από τις γνωστές νεκροπόλεις ταφών του 5ου και του 4ου αι. π.Χ. ίσως να σχετίζεται με τις περιπέτειες της πόλης, μετά την κατάληψή της από τα αθηναϊκά στρατεύματα υπό τον Περικλή (439 π.Χ.) και, αργότερα, υπό τον στρατηγό Τιμόθεο, γιο του Κόνωνος (356 π.Χ.), ή και με τις μεταβολές στη σύνθεση του πληθυσμού, αλλά και με τον κορεσμό της περιοχής από αρχαϊκούς τάφους. Από τα ταφικά μνημεία, κυρίως κυβόσχημες επιτάφιας τράπεζες που βρέθηκαν διάσπαρτες στον κάμπο της Χώρας και στην περιοχή της Γλυφάδας, φαίνεται ότι οι κάτοικοι, ιδίως κατά τον 4ο αι. π.Χ., συνήθιζαν πλέον να θάβουν τους νεκρούς τους είτε κοντά στα κτήματά τους, κυρίως οι Αθηναίοι κληρούχοι, είτε στα χαμηλότερα μέρη προς τη Μεγάλη Γλυφάδα και κατά μήκος της Ιεράς Οδού προς την περιοχή του αεροδρομίου. Από την εποχή αυ-τή, λίγα είναι τα επιτύμβια μνημεία που σώ-θηκαν: η στήλη με τη λαμπρή παράσταση νέου από τη Χώρα, η στήλη μιας γυναίκας, μια ανθεμωτή επίστεψη στήλης, δύο λουτροφόροι. Όλες τους βρέθηκαν στον κάμπο της Χώρας, απ' όπου προέρχονται και οι περισσότερες επιτύμβιες στήλες με τα ονόματα των Αθηναίων κληρούχων που είχαν καταλάβει τις εύφορες σαμιακές γαίες.

Μελαμβαφής υδρία αττικού εργαστηρίου από μια απλή ταφή στη Δυτική Νεκρόπολη, που πρέπει να έγινε γύρω στη δραματική στιγμή της εξορίας των Σαμίων και της εγκατάστασης των Αθηναίων κληρούχων του Τιμόθεου. Γύρω στο 365 π.Χ.

Χάλκινο κάτοπτρο από ταφή κλασικών χρόνων στη Δυτική Νεκρόπολη.

Η επιστροφή των Σαμίων από την εξορία μετά το διάγγελμα του Μ. Αλεξάνδρου αναζωογόνησε το ενδιαφέρον για την πόλη, στην οποία εγκαταστάθηκαν εκ νέου οι πολίτες. Ελάχιστες από τις ταφές που ερευνήθηκαν μέχρι σήμερα στις σαμιακές νεκροπόλεις ανήκουν στον 3ο αι. π.Χ. Λίγοι μνημειακοί τάφοι κατασκευάζονται κατά μήκος της Ιεράς Οδού προς το Ηραίο και της οδού προς το λιμάνι του Πανόρμου (Βαθύ). Από τις επιτύμβιες επιγραφές που σώθηκαν, φαίνεται ότι κατά τον 3ο/2ο αι. π.Χ. πληθαίνουν οι ξένοι, κυρίως από τις απέναντι πόλεις της Μ. Ασίας, που πεθαίνουν και θάβονται στο νησί, ενώ κατά τον 1ο αι. π.Χ. εμφανίζονται και πολλοί Ρωμαίοι. Κατά τον 2ο αι. π.Χ. οι νεκροί, κατά τις νέες συνήθειες, ενταφιάζονται πλέον σε ορθογωνίους θαλαμωτούς τάφους με δύο ή τρεις κλίνες, λαξευμένους στον σκληρό βράχο στις υπώρειες της Αμπέλου, στα δυτικά και στα βορειοανατολικά της πόλης. Πρόκειται πλέον για οικογενειακούς τάφους οι οποίοι χρησιμοποιούνται, οι περισσότεροι χωρίς διακοπή, από τα μέσα του 2ου αι. π.Χ. μέχρι τον 2ο αι. μ.Χ., καταλαμβάνοντας εν μέρει τη θέση των αρχαϊκών νεκροπόλεων, αλλά και τις πλαγιές των υψωμάτων πολύ πιο κοντά στα τείχη από όσο σε παλαιότερες εποχές. Στους πρώτους μεταχριστιανικούς αιώνες, κτιστοί καμαροσκέπαστοι τάφοι, με δύο κλίνες συνήθως, καταλαμβάνουν χώρους του αρχαϊκού Αρτεμισίου, επεκτεινόμενοι μέχρι τα δυτικά τείχη της πόλης. Καθώς η σύνθεση του πληθυσμού έχει πια μεταβληθεί, πολλοί από τους νέους τάφους φαίνεται ότι ανήκουν σε Ρωμαίους που είχαν εγκατασταθεί στη Σάμο. Μερικοί από αυτούς έχουν προσαρμοστεί ακόμη και στην εξωτερική παρειά των τειχών, την οποία εκμεταλλεύονται ως πίσω τοίχο των καμαροσκέπαστων θαλάμων τους. Δύο από αυτούς τους τάφους, ανεξερεύνητοι ακόμη, διατηρούν σε μεγάλο ύψος τους τοίχους τους. Καθώς βρίσκονται πολύ κοντά στα τείχη, πλαισιώνοντας τη δυτική πύλη και την Ιερά οδό, κατά το πρότυπο παρόμοιων τάφων στη Ρώμη και στις μεγάλες ρωμαϊκές πόλεις της Ανατολής, λόγω της θέσης και της μνημειακής μορφής τους, πιθανότατα ανήκουν σε επιφανείς Ρωμαίους, των οποίων όμως τα ονόματα παραμένουν άγνωστα.

Μικρή αετωματική επιτύμβια στήλη με παράσταση της γνωστής και συνηθισμένης χειρονομίας της δεξίωσης. Η επιγραφή στο κάτω μέρος:

ΑΝΤΙΟΧΙΣ / ΔΙΟΔΩΡΟΥ / ΗΡΩΙΝΗ / ΧΑΙΡΕ

δηλώνει ποιος είναι ο αποδημήσας. Γύρω στο 130 π.Χ.

Μαρμάρινη πλάκα με παράσταση νεκροδείπνου. Από την αρχαία πόλη της Σάμου διασώθηκε μια πολυάριθμη ομάδα που αποδίδει το γνωστό θέμα σε διάφορες παραλλαγές. Βασικό στοιχείο αποτελεί ο αποδημήσας, μια ανδρική μορφή αναπαυτικά ξαπλωμένη σε κλίνη. Μπροστά της μια τράπεζα προσφορών, κυκλική ή ορθογώνια, με πλακούντες και πόπανα, δηλαδή ψωμάκια σε διάφορα σχήματα με σουσάμι, μέλι και γάλα ως δείπνο του νεκρού. Στη συγκεκριμένη περίπτωση ανεξήγητη παραμένει η ύπαρξη τριών μορφών στην κλίνη. Τον νεκρό συνοδεύει μια καθιστή σε θρόνο ή δίφρο γυναικεία μορφή, προφανώς η σύζυγός του. Σε πολλές παραστάσεις προστίθεται ένας νεαρός οινοχόος μπροστά σε κρατήρα. Απαραίτητα είναι και τα χθόνια στοιχεία και σύμβολα, ένα φίδι, κεφάλια αλόγων ή άλλα που χαρακτηρίζουν τον νεκρό, μια περικεφαλαία, κνημίδες, μια ασπίδα. Γύρω στο 100 π.Χ.

Αετωματική στήλη με παράσταση νεκροδείπνου. Ενδιαφέρουσα δημιουργία του σαμιακού εργαστηρίου. Στο κάτω μέρος επιγραφή με τα ονόματα των νεκρών. Μορφή και τρόποι στερέωσης δείχνουν ότι η στήλη είχε στηθεί περίοπτη πάνω από λαξευτό οικογενειακό τάφο. 1ος αι. π.Χ.

ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΣ ΠΤΟΧΑΛΩΝΙΟΥ
ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΣ ΠΤΑΤΟΝΟΣ
ΜΕΤΕΤΕΡΩΡΟΜΑΝΔΡΟΝΟΣ
ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΣ ΠΤΑΤΟΝΟΣ
ΑΝΔΡΟΜΑΧΟΣ ΠΤΑΤΟΝΟΣ

Μικρή πεσσόσχημη επιτύμβια στήλη με παράσταση ματιοφόρου ανδρικής μορφής. Η προσεκτικά απολαξευμένη κεφαλή υποδηλώνει πιθανώς επαναχρησιμοποίηση της στήλης. Στο κάτω μέρος δυσδιάγνωστη επιγραφή: ΑΡΙΣΤΟΣ (ΑΡΙΣΤΟΥ) ΤΟ(Υ) (ΑΡΙΣΤΟΥ) ΗΡΩΣ ΧΡΗΣΤΕ ΧΑΙΡΕ. Τέλη 1ου αι. π.Χ./αρχές 1ου αι. μ.Χ.

Μεγάλο ανάγλυφο με παράσταση νεκροδείπνου. Στο πλαίσιο διακρίνονται τόρμοι και ίχνη για τη στερέωσή του στην πρόσοψη λαξευτού τάφου. Σπάνια είναι η σκηνή θυσίας που απεικονίζεται αριστερά. Στο πάνω μέρος παρουσιάζονται τα όπλα του νεκρού ως ένδειξη αφηρωισμού. Μνημειακό δημιούργημα του τοπικού εργαστηρίου. Πρώιμος 2ος αι. π.Χ.

Επιτύμβια πλάκα με παράσταση τριών μορφών σε προτομή. Στο κέντρο γενειοφόρος άνδρας πλαισιωμένος από δύο νεαρές υπάρξεις. Ενδιαφέρουσα κάνει την περίπτωση η χρήση μητρώνυμου αντί πατρώνυμου και το σπάνιο όνομα της μητέρας Χαρίεσσα, που παραπέμπει στη μοναδική έως σήμερα γνωστή Χαρίεσσα, μια πολύτεκνη, προφανώς από τους Σάμιους εποίκους της Ικαρίας, της οποίας πέντε τουλάχιστον γιοι με επίσης σπάνια ονόματα (Θέλγων, Θάλιος, Άψογος, Σεραπίων, Ευδαίμων) αναφέρονται σε κατάλογο εφήβων. Ένας από τους δύο πρώτους θα χωρούσε στα έξι γράμματα του χαμένου ονόματος του νεκρού της σαμιακής επιγραφής. 1ος/2ος αι. μ.Χ.

Μαρμάρινα τεφροδόχα αγγεία με πόμα. Από ταφικό κτίσμα-ηρώο (;) στο ανατολικό τμήμα της πόλης. Η περίοπτη θέση εντός των τειχών, η πολυτέλεια των αγγείων, μια χρυσή δανάκη με την κεφαλή του Αυγούστου, πείθουν ότι οι νεκροί πιθανώς να ανήκαν στους υψηλούς κύκλους των Ρωμαίων που συχνά διαχείμαζαν στα ανάκτορα του Κάστρου. Πρώτοι αυτοκρατορικοί χρόνοι.

*Πήλινο ειδώλιο Έρωτα από τάφο
στη Δυτική Νεκρόπολη. Ελληνιστικοί χρόνοι.*

Πήλινο ειδώλιο Αφροδίτης στον τύπο της Νύμφης με το περιρραντήριο, κατά το πρότυπο της Αναδυομένης Αφροδίτης. Στην πίσω όψη της βάσης το μονόγραμμα του γνωστού κοροπλάστη Παπία από τη Μύρινα. Πρώτοι αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Ερμαϊκή στήλη με τη μορφή νέου με ιμάτιο. Αυτοκρατορικοί χρόνοι.

*Πήλινα και πολύχρωμα γυάλινα ληκύθια για αρωματικές ουσίες
από τάφους, 1ος αι. μ.Χ.*

Ορθογωνικό χάλκινο κάτοπτρο από τάφο του 3ου/2ου αι. π.Χ.

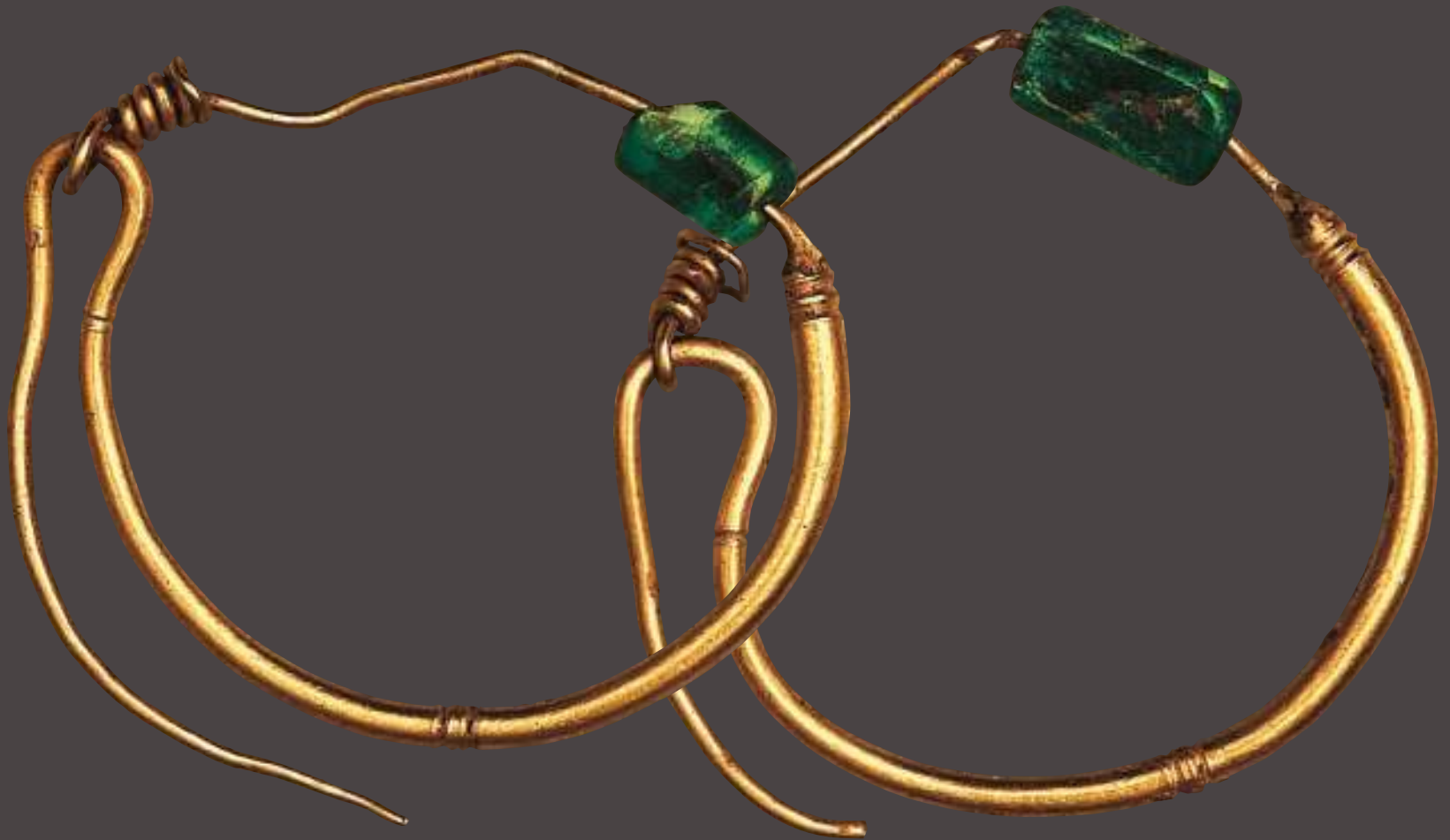
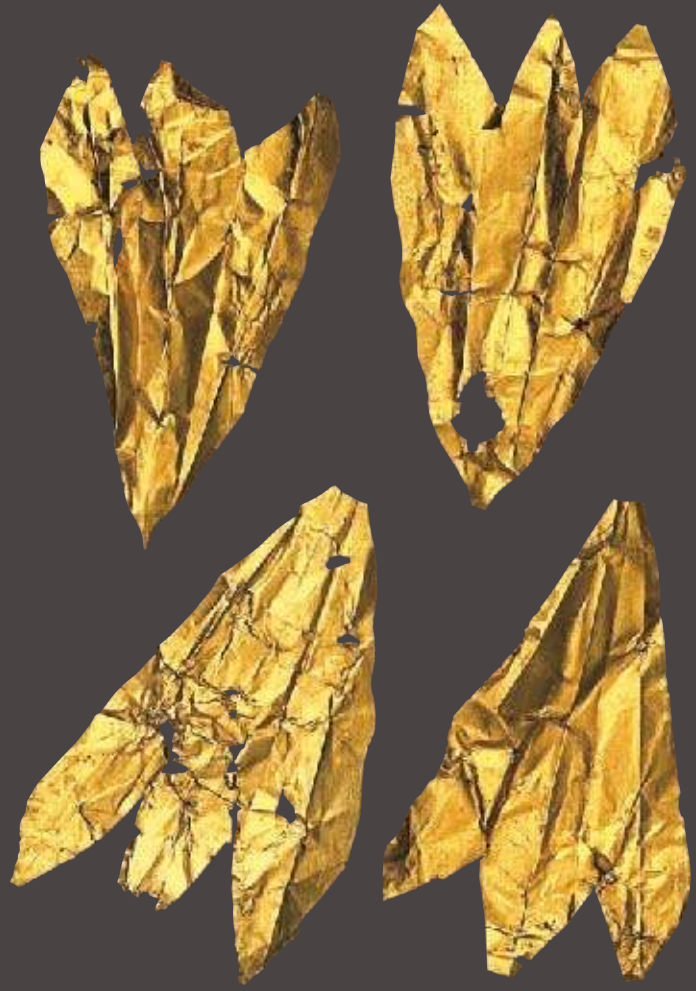

Χάλκινος μηχανισμός κλειδαριάς ξύλινου κιβωτίου από ταφή του 1ου αι. μ.Χ.

Χάλκινο κυκλικό κάτοπτρο από ταφή στο μεγάλο ταφικό μνημείο στην κορυφή του λόφου του Κάβο-Φονιά. Παλιό οικογενειακό κειμήλιο που μπήκε στον τάφο μαζί με αγγεία του 3ου/2ου αι. π.Χ.

ΣΕΛ. 245: Χρυσά κοσμήματα από τους λαξευτούς τάφους. Τα τρίλοβα φύλλα από λεπτό έλασμα κοσμούσαν κάποτε τα φορέματα της νεκρής ως επιρράμματα, το ενώτιο με το περιστέρι ανήκει σε τύπο γνωστό ήδη από τον 4ο αι. π.Χ. που διατηρήθηκε μέχρι τα ρωμαϊκά χρόνια.

Με την επικράτηση του χριστιανισμού, ένα «Μαρτύριο», που περιέλαβε πιθανότατα τα σώματα τριών γνωστών Σαμίων μαρτύρων της πίστεως, οικοδομήθηκε τον 4ο αι. στο χώρο δυτικά του Αρτεμισίου. Ολόγυρά του, κατά τις χριστιανικές δοξασίες και την πίστη ότι η γειτονία με αγίους θα έκανε πιο εύκολη την είσοδο στον Παράδεισο, συνωστίστηκαν ιερωμένοι και αξιωματούχοι σε σειρές εντυπωσιακών αρκοσολίων, καμαροσκέπαστων κιβωτιόσχημων τάφων, ενώ όμοιοι κτιστοί τάφοι γέμισαν και το δάπεδο της στεγασμένης μεγάλης κεντρικής ορθογωνικής αίθουσας του οικοδομήματος, δημιουργώντας ένα εξαιρετικά ενδιαφέρον κοιμητήριο. Τα *άρκοσόλια* διατηρούν ίχνη ζωγραφικής διακόσμησης από κόκκινα άνθη με πράσινο μίσχο, πάνω στο λευκό κονίαμα του πίσω τυμπάνου και της καμάρας. Όλοι σχεδόν οι τάφοι βρέθηκαν διαταραγμένοι, από το χώρο όμως προέρχονται πολλές εκατοντάδες παλαιοχριστιανικοί λύχνοι που καλύπτουν την περίοδο από τον 4ο μέχρι τα μέσα του 7ου αι., οπότε φαίνεται ότι διακόπτεται η χρήση του κοιμητηρίου. Πολλοί από τους λύχνους κοσμούνται με ειδωλολατρικά και μυθολογικά θέματα, την αναγνώριση του Οδυσσέα από την Ευρύκλεια, τον Πάνα, ερωτιδείς, αλλά και ερωτικές σκηνές, ενώ υπάρχουν και χριστιανικά θέματα, ο αμνός, το παγόνη, ο ιχθύς, ο σταυρός και η ιουδαϊκή επτάφωτος λυχνία. Από τον τάφο προέρχονται επίσης πολλά χάλκινα νομίσματα, ιδίως της εποχής του Ηρακλείου, και μια ενδιαφέρουσα ομάδα από κεραμικά σκεύη καθημερινής χρήσεως. Χριστιανικοί τάφοι, κατά τις συνήθειες των χριστιανών, βρέθηκαν όμως μέσα και γύρω από τις παλαιοχριστιανικές βασιλικές που οργανώθηκαν στο εσωτερικό της αρχαίας πόλης, καταλαμβάνοντας συνήθως τη θέση ιερών της παλιάς θρησκείας ή δημόσιων χώρων.

Μετά τις περσικές και αραβικές επιδρομές του 7ου αι. που οδήγησαν σε προσωρινή απομάκρυνση του πληθυσμού, καταστράφηκε ο πολεοδομικός ιστός της πόλης και ερειπώθηκαν οι συνοικίες και τα οικοδομήματα, όσα βρέθηκαν εκτός της κατοικημένης περιοχής, η οποία τώρα περιορίζεται μόνο στο χώρο γύρω από το Κάστρο. Οι νεκροί θάβονται πια μέσα στα ερείπια, όπου και ανευρίσκονται συχνά κατά τις ανασκαφές, σε φτωχικούς και ακτέριστους τάφους, που δεν είναι δυνατόν να αποδοθούν ακριβέστερα στους ατέλειωτους σκοτεινούς αιώνες που κύλησαν μέχρι την αναγέννηση της πόλης του σημερινού Πυθαγορείου και τη δημιουργία του σύγχρονου νεκροταφείου του Κάστρου, κατά την περίοδο της Ηγεμονίας (1830-1912).

Τα νεκροταφεία της υπαίθρου

ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΑ ΟΡΓΑΝΩΜΕΝΑ ΝΕΚΡΟΤΑΦΕΙΑ της αρχαίας πόλης, τάφοι βρέθηκαν και σε άλλες περιοχές του νησιού. Στους Μύλους αποκαλύφθηκε τυχαία μυκηναϊκός θαλαμωτός τάφος του β' μισού του 14ου αι. π.Χ., που δηλώνει την παρουσία Μυκηναίων στο νοτιοανατολικό τμήμα του νησιού. «Έχω την τιμήν να αναφέρω ότι την 23ην Μαΐου ε.έ. ανευρέθη αρχαίος θολωτός τάφος εις Κοινότητα Μύλων. Τα ανευρεθέντα αντικείμενα ήσαν δύο σκουλαρίκια εκ χρυσού, τρία κοσμήματα εκ φύλλου χρυσού, μερικά πήλινα αγγεία, καθώς και μερικοί σφόνδυλοι. Ταύτα παρέλαβα και ετοποθέτησα εις βιτρίναν προς κοινήν θέαν», ανέφερε την 1.6.1960 ο φύλακας Ν. Γιοκαρίνης στον έφορο Αρχαιοτήτων της ΙΖ' Περιφέρειας στη Μύκονο. Τα κτερίσματα του τάφου εκτίθενται σήμερα στο Αρχαιολογικό Μουσείο του Πυθαγορείου.

Τμήμα εκτεταμένου νεκροταφείου με βρεφικές και παιδικές ταφές ανασκάφηκε στη θέση Καμινάκι ή Κλήμα στα βόρεια του σύγχρονου οικισμού του Ηραίου. Η ταφή γινόταν είτε σε πίθους, οξυπύθμενους αμφορείς και μεγάλα μόνωτα αγγεία (έγχυτρισμοί), είτε σε κιβωτιόσχημους τάφους και μονολιθικές σαρκοφάγους. Οι περισσότερες ταφές ήταν ακτέριστες, μερικές όμως είχαν μεγάλο αριθμό πήλινων αγγείων, ντόπιας παραγωγής ή εισηγμένων, τα οποία είχαν τοποθετηθεί μέσα ή έξω από τον τάφο. Κοινό κτέρισμα των περισσότερων ταφών ήταν μια ιωνική κύλικα, ενώ ιδιαίτερο ενδιαφέρον έχουν οι αρύβαλλοι, πρωτοκορινθιακοί, κορινθιακοί και λακωνικοί, πλαστικό αγγείο σε σχήμα αχιβάδας, πρόχοι με τρίλοβο χείλος ανατολικοϊωνικών εργαστηρίων, αλάβαστρο-μίμηση αλαβάστρου bucchero και χάλκινο δαχτυλίδι με αντωπά ζώα σκαλισμένα στη σφενδόνη του. Η χρονική περίοδος χρήσης του νεκροταφείου αρχίζει στα μέσα του 7ου αι. π.Χ. και φθάνει μέχρι το 590 π.Χ. Η παρουσία νεκροταφείου σε αυτή τη θέση δηλώνει την ύπαρξη οικισμού στην περιοχή του Ηραίου, στους πρώιμους αρχαϊκούς χρόνους, ο οποίος δεν έχει εντοπισθεί ακόμη.

Στη θέση Κόντηδες Μαυρατζαίων ανασκάφηκαν πώρινες σαρκοφάγοι των αρχών του 5ου αι. π.Χ. με ταφές κτερισμένες με πήλινα ειδώλια, αλάβαστρα, χάλκινη σπλεγγίδα κ.ά., ενώ στη θέση Παπαβαγγεληνιού, σαρκοφάγοι του 4ου αι. π.Χ. με κτερίσματα ερυθρόμορφο αμφορέα, ληκύθους, αττικές ερυθρόμορφες κύλικες κ.ά. Οι τάφοι προφανώς ανήκουν σε κατοίκους των αγροικιών της υπαίθρου, λείψανα των οποίων έχουν εντοπισθεί στη γύρω περιοχή.

Στη θέση Κάτω Καζάνια Μυτιληνίων αποκαλύφθηκαν κιβωτιόσχημοι τάφοι και τρία ταφικά μνημεία, από τα οποία τα δύο με κτιστούς περιβόλους, με κτερίσματα από τον 6ο μέχρι τον 2ο/1ο αι. π.Χ. Ιδιαίτερο ενδιαφέρον παρουσιάζουν ερυθρόμορφος κρατήρας με διονυσιακή παράσταση μαινάδων που κρατούν θύρσους (350-340 π.Χ.), τρίλοβες οίνοχόες με ήθμο, χάλκινη αρύταινα (κουτάλα), μάσκες ηθοποιών της Νέας Κωμωδίας κ.ά. Από το νεκροταφείο αυτό προέρχεται πιθανώς μεγάλο μαρμάρινο ανθέμιο του 5ου αι. π.Χ., που βρίσκεται εντοιχισμένο στο εξωκκλήσι του Αγίου

Πήλινα ζωόμορφα ειδώλια και ειδώλιο καθιστής ανδρικής μορφής, κτερίσματα ταφής σε πώρινη σαρκοφάγο από την περιοχή Κόντηδες Μαυρατζαίων. 5ος αι. π.Χ.

Γεωργίου στη θέση Αρχογιάννης στο ύψωμα των Μυτιληνίων.

Από τα κτερίσματα των τάφων στις θέσεις Παπαβαγγεληνίου Μαυρατζαίων και Καζάνια Μυτιληνίων διαπιστώνεται ότι οι ταφές συνδέονται με την εγκατάσταση Αθηναίων κληρούχων στη Σάμο, μετά την κατάληψή της από τον στρατηγό Τιμόθεο το 365 π.Χ.

Στο ύψωμα Άνω Καζάνια Μυτιληνίων εντοπίστηκαν πρόσφατα δύο πρόχειρες ταφές, οι οποίες μάλλον σχετίζονται με αγροτική εγκατάσταση, που έχει εντοπισθεί στην περιοχή, το νερό της οποίας εξασφαλιζόταν από πηγάδι λαξευμένο στο φυσικό έδαφος.

Εκτός από το χώρο του αεροδρομίου, ταφικό μνημείο αποκαλύφθηκε και στη θέση «45» ανατολικά του εξωκκλησίου του Προφήτη Ηλία, στο δρόμο Πυθαγορείου-Βαθέος. Κατά τον καθαρισμό του τάφου, με εσωτερικές διαστάσεις 2,00 × 2,90 μ., διαπιστώθηκε ότι αρχικά είχε λαξευθεί ένα κοίλωμα στον φυσικό βράχο και στη συνέχεια υψώθηκαν τοίχοι από πελεκημένους ασβεστόλιθους. Είχε τρεις κλίνες σε σχήμα Π γύρω από διάδρομο μήκους 2,20 μ. και πλάτους 0,60 μ., ενώ η είσοδός του με υπέρθυρο σε σχήμα Π κλεινόταν με μεγάλη πλάκα. Το δάπεδο του διαδρόμου ήταν επιστρωμένο με επιμελώς λαξευμένες πλάκες. Ο τάφος ήταν συλημένος και σχετίζεται μάλλον με αγροτική εγκατάσταση των ύστερων ελληνοιστικών χρόνων στην περιοχή.

Ταφικά κτίσματα συλημένα έχουν επισημανθεί επίσης στις θέσεις Αγία Παρασκευή και Πούντες στα ανατολικά

Χάλκινη σλεγγίδα για τον καθαρισμό του σώματος και αρύβαλλοι για τη φύλαξη αρωματικών ελαίων, από τάφο αθλητή στην περιοχή Κόντηδες Μαυρατζαίων. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινο προσωπίο ηθοποιού, από την αρχαία πόλη Γύρω στα μέσα του 4ου αι. π.Χ.

Μελαμβαφής λήκυθος με διακόσμηση ανθεμίων στους ώμους. Από το νεκροταφείο στην περιοχή Παπαβαγγεληνιού Μαυρατζαίων. 5ος αι. π.Χ.

Πήλινες μάσκες ηθοποιών της Νέας Κωμωδίας από τάφους στην περιοχή Καζάνια Μυτιληνίων. 2ος-1ος αι. π.Χ.

ΤΑ ΕΡΓΑ ΤΩΝ ΑΝΘΡΩΠΩΝ

Γαία και τροχός...

ΔΗΜΙΟΥΡΓΗΜΑΤΑ ΤΩΝ ΣΑΜΙΩΝ ΚΑΛΛΙΤΕΧΝΩΝ ΤΗΣ ΓΕΩΜΕΤΡΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Με την κατάλυση της κεντρικής εξουσίας στα μυκηναϊκά βασίλεια στα τέλη του 13ου αι. π.Χ. και τις ανακατατάξεις που επέφεραν οι μεταναστεύσεις των λαών, η κοινωνία και η τέχνη του Αιγαίου οδηγήθηκε σε παρακμή. Για τους επόμενους αιώνες (11ος-8ος αι. π.Χ.) η τέχνη περιορίζεται στην παραγωγή αγγείων, μικρών ειδωλίων και λίγων κοσμημάτων. Ο συντηρητικός τρόπος διακόσμησης των αγγείων με απλά γεωμετρικά θέματα χαρακτήρισε την εποχή ως *Γεωμετρική*. Η παραστατική απεικόνιση αγνοείται μέχρι τα μέσα του 9ου αι. π.Χ., οπότε εμφανίζονται οι εικονιστικές σκηνές, ως συνέπεια των σχέσεων με τους πολιτισμούς της Ανατολής.

Κατά την εποχή αυτή σπουδαία θέση στο χάρτη κατείχε η Σάμος, καθώς ήδη από τα τέλη του 10ου αι. π.Χ. άρχισε να σημειώνεται στο νησί ανάπτυξη στην κεραμική, ενώ από τον 8ο αι. π.Χ. και στην αρχιτεκτονική. Τότε ανεγείρεται στο Ηραίο ο Εκατόμπεδος Ι, ο αρχαιότερος ελληνικός ναός, και τον 7ο αι. π.Χ., μόλις αυτός καταστράφηκε, κτίστηκε στη θέση του ο Εκατόμπεδος ΙΙ. Στο χώρο της αρχαίας πόλης δεν είχαν έρθει στο φως μέχρι σήμερα κτηριακά κατάλοιπα της περιόδου, αφού γενικά είναι σπάνια τα σωζόμενα ίχνη οικισμών, που ανήκουν στους λεγόμενους σκοτεινούς χρόνους και στη Γεωμετρική Εποχή, εξαιτίας των ευπαθών υλικών κατασκευής των κτηρίων. Τα μέχρι τώρα ευρήματα της περιόδου ήταν αγγεία από *ἀποθέτες*, δηλαδή λάκκους απορριμμάτων, από την κεντρική περιοχή της αρχαίας πόλης και από τη Γεωμετρική Νεκρόπολη στο νοτιοδυτικό τμήμα της. Πρόσφατα όμως στον πυρήνα του οικιστικού ιστού της αρχαίας πόλης αποκαλύφθηκε μακρόστενο οικοδόμημα, με καμπυλόγραμμο τον δυτικό τοίχο του και με εγκάρσιο τοίχο. Το κτίσμα έχει κατασκευασθεί με ντόπιους ασβεστολιθικούς πλακοειδείς λίθους και προσανατολισμό από ανατολάς προς δυσμάς. Από τα μέχρι στιγμής στοιχεία, το οικοδόμημα χρονολογείται στον 7ο αι. π.Χ. και ταυτίζεται με χώρο λατρευτικής χρήσης. Σε μικρή απόσταση από την ανατολική πλευρά του βρέθηκε κτιστή

Παράσταση λιονταριού. Λεπτομέρεια από κιονωτό κρατήρα σαμιακού εργαστηρίου. 575-550 π.Χ. (Βλ. σελ. 265)

Πήλινα συμπαγή ειδώλια γυναικείων μορφών με γωνιώδεις ώμους, χέρια κολλημένα στο σώμα και πλαστική απόδοση του στήθους. Η στιγμωτή σειρά στο λαιμό φέρνει στο νου το περιδέραιο της Αργείας Ήρας. Από το Ηραίο. Ύστερη Γεωμετρική ΙΙ περίοδος.

κυβόσχημη κατασκευή, μάλλον βωμός, από το ίδιο δομικό υλικό. Το εύρημα είναι ιδιαίτερης σημασίας για τη μελέτη της ιστορίας και της τοπογραφίας της αρχαίας Σάμου, καθώς πρόκειται για τα πρώτα κτηριακά κατάλοιπα της περιόδου στο χώρο της αρχαίας πόλης, αλλά και για τη μελέτη των λατρευτικών συνηθειών των αρχαίων Σαμίων. Η παρουσία λατρευτικού οικοδομήματος στο κέντρο της αρχαίας πόλης δηλώνει την παράλληλη λατρεία στην πόλη και στο μεγάλο ιερό της Ήρας αυτή την εποχή.

Από τα έως σήμερα στοιχεία διαπιστώνεται ότι οι πρώτοι Ίωνες που έφθασαν στη Σάμο, εγκαταστάθηκαν στην περιοχή νότια του Χήσιου ποταμού και μέχρι το λιμάνι και ότι την ίδια εποχή οργάνωσαν τη νεκρόπολή τους, στο νοτιοδυτικό τμήμα της πόλης.

Τα πρώτα δείγματα πρωτογεωμετρικής κεραμικής χρονολογούνται στο τελευταίο τέταρτο του 10ου και στις αρχές του 9ου αι. π.Χ. και πρόκειται για περιορισμένες εισαγωγές από την Αττική και ντόπιες μιμήσεις αττικών αγγείων. Αμφορείς, υδρίες, οινοχόες, κάνθαροι και σκύφοι διακοσμημένοι με ομάδες ομόκεντρων κύκλων (χαραγμένων με διαβήτη και ζωγραφισμένων με πολλαπλό χρωστήρα) και κρεμάμενων ημικυκλίων, αποτελούν αδιαμφισβήτητα τεκμήρια της πρώιμης εγκατάστασης στο χώρο.

Από αυτή την εποχή και μετά οι ανήσυχοι και δημιουργικοί Σαμιώτες τεχνίτες χάραξαν τον δικό τους δρόμο και οργάνωσαν εργαστήρια κεραμικής, τα οποία παρήγαγαν αγγεία γνωστών τύπων, αλλά παράλληλα δημιούργησαν αυτόνομα καλλιτεχνικά ρεύματα και επινόησαν νέα σχήματα αγγείων και ενδιαφέροντα διακοσμητικά μοτίβα. Αμφο-

ρείς, υδρίες, οινοχόες, κρατηρίσκοι με πόδι, πυξίδες, σκύφοι, κύπελλα, πτηνόμορφοι ασκοί, πινάκια, κάλαθοι κ.ά. διακοσμημένα με ρόμβους, αβακωτό, μαϊάνδρο, δέντρο της ζωής, ανεστραμμένα πτηνά με δικτυωτό σώμα, αντίνωτες επάλλξεις, τεθλασμένες γραμμές κ.ά. βρέθηκαν στους αποθέτες της πόλης και στα πηγάδια του Ηραίου. Τα δημιουργήματα των Σαμίων καλλιτεχνών αποπνέουν τη ζωντάνια, την ελευθερία και την ευχάριστη διάθεση που χαρακτηρίζουν την ανατολικοϊωνική ιδιοσυγκρασία. Παράλληλα μαρτυρούν για τις στενές επαφές της Σάμου με την Αττική, την Εύβοια, τη Ρόδο, τις Κυκλάδες, την Κω, την Κόρινθο, την Κύπρο, την Κρήτη, τη Χίο αλλά και την Καρία, τη Μίλητο και τη Σμύρνη. Η θέση του νησιού στο σταυροδρόμι των θαλάσσιων δρόμων, που συνδέουν την Ανατολή με τη Δύση και τον Νότο, καθόρισε την ενεργό συμμετοχή της Σάμου στο υπερπόντιο εμπόριο, αλλά και τις επιρροές που δέχθηκε η καλλιτεχνική της εξέλιξη.

Τον 7ο αι. π.Χ. χρησιμοποιείται η εγχάραξη, τεχνική εύχρηστη με πολλές παραλλαγές, με μακρά παράδοση στα χειροποίητα χονδροειδή αγγεία της εποχής του χαλκού και ευρεία διάδοση κατά τη Γεωμετρική περίοδο. Η εγχάραξη χρησιμοποιείται για τη διακόσμηση μεγάλων και μικρών αγγείων, κρατήρων, οινοχών κ.ά., με συνήθη θέματα τις κυματιστές γραμμές που τονίζουν τη γραπτή διακόσμηση. Η ίδια τεχνική χρησιμοποιείται και για τον τονισμό του περιγράμματος διακοσμητικών θεμάτων των αγγείων.

Συνηθισμένο διακοσμητικό θέμα της σαμιακής αγγειογραφίας της εποχής, το πτηνό αποδίδεται με διάφορους τύπους και συνδέεται με τις θρησκευτικές και μεταφυσικές αντιλήψεις της εποχής. Η συμβολική σημασία του και η εικονογραφική του ταύτιση με την ανθρώπινη ψυχή, σύμφωνα με τα αιγυπτιακά δεδομένα, είναι βέβαιες, όμως δεν είναι σαφές πότε αρχίζει αυτή η σύνδεση στον αιγαιακό χώρο. Η δημοτικότητά του διαπιστώνεται από τη χρησιμοποίησή του ως εικονογραφικού θέματος ακόμη και κατά την περίοδο της ανεικονικής τέχνης των σκοτεινών χρόνων. Το θέμα του πτηνού είναι γνωστό και από μια κατηγορία πήλινων πτηνόμορφων ασκών, αγγείων για υγρές προσφορές, που απαντούν συνήθως σε τάφους και ιερά. Η ταφική χρήση και ο χθόνιος χαρακτήρας των ασκών θεωρούνται κυπριακά στοιχεία και διαδίδονται στο Αιγαίο κατά τους μεταμυκηναϊκούς χρόνους διαμέσου των νησιών, κυρίως της Κρήτης και των Κυκλάδων. Από τη σαμιακή γεωμετρική αγγειογραφία δεν λείπει και η απεικόνιση του ίππου, της αιγάγρου, του κριού και του αγριόχοιρου.

Η πλαστική των γεωμετρικών χρόνων αντιπροσωπεύεται από πλήθος έργων μικρών διαστάσεων, κυρίως χάλκινων και πήλινων ειδωλίων, που βρέθηκαν στο ιερό της Ήρας, ενώ στην πόλη τα παραδείγματα περιορίζονται σε λιγοστά ζωόμορφα ειδώλια από πήλο.

«Πρωτόγονο» αγαλμάτιο από ασβεστόλιθο. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

Άνω κορμός ακέφαλου αγαλματίου γυναικείας μορφής με υπερυψωμένο το δεξιό χέρι και στήθος που αποδίδεται πλαστικά. Είναι το πρωιμότερο σαμιακό παράδειγμα τροχήλατου πήλινου ειδωλίου που συνδέεται με τη λατρεία της «θεάς μεθ' ύψωμένων χειρών». Θυμίζει υστερομινωικά και υπομινωικά έργα. Οι μελετητές ερμηνεύουν την οπή στα δάχτυλα ως ένδειξη ανάρτησης σε δέντρο και συσχετίζουν το αγαλμάτιο με δένδρολατρεία, ενώ άλλοι θεωρούν ότι κρατούσε ρόδι, σύμβολο γονιμότητας. Και στις δύο περιπτώσεις η σύνδεση με τη λατρεία της Ήρας είναι δεδομένη. Το αρχικό του ύψος έφθανε τα 0,60 μ. Βρέθηκε το 1931 στο Ηραίο, στο βωμό του β' μισού του 7ου αι. π.Χ., και χρονολογείται στην Πρώιμη Γεωμετρική περίοδο.

Το πρώτο λατρευτικό άγαλμα, η εικόνα που ενσάρκωσε τη Μητέρα Θεά σ' αυτή την εποχή, ήταν από ξύλο (ξόανον). Η κοροπλαστική, η παραγωγή ειδωλίων που αφιερώνονταν σε ιερά ή κοσμούσαν πήλινα και χάλκινα σκεύη ή κτέριζαν τους νεκρούς, χαρακτηρίζεται από αυστηρή υποδιαίρεση των τμημάτων του σώματος και τριγωνική απόδοση του θώρακα. Ο χαρακτηριστικός τύπος των τροχήλατων πήλινων ειδωλίων που συνδέονται με τη λατρευτική δραστηριότητα στο νησί κατά την Πρώιμη Εποχή του Σιδήρου είναι η «θεά μεθ' ύψωμένων χειρών». Το πρωιμότερο σαμιακό παράδειγμα είναι ένας ψηλός, τριγωνικός, ακέφαλος ανθρώπινος κορμός με κοντούς βραχίονες και μεγάλες παλάμες, με αρχικό ύψος 0,60 μ., που βρέθηκε στο βωμό του β' μισού του 7ου αι. π.Χ. και χρονολογείται στην Πρωτογεωμετρική Εποχή. Ο τύπος του κορμού με τη στενή μέση ακολουθεί μινωικά πρότυπα. Η απεικόνιση της θεάς με υψωμένα χέρια παριστάνεται και σε μικρά χειροποίητα ειδώλια από πηλό. Ο ίδιος τύπος επαναλαμβάνεται σε περιορισμένο βαθμό κατά την ύστερη Γεωμετρική περίοδο, οπότε παρουσιάζονται ειδώλια με τα χέρια κρεμασμένα κατά μήκος των πλευρών. Το εντυπωσιακό στοιχείο στις νέες παραγωγές τροχήλατων γυναικείων μορφών είναι ότι τυπολογικά ακολουθούν μυκηναϊκά και όχι μινωικά πρότυπα. Η γυναικεία μορφή με ή χωρίς υψωμένα χέρια είναι σχεδιασμένη με κυλινδρικό σώμα, ενώ παράλληλα υπάρχουν και λίγα βαρελόσχημα παραδείγματα. Μετά το τέλος της Γεωμετρικής περιόδου, δημοφιλείς στο Ηραίο είναι οι τροχήλατες μορφές που παρουσιάζουν ποικιλία χειρονομιών και περίτεχνων ρυθμών.

Εκτός από τα ανθρωπόμορφα βρέθηκαν στο Ηραίο πολυάριθμα πήλινα ζωόμορφα ειδώλια ίππων και κυρίως βοδιών και ταύρων, σαμιακής παραγωγής, που ταυτίζονται με την ιδιότητα της θεάς ως προστάτιδας των κοπαδιών και των αγροτικών αγαθών.

Η φύση των σαμιακών πρώιμων ζωόμορφων ειδωλίων αποδίδεται με τρόπο απλό. Τα βοοειδή του 8ου και του πρώιμου 7ου αι. π.Χ. παριστάνονται με ογκώδη σώματα, προτεταμένο λαιμό και κεφαλές τριγωνικές, επίπεδες,

με πλατύ μέτωπο και έντονα ζυγωματικά. Τα ειδώλια των ίππων αποδίδονται με σώματα ραδινά, ψηλά άκρα, κατακόρυφο λαιμό, κεφαλές λεπτοκαμωμένες και αυτιά κατακόρυφα. Η διαμόρφωση των υστερογεωμετρικών ειδωλίων είναι αφαιρετική και το ενδιαφέρον του καλλιτέχνη επικεντρώνεται στο να αποδώσει την κίνηση του ζώου. Τον 7ο αι. π.Χ. τα σώματα παρουσιάζονται ως οργανική ενότητα, ενώ τονίζονται τα βασικά χαρακτηριστικά τους με ξεκάθαρο τρόπο. Τα βοοειδή χαρακτηρίζονται από κέρατα και τρίχωμα, που μερικές φορές διαμορφώνεται επιμελώς και καλύπτει ολόκληρο το σώμα του ζώου, ενώ τα ειδώλια ίππων αποδίδονται με έντονα διαμορφωμένο αυχένα και χαιτή. Τον ύστερο 8ο και τον πρώιμο 7ο αι. π.Χ. η ζωγραφική απόδοση της χαιτής είναι πρόχειρη ενώ τον ώριμο 7ο αι. π.Χ. επιμελημένη. Ο ίππος, σύμβολο δύναμης, πλούτου και κοινωνικής επιφάνειας, κατείχε κυρίαρχη θέση στα ειδώλια της γεωμετρικής εποχής. Στη σαμιακή κοροπλαστική σχετίζεται με τον ναξιακό και ευβοϊκό τύπο, όμως η μακριά χαιτή έως το μέσον της ράχης αποτελεί τοπικό χαρακτηριστικό. Σε μερικές περιπτώσεις, παράλληλα με τα σωματικά χαρακτηριστικά αποδίδονται και χαρακτηριστικά της συμπεριφοράς των ζώων, όπως π.χ. η ανορθωμένη χαιτή που δηλώνει οπίσθιο λάκτισμα του ζώου.

Η Σάμος φαίνεται ότι ήδη από τον 8ο αι. π.Χ. ήταν ένα σπουδαίο κέντρο χαλκουργίας. Μήτρες με τις οποίες κατασκεύαζαν πόρπες, ερμαϊκές στήλες, αιχμές βελών, απλά σκεύη καθημερινής χρήσης κ.ά., καθώς και τα υπολείμματα μετάλλου, που βρέθηκαν στις χοάνες και τους αγωγούς, επιβεβαιώνουν την ύπαρξη τοπικών εργαστηρίων χαλκού στην περιοχή του Ηραίου και στην πόλη. Οι τεχνίτες, εκμεταλλευόμενοι ακόμη και τα κατάλοιπα του λιωμένου πολύτιμου μετάλλου, κατασκεύαζαν με αυτά τους συμπαγείς χάλκινους χονδροειδείς κρίκους ή τους τροχούς (τάλαντα), που βρέθηκαν στο Ηράιο, με σκοπό να ξαναχρησιμοποιηθούν ευκολότερα. Την ίδια εποχή οι Έλληνες χαλκοχύτες κατασκευάζουν έργα μικρού μεγέθους από συμπαγή χαλκό.

Κεφαλές πήλινων ζωόμορφων ειδωλίων (Πρώιμη Γεωμετρική περίοδος) από το Ηράιο. Με τα πολυάριθμα πήλινα αναθηματικά ειδώλια βοδιών και ίππων, που συναντώνται στα πρώιμα στρώματα του σαμιακού Ηραίου, εκφράζεται η υπόσταση της θεάς ως προστάτιδας των κοπαδιών και των αγροτικών αγαθών. Κάτω, πήλινο ειδώλιο ίππου με μακριά χαιτή κατά τον σαμιακό τύπο. Από την αρχαία πόλη. 7ος αι. π.Χ.

Πήλινη κεφαλή ειδωλίου γυναικείας μορφής από ρυτό με ζωγραφική απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου και του ενδύματος. Τα έντονα ανοιχτά μάτια φέρνουν στο νου τον γλύπτη Δαίδαλο που «άνοιγε τα μάτια στις μορφές» (δημιουργούσε μορφές με μεγάλα μάτια), όπως έλεγε ο Διόδωρος. Βρέθηκε στο Ηραίο. 680 π.Χ.

Άνω μέρος πήλινου αγαλματίου γυναικείας μορφής με ιμάτιο. Έντονη ζωγραφική απόδοση των χαρακτηριστικών του προσώπου και των κοσμημάτων. Το ενώτιο που σώζεται, διακοσμείται με σβάστικα. Τυπικό έργο σαμιακής κοροπλαστικής. Γύρω στο 660 π.Χ.

*Πήλινη κεφαλή ανδρικού αγαλματίου, πλασμένου ελεύθερα με το χέρι.
Βρέθηκε στο Ηραίο. 630 π.Χ.*

*Πρόσωπο ανδρικής μορφής με ζωγραφική απόδοση των χαρακτηριστικών του
προσώπου. Πλαστική διακόσμηση σε αγγείο. Βρέθηκε στο Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.*

Άνω τμήμα άβαφου αμφορέα, στο λαιμό του οποίου τον 7ο αι. π.Χ. χαράχτηκε η αρχαιότερη μέχρι σήμερα επιγραφή από την αρχαία πόλη της Σάμου.

Πολυάριθμη και ιδιαίτερα αξιόλογη ήταν η παραγωγή σε σαμιακά εργαστήρια χάλκινων γρυπών, σφυρήλατων τον 8ο και χυτών τον 7ο αι. π.Χ. Στο σαμιακό Ηραίο βρέθηκε το πιο πλούσιο σύνολο γρυπών τοπικής παραγωγής. Οι γρύπες, που κατασκευάζονταν με μήτρα, διακοσμούσαν το περιχέλωμα χάλκινων λεβήτων. Οι γεωμετρικοί τριποδικοί λέβητες ήταν αναθήματα ξεχωριστής αξίας και στήνονταν στο ιερό επάνω σε πέτρινες βάσεις. Ο τριποδικός λέβητας αναφέρεται από τον Όμηρο ως έπαθλο για νικητές αγώνων και ως δώρο φιλοξενίας. Εγχώρια παραγωγής ήταν και μετάλλινα αγγεία, κυρίως φιάλες, και χάλκινες αναθηματικές ασπίδες, που βρέθηκαν στο ιερό.

Τα κοσμήματα αυτή την εποχή είναι σπάνια, με συνηθέστερες τις περόνες, οστέινες ή μεταλλικές, με τις οποίες στόλιζαν τα μαλλιά και τα ενδύματα, και τις χάλκινες πόρπες με τις οποίες συγκρατούσαν τα ενδύματα στους ώμους.

Εκτός από τα δημιουργήματα τοπικών εργαστηρίων, στα τέλη του 8ου αι. π.Χ. φθάνουν ως αναθήματα στην Ήρα πολυάριθμα μικρά σκεύη και αγαλμάτια ζώων από χαλκό, που δείχνουν τις σχέσεις του νησιού με τη Μακεδονία, την Ιλλυρία, τη Ρόδο και την Πελοπόννησο.

Πήλινα κυλινδρικά ειδώλια γυναικείων μορφών. Στο κάτω, η τοποθέτηση της αριστερής παλάμης (διακρίνεται το αποτύπωμά της) στη γενετήσια φύση συμβολίζει τη γονιμότητα, προστάτιδα της οποίας ήταν η Ήρα. Σαμιακό εργαστήριο. 8ος αι. π.Χ.

Ακέφαλο πήλινο ειδώλιο γυναικείας μορφής με ζώνη αποδοσμένη ζωγραφικά, κάτι ασυνήθιστο για την Ύστερη Γεωμετρική περίοδο. Βρέθηκε στο Ηραίο.

Πρωτογεωμετρικός κάνθαρος διακοσμημένος με ομάδες κρεμάμενων ομόκεντρων ημικυκλίων. Από την αρχαία πόλη. 925-850 π.Χ.

Εισηγμένος ευβοϊκός σκύφος. Από αποθήκη της αρχαίας πόλης. 740-725 π.Χ.

Αμφορέας από αποθήκη της αρχαίας πόλης. Σαμιακό εργαστήριο. 800-750 π.Χ.

Κάνθαρος από αποθήκη της αρχαίας πόλης. Σαμιακό εργαστήριο. 8ος αι. π.Χ.

«Πτηνο-κοτύλη» σαμιακού εργαστηρίου επηρεασμένη από το ροδιακό εργαστήριο «κοτύλη με πτηνά» (bird-kotyle). Από αποθέτη της αρχαίας πόλης. 730-700 π.Χ.

Τριφυλλόστομη οινοχόη σαμιακού εργαστηρίου με ροδιακή επίδραση. Από αποθέτη της αρχαίας πόλης. 730-700 π.Χ.

Αμφορέας σαμιακού εργαστηρίου. Από αποθέτη της αρχαίας πόλης. 700-650 π.Χ.

Σκύφος σαμιακού εργαστηρίου με απεικόνιση εραλδικής σκηνής αντικριστών αιγάρων (μπροστά) και ορμητικού αγριόχοιρου (πίσω). Από αποθέτη της αρχαίας πόλης. 700-650 π.Χ.

Οι αιώνες της ακμής

ΚΕΡΑΜΙΚΗ ΚΑΙ ΚΟΡΟΠΛΑΣΤΙΚΗ ΤΗΣ ΑΡΧΑΪΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ

Οι θεμελιώδεις αλλαγές των αρχαϊκών χρόνων προσδιόρισαν το χαρακτήρα του ελληνικού πολιτισμού. Η ιωνική φιλοσοφία που γεννήθηκε μέσα από την ανάπτυξη του έπους, της λυρικής ποίησης και των σύγχρονων ιδεών επηρέασε και το χώρο των τεχνών.

Τον 7ο και 6ο αι. π.Χ. η Σάμος σημειώνει μεγάλη ανάπτυξη στη ναυπηγική και εξελίσσεται σε ένα από τα σημαντικότερα θαλάσσια εμπορικά κέντρα της Ελλάδας.

Εκτός από τα μεγάλα έργα υποδομής, η ακμή του νησιού απεικονίζεται και στην τέχνη. Τα ευρήματα των ανασκαφών δίνουν ξεκάθαρη εικόνα για τις εμπορικές και πολιτισμικές σχέσεις, τη διακίνηση των προϊόντων και την οικονομική κατάσταση του νησιού.

Στο Ηραίο φθάνουν ως αφιερώματα στη θεά πλήθος χάλκινα ευρήματα από όλα τα μέρη του τότε γνωστού κόσμου, ώστε το ιερό να είναι ο πλουσιότερος χώρος στην Ελλάδα με ευρήματα ξένης προέλευσης.

Συνέπεια της επικοινωνίας των Ελλήνων καλλιτεχνών του 7ου αι. π.Χ. με την τέχνη της Ανατολής ήταν η εισαγωγή εικονογραφικών και διακοσμητικών θεμάτων, που αποτελούν το κύριο γνώρισμα της πρώιμης αρχαϊκής τέχνης η οποία αποκαλείται «ανατολίζουσα». Μετά την αφηρημένη και αυστηρή σχηματικά γεωμετρική τέχνη του 8ου αι. π.Χ., γεννήθηκε ο γεμάτος πλαστικότητα, ζωντάνια και φυσιοκρατική διάθεση εικονογραφικός κόσμος της αρχαϊκής ελληνικής τέχνης, με εργαστήρια στις πόλεις της Ιωνίας, κυρίως τη Μίλητο και τη Σάμο, η παραγωγή των οποίων διακινείται σε μεγάλη ακτίνα στην Ανατολική Μεσόγειο.

Στο πλαίσιο της νέας τεχνοτροπίας γεννιέται ένας νέος ρυθμός με χαρακτηριστικό τις ζωφόρους ζώων και πυκνά φυτικά κοσμήματα – ρόδακες, πλοχμούς, δέντρα με ελικοειδή κλαδιά, ακανθώδη άνθη λωτού, ανθέμια ασσυριακού τύπου. Κύρια παραγωγός αυτής της τεχνικής, που είναι γνωστή ως «ρυθμός των αιγάγρων», θεωρείται η Ρόδος ή η Μίλητος. Χαρακτηριστικά του ρυθμού είναι πινάκια με ή χωρίς βάση, που διακοσμούνται με ένα μοναδικό ζώο μεγάλων διαστάσεων, αν και υπάρχουν κάποια περίτεχνα και έντονα χρωματισμένα. Εξέλιξη του ρυθμού αυτού αποτελεί ο «ρυθμός των Φικελλούρων», που πήρε συμβολικά το όνομά του από την περιοχή Φικέλλουρα της Ρόδου, όπου βρέθηκαν για πρώτη φορά δείγματά του. Ο ρυθμός εμφανίστηκε πριν από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ., συνεχίστηκε μέχρι τα τέλη του και εισήγαγε νέα διακοσμητικά θέματα και σχέδια. Συνήθη σχήματα είναι η οινοχόη με τρίλοβο χείλος, ο αμφορέας, ευρύς και ραδινός, η στάμνος και η κύλικα. Διαδεδομένα κοσμήματα η σειρά ημισελήνων, οι εναλλασσόμενες άσπρες και μαύρες λοξές γραμμές σε συνδυασμό με φολιδωτό κόσμημα, ο πλοχμός, ο μαϊάνδρος, τα άνθη λωτού, σπειροειδή και ανθεμωτά σχέδια, πάνθηρες, πέρδικες, κωμαστές που χορεύουν κλπ.

Στη Σάμο ο ρυθμός των αιγάγρων εκπροσωπείται από μεγάλα πινάκια εγχώριας παραγωγής διακοσμημένα με αιγάγρους, πάνθηρες, σφίγγες και φυτικά διακοσμητικά θέματα, ενώ ο ρυθμός των Φικελλούρων με οινοχόες με τρίλοβο χείλος και πρόχους διακοσμημένες με τα τυπικά κοσμήματα του ρυθμού. Μια ομάδα αγγείων αυτού του ρυθμού προέρχεται από τη Μίλητο, από την οποία φαίνεται ότι εξήχθησαν σε ποσότητες στη Σάμο και στη Ρόδο, που παλαιότερα θεωρούνταν τόποι καταγωγής του ρυθμού.

Εκτός από τα δημιουργήματα εγχώριας παραγωγής, έχουν βρεθεί στη Σάμο και προϊόντα από μακρινούς τόπους, μαύρα στιλπνά bucchero από την Ετρουρία, κάνθαροι και λύδια από τη Μ. Ασία, μικρά αγγεία για αρώματα, όλπες και, γενικά, έργα ανατολικοϊωνικής κεραμικής.

Πριν και γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ. εμφανίζονται στη Σάμο οι γραπτές ιωνικές κύλικες με εξηρημένες ταινίες στο ύψος των λαβών και στο χείλος. Οι μικρογραφικές, σαμιακές και ιωνικές κύλικες, τα μόνωτα κύπελλα, τα πινακία και οι ακόσμητες σαμιακές λήκυθοι, δηλαδή το σύνολο σχεδόν των σκευών καθημερινής χρήσης, προέρχονται από τοπικά εργαστήρια. Στο α' μισό του 6ου αι. π.Χ. εξακολουθούν να εισάγονται στο νησί κορινθιακά και λακωνικά αγγεία, που συναντώνται ως αναθήματα σε ιερά και ως κτερίσματα σε τάφους.

Από τα μέσα του αιώνα τα αριστουργήματα της αττικής μελανόμορφης κεραμικής, με εικόνες ζώων και αφηγηματικές μυθολογικές σκηνές, και αργότερα της ερυθρόμορφης κεραμικής, κατακτούν την αγορά της Σάμου, όπως διαπιστώνεται από τα ευρήματα των αποθετών του Αρτεμισίου, στη λίμνη Γλυφάδα, και του κέντρου της πόλης, ενώ παράλληλα παρουσιάζονται τοπικές μιμήσεις.

Η σαμιακή κοροπλαστική κατά τον 7ο αι. π.Χ. δέχεται τις έντονες επιδράσεις των ειδωλίων της Κύπρου, από όπου πιθανότατα εισάγεται στο νησί η τεχνική χρήσης της μήτρας για την κατασκευή των ειδωλίων. Από το 575 π.Χ. περίπου, οι κυριότεροι τύποι ειδωλίων που συναντώνται στη Σάμο, ανήκουν στην αποκαλούμενη ομάδα της Αφροδίτης, η δημιουργία της οποίας αποδίδεται στη Σάμο ή τη Μίλητο και είναι: μεγάλες προτομές γυναικείων μορφών, ένθρονες θεότητες, ενδεδυμένοι κούροι και κόρες, ανακεκλιμένοι συμποσιαστές, προγαστορες δαίμονες, σειρήνες, καθώς και ομοιώματα ζώων και πτηνών. Οι περισσότεροι τύποι απαντούν και ως πλαστικά αγγεία για τη φύλαξη αρωμάτων.

Τα σαμιακά εργαστήρια χαλκού τον 7ο και 6ο αι. π.Χ. παράγουν χάλκινα αγαλμάτια κούρων και κορών, που εκφράζουν τις τοπικές ιδιομορφίες στο ρυθμό. Τα υψηλής ποιότητας αναθήματα στην Ήρα απεικονίζουν την ίδια τη θεά, τον αναθέτη ή είναι αφιερώματα απροσδιόριστα. Μοναδικό διακριτικό στοιχείο στην απεικόνιση ενός θνητού και μιας θεότητας ήταν ένα σύμβολο, που κρατούσε στα χέρια η θεότητα ή μια αναθηματική επιγραφή. Εκτός από τα ανθρωπόμορφα, παράγονταν και χάλκινα ειδώλια ζώων σε μικρό μέγεθος, κυρίως ίππων, βοοειδών και πτηνών, σύμβολα γονιμότητας.

Η αφθονία και η ποιότητα των έργων της σαμιακής μικροπλαστικής αποτελούν έκφραση μιας έντονης καλλιτεχνικής ζωής, οικονομικής ευμάρειας και υψηλού καλλιτεχνικού επιπέδου, κατά τους αρχαϊκούς χρόνους. Την ίδια εποχή παρατηρήθηκε εκρηκτική ανάπτυξη της μεγάλης γλυπτικής και πλαστικής με αξιόλογα έργα, η οποία οφείλεται στην εξέλιξη των τεχνικών επεξεργασίας των μετάλλων με πρωτοπόρους Σαμιώτες δημιουργούς, τον αρχιτέκτονα Ροίκο και τον καλλιτέχνη Θεόδωρο. Εκτός από τα θαυμαστά έργα που κατασκεύασαν οι δύο δημιουργοί, επινόησαν αξιοθαύμαστες λύσεις τεχνικών προβλημάτων, όπως τη θεμελίωση κτηρίων σε ελώδες έδαφος και τη χύτευση χάλκινων αγαλμάτων κούφινων εσωτερικά, τεχνική που άνοιξε το δρόμο για τη δημιουργία των μεγάλων χάλκινων αγαλμάτων.

Δείγματα σπάνιων έργων του α' μισού του 6ου αι. π.Χ., σύγχρονα των μαρμαρίνων κολοσσικών έργων, είναι τα θραύσματα πήλινων γλυπτών από το Ηραίο, δημιουργήματα διαφορετικών εργαστηρίων. Πρόκειται για σπαράγματα σφίγγας, πάνθηρα και λιονταριού, τα οποία στις δύο πρώτες περιπτώσεις αναγνωρίζονται ως αρχιτεκτονικά γλυπτά. Η εύρεσή τους έχει ξεχωριστό ενδιαφέρον διότι αποτελούν σπάνια τεκμήρια της ύπαρξης πήλινων γλυπτών στην περιοχή της Ιωνίας.

Ιωνική κύλικα σαμιακού εργαστηρίου από το Ηραίο.
575-550 π.Χ.

Μόνωτο φιαλίδιο (κάτω) και φιάλη σαμιακού εργαστηρίου
(πάνω) από αποθέτη της αρχαίας πόλης. 550-500 π.Χ.

Βάση κύλικας με εγχάρακτη επιγραφή ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΗΣ.
550-500 π.Χ.

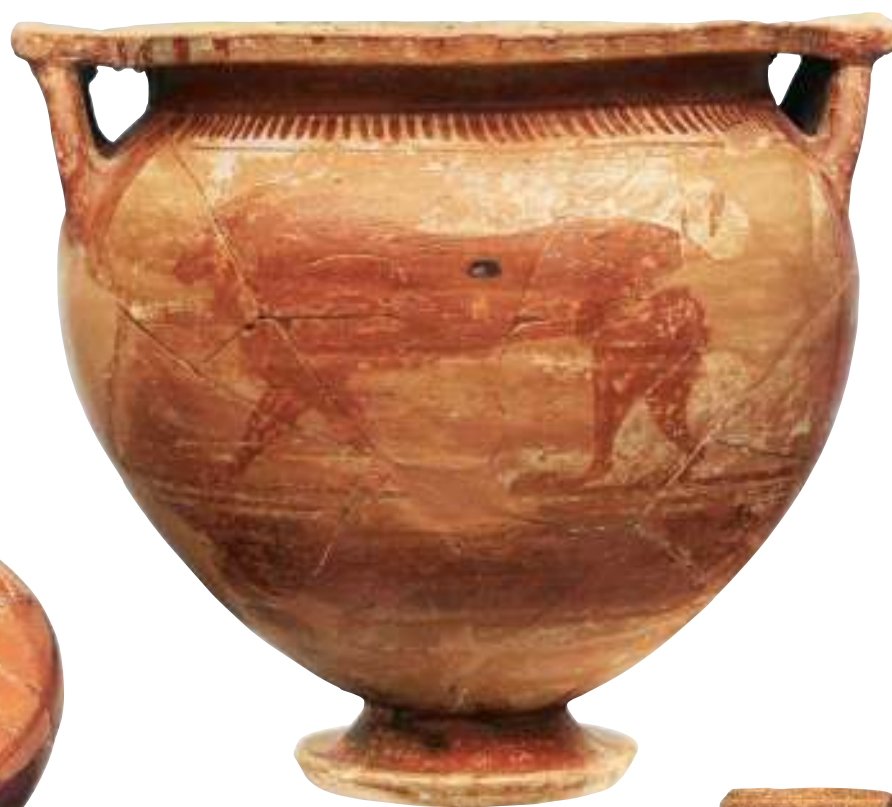

Ταινιωτή κύλικα αττικού εργαστηρίου. Από αποθέτη
της αρχαίας πόλης. 550-525 π.Χ.

Πήλινες όλπες σαμιακής παραγωγής
από αποθέτη της αρχαίας πόλης.
Γύρω στο 500 π.Χ.

Κιονωτός κρατήρας με παράσταση λιονταριού
και στις δύο όψεις. Σαμιακό εργαστήριο.
575-550 π.Χ.

Πήλινος ασκός, 550-525 π.Χ.

Οξυπύθμενοι αμφορίσκοι. Σαμιακό εργαστήριο.
Γύρω στο 550 π.Χ.

Σταμνοειδής πυξίδα σαμιακής παραγωγής.
Γύρω στο 500 π.Χ.

Σελ. 266: Θραύσμα κρατήρα με διακόσμηση ανατολίζοντος ρυθμού. Από το Ηραίο (640-625 π.Χ.).

Θραύσματα αγγείων με διακόσμηση του ρυθμού των αιγάρων. Από την αρχαία πόλη. 650-600 π.Χ.

ΣΤΙΣ ΕΠΟΜΕΝΕΣ ΣΕΛΙΔΕΣ:
Έξοχη παράσταση σατύρων σε θραύσμα μελανόμορφου κρατήρα από την αρχαία πόλη. Αποδίδεται στον ζωγράφο του Άμαση. 540-530 π.Χ.

Το πλήθος και η ποιότητα των έργων της αρχαϊκής πλαστικής από τη Σάμο επιβεβαιώνουν τον εξέχοντα ρόλο που έπαιξε το νησί κατά τον 7ο και, κυρίως, κατά τον 6ο αι. π.Χ. στην εξέλιξη της τέχνης και τη διαμόρφωση της φυσιογνωμίας της ελληνικής και ιδιαίτερα της ιωνικής πλαστικής. Πολλά και σημαντικά έργα που παρουσιάζουν αυτή την εξέλιξη μέχρι το τέλος των αρχαϊκών χρόνων έχουν εκτεθεί στα δύο αρχαιολογικά μουσεία – στο Μουσείο του Βαθέος, κυρίως έργα από το ιερό της Ήρας, και στο Μουσείο Πυθαγορείου, έργα από την ίδια την αρχαία πόλη.

Χαρακτηριστικά έργα της εποχής είναι ο κούρος, ο νεαρός άνδρας που βρίσκεται στο στάδιο της ενηλικίωσης, και η σεμνή κόρη. Τον τύπο του κούρου, του σφριγηλού νέου, με τα κρεμασμένα στα πλευρά χέρια, με τις σφιγμένες παλάμες, με το αριστερό σκέλος μπροστά και το πρόσωπο να κοιτάζει χωρίς συγκεκριμένο στόχο, τον βρήκαν έτοιμοι οι Έλληνες στις περιπλανήσεις τους, για εμπορικούς σκοπούς, αλλά και «*θεωρήσ ἔνεκεν*», στα αμέτρητα γλυπτά που συναντούσαν στα αιγυπτιακά ιερά. Τα μεγάλα και εντυπωσιακά πέτρινα έργα των Αιγυπτίων θέλησαν να μεταφέρουν και στον δικό τους κόσμο, στα ιερά των δικών τους θεών. Πρώτοι τα μιμήθηκαν, φυσικά, εκείνοι που τα γνώρισαν καλύτερα στις εμπορικές επαφές και σχέσεις τους, οι κάτοικοι των νησιών του Αιγαίου και της Σάμου. Έτσι εξηγούν οι αρχαιολόγοι και την τάση για εντυπωσιακά και πελώρια αγάλματα που λαξεύτηκαν στις παλαιότερες, στις πρώτες φάσεις της αρχαϊκής εποχής, κυρίως στα τέλη του 7ου και στις αρχές του 6ου αι. π.Χ., όπου χρονολογούνται και οι πελώριοι κολοσσοί του Ηραίου. Γρήγορα όμως οι Έλληνες γλύπτες πέταξαν το βαρύ εκείνο κατακόρυφο στήριγμα που κρατούσε δεμένα στη γη τα αιγυπτιακά έργα και οι νέοι στάθηκαν μπροστά στον θεατή, ολόσωμοι και τρισδιάστατοι με τα χαρούμενα πρόσωπά τους. Και όταν ο πρώτος εκείνος νεαρός αθλητής, ο Όρσιππος από τα Μέγαρα, το 720 π.Χ., πέταξε από πάνω του το περίζωμα και αγωνίστηκε ολόγυμνος και απελευθερωμένος, «*κάνοντας τη γυμνότητα σύμβολο ελευθερίας και ομορφιάς*», όπως τόσο ωραία σημειώνει η Σέμνη Καρούζου, ξέχασαν και οι γλυπτοί κούροι τα παλαικά ζωνάρια τους και άφησαν την ομορφιά να λάμψει, μακριά πια από τους συμβιβασμούς και τις επιφυλάξεις των Αιγυπτίων αδελφών τους.

Έτσι παρουσιάζεται ο πελώριος κούρος στο Μουσείο Βαθέος, με το ύψος των 4,80 μ., τον οποίο με τόσο καμάρι αφιερώνει στην Ήρα ο αναθέτης – *Ίσχυς ἀνέθηκεν ὁ Ρήσιος* τονίζει η χαραγμένη στον αριστερό μηρό του επιγραφή. Λαξευμένος σε σαμιακό μάρμαρο με λευκότεφρες νευρώσεις από Σάμιο γλύπτη, κατά το 580 π.Χ., ο πανέμορφος νέος θα εντυπωσίαζε ιδιαίτερα με το κορμί ζωντανεμένο από καστανέρυθρη ώχρα, με τα μαλλιά, τα μάτια και τα αιδοία τονισμένα με χρώματα. Το έξοχο πλάσιμο της σάρκας, η τρυφερή απόδοση της λεπτομέρειας, τα καλοδουλεμένα μαλλιά δείχνουν ότι τον καλλιτέχνη δεν τον απασχόλησε μόνο το μέγεθος, αλλά και η ποιότητα του έργου. Με το ίδιο καμάρι θα είχαν στήσει τα δικά τους, ανάλογα σε ύψος, αφιερώματα και οι άλλοι αναθέτες της εποχής, πλούσιοι γαιοκτήμονες κυρίως, διατρανώνοντας το κύρος και την οικονομική επιφάνεια της οικογένειας, όπως δείχνει ο κομματιασμένος κολοσσός που εκτίθεται στο ίδιο Μουσείο (550/40 π.Χ.). Το κεφάλι του, με την ιδιαίτερα επιμελημένη κόμμωση, το γλυκό χαμόγελο και την ανατολίτικη ηδυπάθεια, διαλαλεί το κάλλος και την ομορφιά της σαμιακής αρχαϊκής τέχνης από το Μουσείο της Κωνσταντινούπολης, όπου το έφερε η τύχη σε κάποια παλαιότερη εποχή.

ΣΕΛΙΔΕΣ 271-273: Κορμός κούρου, αφιέρωμα του Λεύκιου στον Απόλλωνα, σύμφωνα με την επιγραφή στον αριστερό μηρό του αγάλματος: ΛΕΥΚΙΟΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ ΤΩΙ ΑΠΟΛΩΝΙ. Από την περιοχή του Αρτεμισίου στη Γλυφάδα. 560 π.Χ.

Χαρακτηριστικό δείγμα της σαμιακής τέχνης κατά τη στιγμή της μεγαλύτερης ακμής της αποτελεί ο κούρος με τη χαραγμένη στον αριστερό μηρό επιγραφή *Λεύκιος ἀνέθηκεν τῷ Ἀπόλλωνι* (γύρω στο 560 π.Χ.). Αν σκεφτεί κανείς ότι τέτοιες επιγραφές, τονισμένες μάλιστα με χρώμα, θα προβάλλονταν ιδιαίτερα αποτελώντας ουσιαστικό και αναπόσπαστο μέρος της σύνθεσης, καταλαβαίνει πόσο διαφορετική από τη σύγχρονη αισθητική ήταν η αντίληψη των αρχαίων για τα έργα αυτά που βρίσκονταν σε στενή συνάρτηση με το θρησκευτικό συναίσθημα. Το έργο βρέθηκε στην περιοχή της Μικρής Γλυφάδας. Η εντόπιση του ιερού της Αρτέμιδος στον ίδιο χώρο πείθει ότι το άγαλμα είχε αφιερωθεί στο Αρτεμίσιο ή, πιθανότερα, ότι ο θεός συλλατρεύτηκε στο ίδιο με την αδελφή του ιερό. Με τις μαλακές του επιφάνειες και την τρυφερότητα της σάρκας, το χαρακτηριστικό αυτό έργο της σαμιακής -ιωνικής- πλαστικής διαφέρει αισθητά από τους σύγχρονους αττικούς αδελφούς του, τους ασκημένους στα γυμνάσια της Αθήνας, με το πιο γυμνασμένο κορμί και την τονισμένη μυολογία. Τα ίδια σαμιακά στοιχεία συναντάμε και σε μικρά αποσπασματικά σωζόμενα έργα του ίδιου μουσείου, αλλά και στον κούρο από τη βόρεια νεκρόπολη της αρχαίας πόλης. Όπως δείχνει η φθορά της επιφάνειάς του, σίγουρα κόσμησε για μεγάλο διάστημα τον τύμβο που είχε δεχτεί το κορμί ενός άτυχου νέου (540/530 π.Χ.). Παραλλαγή του τύπου του κούρου αποτελεί ο νέος άνδρας που κρατούσε μπροστά στο στήθος του ζώο για θυσία, από τη γέφυρα των Μύλων (540/530 π.Χ.). Με το τρυφερό, αλλά γεμάτο δύναμη κορμί και την ωραία κόμη θεωρήθηκε νεότερο έργο του μεγάλου γλύπτη Γενέλεω.

Τη μορφή των έργων κατά το δεύτερο μισό του 6ου αι. π.Χ. αντιπροσωπεύει κούρος από τον Μεσόκαμπο με το γυμνασμένο λυγρό κορμί, τις καθαρές επιφάνειες και το πλατύ στήθος, «που μοιάζει σαν να έχει πάρει μια βαθιά ανάσα», κατά τον Ernst Buschor (540/530 π.Χ.). Οι κυκλαδικές επιδράσεις που αναγνωρίζονται στο πλάσιμο του έργου, θυμίζουν τις καλλιτεχνικές

Κορμός κούρου από τη Χώρα. Οι «ατυχείς» οριζόντιες χαραξίες στην περιοχή της κοιλιάς αποτελούν ίσως προσπάθεια απόδοσης της πληθωρικής σάρκας που χαρακτηρίζει πολλά έργα της σαμιακής πλαστικής. 530/520 π.Χ.

ανταλλαγές και τις προσκλήσεις ξένων καλλιτεχνών που ευνοήθηκαν ιδιαίτερα και κατά την εποχή της τυραννίας του Πολυκράτους. Στην ίδια εποχή περίπου ανήκει ο αποσπασματικά διατηρημένος κορμός κούρου από τη Χώρα (530/520 π.Χ.) με τις «ατυχείς» οριζόντιες πτυχώσεις στην περιοχή πάνω από την ήβη, που αποδίδονται σε νεότερες επεμβάσεις στο έργο, αποτελούν ωστόσο βασικό στοιχείο, ως σύμπτωμα της πληθωρικής σάρκας που χαρακτηρίζει κάποια έργα της ανατολικοϊωνικής και της σαμιακής πλαστικής.

Την εξέλιξη του τύπου στη Σάμο προς τα τέλη του 6ου αι. π.Χ. δείχνει ο κούρος από την Ιερά Οδό (περί το 500 π.Χ.), με τα μαλακά και ρευστά περιγράμματα και τη χάρη της ιωνικής πλαστικής. Η στέρεη οργάνωση της δομής του και η πιο ρεαλιστική απόδοση των όγκων, με την καθαρή διαμόρφωση της κοιλιακής χώρας και του ηβικού τριγώνου, τον αναδεικνύει προάγγελο της επίδρασης που θα έρθει από τη Δύση (Κυκλάδες, Αττική) για να εξουδετερώσει τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά των διαφόρων τοπικών εργαστηρίων. Στη φάση αυτή ανήκει ο κορμός ενός νέου (490/480 π.Χ.) με πιο έντονη κίνηση και νεωτερική διάπλαση, ιδιαίτερα στην περιοχή της κοιλιάς, που δίνει την εικόνα της σαμιακής πλαστικής κατά τις αρχές του 5ου αι. π.Χ., εποχής που ταλαντεύεται ανάμεσα στην αρχαϊκή και την κλασική φάση, γνωστή με τον όρο *Αυστηρός Ρυθμός*. Από την περίφημη αντιθετική κίνηση (*contraposto*) που χαρακτηρίζει έργα, όπως το παιδί του Κριτίου και ο ξανθός έφηβος στην αθηναϊκή Ακρόπολη, όπου το βάρος του σώματος στηρίζεται πλέον στο ένα πόδι, ενώ το άλλο ανασύρεται ελεύθερα προς τα πίσω, προκαλώντας αληθινή επανάσταση στη διάπλαση του κορμού, ο Σάμιος συνομήλικος των Αθηναίων πολύ λίγα πράγματα έχει αντιληφθεί.

Ιδιαίτερα ενδιαφέρουσα είναι η περίπτωση του ντυμένου με χιτώνα και ιμάτιο νέου από τον Κάβο-Φονιά (550 π.Χ.) που φαίνεται να πατάει στις μύτες των ποδιών του ανασηκώνοντας το ιμάτιο σε μια ανεπαίσθητη χορευτική, όπως διατυπώθηκε, κίνηση. Το κεφάλι με τα ανατολίτικα χαρακτηριστικά, τον χοντρό και κοντό λαιμό με τις βαριές αναλογίες, έκαναν τους μελετητές να πιστεύουν ότι το έργο σχετίζεται με την απέναντι μικρασιατική ακτή, ίσως μάλιστα με την τέχνη της Μιλήτου. Οι συνθήκες εύρεσης όμως, σε μια θέση όπου θα ήταν δύσκολο να έχει μεταφερθεί από αλλού, κοντά στην οποία μάλιστα εντοπίστηκε τελευταία μια λαμπρή και πλούσια νεκρόπολη, πείθουν ότι το έργο είναι μια ενδιαφέρουσα σαμιακή δημιουργία, που ίσως στόλισε κάποτε τον τάφο ενός νέου της σαμιακής αριστοκρατίας. Στον ίδιο τύπο άλλωστε ανήκει και το τμήμα του άνω κορμού κολοσσικής γενειοφόρου μορφής από το Ποτοκάκι, με μακριά μαλλιά και πλούσια γενειάδα, που θα έφτανε σε ύψος διπλάσιο του φυσικού (β' μισό του 6ου αι. π.Χ.). Ο τύπος του ανθρώπου με τα πλούσια ενδύματα και την πληθωρική διάπλαση προσώπου και σώματος φανερώνει ένα άλλο ιδεώδες επιβλητικής εμφάνισης του ατόμου, που ταιριάζει στον πιο εκλεπτυσμένο τρόπο ζωής των καλομαθημένων αριστοκρατών της πλούσιας Ιωνίας. Έναν τρόπο που βρίσκεται μακριά από τα αττικά «γυμνικά» ιδεώδη, αλλά αγαπήθηκε ιδιαίτερα στην Ιωνία και στις σαμιακές αποικίες της Θράκης. Στον ίδιο τύπο, η δημιουργία του οποίου αποδίδεται στον δαιμόνιο γλύπτη των μέσων του 6ου αι. π.Χ. Γενέλεω, και πλήθος πήλινων ειδωλίων από το Ηραίο και από την πόλη (κυρίως το Αρτεμίσιο), που αποτελούν χαρακτηριστικά δημιουργήματα της σαμιακής κοροπλαστικής.

Αντίθετα με τον γυμνό κούρο, η σεμνή κόρη παρουσιάζεται πάντα ντυμένη με χιτώνα και ιμάτιο. Όλα τα αγάλματα του τύπου αυτού που σώθηκαν προέρχονται από το Ηραίο. Η παλαιότερη παράσταση κόρης (630/620 π.Χ.) σώζεται αποσπασματικά στο Μουσείο Βαθέος. Το γκρίζο χονδρόκοκκο μάρμαρο και η τεχνοτροπία κάνουν πιθανή την απόδοσή της σε ναξιακό εργαστήριο. Η μορφή, με τη σχεδόν απλοϊκή κατασκευή του κορμού, το τριγωνικό πρόσωπο και τα μαλλιά, όσο σώζονται, οργανωμένα σε κατακόρυφες τυποποιημένες μπούκλες (*Etagenperücke*), έχει αποδοθεί κατά τη δαιδαλική τεχνοτροπία.

Δύο γενιές νεότερο από τη δαιδαλική κόρη είναι το άγαλμα που βρέθηκε το 1984 στο Ηραίο, ένα από τα πιο σημαντικά ευρήματα των τελευταίων δεκαετιών (570/560 π.Χ.). Η εκπληκτική ομοιότητά του με την περίφημη Ήρα του Χηραμύη, στο Μουσείο του Λούβρου από το 1879, καθώς και η εύρεση της κοινής τους βάσης δείχνουν ότι τα δύο έργα συνανήκαν σε ένα σύνταγμα. Η χαραγμένη κατά μήκος της κάθετης παρυφής του *ἐπιβλήματος* (ενδύματος) επιγραφή *Χηραμύης μανέθηκεν τήρη ἄγαλμα*, επιβεβαιώνει τη σχέση των δύο αγαλμάτων. Χαρακτηριστική είναι η απόδοση του κορμού με την κυλινδρική μορφή, μια παλιά σαμιακή καλλιτεχνική παράδοση που θυμίζει και το παμπάλαιο ξύλινο λατρευτικό άγαλμα της Ήρας. Με εξαιρετική ικανότητα όμως ο καλλιτέχνης υποδηλώνει το ζωντανό κορμί κάτω από τα ενδύματα, καθώς και τη διαφορά στην υφή του χοντρού ιματίου από τον λεπτότερο χιτώνα.

Τον τύπο της κόρης σε όλη του την απέριτη ομορφιά τον βλέπει κανείς στις δύο γυναικείες μορφές που διατηρήθηκαν από το επιβλητικό μνημείο του Γενέλεω, τη ΦΙΛΙΠΠΗ και την ΟΡΝΙΘΗ. Με ιδιαίτερη χάρη σύρουν στο πλάι τις συγκεντρωμένες πτυχές του ενδύματος οι δύο κόρες, σαν να ετοιμάζονται να κάνουν ένα βήμα μπροστά. Τα ονόματά τους είναι χαραγμένα στις πτυχές των ρούχων. Το χαριτωμένο ανασήκωμα του ενδύματος δεν είναι η μόνη καινοτομία που παρουσίασε ο σημαντικότερος Σάμιος γλύπτης των μέσων του 6ου αι. π.Χ., ο οποίος με το έργο του επηρέασε όλους τους τεχνίτες της καλλιτεχνικής γενιάς που ακολούθησε. Από τις άλλες μορφές του συντάγματος έχουν διατηρηθεί η νωχελικά μισοξαπλωμένη στο στρώμα, σαν να βρίσκεται σε συμπόσιο, μορφή του Ανατολίτη πατέρα-αφέντη, που βρήκε πολλούς μιμητές και σε μάρμαρο και στη μικροτεχνία και χαλκοπλαστική, η καθισμένη σε θρόνο επιβλητική μορφή της μάνας και, αποσπασματικά, η μορφή ενός νέου ντυμένου με χιτώνα και ιμάτιο, του παλαιότερου γνωστού τύπου ντυμένου νέου σε όλη την ιωνική γλυπτική, μια επίσης πρωτόφαντη παράσταση που αγαπήθηκε ιδιαίτερα. Όλα με τα ονόματά τους χαραγμένα στα ενδύματα και την επιγραφή ΗΜΑΣ ΕΠΟΙΗΣΕΝ ΓΕΝΕΛΕΩΣ. Παρόμοια ιωνική χάρη δείχνουν λίγο πολύ και τα υπόλοιπα έργα του ίδιου μουσείου, μια κόρη από τα μέσα του 6ου αι. π.Χ. και οι κόρες που βρέθηκαν στην περιοχή του χωριού Μύλοι και ανήκουν πια στο τρίτο τέταρτο του αιώνα. Η πρώτη, με ζωμένο χιτώνα, κοντό ιμάτιο και επίβλημα, ένα σάλι που κάλυπτε και το κεφάλι, ανασηκώνει το χιτώνα με το δεξί χέρι, κατά τον τύπο των κορών του Γενέλεω, ενώ με το αριστερό σφίγγει ένα πουλί στο στήθος. Η δεύτερη φορεί πολύπτυχο χιτώνα και σάλι που καλύπτει το κεφάλι και την πλάτη, όπως και η κόρη του Χηραμύη. Οι πλούσιες πτυχές των ενδυμάτων δείχνουν επιδράσεις από τα αττικά και νησιωτικά εργαστήρια.

Από τα άλλα έργα, εξαιρετικό ενδιαφέρον παρουσιάζει το μεγάλο άγαλμα καθιστής ανδρικής μορφής που αφιέρωσε στην Ήρα, σύμφωνα με τη χαραγμένη στη δεξιά πλευρά του θρόνου επιγραφή, ο Αιάκης Βρύχωνος, πατέρας του Πολυκράτους, *ὃς τὴν σύλην ἔπρησεν κατὰ τὴν ἐπίστασιν*, γύρω στο 540 π.Χ. Το γεμάτο σώμα με τη μαλακή και πλούσια σάρκα, χαρακτηριστικά της σαμιακής αρχαϊκής τέχνης που συναντάει κανείς και στον νέο του Κάβο-Φονιά, με τον οποίο το έργο παρουσιάζει και άλλες συγγένειες, αλλά και στην ανακεκλιμένη ανδρική μορφή του συντάγματος του Γενέλεω, φέρνει στο νου τον τρυφηλό τρόπο ζωής των Σαμίων στους χρόνους της ακμής και τα συμπόσια στις γιορτές του Ηραίου.

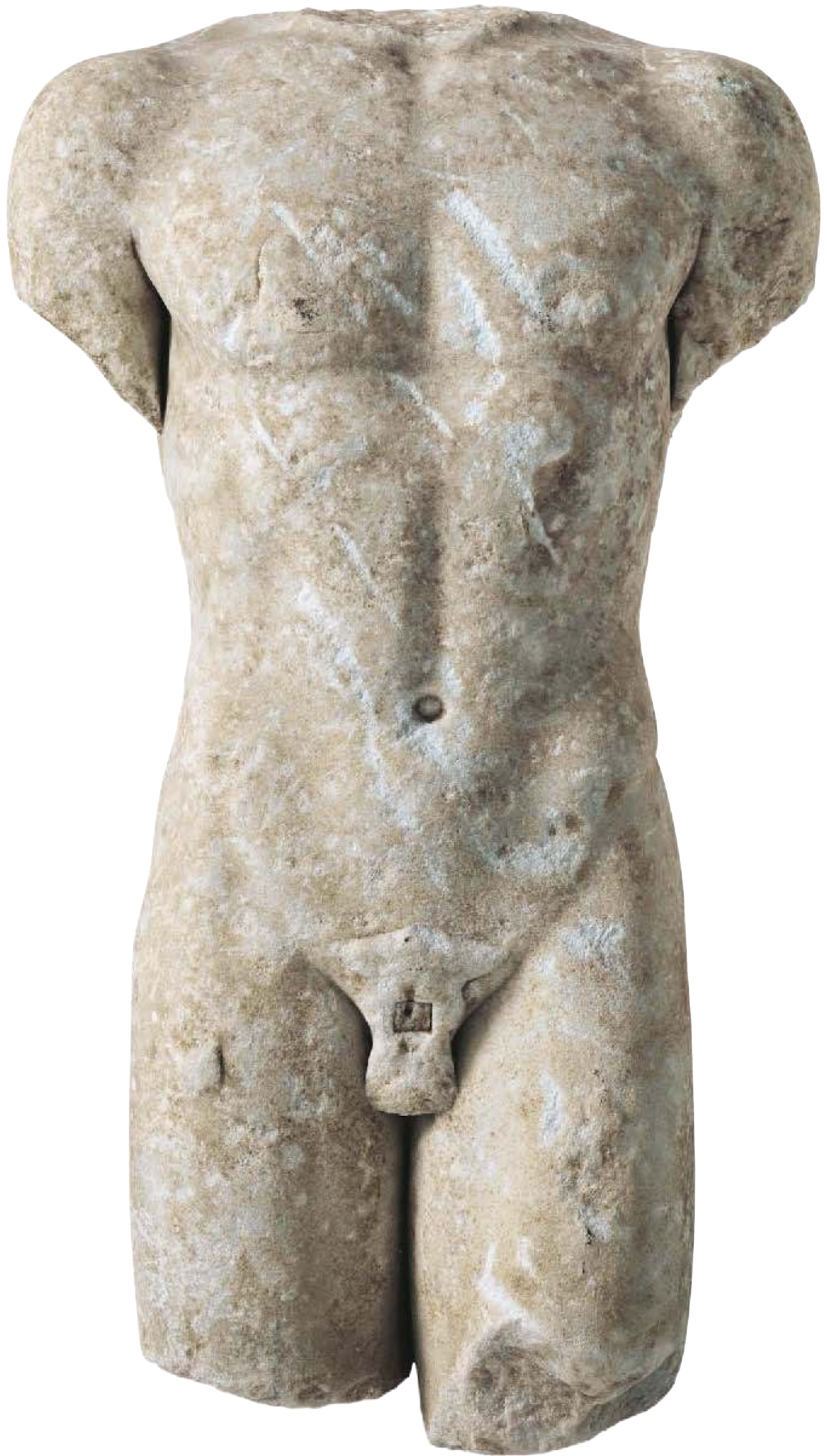
Στο ίδιο πνεύμα ανήκει και μια κολοβωμένη ανδρική μορφή με το ιμάτιο να πέφτει λοξά πάνω από τον αριστερό ώμο, αφήνοντας γυμνό το κορμί – σίγουρα μια νεανική μορφή θεότητας ή ένας μυθικός ήρωας. Το πιο ενδιαφέρον στοιχείο του έργου αποτελεί η πλούσια και ολοζώντανη κόμη που απλώνεται στην πλάτη σαν πυκνό πέπλο με ωραίους κυματιστούς βοστρύχους – τυπική σαμιακή πλούσια κόμη, έτσι όπως την υμνεί ο Σάμιος ποιητής Άσιος σε απόσπασμα που διέσωσε ο Αθήναιος.

Από τις παραστάσεις ζώων που έχουν έρθει στο φως, ο λέων από την περιοχή της δυτικής νεκρόπολης (τρίτο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ.), χαρακτηριστικό δείγμα ανατολικοϊωνικής τέχνης, παριστάνεται ξαπλωμένος, με τα πόδια τεντωμένα μπροστά, το κεφάλι εστραμμένο προς τον θεατή και τη χείτη να πλαισιώνει διακοσμητικά το κατεστραμμένο σήμερα ρύγχος. Με την ένταση που δηλώνει η έντονη καμπύλη της κοιλιάς και η στροφή της κεφαλής, το φοβερό ζώο θα έμοιαζε σαν να βρισκόταν σε επιφυλακή πάνω στον τάφο όπου πιθανότατα είχε στηθεί, κάπου στις παρυφές της Ιεράς Οδού. Τέτοια έργα πρέπει να εντυπωσίαζαν τους κοροπλάστες της εποχής, που τα αντέγραφαν σίγουρα συχνά, όπως δείχνει το θαυμάσιο σαμιακό πήλινο ειδώλιο από το Αρτεμίσιο και άλλα ειδώλια λεόντων από το τρίτο τέταρτο του 6ου αι. π.Χ. Επιδράσεις από τη μεγάλη πλαστική διακρίνει κανείς και στα άπειρα χάλκινα δημιουργήματα της μικροτεχνίας, που συμπληρώνουν την εξέλιξη της σαμιακής πλαστικής κατά τον 6ο αι. π.Χ. Μικρά σε μέγεθος τα έξοχα αυτά έργα δεν ήταν καθόλου ευκαταφρόνητα για τους Σάμιους, που τα ανέθεταν με καμάρι στους θεούς, όπως δείχνουν οι χαραγμένες πάνω τους επιγραφές. Τέτοια αναθήματα ήταν οι κούροι του Σμίκρου με την πλούσια κόμη, οι μικροί έξοχοι ιππείς, η μεγάλη κόρη και πλήθος άλλων μικρών αριστουργημάτων.

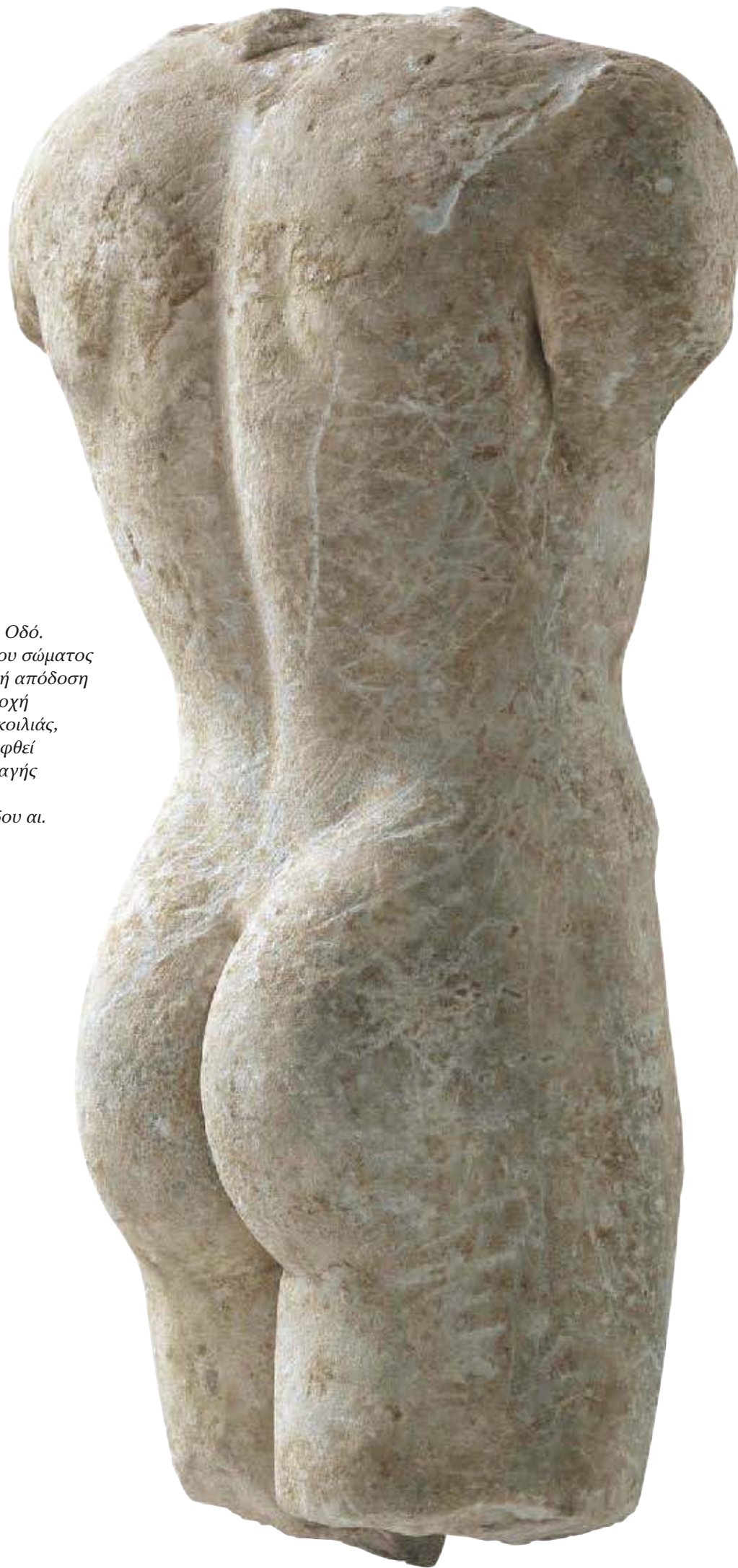
Στις πλαστικές δημιουργίες των Σαμίων ανήκει και η μοναδική σειρά των *κατατηξίτεχνων* λίθινων επιτυμβίων στηλών με την εξαιρετική ανθεμωτή απόληξη, από τη δυτική κυρίως νεκρόπολη. Ανταγωνίζεται σε καλλιτεχνική αξία τη λεπτή εργασία των διακοσμητικών επιτευγμάτων του πρώτου μεγάλου ναού του *Ροίκου* στο Ηραίο. Τα τελευταία δημιουργήματα αυτού του τύπου, λαξευμένα σε σαμιακό μάρμαρο, ακολουθούν τους νεωτερισμούς που εισάγονται με την έναρξη των εργασιών ανέγερσης του νέου μεγάλου ναού του Πολυκράτους, του ναού που έμελλε να μην περατωθεί ποτέ.

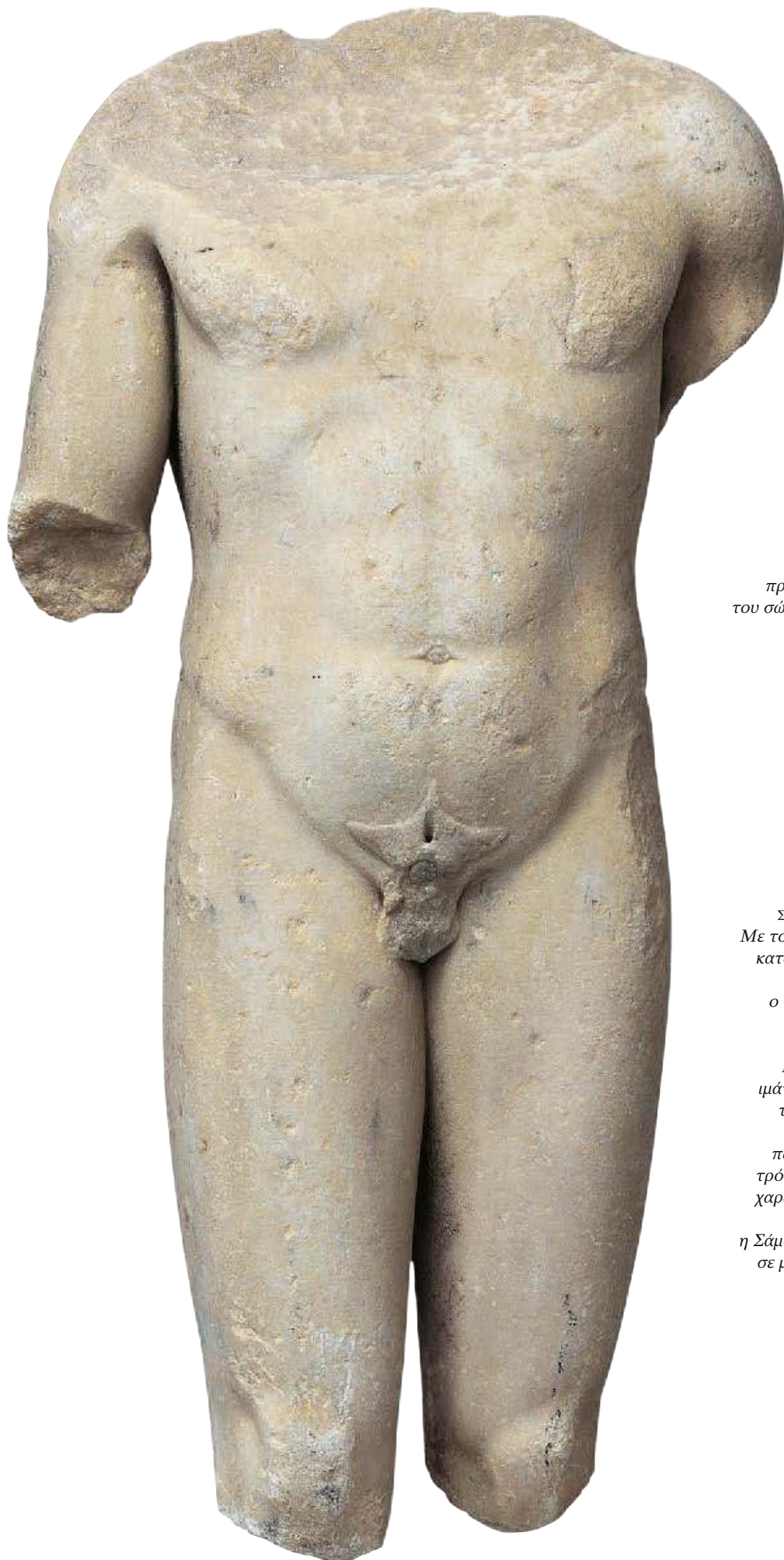

Κορμός κούρου από τον Μεσόκαμπο. Το καλογυμνασμένο και λυγρό σώμα, το πλατύ στήθος και η διαφορετική διάπλαση στην κοιλιακή χώρα δείχνουν επιδράσεις από τον κυκλαδικό χώρο. 540/530 π.Χ.

*Κούρος από την Ιερά Οδό.
Με τη στέρεη δομή του σώματος
και την πιο ρεαλιστική απόδοση
των όγκων στην περιοχή
του στήθους και της κοιλιάς,
μοιάζει να έχει αντιληφθεί
τα μηνύματα της αλλαγής
που θα παρουσιαστεί
με την ανατολή του 5ου αι.
Γύρω στο 500 π.Χ.*

Κορμός νέου από το Ηραίο.
Το δυνατό σώμα και η έντονη
απόδοση των μυών πείθουν ότι
πρόκειται για αθλητή. Η διάπλαση
του σώματος και η πιο ελεύθερη στάση
των χεριών θυμίζουν πλαστικά
στοιχεία της πρώιμης κλασικής
τέχνης, του λεγόμενου
Αυστηρού Ρυθμού. 490/480 π.Χ.

ΣΕΛ. 281, ΑΡΙΣΤΕΡΑ: Κορμός κόρης.
Με το δεξί χέρι ανασύρει τα ενδύματά
κατά τον τρόπο που πρώτος δίδαξε
γύρω στα μέσα του 6ου αι. π.Χ.
ο γλύπτης Γενέλεως. 550-540 π.Χ.
ΔΕΞΙΑ: Άγαλμα νέου από
το Ακρωτήριο του Κάβο-Φονιά.
Η μορφή, ντυμένη με χιτώνα και
μάτιο, με την πληθωρική διάπλαση
του προσώπου και του σώματος,
παρουσιάζει ένα άλλο ιδεώδες
παράστασης του ατόμου και έναν
τρόπο ζωής πιο εκλεπτυσμένης που
χαρακτήριζε τους αριστοκράτες της
Ιωνίας, στην οποία ανήκει και
η Σάμος. Συνήθως το έργο αποδίδεται
σε μικρασιατικά ιωνικά εργαστήρια,
πιο πιθανό, ωστόσο, φαίνεται
να δημιουργήθηκε στην ίδια
τη Σάμο. 550/540 π.Χ.

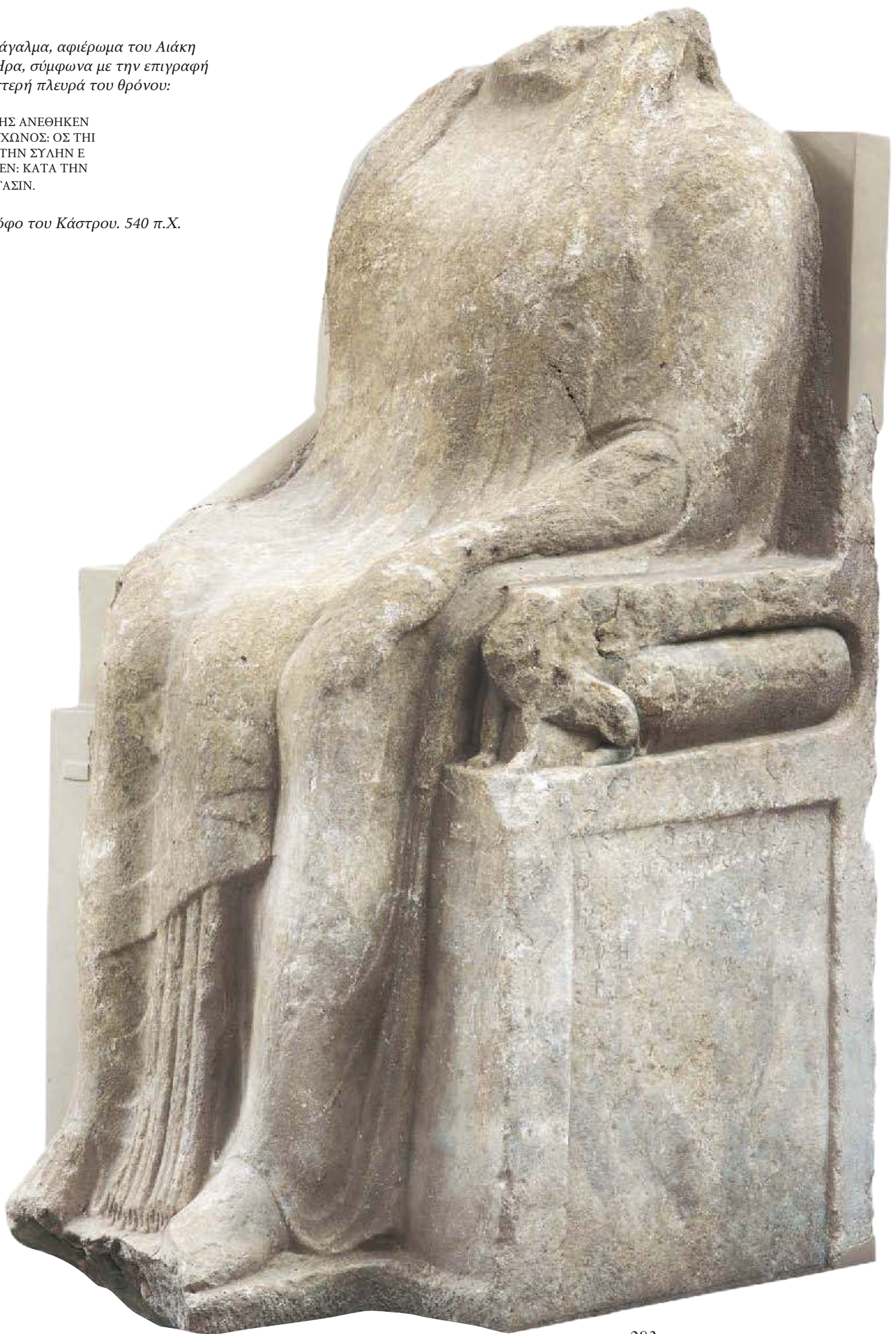

Απόσπασμα από το πάνω μέρος του κορμού νεανικής μορφής με μιάτιο, πιθανώς ενός θεού ή ήρωα. Εξαιρετική η απόδοση των βοστρύχων της απλωμένης στην πλάτη κόμης. Οι Σάμιοι αγαπούσαν τα μακριά μαλλιά και τα φρόντιζαν, ιδιαίτερα στις γιορτές και στις τελετουργικές πομπές, όπως φαίνεται από ποιητικές περιγραφές και παραστάσεις που σώθηκαν. 530-520 π.Χ.

*Ένθρονο άγαλμα, αφιέρωμα του Αιάκη
στη θεά Ήρα, σύμφωνα με την επιγραφή
στην αριστερή πλευρά του θρόνου:*

ΑΕΑΚΗΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ
Ο ΒΡΥΧΩΝΟΣ: ΟΣ ΤΗΙ
ΗΡΗΙ ΤΗΝ ΣΥΛΗΝ Ε
ΠΡΗΣΕΝ: ΚΑΤΑ ΤΗΝ
ΕΠΙΣΤΑΣΙΝ.

Από το λόφο του Κάστρου. 540 π.Χ.

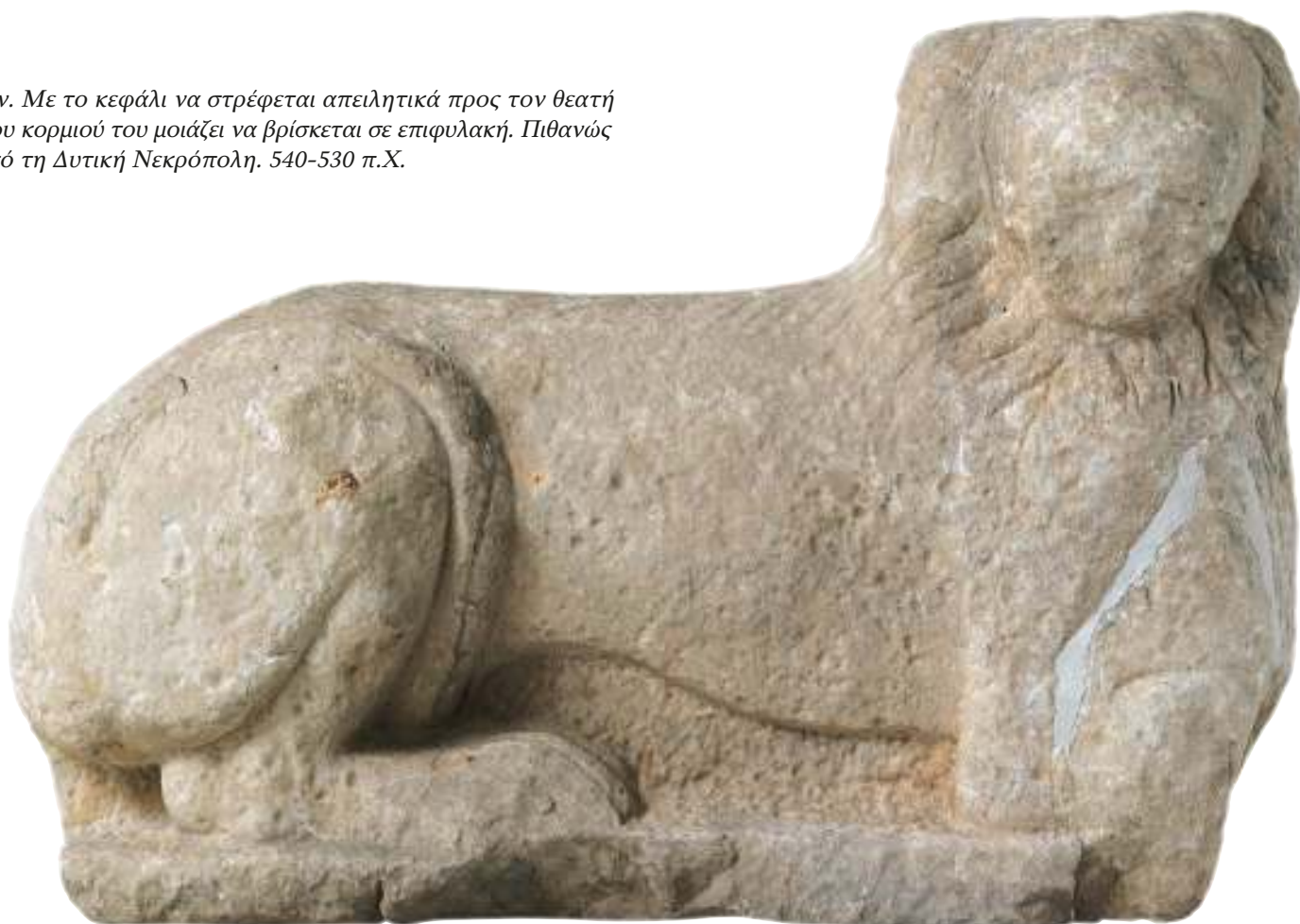

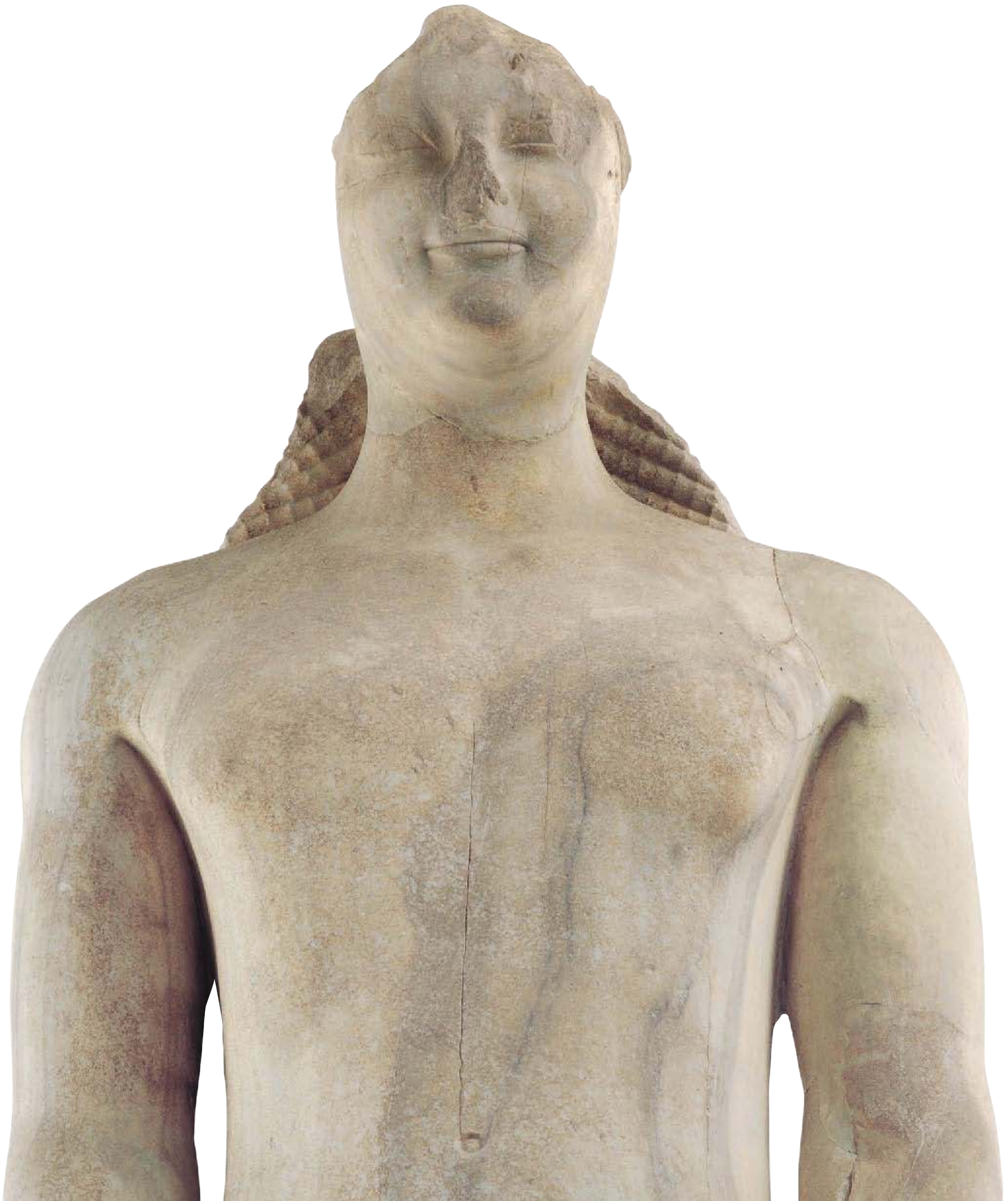
Σελ. 284: Άνω τμήμα του κορμού κόρης. Με το αριστερό χέρι κρατούσε μπροστά στο στήθος ένα αντικείμενο. 570-560 π.Χ.

Τα έργα της μεγάλης πλαστικής εντυπωσίαζαν συχνά τους δημιουργούς της μικροτεχνίας και έδιναν αφορμές σε κοροπλάστες και τορευτές να δημιουργήσουν μικρά αριστουργήματα σε χαλκό ή σε πηλό, όπως ο μικρός πήλινος λέων από το Αρτεμίσιο. 540-530 π.Χ.

Μαρμάρινος λέων. Με το κεφάλι να στρέφεται απειλητικά προς τον θεατή και την ένταση του κορμού του μοιάζει να βρίσκεται σε επιφυλακή. Πιθανώς επιτάφιο έργο από τη Δυτική Νεκρόπολη. 540-530 π.Χ.

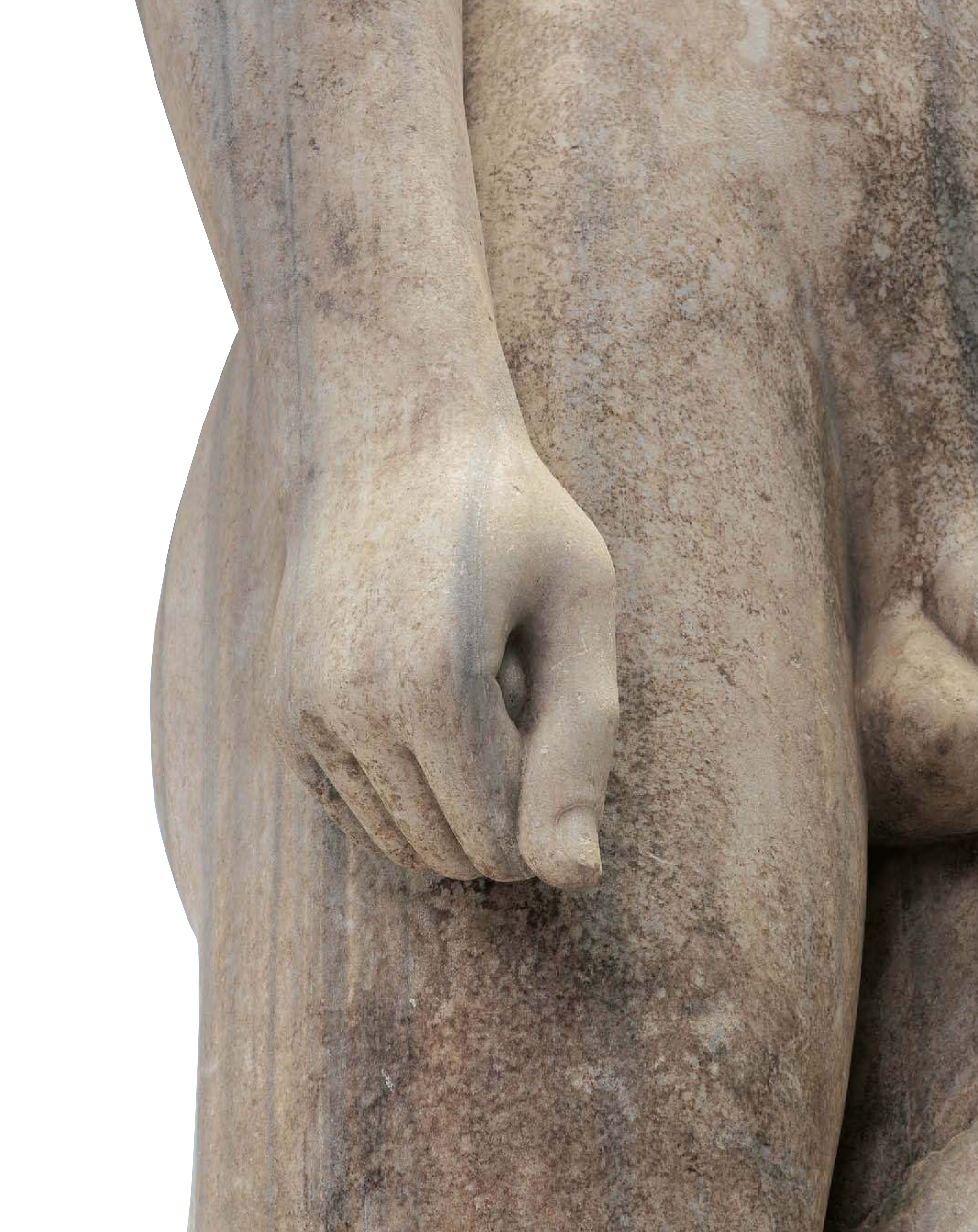
ΣΕΛΙΔΕΣ 286-293:

*Ο μεγάλος μαρμάρινος κούρος,
το καύχημα του Μουσείου Βαθέος,
με μέγεθος σχεδόν τριπλάσιο από το φυσικό (4,80 μ.),
είχε στηθεί μαζί με άλλους, εξίσου πελώριους νέους
κατά μήκος της Ιεράς Οδού, για να διατρανώσει τη
δύναμη και την οικονομική ευρωστία του αναθέτη του.
Η διάθεση για επίδειξη γίνεται φανερή
από την επιγραφή*

ΙΣΧΗΣ ΑΝΕΘΗΚΕΝ Ο ΡΗΣΙΟΣ

*που χαραχτηκε εντυπωσιακά στο πόδι του αγάλματος.
Εξαιρετο έργο Σάμιου καλλιτέχνη σε σαμώτικο
μάρμαρο. 580 π.Χ.*

Μετά την εμπειρία των Περσικών πολέμων, η κατάσταση στην Ελλάδα έχει μεταβληθεί και η γλυπτική ακολουθεί νέους δρόμους. Από τις πρώτες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. έχει διασωθεί στη Σάμο ένα κλειστό σύνολο αποσπασματικά διατηρημένων γλυπτών και θραυσμάτων από επιτύμβιες στήλες τα οποία, ως προς τον τύπο και τη θεματική, φαίνεται να έχουν επηρεαστεί από τη δημιουργική δύναμη της αττικής πλαστικής του *Αυστηρού Ρυθμού*. Ακολουθούν τον αττικό τύπο των γνωστών στενών και υψηλών στηλών και φαίνεται να ανήκουν όλες σε ένα συγκεκριμένο σαμιακό εργαστήριο, με εξαιρετική ποιότητα και ιωνική πάντα πνοή. Ίσως να επιστέφονταν με ανθέμιο, όπως και οι παλαιότερες τους σαμιακές στήλες. Τα λίγα λείψανα από την ανάγλυφη παράσταση που διατηρήθηκαν (ένα τρυφερά λαξευμένο, λεπτοκαμωμένο χέρι με κομψή κίνηση, ένα θαυμάσια πλασμένο τμήμα με την κοιλιά και τους γλουτούς μιας όρθιας νεανικής μορφής που πλαισιώνονται από τις σοφά οργανωμένες μαλακές πτυχές του ενδύματος), αποπνέουν την ίδια υψηλή ποιότητα με τα υπόλοιπα δημιουργήματα της ύστερης αρχαϊκής πλαστικής της νήσου και αντιπροσωπεύουν το πέρασμα από την αρχαϊκή εποχή προς τον 5ο αι. π.Χ.

Ένα μικρό θραύσμα, ένα τρυφερά πλασμένο χέρι, διατηρεί όλη τη μαγεία από ένα υπέροχο δημιούργημα. 480-460 π.Χ.

*Μικρό απόσπασμα επιτύμβιας στήλης
από ένα «κλειστό» σύνολο έργων εξαιρετικής ποιότητας
του πρώιμου 5ου αι. με έντονη αττική επίδραση. 480-460 π.Χ.*

Οι συνέπειες του ανταγωνισμού της Αθήνας και της Σάμου κατά τον 5ο και 4ο αι. π.Χ. γίνονται αισθητές και στην τέχνη, όπου σημειώνεται έντονη υπεροχή των αττικών έργων. Η εισαγωγή αττικής κεραμικής στη Σάμο συνδέεται με την εγκατάσταση Αθηναίων κληρούχων στο νησί μετά το 365 π.Χ.

Δείγματα κλασικής αττικής κεραμικής του 5ου και του 4ου αι. π.Χ., με μορφές ή αποσπασματικές σκηνές, έχουν βρεθεί μέχρι σήμερα στις ανασκαφές εντός των ορίων της αρχαίας πόλης και ιδιαίτερα στο κέντρο του οικιστικού ιστού της. Πρόκειται κυρίως για μελαμβαφή κεραμική καθημερινής χρήσης, με εμπίεστη διακόσμηση ανθεμίων στον πυθμένα ανοικτών σκευών, κύλικες τύπου *boisal*, κανθάρους, πρόχους και λύχνους.

Πιο σημαντικά είναι τα ευρήματα από τα νεκροταφεία της αρχαίας πόλης και της υπαίθρου, όπως η μελαμβαφής υδρία του α' μισού του 4ου αι. π.Χ. και μερικά καλής ποιότητας ερυθρόμορφα αγγεία. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν ο κωδωνόσχημος κρατήρας από τα Καζάνια Μυτιληνίων (350-340 π.Χ.), ο αμφορέας, οι λευκές λήκυθοι και οι κύλικες από τη θέση Παπαβαγγεληνιού Μαυρατζαίων, που δυστυχώς αρχαιοκάπηλοι απέσπασαν από τις αποθήκες της Αρχαιολογικής Υπηρεσίας το 1990.

Περιορισμένα είναι τα πήλινα αγγεία της εποχής που βρέθηκαν στο Ηραίο, όπως θραύσματα κρατήρων με ερυθρόμορφες παραστάσεις, ενώ ιδιαίτερη σημασία έχει όστρακο μελαμβαφούς αγγείου, που σύμφωνα με την εγχάρακτη επιγραφή ΗΡΑ αφιερώθηκε στη Μητέρα Θεά.

Με την επιστροφή των Σαμίων από την εξορία, μετά το 322 π.Χ., παρουσιάζονται τοπικές μιμήσεις αυτής της τεχνοτροπίας, που δεν καταφέρνουν όμως να φτάσουν την υψηλή ποιότητα των αττικών έργων. Στα δείγματα κλασικής τέχνης περιλαμβάνονται και χάλκινα αγγεία, όπως η υδρία του β' μισού του 5ου αι. π.Χ. με ιωνικό κυμάτιο στο περιχέιλωμα, από την περιοχή του Μεσοκάμπου.

Η τοπική παραγωγή ειδωλίων σημειώνει κάμψη. Τα λιγοστά έργα μεγάλης πλαστικής της κλασικής εποχής που βρέθηκαν στη Σάμο, συγκαταλέγονται ανάμεσα στα αριστουργήματα της εποχής. Από τα σπουδαιότερα έργα ήταν το σύμπλεγμα τριών χάλκινων μορφών, έργο του καλλιτέχνη Μύρωνα από την Αττική, που είχε ανατεθεί στην Ήρα. Στημένο σε περίοπτη θέση του ιερού αποτελούσε έξοχο ανάθημα ανδριαντοποιίας των κλασικών χρόνων.

Αττικοί μελαμβαφείς κάνθαροι. Από την αρχαία πόλη. 350-300 π.Χ.

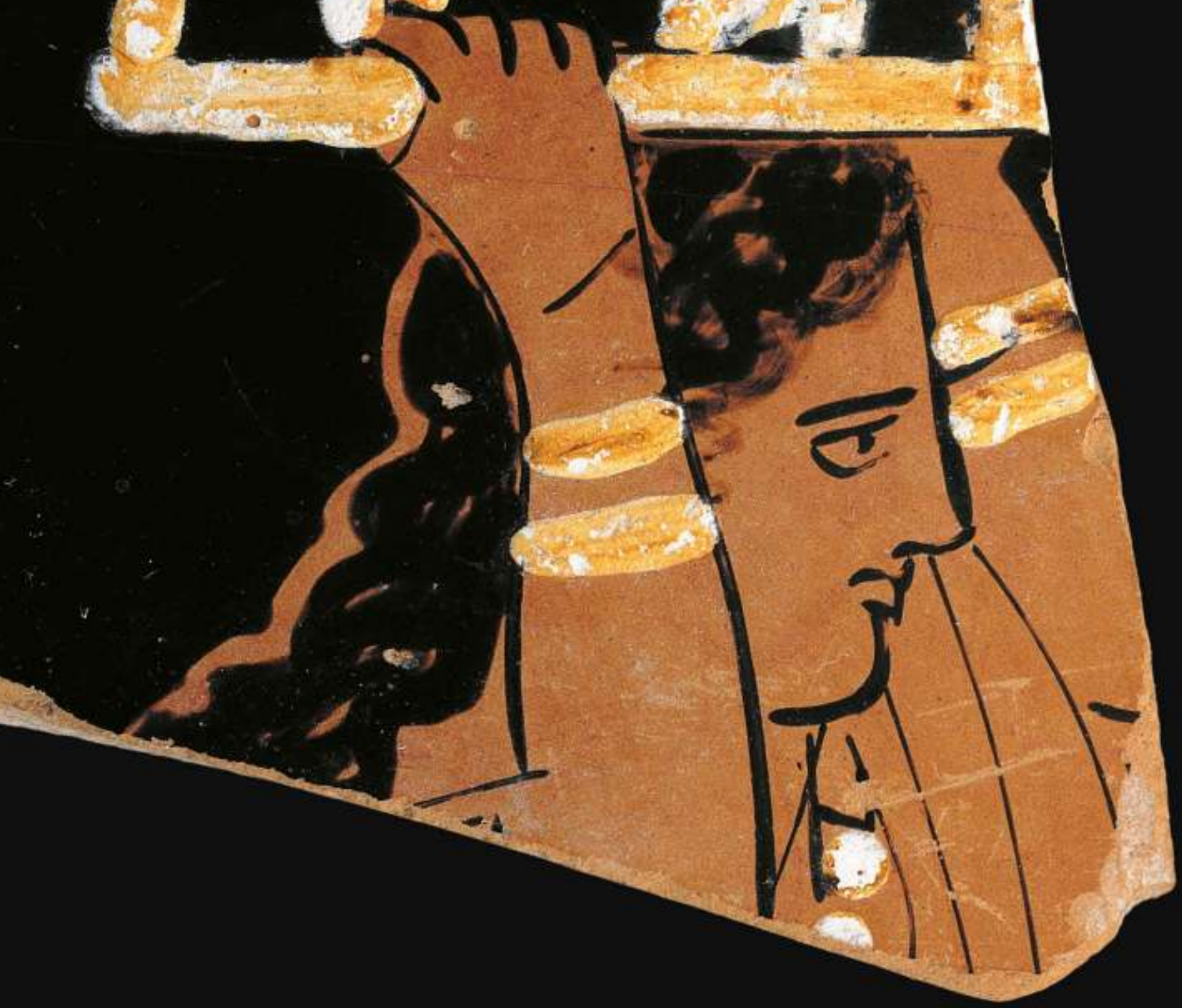

*Θραύσμα από ερυθρόμορφη λήκυθο.
Εισαγωγή από την Αττική. Βρέθηκε στο Ηραίο.
Κλασικοί χρόνοι.*

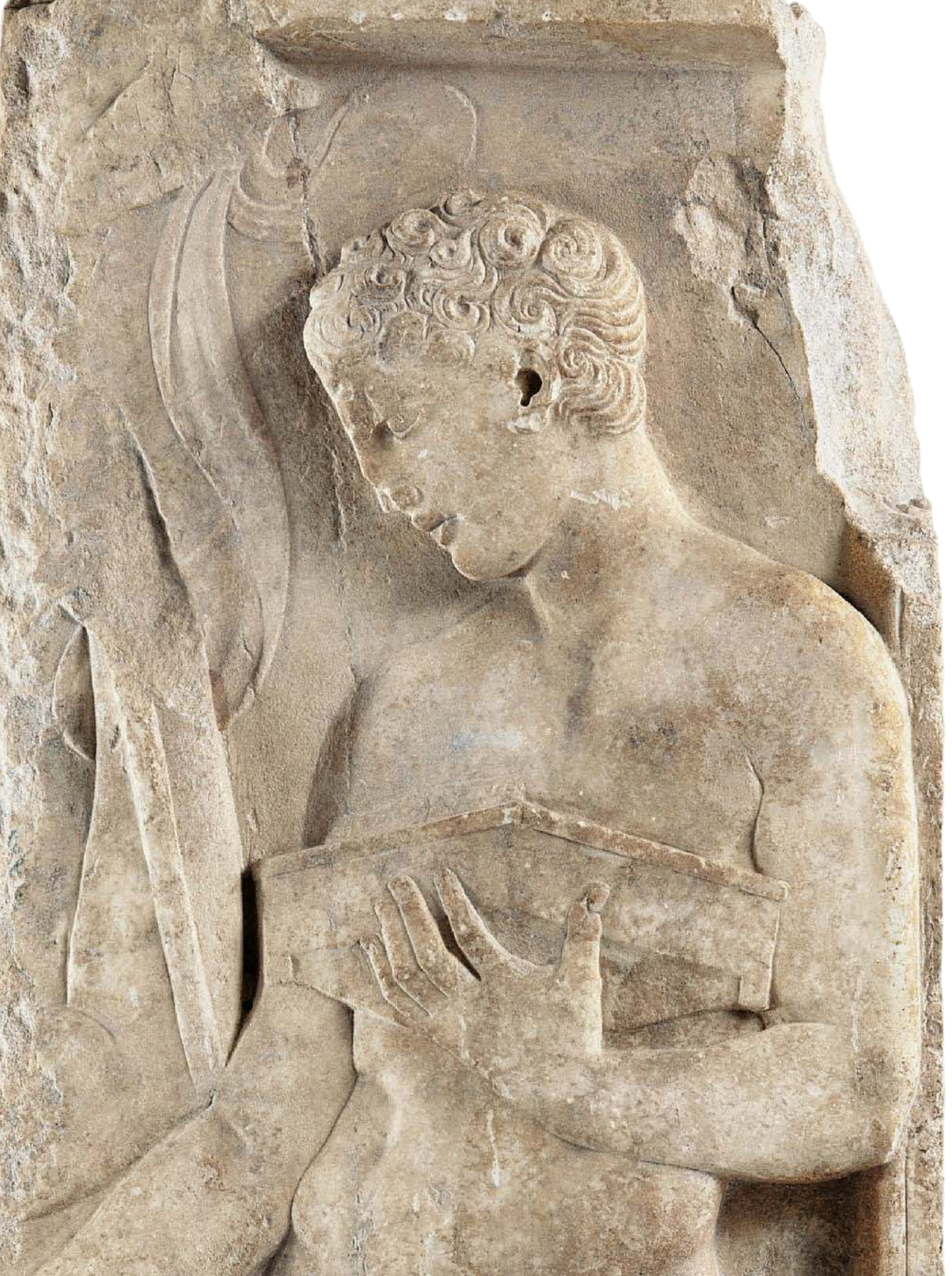
Αττική μελαμβαφής προχοΐσκη. Από την αρχαία πόλη. 400-350 π.Χ.

Θραύσματα ερυθρόμορφων κρατήρων, από την αρχαία πόλη και το Ηραίο. Εισήχθησαν από την Αττική κατά την εγκατάσταση Αθηναίων κληρούχων στη Σάμο, μετά την κατάληψή της από τον στρατηγό Τιμόθεο το 365 π.Χ. Η κεραμική της εποχής, που βρέθηκε στη Σάμο, είναι περιορισμένη αλλά εξαιρετικής ποιότητας. 350-340 π.Χ.

Οι τεράστιες ανατροπές που σημειώθηκαν στις αρχές του 5ου αι. π.Χ., μετά τις νίκες κατά των Περσών στον Μαραθώνα και τη Σαλαμίνα, επηρέασαν και την τέχνη. Η άνθηση της πλαστικής στην Αθήνα, με τη συγκέντρωση των μεγαλύτερων καλλιτεχνών της εποχής, άσκησε έντονες επιδράσεις στα διάφορα τοπικά εργαστήρια. Λίγα είναι τα έργα της κλασικής εποχής που διατηρήθηκαν στη Σάμο. Χάλκινα καθώς θα ήταν τα περισσότερα, όπως το περίφημο ανάθημα στο Ηραίο με την αποθέωση του Ηρακλέους, έργο του Αθηναίου γλύπτη Μύρωνος, είτε μεταφέρθηκαν στη Ρώμη είτε εξαφανίστηκαν στα μεταγενέστερα χρόνια για να ικανοποιήσουν τις τεράστιες ανάγκες σε χαλκό. Γι' αυτό είναι εξαιρετικά πολύτιμα τα λίγα έργα που σώθηκαν από το Ηραίο και την πόλη.

Ιδιαίτερα σημαντικό είναι το μεγάλο ανάγλυφο από τη Χώρα που σώζει το δεξιό μέρος μιας στήλης, από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., με την παράσταση ενός όρθιου γυμνού νέου που κρατάει πυξίδα με ταινίες μπροστά σε μια σχεδόν εντελώς χαμένη καθιστή μορφή. Επηρεασμένη από την αττική τέχνη είναι η σύνθεση της παράστασης, στην οποία οι ερευνητές διακρίνουν πολυκλείτειες επιδράσεις, ιωνική όμως είναι η γλώσσα της έκφρασης με τις ευαίσθητες πτυχώσεις των ενδυμάτων της καθιστής μορφής και το μαλακό πλάσιμο των επιφανειών.

Σε αθλητή ανήκει το ωραίο κεφάλι που βρέθηκε το 1976 στο Ηραίο, ένα πρωτότυπο έργο εξαιρετικής ποιότητας. Όπως υποδηλώνει η ταινία που κοσμεί τα μαλλιά, το κεφάλι ανήκει σε χαμένο ανδριάντα αθλητή που είχε στηθεί, σε μέγεθος μικρότερο του φυσικού, στο ιερό της θεάς, με την ευκαιρία μιας νίκης του στα Ηραία ή σε πανελλήνιους αθλητικούς αγώνες. Το έργο αποδίδεται σε Ίωνα, πιθανότερα Σάμιο, καλλιτέχνη η διαμόρφωση της κόμης και άλλα στοιχεία δείχνουν επιδράσεις από δημιουργίες του διάσημου γλύπτη Πολυκλείτου που μεσουρανάει αυτή την εποχή στον ελληνικό χώρο (τρίτο τέταρτο του 5ου αι. π.Χ.). Αγάλματα αθλητών του νησιού που είχαν νικήσει στα Ηραία ή σε πανελλήνιους αγώνες, στην Ολυμπία και αλλού, είχαν στηθεί στο Ηραίο, όπως διδάσκουν οι επιγραφές από το Ιερό.

Προς τα τέλη του 5ου αι. π.Χ. χρονολογείται ένας ωραίος κορμός αθλητή από το Ηραίο, ένα από τα ελάχιστα πρωτότυπα έργα ιωνικής τέχνης των κλασικών χρόνων που έχουν βρεθεί έως τώρα στη Σάμο. Η διάπλασή του και η στήριξη του κορμού δείχνουν επιδράσεις από τον Πολύκλειτο και τις αρχές της αντιθετικής κίνησης που καθιέρωσε ο Αργεῖος καλλιτέχνης.

Άμεση σχέση με την Αθήνα, ως προς το θέμα της παράστασης τουλάχιστον, έχουν και οι δύο μαρμάρινες λουτροφόροι στην αίθουσα των νεκροπόλεων, από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. Η μία τουλάχιστον, όπως δείχνουν οι επιγραφές, πρέπει να ανήκει σε τάφο κληρούχων, ενώ η δεύτερη συνδέεται με τα Καρύανδα στον κόλπο της Ιασού. Στην ίδια εποχή ανήκει η καθιστή γυναικεία μορφή από το μεγάλο επιτύμβιο ανάγλυφο σε ντόπιο μάρμαρο. Η τελευταία, με παράσταση της γνωστής από τις αθηναϊκές επιτύμβιες στήλες δεξίωσης, που σώζεται αποσπασματικά, αποδίδεται σε τοπικό καλλιτέχνη που δεν κατάφερε να αποδώσει πειστικά κάποιες πλαστικές λεπτομέρειες, ιδίως τις πτυχές του ενδύματος κάτω από το αριστερό χέρι. Σε επιτύμβιο ανήκει και το γυναικείο κεφάλι με τα ψηλά τραβηγμένα μαλλιά, από τα τέλη του 4ου αι. π.Χ. Έξω από τη σαμιακή παράδοση, στην αθηναϊκή σειρά ανθεμίων από τα μέσα του 4ου αι. π.Χ. βρίσκεται το ανθέμιο μιας επιτύμβιας στήλης πολύ καλής ποιότητας, με ιδιαίτερα όμως χαρακτηριστικά.

Ο μαρμάρινος λέων, από τον κάμπο της Χώρας, έργο αττικού μάλλον εργαστηρίου μετά τα μέσα του 4ου αιώνα π.Χ. όπως δείχνει η ομοιότητα με έργα από την Αθήνα, φαίνεται ότι κόσμησε κάποτε τον τάφο Αθηναίου κληρούχου.

Λεπτομέρεια από το μεγάλο κλασικό ανάγλυφο της Χώρας.

Κεφάλι από τιμητικό ανδριάντα νεαρού αθλητή. Ιωνικό-σαμιακό έργο εξαιρετικής ποιότητας. 430-420 π.Χ.

Μεγάλο επιτάφιο ανάγλυφο
από τη Χώρα. Στον λαμπρό γυμνό
νέο με την αστραφτερή νιότη
διακρίνουν οι μελετητές επιδράσεις
από τον Πολύκλειτο. Το έργο,
πάντως, αποτελεί εξαιρετικό
δημιούργημα της ιωνικής
καλλιτεχνικής παράδοσης.
Τέλη του 5ου αι. π.Χ.

Σελ. 304: Κορμός νέου, πρωτότυπο έργο της κλασικής εποχής, από τις τελευταίες δεκαετίες του 5ου αι. π.Χ. Στο έργο διακρίνουν οι μελετητές επιδράσεις από τον Πολύκλειτο και τις αρχές της αντιθετικής κίνησης που καθιέρωσε ο Αργείος καλλιτέχνης.

Επιτάφια στήλη από τον Κάμπο της Χώρας. Διατηρείται μια καθιστή μορφή, η νεκρή. Η σύνθεση θυμίζει έντονα αττικές στήλες, η εκτέλεση όμως αποδίδεται σε τοπικό εργαστήριο. Τελευταίο τέταρτο του 4ου αι. π.Χ.

Δύο μαρμάρινες ταφικές λουτροφόροι. Η προέλευση και η χρονολόγησή τους λίγο πριν από το 350 π.Χ. τις συνδέει με τους Αθηναίους κληρούχους της εποχής του Τιμόθεου. Συνηγορούν σε αυτό τα ονόματα των νεκρών της μίας (στη σελ. 307). Ο νεκρός της άλλης, πάντως, προέρχεται από τα Καρύανδα της Καρίας.

ΑΝΤΙΦΩΝΕΥΣΤΕΛΛΟΝ

*Ανθεμωτή επίστεψη μαρμάρινης επιτύμβιας στήλης.
Η σπανιότητα του τύπου στη Σάμο και η ομοιότητα
με αττικές στήλες του 4ου αι. π.Χ. επιτρέπει
τη συσχέτισή της με τους Αθηναίους κληρούχους
του Τιμόθεου. 350-330 π.Χ.*

*Σελ. 308: Θραύσμα από μαρμάρινη επιτύμβια στήλη
με το κεφάλι νεαρής γυναίκας. Από την περιοχή
της Ιεράς Οδού. Τέλη 4ου αι. π.Χ.*

*Μαρμάρινος λέων. Πιθανώς κοσμούσε τον τάφο
Αθηναίου κληρούχου στην περιοχή του Κάμπου της Χώρας.
Έργο αττικού εργαστηρίου. Μετά τα μέσα του 4ου αι. π.Χ.*

Οι νέες συνθήκες που διαμορφώθηκαν μετά τις κατακτήσεις του Μ. Αλεξάνδρου, με τη δημιουργία πολυάνθρωπων κέντρων (Αλεξάνδρεια, Αντιόχεια κ.ά.) και την πρωτόγνωρη ανάπτυξη παλαιών πόλεων (Έφεσος, Μίλητος κ.ά.), με τον πλούτο που συγκεντρώθηκε και τις αυξημένες ανάγκες και απαιτήσεις των κατοίκων των μεγάλων κέντρων και όχι μόνο, προκάλεσαν τεράστια ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου. Μαζί με τα αναλώσιμα προϊόντα –λάδι, κρασί, σιτηρά, αλλά και υφάσματα, δέρματα κλπ.– που διακινούνται, παρατηρείται και αυξημένη διακίνηση κεραμικών προϊόντων. Οι παλιοί τρόποι κατασκευής αγγείων, με εξαιρετική ποιότητα και επιμελημένη επεξεργασία, με τους αργούς ρυθμούς τους, δεν μπορούσαν πλέον να ικανοποιήσουν την αυξημένη ζήτηση. Κοντά στα προϊόντα του κεραμικού τροχού παρουσιάζονται τώρα νέοι, πιο οικονομικοί και εύκολοι, τρόποι κατασκευής σκευών με μήτρα, που δεν χρειάζονται τεχνίτες με ιδιαίτερες ικανότητες και πείρα. Οι νέες συνθήκες παραγωγής είχαν ως αποτέλεσμα την πτώση της ποιότητας των προϊόντων. Στις αρχές της εποχής ήδη, κοντά στα καλής ποιότητας μελαμβαφή επιτραπέζια σκεύη, που εισάγονται κυρίως από την Αθήνα, παρουσιάζονται μιμήσεις από τοπικά, νησιωτικά και μικρασιατικά εργαστήρια (Έφεσος, Μίλητος, Πέργαμος, κ.ά.) ενώ, παράλληλα με τα παλιά, δημιουργούνται νέα σχήματα αγγείων, κάρυνοι χωρίς πόδι, τα –χαρακτηριστικά για την εποχή– ατρακτόσχημα μυροδοχεία, πυξίδες, καθώς και σχήματα (ημίτομοι σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση, πρόχοι, κύλικες, φιάλες κ.ά.) που αντιγράφουν τα πολύτιμα μεταλλικά, χρυσά και αργυρά, σκεύη των βασιλικών συμποσίων – σχήματα ακατάλληλα για πήλινα σκεύη, με γωνιώδη περιγράμματα, λεπτά τοιχώματα, πολύπλοκες λαβές, που δημιουργούν όμως την ψευδαίσθηση μεγάλης ζωής, το κυνήγι της οποίας χαρακτηρίζει την εποχή. Τεράστια είναι επίσης η διακίνηση αρωμάτων σε ειδικά πήλινα ή, αργότερα, γυάλινα σκεύη και ψιμυθίων καλλωπισμού, αλλά και κρασιού σε αμφορείς που φέρουν ενσφράγιστες λαβές με τα ονόματα κατασκευαστών και αρχόντων, διευκολύνοντας έτσι τη χρονολόγηση και την ταύτιση με συγκεκριμένους τόπους παραγωγής. Πολύ ζωηρή διακίνηση παρουσιάζουν οι σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση, από γνωστά εργαστήρια κεραμικής, όπως του Μενεμάχου, του Μονογράμματος και άλλων μιμητών του είδους, αλλά και οι λύχνοι και τα επιτραπέζια σκεύη. Ένα μεγάλο μέρος παρόμοιων σκευών κατασκευάζεται στα εργαστήρια της Σάμου, πολλά μάλιστα, ως προϊόντα εξαγωγής, εντοπίζονται στις ανασκαφές σε διάφορες πόλεις και νησιά του Αιγαίου.

Από το εσωτερικό φρέατος που ερευνήθηκε το 1972 στην περιοχή της Αρχαίας Αγοράς, στα βόρεια κράσπεδα της πομπικής οδού που οδηγούσε από το λιμένα προς τη Δυτική Πύλη και το Ηραίο, ανασύρθηκαν πολλά ακέραια αγγεία και οικιακά σκεύη, καθώς και άλλα ευρήματα (ειδώλια, μεταλλικά σκεύη κλπ.), αλλά και χιλιάδες όστρακα και μεγάλα τμήματα αγγείων, από τα οποία ανασυγκροτήθηκαν πολλές ακόμη εκατοντάδες αντικείμενα. Το υλικό που, όπως έδειξε η μελέτη, φαίνεται ότι απορρίφθηκε στο φρέαρ σε μια φάση, δίνει μια ολοκληρωμένη εικόνα της κεραμικής που ήταν σε χρήση κατά τη συγκεκριμένη χρονική στιγμή. Χρονολογικά το εύρημα ανήκει στο δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ μερικά αντικείμενα θα μπορούσε να χρονολογηθούν και στις πρώτες δεκαετίες του 1ου αι. π.Χ.

Η φθορά που παρουσιάζεται στα αντικείμενα, τα χαράγματα, ιδίως ενός Δ σε μερικά σκεύη, η αιθάλη στους λύχνους, δείχνουν ότι το υλικό είχε χρησιμοποιηθεί για αρκετό διάστημα. Θα μπορούσε λοιπόν να προέρχεται από ένα δημόσιο οικοδόμημα μάλλον παρά από ένα ιερό. Πάντως δεν αποτελούσε το περιεχόμενο κεραμοποιείου ή εμπορικού καταστήματος, όπως θα περίμενε κανείς σε τέτοια περιοχή, στα όρια της εμπορικής αγοράς και όχι μακριά από την πλατεία της Αρχαίας Αγοράς.

Μελαμβαφές πινάκιο με εμπύεστη διακόσμηση. Ελληνιστικοί χρόνοι.

Σκυφοειδής κύλικα τύπου Κω-Κνίδου με διακόσμηση ρυθμού «Δυτικής Κλιτύος». 2ος αι. π.Χ.

Δύο σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από εργαστήρια της ανατολικοϊωνικής περιοχής. 2ος αι. π.Χ.

Ερυθροβαφής ημισφαιρικός σκύφος και μεγάλο ερυθροβαφές «περγαμηνό» πινάκιο. Με την εξαιρετική τους ποιότητα, τα λεπτά τοιχώματα που μιμούνταν πολύτιμα μεταλλικά σκεύη, κυριάρχησαν στις διεθνείς αγορές από τα τέλη του 2ου αι. π.Χ.

Χαρακτηριστικά αγγεία της Ύστερης Ελληνιστικής περιόδου. 2ος/1ος αι. π.Χ.
Από πάνω προς τα κάτω: Το πιο αναγνωρίσιμο είδος αποτελούν τα μυροδοχεία,
σκεύη για καθημερινή χρήση αλλά και απαραίτητα κτερίσματα στους τάφους.
Τα αγγεία με ανάγλυφη διακόσμηση, κυρίως ημισφαιρικοί σκύφοι, ιδιαίτερα
αγαπητά στα συμπόσια, αλλά και στις ταβέρνες των λιμανιών, έγιναν κύριο είδος
διακίνησης και συνέβαλαν στην ανάπτυξη του διαμετακομιστικού εμπορίου.
Οι κομψές λευκές λάγνηνοι με την ευαίσθητη διακόσμηση και τα λεπτά τοιχώματα
σπάνια βρίσκονται σε καλή κατάσταση διατήρησης.

Ένα πλήθος κεφαλών πήλινων ειδωλίων που ήλθαν στο φως κατά τις ανασκαφές των τελευταίων δεκαετιών δίνουν χρήσιμες πληροφορίες για τη μορφή και τις κομμώσεις των γυναικών της ελληνιστικής και της ρωμαϊκής εποχής.

ΣΕΛ. 316-317: Πλαγγόνες. Πήλινα ειδώλια γυμνών καθιστών γυναικείων μορφών. Αποτελούσαν παιχνίδια για τα παιδιά, κυρίως τα κορίτσια, και αφιερώνονταν σε γυναικείες θεότητες μετά την ενηλικίωση. Σε περίπτωση πρόωρου θανάτου τα εναπέθεταν ως κτερίσματα στους τάφους. Ελληνιστικοί-ρωμαϊκοί χρόνοι.

ΣΕΛ. 318-319: Θεοί, Έρωτες, Νίκες, η Αφροδίτη, η Αθηνά, αλλά και κοινοί θνητοί, παιδιά, γυναίκες και άνδρες, πήλινα ειδώλια ή και μόνο τα κεφάλια που σώθηκαν, ζωντανεύουν έναν κόσμο που έφυγε προ αιώνων, αλλά δεν χάθηκε... Ελληνιστικοί-ρωμαϊκοί χρόνοι.

Λύχνοι με ερυθρό επίχρισμα και αγγεία με ανάγλυφη διακόσμηση αποτελούν χαρακτηριστικά στοιχεία της κεραμικής των πρώιμων ρωμαϊκών χρόνων.

Οι κοσμοϊστορικές αλλαγές που προκλήθηκαν με τις κατακτήσεις του Μεγάλου Αλεξάνδρου, επηρέασαν την εξέλιξη της σαμιακής, όπως και της ελληνικής τέχνης γενικότερα. Η νήσος συνδέεται τώρα στενότερα με τις πόλεις της νοτιοδυτικής Μ. Ασίας, αλλά για το μεγαλύτερο διάστημα βρίσκεται στη σφαίρα επιρροής των Ροδίων και των Πτολεμαίων της Αιγύπτου και δέχεται επιδράσεις από την τέχνη της Ρόδου και, ιδιαίτερα, της γειτονικής Κω. Τα εργαστήρια γλυπτικής της Σάμου δεν ανήκουν πια στην πρωτοπορία, και μολονότι έδωσαν μερικά σπουδαία και μεγάλα σε μέγεθος έργα, εξακολουθούν, συνεχίζοντας την ανατολικοϊωνική παράδοση, να παράγουν γλυπτά, πρωτίστως για να ικανοποιήσουν την εγχώρια ζήτηση. Σε τοπικά εργαστήρια αποδίδονται αρκετά από τα ανάγλυφα με παραστάσεις θεών, αλλά και τα νεκρόδειπνα, οι επιτύμβιες στήλες και τα πιο ταπεινά τραπεζοφόρα και, γενικά, τα ποικίλα τέχνηρα καθημερινής χρήσης, από τα οποία τα Μουσεία της Σάμου κατέχουν μια μεγάλη συλλογή. Για τα πιο «σοβαρά» έργα, όπως αγάλματα και βωμοί με ανάγλυφη διακόσμηση, συχνά δεν είναι εύκολη η απόδοση σε συγκεκριμένα εργαστήρια μέσα στον καλλιτεχνικό κύκλο της νοτιοδυτικής Μ. Ασίας.

Η αγάπη για τα πλούσια πολύπτυχα ενδύματα, που ήταν πάντα έντονη στον ιωνικό χώρο, ενισχύεται στα ελληνιστικά χρόνια από την προσπάθεια των καλλιτεχνών να αποδώσουν νατουραλιστικά τη διαφορετική υφή των υφασμάτων – του χοντρού ιματίου με τους μεγάλους «ατσαλάκωτους» κυματισμούς των πτυχών και του λεπτότερου χιτώνα με τις άφθονες λεπτές πτυχώσεις και τις βαθιές φωτοσκιάσεις. Πασίγνωστα και κοσμαγάπητα ήταν τα αραχνοϋφαντα υφάσματα από την Κω. Χαρακτηριστικά παραδείγματα των τάσεων αυτών παρατηρούνται σε αγάλματα των σαμιακών μουσείων. Στα τέλη του 3ου/αρχές 2ου αι. π.Χ. ανήκουν δύο έργα στο Μουσείο Βαθέος, η μεγαλόπρεπη ιέρεια και η ακόμη επιβλητικότερη σε διαστάσεις ιματιοφόρος, που φαίνεται να παριστάνει την Ήρα. Νεότερη, γύρω στο 140 π.Χ., είναι η Μούσα που, όπως δείχνει η στάση της, κρατούσε ίσως κιθάρα. Το κεφάλι και τα χέρια, χωριστά δουλεμένα, προσαρμόζονταν στα αντίστοιχα κοιλώματα.

Στο τελευταίο τέταρτο του 2ου αι. π.Χ. ανήκει μια άλλη γυναικεία μορφή με χιτώνα και ιμάτιο, στον τύπο της *Pudicitia* (της ντροπαλής), που θυμίζει τις γνωστές πήλινες μορφές, τις Ταναγραίες με τη συλλογισμένη στάση τους – μια στάση που γίνεται ξανά της μόδας στο δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ., καθώς επαναλαμβάνεται σε αμέτρητα αγάλματα και ανάγλυφα από το χώρο του Αιγαίου. Όμοια προσπάθεια για την πιστή απόδοση της υφής, αλλά και της διαφάνειας των ενδυμάτων δείχνουν και μικρά γλυπτά που διατηρούνται αποσπασματικά στο Μουσείο Πυθαγορείου. Στην ίδια πρόθεση ανήκει και η χρωματική διαφοροποίηση των υφασμάτων και των γυμνών μελών του σώματος, με τη χρησιμοποίηση διαφορετικού χρώματος μαρμάρων στο ίδιο έργο, όπως δείχνει η μορφή της Ιφιγένειας από ένα σύμπλεγμα της κόρης με την Άρτεμη στο ίδιο μουσείο.

Σπάνιες είναι στην ελληνιστική Σάμο οι παραστάσεις ενδεδυμένων ανδρικών μορφών που παριστάνουν ανθρώπους των γραμμάτων, φιλόσοφους, ποιητές ή δημόσια πρόσωπα. Ένα ενδιαφέρον παράδειγμα αποτελεί ο ακέφαλος ανδριάντας με την πλούσια πτυχολογία. Το κεφάλι που λείπει θα μας έδινε πιθανώς το πορτρέτο ενός φιλοσόφου (180 π.Χ.).

Οι λαμπρές δημιουργίες των αρχαϊκών και ιδιαίτερα των κλασικών και των ελληνιστικών χρόνων εντυπωσιάζουν πάντα, με αποτέλεσμα να εξακολουθούν να λαξεύονται σε όλη την περίοδο αμέτρητα αντίγραφα, απομιμήσεις και παραλλαγές, κυρίως, αγαλμάτων θεών, όπως η Άρτεμις του τύπου *Rospigliosi*, ο Διόνυσος, μια Αφροδίτη ή Νύμφη, αλλά

και αγαλματίδια για τα οικιακά ιερά. Μεταξύ αυτών, μια Αφροδίτη, θεά που μαζί με τον Διόνυσο μονοπώλησε το ενδιαφέρον των ανθρώπων αυτά τα χρόνια, και η Άρτεμις του τύπου της Εφέσου, με την περίεργη εμφάνιση που συνδέεται με πανάρχαιες δοξασίες.

Προς τα τέλη της ελληνιστικής εποχής, ιδιαίτερα αγαπητά γίνονται χαριτωμένα έργα, με κάποια εκζήτηση που θυμίζει το νεότερο ροκοκό, όπως μικρά συμπλέγματα με την Αφροδίτη που λύνει το σανδάλι της και τον προκλητικό θεό Πρίαπο ή τον μικρό Έρωτα. Την ίδια περίοδο παρουσιάζονται νέες τάσεις και ιδέες, ανθεί η τέχνη του πορτρέτου, σύμφωνα με τις απαιτήσεις για ρεαλισμό και τις ατομικιστικές διαθέσεις της εποχής, γίνονται ιδιαίτερα αγαπητά τα ρωπογραφικά θέματα, καθώς η ασχήμια και τα γηρατειά απασχολούν πια έντονα τους καλλιτέχνες. Οι κλασικές δημιουργίες εξακολουθούν να εμπνέουν και τους κατασκευαστές ανδριάντων ιδιωτών ή αξιωματούχων, όπως δείχνει το ακέφαλο άγαλμα ιματιοφόρου μορφής στον τύπο της λεγόμενης Μικρής Ηρακλειώτισσας.

Η ρωμαϊκή κατάκτηση ευνόησε την τέχνη του πορτρέτου με την ακριβή απεικόνιση των ατομικών χαρακτηριστικών του εικονιζόμενου, όπως την εκφράζει η μορφή του πατρικίου με τη ρωμαϊκή τήβεννο. Τα αυτοκρατορικά πορτρέτα και οι ανδριάντες που στήνονταν με την ευκαιρία της ανόδου στο θρόνο ή μιας επίσκεψης, έχουν έντονο προπαγανδιστικό ρόλο, να δηλώσουν την παρουσία του αυτοκράτορα, ιδιαίτερα στις μακρινές επαρχίες όπου με τον καιρό, εκτός από το σεβασμό, θα εξυπηρετούν και την απόδοση λατρείας. Οι αυτοκράτορες παρουσιάζονται συνήθως με τήβεννο ή θώρακα και οπλισμό, ή με τη μορφή θεού, του Διός ή και του Ηρακλέους, κάποτε όμως και με την ηρωική γύμνια, όπως ο πελώριος Τραϊανός στο Μουσείο Πυθαγορείου. Οι αυτοκράτειρες ως Αφροδίτη, Ήρα, Δήμητρα, αλλά με ενδυμασία και κόμμωση της εποχής τους. Πολλά από τα αυτοκρατορικά πορτρέτα που είχαν βρεθεί στις ανακτορικές εγκαταστάσεις του Κάστρου της Σάμου έχουν εξαφανιστεί ή καταστραφεί κατά τη διάρκεια του Β΄ Παγκοσμίου πολέμου. Όσα διασώθηκαν, αποτελούν μια ενδιαφέρουσα ομάδα εκφράζοντας τον κλασικισμό της ιουλιοκλαυδιανής δυναστείας, ο οποίος στην εποχή του Τραϊανού εμπλουτίζεται με το ρεαλισμό και την καθαρότητα της γραμμής.

Ακέφαλο άγαλμα ιματιοφόρου γυναικείας μορφής στον τύπο της Μικρής Ηρακλειώτισσας. Το πρότυπο, που αποδίδεται στον κύκλο του Πραξιτέλη, από το β΄ μισό του 4ου αι. π.Χ., αγαπήθηκε ιδιαίτερα στα ρωμαϊκά αυτοκρατορικά χρόνια και γνώρισε πολλές μιμήσεις και μεταπλάσεις. 2ος αι. μ.Χ.

Απόσπασμα από μαρμάρινο σύμπλεγμα που παρίστανε την αρπαγή της Ιφιγένειας από τη θεά Άρτεμη, κατά τη στιγμή της θυσίας της νεαρής κόρης του Αγαμέμνονα για την εξασφάλιση ούριων ανέμων. Ενδιαφέρουσα απόδοση μιας δημιουργίας των ελληνοιστικών χρόνων με μια σπάνια τεχνική, όπου σκουρόχρωμο μάρμαρο χρησιμοποιήθηκε για τα ενδύματα και λευκό για τα γυμνά μέρη του σώματος των μορφών. Ρωμαϊκές Θέρμες, 2ος αι. μ.Χ.

Άγαλμα Αφροδίτης - Νύμφης, με το μάτι στερεωμένο γύρω στους γοφούς κατά τον τύπο της Αναδυομένης Αφροδίτης. Το κοίλωμα στις πτυχές του ματιού έγινε για τη στερέωση της λεκάνης του περιρραντηρίου που συμπλήρωνε την παράσταση. 1ος αι. π.Χ./1ος αι. μ.Χ.

*Αγαλμα Διονύσου με χιτώνα και
μάτιο. Ρωμαϊκό αντίγραφο ενός
έργου των ύστερων κλασικών
χρόνων. Βρέθηκε μαζί με την Άρτεμη
(σελ. 325) κάτω από τη Μονή της
Σπηλιανής. 2ος αι. μ.Χ.*

*Άγαλμα Αρτέμιδος στον τύπο
της Αρτέμιδος Rospiigliosi. Ρωμαϊκό
αντίγραφο ελληνιστικού έργου.
2ος αι. μ.Χ.*

Αγάλμα Διονύσου σε νεαρή ηλικία. Ο θεός, με το μάτι γύρω στη μέση του και γυμνό το άνω μέρος του κορμού του, στηρίζεται με τον αριστερό αγκώνα σε στήλη με τη μορφή Καρυάτιδας. Το έργο αποτελεί ελεύθερη απόδοση προτύπων των κλασικών χρόνων. 130-100 π.Χ.

Αγαλμα Αρτέμιδος στον τύπο της Αρτέμιδος *Rospigliosi*. Ρωμαϊκό αντίγραφο ελληνιστικού έργου.
Έργο τοπικού εργαστηρίου. 2ος αι. μ.Χ.

Σπάνια διατηρείται το κεφάλι στα αγάλματα που βρίσκονται στις ανασκαφές. Για αυτό είναι μεγάλη τύχη που σώθηκαν κάποια κεφάλια από έργα μικρών διαστάσεων στο Ηραίον. Το ανδρικό κεφαλάκι με την αδρά δουλεμένη κόμη, από τα τέλη του 5ου αι. π.Χ., είναι φυσικό να θυμίζει το χάλκινο σύνταγμα του Μύρωνα που εντυπωσίαζε στο Ηραίον. Πραξιτελικές επιδράσεις δείχνει το γυναικείο κεφάλι (δεξιά) το οποίο, με την τρυφερότητα και την ευγένεια που αποπνέει, μάλλον πρέπει να αποτελεί πρωτότυπη δημιουργία των χρόνων γύρω στο 300 π.Χ. και όχι ρωμαϊκό αντίγραφο. Το τρίτο γυναικείο κεφάλι μπορεί να συγκριθεί με αντίστοιχα από το πλήθος των κεφαλιών ειδωλίων της Σάμου, του τέλους του 2ου αι. π.Χ.

*Τμήματα αγαλματίων τριών γυναικείων μορφών
με χιτώνα και ιμάτιο ή πέπλο που δίνουν εικόνα της
πτυχολογίας των ενδυμάτων της γυναικείας αμφίεσης
από τα τέλη του 2ου μέχρι τα τέλη του 1ου αι. π.Χ.*

*Κάτω μέρος του κορμού
ματιοφόρου ανδρικής
μορφής από το ελληνιστικό
Γυμνάσιο. Έργο εξαιρετικής
ποιότητας του γλύπτη
Απολλωνίδα από την Έφεσο.
Τχνη από τη χρωματική
διακόσμηση διακρίνονται
στις πτυχές του ματιού.
Στη βάση του στηρίγματος
σώζεται η επιγραφή:*

ΑΠΟΛΛΩΝΙΔΗΣ
ΕΦΕΣΙΟΣ
ΕΠΟΙΗΣΕ

Γύρω στο 100 π.Χ.

Κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους, η παραγωγή κεραμικής υποχωρεί καθώς στην προτίμηση των πελατών βρίσκονται τα πολυτελή σκεύη από άργυρο, χαλκό, αλλά και γυαλί, τα σχήματα των οποίων μιμούνται έντονα τα πήλινα αγγεία της εποχής. Η πιο χαρακτηριστική κεραμική της ρωμαϊκής περιόδου κατασκευάζεται με μια νέα τεχνική παραγωγής αγγείων, με καλοψημένα τοιχώματα και ερυθρόχρωμο γάνωμα, γνωστή ως *terra sigillata*.

Από τα τέλη της ελληνιστικής εποχής είχε ήδη αρχίσει η παραγωγή επιτραπέζιων σκευών από κιτρινωπό πηλό, με φωτεινό πορτοκαλόχρωμο στιλπνό γάνωμα. Τα παλαιότερα παραδείγματα, γνωστά γενικώς ως *eastern sigillata* ή *pergamena*, παρουσιάστηκαν στην ανατολική Μεσόγειο (Μ. Ασία, Συρία) και διαδόθηκαν πολύ γρήγορα. Η αρχή της παραγωγής τους τοποθετείται στο δεύτερο μισό του 2ου αι. π.Χ., ενώ από τα τέλη του 1ου αι. π.Χ. θα γνωρίσει μεγάλη εμπορική επιτυχία η παραγωγή όμοιων σκευών στα εργαστήρια της Ιταλίας, των γνωστών *ἀρετηνῶν* αγγείων από το Αρρήτιο (σημ. Arrezzo) της Τοσκάνης, όπου εντοπίζεται η πρώτη παραγωγή, η *western sigillata*.

Το σχήμα τους, με τα λεπτά, καλοψημένα τοιχώματα και τις έντονες αρθρώσεις, έχει επηρεαστεί από τα μεταλλικά σκεύη. Η ανάγλυφη διακόσμησή τους με φύλλα, πλοχμούς και άνθη, αλλά και σκηνές από τη μυθολογία ή την καθημερινή ζωή, ιδίως την ερωτική, ήταν επίθετη, καμωμένη με μήτρα. Ενδιαφέρον παρουσιάζουν οι εμπίστες σφραγίδες στον πυθμένα των αγγείων με ονόματα των ιδιοκτητών εργαστηρίων ή των πελατών. Μια κατηγορία του είδους αυτού αποτελούν τα γνωστά ως *σαμμακὰ* αγγεία, από την υποθετική συσχέτιση με τη Σάμο. Η τεχνοτροπία αυτή θα κυριαρχήσει σε όλες τις αγορές, κατά τους επόμενους δύο αιώνες, εξαφανίζοντας τη μελαμβαφή κεραμική που είχε ως τότε την αποκλειστικότητα στην προτίμηση των αγοραστών.

Πινάκια και φιάλες *terra sigillata* στο τραπέζι συμπληρώνονται με την άλλη χαρακτηριστική, επίσης, κατηγορία σκευών της ρωμαϊκής εποχής, τα λεπτόφλουδα, καλοψημένα αγγεία πόσεως, με λεπτά «κουδουνιστά» τοιχώματα, ποτήρια, κύπελλα χωρίς λαβές, σκύφοι με μία ή δύο λαβές και διακόσμηση με εγχάραξη ή επικόλληση (*roulleting* και *barbotine*), που αντιγράφουν επίσης μεταλλικά σχήματα (100 π.Χ.-100 μ.Χ.). Τα καλύτερα δείγματα προέρχονται από την Ιταλία, γρήγορα όμως παρουσιάστηκαν και μιμήσεις από τα διάφορα τοπικά εργαστήρια.

Παράλληλα, εξακολουθούν να παράγονται κάποια παλαιότερα είδη, όπως η κύλικα με στρεπτές λαβές τύπου Κω - Κνίδου, η λάγηνος, τα πήλινα ληκύθια που υιοθετούν το σχήμα των γυάλινων και φυσικά τα απαραίτητα για την κουζίνα, ταπεινά, ακόσμητα συνήθως, σκεύη καθημερινής χρήσης που διακινούνται σε μεγάλες ποσότητες από τα διάφορα τοπικά εργαστήρια.

Στους λύχνους, μετά τον 1ο αι. π.Χ., παρουσιάζονται νέοι τύποι όπου ο δίσκος κατασκευάζεται με μήτρα, στην οποία αποτυπώνονται ολόκληρες σκηνές από τη μυθολογία ή την καθημερινή ζωή και τον έρωτα, ερωτιδείς, θεοί, αλλά και μονομάχοι ή πολεμιστές. Οι νέοι λύχνοι εξακολουθούν να παράγονται και κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες, συχνά με στομωμένες, δυσδιάγνωστες μήτρες. Παράλληλα, από τον 3ο αιώνα παρουσιάζονται στη διακόσμησή τους και χριστιανικά σύμβολα, ο σταυρός, ο ιχθύς (Ι.Χ.Θ.Υ.Σ.), η επτάφωτη λυχνία, ενώ εξακολουθούν να χρησιμοποιούνται, αδιακρίτως, οι μήτρες με τις τολμηρές ερωτικές σκηνές στους δίσκους, ακόμη και στους λύχνους που χρησιμοποιούνται στα χριστιανικά νεκροταφεία.

Πελώριος υψώνεται στην ηρωική γύμνια του ο Τραϊανός (98-117 μ.Χ.). Το κεφάλι του ανήκει στα ωραιότερα πορτρέτα του αυτοκράτορα. Το εντυπωσιακό μάτι διατηρεί ακόμη λείψανα από τη χρωματική διακόσμηση. Ο ανδριάντας στήθηκε ίσως κατά την πιθανή σύντομη παραμονή του Τραϊανού στη Σάμο το 114 μ.Χ.

Μαρμάρινος βωμός προς τιμήν του Αδριανού (117-138). Ο αυτοκράτορας τιμήθηκε στη Σάμο με πολλούς τρόπους για τις ευεργεσίες του, ανάμεσα στις οποίες πιθανώς ανήκει και το ρωμαϊκό υδραγωγείο που έφερε στην πόλη νερό από την περιοχή των Μύλων για να καλύψει τις αυξημένες ήδη κατά τον 2ο αιώνα μ.Χ. ανάγκες της.

Πορτρέτο του Αυγούστου (27 π.Χ.-14 μ.Χ.) από ανδριάντα του οποίου σώθηκαν μόνο τμήματα. Θαυμάσιο πλαστικό δημιούργημα ενός προικισμένου γλύπτη που βρίσκεται μέσα στην παράδοση της ιωνικής Ανατολής. Μαζί με την κεφαλή του Κλαυδίου ανήκουν στα χρόνια γύρω στα μέσα του 1ου αι. μ.Χ., την εποχή δηλαδή που ανακατασκευάζεται από τον Κλαύδιο ο ναός του Διονύσου.

Πορτρέτο του αυτοκράτορα Κλαυδίου (41-54 μ.Χ.). Στον ανδριάντα αποδίδονται αρκετά τμήματα που βρέθηκαν κατά την ανασκαφή του Κάστρου.

Πορτρέτα αυτοκρατόρων, όπως (αριστερά) του Τιβέριου (14-37 μ.Χ.), του Λεύκιου Καίσαρα (κάτω) και μελών της αυτοκρατορικής αυλής βρέθηκαν πολλά στην ανασκαφή του Κάστρου, αρκετά, όμως, χάθηκαν κατά τη διάρκεια της ιταλογερμανικής Κατοχής. Η ύπαρξή τους στις ανακτορικές εγκαταστάσεις του Κάστρου δείχνει πόσο συχνές ήταν οι επισκέψεις και επαφές επιφανών προσωπικοτήτων στο νησί κατά τον 1ο κυρίως αιώνα μ.Χ.

Σελ. 339: Πορτρέτο μέλους της αυτοκρατορικής οικογένειας ή αξιωματούχου της αυλής (1ος αι. μ.Χ.).

Σελ. 340: Λεπτομέρεια από ελλιπώς διατηρημένο πορτρέτο με τη χαρακτηριστική κόμμωση της εποχής των Φλαβίων. Τα μάτια ήταν ένθετα, από άλλο υλικό. Τέλη του 1ου αι. μ.Χ.

Άγαλμα τηβεννοφόρου Ρωμαίου, ίσως μέλους της αυτοκρατορικής οικογένειας. Από την εποχή του Αυγούστου η τηβεννος είχε καθιερωθεί ως επίσημο ένδυμα όσων είχαν δικαίωμα Ρωμαίου πολίτη. Η κεφαλή που έχει συσχετιστεί μαζί του από την αρχή, ίσως να αποδίδει έναν πρίγκιπα ή τον νεαρό Νέρωνα. Από τη ρωμαϊκή έπαυλη του λόφου του Κάστρου. 1ος αι. μ.Χ.

Η ΖΩΗ ΣΤΗΝ ΑΡΧΑΙΑ ΠΟΛΗ

Νομίσματα – Το πρώτο σαμιακό νόμισμα και οι σαμιακοί θησαυροί

Η ΕΦΕΥΡΕΣΗ ΤΗΣ ΝΟΜΙΣΜΑΤΟΚΟΠΙΑΣ ανάγεται μάλλον στα τέλη του 7ου αι. π.Χ. Τα πρώτα νομίσματα εμφανίσθηκαν στην Ιωνία και τη Λυδία της Μ. Ασίας κατά το β' μισό του 7ου αι. π.Χ. και ήταν από φυσικό κράμα χρυσού και αργύρου, το *ήλεκτρο*. Στη μία όψη του νομίσματος αποτυπωνόταν το σύμβολο της πόλης ή του άρχοντα που οργάνωσε την κοπή του, και στην άλλη ένα έγκοιλο τετράγωνο ή ορθογώνιο. Στατήρας από ήλεκτρο ήταν το πρώτο νόμισμα της Σάμου, που κόπηκε κατά το 600-550 π.Χ. και βρέθηκε στο Ηραίο. «Κατά τας ανασκαφάς του καθηγητού *Buschor* διηρύνθη η ανατολική όχθη του διά του χώρου διερχομένου ποταμού. Κατά τας εργασίας ταύτας ανευρέθησαν εντός χωμάτων προερχομένων εκ παλαιότερων ανασκαφών, δύο αρχαϊκά νομίσματα. Το εν εξ αυτών σώζεται εις αρίστην κατάστασιν. Είναι εξ ήλεκτρο (λευκοχρύσου) ωοειδούς σχήματος. Επί της μιας όψεως φέρει δύο έγκοιλα ορθογώνια παραχθέντα εκ της ίδιας σφραγίδος. Επί της ετέρας παράστασιν (;) ή απλώς αυλακώσεις δημιουργηθείσας κατά την κρούσιν του νομίσματος επί του άκμονος ως συμβαίνει εις τινα των αρχαιοτάτων νομισμάτων. Κατά την περιφέρειαν του νομίσματος υπάρχουν ρωγμαί προερχόμεναι εκ πλημμελούς κατασκευής...», ανέφερε στις 3 Μαΐου 1965 η αείμνηστη επιμελήτρια Αρχαιοτήτων Βαρβάρα Φιλιππάκη στη Διεύθυνση Αρχαιοτήτων.

Από ήλεκτρο είναι κατασκευασμένα τα νομίσματα του πρώτου χρονολογικά θησαυρού, που βρέθηκε στη Σάμο, και που ο κάτοχός του απέκρυψε το 570-560 π.Χ. Τα αίτια απόκρυψης των θησαυρών πρέπει να αναζητηθούν σε ιστορικά και πολιτικά γεγονότα. Η απόκρυψη του πρώτου αρχαϊκού θησαυρού προφανώς σχετίζεται με τις ταραχές που συνέβησαν μετά τη δολοφονία των γεωμόρων και την ανάληψη της εξουσίας από τον Συλοσώντα, πρόγονο του Πολυκράτη.

Στα τέλη του 6ου αι. π.Χ. στο νησί κόβονται αργυρά τετράδραχμα με λεοντοκεφαλή και πλώρη σαμιακού πλοίου, πιθανότατα της *σάμαινας*. Ο κύριος τύπος σαμιακού νομίσματος φέρει στη μια όψη λεοντοκεφαλή, σύμβολο της

Λεπτομέρεια από το έξοχο ελεφαντοστέινο ειδώλιο εφήβου που στόλιζε μουσικό όργανο. 7ος αι. π.Χ. (σελ. 354-355).

ΠΑΝΩ ΚΑΙ ΚΑΤΩ: Το πρώτο σαμιακό νόμισμα, στατήρ από ήλεκτρο. Βρέθηκε στο Ηραίο. 600-550 π.Χ.

Ροδιακό αργυρό δίδραχμο. Από την αρχαία πόλη. 394-304 π.Χ.

Αργυρό νόμισμα Μαγνησίας προς Μαιάνδρω. Από την αρχαία πόλη. 350-190 π.Χ.

Χάλκινο νόμισμα Σάμου επί Πτολεμαίου Ε' Επιφανούς. Από την αρχαία πόλη. 205/204-180 π.Χ.

Αργυρό δηνάριο Αυγούστου (2 π.Χ.-11 μ.Χ.).

μητρόπολης και ανάμνηση της λεοντής που βρισκόταν κάτω από τα πόδια της Ήρας στο λατρευτικό άγαλμά της, και στην άλλη ημίτομο ταύρου. Η Σάμος είναι η πρώτη ιωνική πόλη που έκοψε νομίσματα με εικονιστική παράσταση στην πίσω όψη σε πρώιμη εποχή. Η παραγωγή αυτού του τύπου συνεχίζεται μέχρι το 439 π.Χ. και διακόπτεται μετά την υποταγή της πόλης στους Αθηναίους. Με την επαναλειτουργία του σαμιακού νομισματοκοπείου, στις αρχές του 4ου αι. π.Χ., παράγονται αργυρά και χάλκινα νομίσματα.

Ο δεύτερος θησαυρός που βρέθηκε στο νησί, με χρονολογία απόκρυψης το 400 π.Χ. περίπου, αποτελείται από αργυρές κοπές Σάμου και συνδέεται με τη δραστηριότητα του Λύσανδρου στην περιοχή, μετά την κατάρρευση της Αθήνας το 404/403 π.Χ.

Ο τρίτος θησαυρός απαρτίζεται από 3.000 χάλκινα νομίσματα Σάμου και απεκρύβη γύρω στο 365 π.Χ. Η απόκρυψη του συνδέεται με την κατάληψη της Σάμου το 365 π.Χ. από τον Τιμόθεο, γιο του Κόνωνα, και την εγκατάσταση στο νησί Αθηναίων κληρούχων.

Πάνω από το επίπεδο των τύμβων της Γεωμετρικής Νεκρόπολης και κάτω από το δάπεδο δωματίου που ίσως σχετίζεται με το συγκρότημα του ελληνιστικού Γυμνασίου, απέκρυψε το θησαυρό του από 27 αργυρά νομίσματα μέσα σε μολύβδινη πυξίδα ένας εξόριστος Σαμιώτης που επαναπατρίσθηκε μετά το 322 π.Χ., ύστερα από το διάταγμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου. Πρόκειται για δίδραχμα Σάμου, Μαγνησίας προς Μαιάνδρω και Εφέσου, δραχμές Μιλήτου, δίδραχμα και δραχμές Πριήνης και δραχμές Μαυσώλου.

Με το ίδιο ιστορικό γεγονός σχετίζεται ο τέταρτος θησαυρός με χρονολογία απόκρυψης γύρω στο 320 π.Χ., που αποτελείται από αργυρές κοπές Σάμου, Μιλήτου, Εφέσου, Μαγνησίας επί του ποταμού Μαιάνδρου, Πριήνης και Εκατομνιδών, καθώς το 323/322 π.Χ. άρχισε ο επαναπατρισμός των Σαμίων εξοριστών.

Η άγνωστη θέση εύρεσης αυτών των θησαυρικών συνόλων των αρχαϊκών, κλασικών και ελληνιστικών χρόνων στέρησε από την έρευνα πολύτιμα στοιχεία.

Το 2001 όμως αποκαλύφθηκε κατά την ανασκαφική έρευνα πάνω από το επίπεδο των ταφών της Γεωμετρικής Νεκρόπολης και κάτω από το πλακόστρωτο δάπεδο δωματίου, που ίσως σχετίζεται με το συγκρότημα του ελληνιστικού Γυμνασίου, ένας θησαυρός 27 αργυρών νομισμάτων μέσα σε ακόσμητη μολύβδινη κυλινδρική πυξίδα. Το πώμα του θησαυραρίου είναι μια φιάλη αχαιμενιδικού τύπου, η οποία στην κοίλη όψη της κοσμείται με ανάγλυφη παράσταση Αφροδίτης καθιστής σε βράχο, που τη συντροφεύουν ερωτιδέας και κύκνος. Η συγκρότηση του θησαυρού σε σώμα ίσως έγινε στην Καρία, καθώς οι κοπές Μαυσώλου επιχωριάζουν σε περιοχές της στενής επικράτειας των Εκατομνιδών.

Το εύρημα αποτελείται από 9 δίδραχμα Σάμου, 2 δίδραχμα Μαγνησίας προς Μαιάνδρω, 1 δίδραχμο Εφέσου, 2 δραχμές Μιλήτου, 2 δίδραχμα και 7 δραχμές Πριήνης και 4 δραχμές Μαυσώλου. Οι τελευταίες αποτελούν το παλαιότερο χρονολογικά τμήμα του θησαυρού.

Η απόκρυψη των 27 αργυρών νομισμάτων στο χώρο του Γυμνασίου της αρχαίας πόλης σχετίζεται μάλλον με την περίοδο της παντοδυναμίας του Πτολεμαίου Β', γεγονός που δικαιολογεί τις εκδόσεις της πρώην καρικής επικράτειας αλλά και τις εκδόσεις πόλεων της δυτικής Μ. Ασίας. Η απόκρυψη του θησαυρού έγινε πιθανώς στα τέλη του 4ου - αρχές του 3ου αι. π.Χ. από Σάμιο εξόριστο, που επαναπατρίσθηκε μετά το 322 π.Χ. ύστερα από το διάταγμα του Μεγάλου Αλεξάνδρου, ακολουθώντας τα κύματα των εξορίστων που επέστρεφαν στη Σάμο. Μαζί του έφερε τα νομίσματα, πολύτιμο απόκτημά του κατά την παραμονή του στις ιωνικές πόλεις, προμηθεύτηκε στη Σάμο σαμιακά νομίσματα οφιομότερης κοπής και ίσως οι πολιτικές αναταραχές της περιόδου των Επιγόνων, που επηρέασαν και τη ζωή των Σαμίων, ή ο φόβος για την επάνοδο των Αθηναίων εποίκων, τον ανάγκασαν να αποκρύψει το θησαυρό στο χώρο της Γεωμετρικής Νεκρόπολης. Η απόκρυψη του σημαντικού περιουσιακού του στοιχείου στην επικάλυψη του συγκεκριμένου τύμβου πιθανότατα σχετίζεται με το χώρο ταφής των προγόνων του. Η ελπίδα του ότι η μελλοντική κατάσταση θα του επέτρεπε την επανάκτηση του θησαυρού φαίνεται πως δεν ευοδώθηκε είτε εξαιτίας αιφνίδιου θανάτου του ή για κάποια πολύ σημαντική αιτία, αδιευκρίνιστη μέχρι σήμερα. Μία από αυτές πιθανόν να σχετίζεται με τα μεγαλόπνοα σχέδια των Επιγόνων για κοινωνική, πολιτιστική και παιδευτική ανασυγκρότηση της αρχαίας πόλης, στα οποία περιλαμβάνεται η ανέγερση τεράστιου οργανωμένου αθλητικού συγκροτήματος στο νοτιοδυτικό τμήμα της. Μεγάλο μέρος της πολυτελούς εγκατάστασης ιδρύθηκε πάνω στο χώρο του γεωμετρικού νεκροταφείου. Η έναρξη των εργασιών, πιθανόν την πρώτη δεκαετία του 3ου αι. π.Χ., εμπόδισε τον κάτοχο του πολύτιμου αποκτήματος να εισέλθει στο δημόσιο εργοτάξιο και να το επανακτήσει.

Το εύρημα είναι εξόχως σημαντικό για την έρευνα, αφού αποτελεί τον μοναδικό μέχρι σήμερα θησαυρό της Σάμου με ασφαλή ανασκαφική προέλευση.

Η συνήθεια απόκρυψης νομισμάτων και κοσμημάτων συνεχίστηκε και στους ύστερους χρόνους. Ένας ακόμη θησαυρός βρέθηκε το 1983 στην ανατολική ακτή της Σάμου, στο λιμανάκι της Μεγάλης Λάκκας κάτω από τη Βλαμαρή, από Ολλανδή φοιτήτρια Αρχαιολογίας, και παραδόθηκε στο Αρχαιολογικό Μουσείο. Τριακόσια χρυσά βυζαντινά νομίσματα και δύο ζεύγη χρυσών ενωτίων αποτελούσαν το θησαυρό, που είχε «ασφαλιστεί» σε χάλκινο αγγείο με πήλινο πώμα. Η σειρά περιλαμβάνει 8 νομίσματα Μαυρικού, νομισματοκοπειών Κωνσταντινούπολης και Θεσσαλονίκης, 144 Φωκά, νομισματοκοπείου Κωνσταντινούπολης, και 148 Ηρακλείου-Κωνσταντίνου, νομισματοκοπειών Κωνσταντινούπολης, Θεσσαλονίκης και πιθανώς Κύπρου. Πιθανότερη χρονολογία απόκρυψης του θησαυρού θεωρείται το 623 μ.Χ. και συνδέεται με την περσική απειλή στην περιοχή του Αιγαίου τον πρώιμο 7ο αι. μ.Χ. Το εύρημα ανήκει σε μια ομάδα θησαυρών της ίδιας εποχής από την περιοχή του ανατολικού Αιγαίου.

Θησαυρός από 300 χρυσά βυζαντινά νομίσματα Μαυρικού, Φωκά, Ηρακλείου και Ηρακλείου-Κωνσταντίνου και δύο ζεύγη χρυσών ενωτίων βρέθηκαν σε χάλκινο κανάτι στο λιμανάκι της Μεγάλης Λάκκας κάτω από τη Βλαμαρή Βαθέος. Η απόκρυψη του θησαυρού συνδέεται με την περσική απειλή στο Αιγαίο και πιθανότερη χρονολογία θεωρείται το 623 μ.Χ.

Μια πολυτελής κατοικία

ΣΤΟΝ ΠΥΡΗΝΑ του οικιστικού ιστού της αρχαίας πόλης, στον περιβάλλοντα χώρο του Αρχαιολογικού Μουσείου Πυθαγορείου, η ανασκαφική έρευνα έφερε στο φως ευρύχωρη πολυτελή κατοικία κτισμένη κατά τον συνήθη τύπο των ρωμαϊκών χρόνων. Προθάλαμος με ορθομαρμάρωση στους τοίχους, στο νοτιά, οδηγούσε σε μεγαλοπρεπές θυραίο άνοιγμα με κατώφλι, μπροστά στο οποίο ανοιγόταν το *αἶθριον*, τετραγωνικής κάτοψης με πλευρά 12,70 μ. Το αἶθριο, με πλήρες περιστύλιο, εσωτερική αυλή με στεγασμένους διαδρόμους περιμετρικά, με κίονες στη μια πλευρά (*στοές*), ήταν το κεντρικό τμήμα της κατοικίας, γύρω από το οποίο αναπτύσσονταν οι βοηθητικοί χώροι και οι χώροι των οικιακών δραστηριοτήτων. Η κυλινδρική επιφάνεια των κίωνων της βόρειας πλευράς του περιστυλίου καλύπτεται από γυψοκονίαμα, με τρόπο που μιμείται την επιφάνεια μαρμάρινων ραβδωτών κίωνων. Στο υπαίθριο τμήμα του αιθρίου, που επέτρεπε να φαίνεται ο ουρανός, μικρή κτιστή δεξαμενή συγκεντρώνει τα νερά της βροχής, τα οποία παροχετεύονταν με μολυβδοσωλήνα σε επιχρισμένη με υδραυλικό κονίαμα αύλακα, κατά μήκος των τεσσάρων πλευρών του. Στο μέσον της βόρειας και της νότιας πλευράς της αύλακας σχηματίζονται ημικυκλικές κόγχες επιχρισμένες ομοίως με υδραυλικό κονίαμα. Το δάπεδο της βόρειας στοάς του αιθρίου κοσμεύεται με μωσαϊκό από πολύχρωμες ψηφίδες σε οκταγωνικούς σχεδιασμούς και μοιάζει με χαλί, ενώ τα δάπεδα των τριών άλλων στοών καλύπτονται με άσπρες και μαύρες ψηφίδες σε ρομβοειδή διάταξη. Οι κυβόσχημες μικρές ψηφίδες είναι τοποθετημένες σε ανθεκτικό υπόστρωμα από θραύσματα κεραμίδων και πλακοειδείς σκληρούς λίθους, συνδεδεμένους με ισχυρό κονίαμα.

Βόρεια του αιθρίου μεγάλος προθάλαμος οδηγεί στον *άνδρωνα* (*οἶκο*), την πολυτελέστερη αίθουσα της κατοικίας, στην οποία οργάνωνε τα συμπόσια ο κύριος του σπιτιού. Το δάπεδο του ανδρώνα είναι επιστρωμένο με πολυγωνικές ψηφίδες και τμήματα πλακών από λευκό, γκρίζο, μαύρο και κοκκινωπό μάρμαρο, ενώ, στο κέντρο της αίθουσας, ο πλασιωμένος με μάρμαρα τετράγωνος χώρος υποδηλώνει τη θέση του εμβλήματος του οίκου. Οι τοίχοι, κτισμένοι με πέτρες μέχρι τη μέση και πλίθρες στο επάνω μέρος, ήταν σοβατισμένοι και εσωτερικά βαμμένοι και ζωγραφισμένοι, όπως μαρτυρούν τα σπαράγματα τοιχογραφιών που βρέθηκαν στην ανασκαφή. Το βάθος (*φόντο*) ήταν λευκό ή βαμμένο με γήινα χρώματα και πάνω σ' αυτό σχηματίζονταν πλαίσια, κόκκινα ή ωχροκίτρινα, ενώ υπάρχουν και σπαράγματα με ζωφόρο διακοσμημένη με σχηματοποιημένα φυτικά σχέδια σε πράσινο, κίτρινο, γαλάζιο και άλλα ζωηρά χρώματα. Στα δυτικά της ιδιαίτερα προσεγμένης αίθουσας, θύρα με κατώφλι οδηγούσε στο κελάρι για τη φύλαξη του κρασιού, όπως δείχνουν οι μεγάλοι αμφορείς που βρέθηκαν εδώ σε θραύσματα.

Μαρμάρινο πεσσόμορφο υποστήριγμα μονοπόδιου τραπέζιου (τραπέζοφόρο) με μορφή ερμαϊκής στήλης, που υποστήριζε μαρμάρινη πλάκα με τα σκεύη του συμποσίου. Συχνά διακοσμείται με κεφαλή Διονύσου, ενώ από την ερμαϊκή στήλη διατηρούνται τα ένθετα αιδοία από χαλκό. Ύστεροι ελληνιστικοί-ρωμαϊκοί αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Απλός λύχνος (560-550 π.Χ.) και κάτω τρίμυξος λύχνος με πλαστική διακόσμηση δύο προσώπων (560-540 π.Χ.). Προέρχονται από αποθέτες στο κέντρο της αρχαίας πόλης.

Χάλκινος λύχνος με λαβή που απολήγει σε κεφαλή πάνθηρα. Από το κέντρο της αρχαίας πόλης. 100-150 μ.Χ.

Μαρμάρινη στρογγυλή τράπεζα με πόδια σε μορφή λεοντοπόδαρου. Πιθανώς ανήκε σε κάποιο ιερό της αρχαίας πόλης. Παρόμοιες τράπεζες με πόπανα (γλυκίσματα), φρούτα και θυματήρια απεικονίζονται σε νεκρόδειπνα. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Πήλινος λύχνος από αποθήκη του Ηραίου (7ος αι. π.Χ.).

Οστέινη λαβή εγχειριδίου που απολήγει σε λεοντοκεφαλή. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

*Ψηφιδωτά
με γεωμετρικά
διακοσμητικά θέματα
και σκηνή κυνηγιού
πάνθηρα. Στόλιζαν
τα δάπεδα πολυτελών
κατοικιών των ρωμαϊκών
χρόνων στο κέντρο
της αρχαίας πόλης
της Σάμου.*

Δυτικά του αιθρίου βρίσκονται οι χώροι προετοιμασίας του φαγητού, όπως πιστοποιούν χύτρες με ίχνη αιθάλης και υπολείμματα φαγητών, κυρίως οστά και κελύφη θαλασσινών, αλλά και τμήματα απανθρακωμένων ξύλων.

Η επικοινωνία του μαγειρείου με την εσωτερική αυλή γινόταν από δύο θύρες, με κατώφλι στον δυτικό τοίχο του αιθρίου. Χρήσιμος για την οικιακή οικονομία ήταν ο λίθινος χειρόμυλος που βρέθηκε στην κατοικία για το άλεσμα των καρπών.

Η κατοικία ήταν διώροφη. Η άνοδος στον επάνω όροφο διευκολυνόταν με μαρμάρινη κλίμακα, από την οποία σώζονται *in situ* τρεις βαθμίδες, σε επαφή με τον βόρειο τοίχο του σπιτιού. Τμήμα του βόρειου και του ανατολικού τμήματος της κατοικίας κατελάμβαναν διάφοροι εργαστηριακοί χώροι, μεταξύ των οποίων χώρος για παραγωγή ασβεστιτικού υλικού, δωμάτιο με δάπεδο και τοιχώματα από πήλινες πλάκες και εκροή προς μεγάλο αγγείο χωμένο στο έδαφος για το πλύσιμο κάποιων υλών.

Ο πίσω, βόρειος, τοίχος του σπιτιού βλέπει σε πλακοστρωμένη οδική αρτηρία που προχωρεί προς τα βορειοδυτικά και συγκλίνει με την Ιερά Οδό που οδηγούσε στο Ηραίο. Στη βόρεια παρυφή της οδού, απέναντι από την κατοικία, λειτουργούσαν καταστήματα στα οποία απασχολούνταν οι δούλοι με διαχειριστές τους ιδιοκτήτες. Η είσοδος σε αυτά γινόταν από στενές θύρες με κατώφλια. Τα περισσότερα καταστήματα ήταν μονόχωρα και τα δάπεδά τους επιστρωμένα με τετράγωνα πλάκες από πηλό ή ακανόνιστες από ασβεστόλιθο ή μάρμαρο, στερεωμένες σε στρώση ανθεκτικού κονιάματος. Στο εσωτερικό τους, κτιστός πάγκος κατά μήκος ενός τοίχου χρησίμευε για την έκθεση των προϊόντων. Σε εσωτερική γωνία δύο καταστημάτων βρέθηκαν τοποθετημένα, σε κτιστή βάση υπερυψωμένη του δαπέδου, μεγάλα πήλινα ανοιχτά αγγεία, πιθανώς για νερό, ενώ η αποχέτευση εξασφαλιζόταν με αυλάκια καλυμμένα από πλάκες που χύνονται στον κεντρικό υπόνομο κάτω από το οδόστρωμα.

Δίκτυο πήλινων αγωγών, πολυάριθμα πηγάδια διανοιγμένα στο φυσικό έδαφος και δύο δίδυμες καμαροσκεπείς δεξαμενές με τοιχώματα επιχρισμένα από υδραυλικό κονίαμα και δάπεδα από πήλινες τετράγωνες πλάκες, εξασφάλιζαν την υδροδότηση των χώρων, ενώ κτιστοί πλακοσκεπείς αγωγοί χρησίμευαν για την αποχέτευση των αποβλήτων.

Από την επίπλωση της κατοικίας τα μόνα που σώθηκαν είναι μαρμάρινα τραπεζοφόρα και μερικά χάλκινα διακοσμητικά στοιχεία, ερωτιδείς, σφίγγες κ.ά. Τα ξύλινα τραπέζια, τα ανάκλιτρα, τα σκαμνιά, τα θρανία που αποτελούσαν τη βασική επίπλωση του σπιτιού, τα κιβώτια για τη φύλαξη των ρούχων και τα ράφια για την τακτοποίηση των σκευών δεν ήταν εύκολο να διατηρηθούν εξαιτίας του ευαίσθητου υλικού τους.

Αποτροπαϊκό και προφυλακτικό χαρακτήρα είχε οστέινο φαλλόσχημο περιάπτο που βρέθηκε στην κατοικία. Σύμφωνα με τη συνήθεια της εποχής, ομοιώματα φαλλών, σύμβολα γονιμότητας και αφθονίας, κρέμονταν έξω από τις πόρτες των σπιτιών για να ξορκίσουν το «κακό μάτι» και να εξασφαλίσουν την οικιακή γαλήνη.

Στα νοτιοανατολικά της κατοικίας αποκαλύφθηκε λουτρική εγκατάσταση που προφανώς συνδέεται με την εγκατάσταση *ύποκαύστων* που είχε βρεθεί πριν μερικά χρόνια λίγα μέτρα ανατολικότερα. Οι ημικυκλικές κόγχες στους τοίχους με τους εντοιχισμένους αεραγωγούς υποδηλώνουν, μάλλον, χώρο εφίδρωσης. Το δάπεδο μιας αίθουσας καλύπτεται από λευκές λίθινες ψηφίδες, ενώ μιας άλλης με πολύχρωμες που σχηματίζουν φυτικά κοσμήματα. Αυτή είναι η μία από τις τέσσερις, μέχρι στιγμής, εγκαταστάσεις λουτρών που έχουν αποκαλυφθεί μέσα στην πόλη. Η δεύτερη βρίσκεται στην περιοχή του λόφου του Κάστρου, και πιθανώς εξυπηρετούσε τις πολυτελείς επαύλεις του, και η τρίτη βρίσκεται στα δυτικά της αρχαίας αγοράς. Μια τέταρτη, μεγαλειώδης, είχε ιδρυθεί στη νοτιοδυτική γωνία της πόλης, στον οργανωμένο χώρο των αθλητικών εγκαταστάσεων.

Η διασκέδαση

ΟΙ ΑΡΧΑΙΟΙ ΣΑΜΙΩΤΕΣ ήξεραν να απολαμβάνουν τις ομορφιές της φύσης και τις χαρές της ζωής, συνήθειες που διατηρούνται μέχρι σήμερα. Με την ευκαιρία των εορτών προς τιμήν της Μητέρας Θεάς, των *Τόναιων* και των *Ηραίων*, οργάνωναν μεγαλοπρεπή τελετουργικά δείπνα με τα σφάγια από τις θυσίες και άφθονο κρασί. Αλλά και τα καθιερωμένα βραδινά συμπόσια της αστικής τάξης, με την τυπική δομή της οινοποσίας, τη μουσική, τη συζήτηση, τα παιχνίδια, τις ερωτικές επαφές, είχαν ιδιαίτερη θέση στις προτιμήσεις τους. Συμμετοχή σε αυτά είχαν φίλοι του οικοδεσπότη, ομάδες που συνεργάζονταν στην πολιτική, εταίρες, χορεύτριες και γυναίκες μουσικοί. Τα συμπόσια είναι γνωστά στη Σάμο ήδη από την εποχή του τύραννου Πολυκράτη (6ος αι. π.Χ.), ο οποίος νοίκιαζε πολυτελείς κλίνες για δείπνα. Ονομαστά ήταν επίσης τα συμπόσια που οργάνωσε στα σαμιακά ανάκτορα ο Αντώνιος, όταν ζούσε με τη βασίλισσα της Αιγύπτου Κλεοπάτρα, πριν ηττηθούν από τον Οκταβιανό Αύγουστο, το 31 π.Χ. στη ναυμαχία του Ακτίου.

Το κρασί, απαραίτητος συνοδός των συμποσίων, παραγόταν στην πεδιάδα της Χώρας και στις πλαγιές του Καρβούνη (Άμπελος). Η ενασχόληση των κατοίκων με την άμπελο και τα παράγωγά της μαρτυρείται από επιγραφές και ψηφίσματα στα οποία αναφέρεται λατρεία του Διόνυσου. Σύμφωνα με την παράδοση, οι κάτοικοι του νησιού διδάχτηκαν την καλλιέργεια της αμπέλου από τον θεό Διόνυσο που έφτασε στη Σάμο καταδιώκοντας τις Αμαζόνες, οι οποίες περιφρόνησαν τη λατρεία του και βρήκαν καταφύγιο στο νησί. Ο θεός, ανταποδίδοντας τη βοήθεια που του προσέφεραν οι Σαμιώτες για να νικήσει τις έφιππες γυναίκες, δίδαξε σ' αυτούς τον τρόπο παραγωγής του κρασιού. Στοιχεία για την ύπαρξη πρώιμης εντατικής καλλιέργειας αμπελιών στη Σάμο δίνει ένας μύθος, που συνδέεται με τον πρώτο οικιστή του νησιού, τον Αγκαίο, ο οποίος συμμετείχε στην Αργοναυτική εκστρατεία και ήταν ο ίδιος δραστήριος αμπελοκαλλιεργητής. Σύμφωνα με το μύθο, λοιπόν, καθώς ο Αγκαίος φύτευε αμπέλι, ένας μάντης προφήτεψε ότι δεν θα προλάβει να πιει το κρασί του. Όταν το κρασί ήταν έτοιμο και ο Αγκαίος γέμισε ένα κύπελλο για να πιει, η φράση *πολλά μεταξύ πέλει κύλικος και χείλεος ἄκρου* (πολλά μπορούν να συμβούν ανάμεσα στην κύλικα και στα χείλη), που ακούστηκε, τον διέκοψε. Πραγματικά πριν προλάβει να φέρει το κύπελλο στα χείλη του, τον ειδοποίησαν ότι ένας κάπρος καταστρέφει τα αμπέλια του. Προσπαθώντας να σκοτώσει το ζώο, εκείνο τού επιτίθεται και ο Αγκαίος πέφτει νεκρός. Οι πληροφορίες των αρχαίων πηγών για τα κρασιά της Σάμου είναι φειδωλές και διαφορετικές. Ενώ, λοιπόν, ο Στράβων αναφέρει ότι η Σάμος δεν ήταν *εὔοιμος*, ο Αέθλιος και ο Πολυδεύκης εγκωμιάζουν τα σαμιώτικα σταφύλια. Εδώ και πολλά χρόνια, πάντως, ο *άνθοσμίας* της Σάμου χρησιμοποιείται για τη θεία μετάληψη.

Πολύχρωμη υδρία λευκού βάθους με σκηνή χορού κοριτσιών παρουσία μουσικού που παίζει διπλό αυλό. Ο τρόπος απόδοσης της παράστασης έχει ανατολικοϊωνικό ύφος αλλά ίσως έγινε στη Σάμο, καθώς η κόμμωση και η ενδυμασία των κοριτσιών θυμίζουν σαμιακή πλαστική. Βρέθηκε στο Ηραίο και ίσως χρησιμοποιήθηκε ως έπαθλο σε μουσικούς αγώνες. Τέλος 7ου αι. π.Χ.

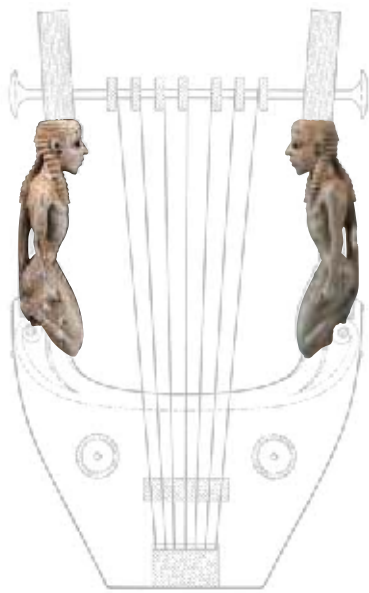
Οστέινο ζάρι και γυάλινα κότσια για τα παιχνίδια κατά τις ώρες των συμποσίων, τα οποία ήταν ιδιαίτερος προσφιλή στην αρχαία Σάμο, καθώς μέχρι τώρα έχουν έρθει στο φως πολλές αίθουσες γι' αυτή τη δραστηριότητα. Ελληνιστικοί-Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Στην κατάφυτη από λιόδεντρα, πεύκα και ένα σπάνιο είδος βελανιδιάς πλαγιά του λόφου που δεσπόζει της πόλης, σε ένα ειδυλλιακό περιβάλλον κάτω από το σπήλαιο της σίβυλλας Φυτούς με θέα στον καταγάλανο κόλπο, ίδρυσαν οι αρχαίοι Σαμιώτες θέατρο για την τέρψη της ψυχής και την άσκηση του πνεύματος. Το θέατρο αποτελείτο από κοίλο, ορχήστρα και σκηνικό οικοδόμημα. Τα στοιχεία που ήρθαν στο φως με την ανασκαφή, δηλώνουν την ύπαρξη κιονοστοιχίας μπροστά από τη σκηνή και αμέσως βορειότερα στρώσης από μαρμάρινες πλάκες στερεωμένες σε ανθεκτικό υπόστρωμα από κονίαμα. Νοτιότερα υπήρχαν τα παρασκήνια. Από τα λίθινα εδώλια ελάχιστα έχουν σωθεί. Προφανές είναι ότι τα λίθινα μέλη του θεάτρου απομακρύνθηκαν και αποτέλεσαν δομικό υλικό για μεταγενέστερα οικοδομήματα της πόλης.

Ιδιαίτερη αγάπη έδειχναν οι αρχαίοι Σαμιώτες στη μουσική και το χορό, όπως διαπιστώνεται από τις απεικονίσεις παραστάσεων στην αγγειογραφία και τη γλυπτική. Εξαιρετικό δείγμα διακοσμημένου πολύτιμου μουσικού οργάνου (λύρας) του 7ου αι. π.Χ., είναι ο γονατιστός έφηβος από ελεφαντοστόν, έργο κρητικού εργαστηρίου, που αφιερώθηκε στη Μεγάλη Θεά. Στην ίδια εποχή ανήκει η πολύχρωμη υδρία λευκού βάθους με την έξοχη σκηνή χορού γυναικών, που βρέθηκε στο Ηραίο και πιθανώς αποτελούσε έπαθλο σε μουσικούς αγώνες. Μέλη χορωδίας που τραγουδούν ύμνο λιτανείας, φαίνεται να είναι οι άνδρες και οι αυλητές με διπλό αυλό (δημοφιλές μουσικό όργανο), που απεικονίζονται σε πομπή ζωγραφισμένη σε λακωνικό κάλυκα του 540-530 π.Χ. από το Αρτεμίσιο. Ειδώλια συμποσιαστών, πήλινα και χάλκινα, αλλά και αγάλματα σ' αυτή τη στάση, όπως ο ανακεκλιμένος οικογενειάρχης του συντάγματος του Γενέλεω, επιβεβαιώνουν την αγάπη των αρχαίων Σαμιών στη διασκέδαση, συνήθεια που βρίσκει τη συνέχειά της στους σημερινούς Σαμιώτες. Αγαλμάτια χορευτριών, φλογέρα, σείστρο, ειδώλιο τυμπανίστριας, αγαλμάτια αυλητών με απλό ή διπλό αυλό από το Ηραίο, υποδηλώνουν τη σχέση των αναθετών με τη μουσική και το χορό. Αλλά και στη μεταθανάτια ζωή η μουσική, αναγκαιότατο μέρος της παιδείας και της αγωγής, συνοδεύει τους νεκρούς, όπως μαρτυρούν οι απεικονίσεις έγχορδων μουσικών οργάνων στα μαρμάρινα νεκρόδειπνα των πρώιμων αυτοκρατορικών χρόνων. Ο Πυθαγόρας εκτιμούσε ότι η μουσική είχε εξαγνιστικό χαρακτήρα και καταπράυνε την ψυχή, ενώ για τον Πλάτωνα και τον Αριστοτέλη ήταν ευγενής κλάδος αγωγής.

Αριστουργηματικό έργο μικροτεχνίας το ειδώλιο νέου από ελεφαντόδοντο, μάλλον εξάρτημα λύρας, που βρέθηκε σε βόθρο-αποθήκη του Ηραίου το φθινόπωρο του 1958. Παριστάνεται με αναδιπλωμένες κνήμες, πιθανώς σε χορευτική στάση. Οι οφθαλμοί, που λείπουν, ήταν ένθετοι. Οι μελετητές διακρίνουν στον τρόπο απόδοσης του σώματος χαρακτηριστικά της κρητικής αντίληψης και αποδίδουν τη δημιουργία του σε Κρητικό τεχνίτη. Η εύρεση έργων κρητικής τέχνης στο Ηραίο της Σάμου προσδιορίζει την παρουσία ανώνυμων τεχνιτών από την Κρήτη κατά τον 7ο αι. π.Χ. στο νησί και υποδηλώνει ότι η Σάμος ήταν αποδέκτης της ακμαίας κρητικής τέχνης αυτή την εποχή. 640-630 π.Χ.

*Τροχήλατο πήλινο γυναικείο
ειδώλιο που χτυπά τύμπανο.
Από την Κύπρο. Ανάθημα
στην Ήρα. Τέλη 7ου αι. π.Χ.*

*Άνω μέρος μουσικού που παίζει διπλό αυλό, από φαγεντιανή.
Βρέθηκε στο Ηραίο. Τέλη 7ου - αρχές 6ου αι. π.Χ.*

*Χάλκινο ειδώλιο ανακλιμένου συμποσιαστή
που κρατά στο αριστερό χέρι ρυτό.
Βρέθηκε στο Ηραίο. 6ος αι. π.Χ.*

Παράσταση γυμνού νέου ορατού ως τη μέση, προσωποποίηση του ποταμού Ορόντη σε στάση κολύμβησης. Αντίγραφο σε χαλκό από το σύμπλεγμα της Τύχης της Αντιόχειας της Συρίας. Βρέθηκε στο κέντρο της αρχαίας πόλης. Αρχές 2ου αι. μ.Χ.

Χάλκινα ειδώλια ερωτιδέων, πιθανώς διακοσμητικά εξαρτήματα επίπλων. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Πήλινο «πολυκύπελλο» από αρχαϊκό αποθέτη του Ηραίου.

Λακωνικός αρύβαλλος. Από το Ηραίο. 7ος αι. π.Χ.

Τα σκεύη που χρησιμοποιούνταν για τις τελετές προς τιμήν της θεάς Ήρας σηματοδούνταν με γραπτές επιγραφές (ΔΗ, ΗΔ) και αποτελούσαν ιδιοκτησία του Ιερού. 7ος αι. π.Χ.

Σαμιακή κύλικα με ζωφόρο από λαγούς και σκύλους. Βρέθηκε στο Ηραίο. 550 π.Χ.

Χάλκινη οινοχόη με πλαστικό πρόσωπο στην απόληξη της λαβής. Βρέθηκε στο Ηραίο. Αυτοκρατορικοί χρόνοι.

Η καθημερινότητα

Η ΖΩΗ ΤΩΝ ΑΡΧΑΙΩΝ ΣΑΜΙΩΤΩΝ ήταν συνυφασμένη με τον δημόσιο βίο, την πολιτική, το γυμνάσιο, την παλαίστρα, την αγορά. Στην ιδιωτική τους ζωή, εκτός από τολμηροί θαλασσοπόροι που όργωναν με τα πλοία τους τις θάλασσες, για να πουλήσουν τα προϊόντα τους ή για να προμηθευτούν πολύτιμα μέταλλα, ήταν και δεινοί ψαράδες. Ο χαρακτηρισμός της Σάμου από τον Αισχύλο ως *έλαιοφύτου* δείχνει την ανάπτυξη της ελαιουργίας στο νησί με παραγωγή λαδιού που επαινείται από τον Αντισθένη.

Οι γυναίκες, φτωχές και εύπορες, ασχολούνταν με την υφαντική. Τα ενδύματα, τα κλινοσκεπάσματα, τα χαλιά υφαίνονταν στον αργαλειό, όπως δείχνουν τα πολυάριθμα *σφονδύλια* και οι *ἀγνύθες* (υφαντικά βάρη) από το χώρο της αρχαίας πόλης.

Η ύπαρξη αρκετών εργαστηριακών χώρων σε διάφορες περιοχές της πόλης και η εύρεση μητρών δηλώνει την ενασχόληση των κατοίκων με την παραγωγή ειδωλίων, αγγείων, σκευών και διακοσμητικών αντικειμένων, ήδη από τους αρχαϊκούς χρόνους. Η δυνατότητα εύκολης εξόρυξης, σε περιοχές της πόλης, πρώτης ύλης, της σαμίας γης, είδους αργίλου με σαπουνοειδή υφή, διευκόλυνε την παραγωγή ιατρικώνσκευασμάτων. *«Στη συνέχεια θα ασχοληθούμε με τα είδη της γης που είναι χρήσιμα στην ιατρική. Υπάρχουν δύο ποικιλίες σαμίας γης, που ονομάζονται κολλύριον και αστήρ. Η πρώτη επαινείται ότι είναι φρέσκια, απαλότατη και κολλώδης στη γλώσσα, η δεύτερη είναι πιο πυκνή. Και οι δύο είναι λευκές, πρέπει να καίγονται και να ξεπλένονται. Μερικοί προτιμούν την πρώτη. Ωφελούν εναντίον των αιμοπτύσεων. Μπαίνουν σε έμπλαστρα που γίνονται για ξηραντικούς σκοπούς καθώς και σε φάρμακα για τα μάτια»* (Πλίνιος ο πρεσβύτερος, *Φυσική Ιστορία*, 35ο βιβλίο, «Περί της αρχαίας ελληνικής ζωγραφικής»).

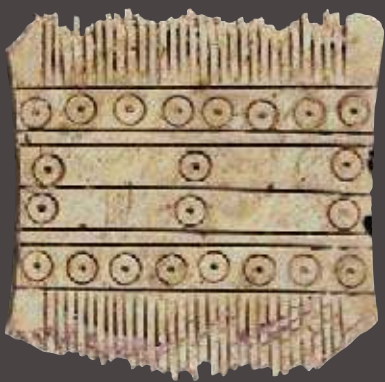
Η βασική εκπαίδευση των παιδιών περιελάμβανε διδασκαλία ανάγνωσης, γραφής, μαθηματικών και μουσικής. Η σημαντική θέση των μαθηματικών στην παιδεία δικαιολογείται, αφού στη Σάμο γεννήθηκε και δίδαξε ο σπουδαίος δάσκαλος της φιλοσοφίας, των μαθηματικών και της μουσικής Πυθαγόρας. Απαραίτητη όμως ήταν και η άσκηση του σώματος. Οι έφηβοι πήγαιναν στο γυμνάσιο, όπου αποκτούσαν σωματική ρώμη και αθλητικές δεξιότητες.

ΣΕΛ. 361, ΠΑΝΩ: Χάλκινες σαΐτες για την επιδιόρθωση των δικτύων και αγκίστρια δείχνουν την αγάπη των αρχαίων Σαμίων για το ψάρεμα. Από την αρχαία πόλη.

ΚΑΤΩ: Τμήμα από ελεφαντοστέινο χτένι για τα μαλλιά, οστέινο κουμπί και οστέινες βελόνες από την αρχαία πόλη. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Μεγάλες ποσότητες οστρέων βρέθηκαν στην αρχαία πόλη, στοιχείο που υποδηλώνει την αδυναμία των Σαμίων στα θαλασσινά.

Χάλκινες και οστέινες γραφίδες (στυλοί).
 Σε πλάκες επικαλυμμένες με στρώση κεριού
 χάρασαν τα γράμματα με το αιχμηρό άκρο
 της γραφίδας, ενώ με την πλατιά άκρη
 της έσβηναν για να ξαναγράψουν.
 Ελληνιστικοί-Ρωμαϊκοί χρόνοι.

ΚΑΤΩ: Πήλινα μικύλλα ληκύθια
 για φαρμακευτική χρήση ή για
 ψιμμύθια. Από την αρχαία πόλη.
 Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Πήλινα σφονδύλια με εμπίεστη διακόσμηση.
 Από τον προϊστορικό οικισμό του Ηραίου.
 Ελληνιστικοί χρόνοι.

Καλλωπισμός

ΟΙ ΓΥΝΑΙΚΕΣ, όπως και σήμερα, για να διασκεδάσουν τη φιλαρέσκειά τους και να γοητεύσουν τους γύρω τους, φρόντιζαν επιμελώς την εμφάνισή τους. Χρησιμοποιούσαν βαφές προσώπου τις οποίες τακτοποιούσαν σε *πυξίδες*, αλλά και κρέμες ομορφιάς και αρώματα που φύλαγαν σε αλαβάστρινα μυροδοχεία. Με χτένια από ξύλο ή ελεφαντόδοντο περιποιούνταν τα μαλλιά τους. Οστέινες ή μεταλλικές *περόνες* (καρφίτσες) και *πόρπες* συγκρατούσαν τα ρούχα και τα μαλλιά. Οι αστές, για να κοσμήσουν το σώμα τους, φορούσαν *ένωτια*, βραχιόλια, περιδέραια, δαχτυλίδια, χρυσά, αργυρά, χάλκινα, ακόμη και γυάλινα. Με τα χάλκινα *κάτοπτρα* (καθρέφτες), περιζήτητα αντικείμενα, καμάρωναν για την εμφάνισή τους.

Χάλκινο κάτοπτρο για να καμαρώνουν οι γυναίκες τη φιλαρέσκειά τους. Ελληνιστικοί χρόνοι.

Χρυσά ένωτια από την αρχαία πόλη. Οι γυναίκες στην αρχαία Σάμο φρόντιζαν την εμφάνισή τους φορώντας κοσμήματα από πολύτιμα μέταλλα και ημιπολύτιμους λίθους. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Σφραγιδόλιθος από ημιπολύτιμο λίθο με παράσταση της θεάς Τύχης που κρατά το κέρας της Αμάλθειας. Ελληνιστικοί χρόνοι.

Περίπλο σε σχήμα σκαραβαίου από αιγυπτιακό μπλε. Βρέθηκε στην αρχαία πόλη και έχει εισαχθεί από την Αίγυπτο. 7ος-6ος αι. π.Χ.

Σφραγιδόλιθος από ημιπολύτιμο λίθο με γυναικεία κεφαλή σε κατατομή. Ελληνιστικοί χρόνοι.

ΣΕΛ. 364: Καμέα με σκαλιστή στεφανωμένη προσωπογραφία. 1ος αι. μ.Χ. Από την αρχαία πόλη.

Τμήμα σκαραβαίου από αιγυπτιακό μπλε. Από την αρχαία πόλη. 7ος-6ος αι. π.Χ.

Όστρεο με υπολείμματα κόκκινης ώχρας (ψιμμύθια) για τον καλλωπισμό των γυναικών της αρχαίας πόλης, καλλωπιστικά εργαλεία (σπάτουλα, κοχλιάριο, χάλκινα εργαλεία για την ανάμειξη των ψιμμυθίων) και τριχολαβίδα. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

Αποτροπαϊκό περίπτεο από γυαλί. Ρωμαϊκοί χρόνοι.

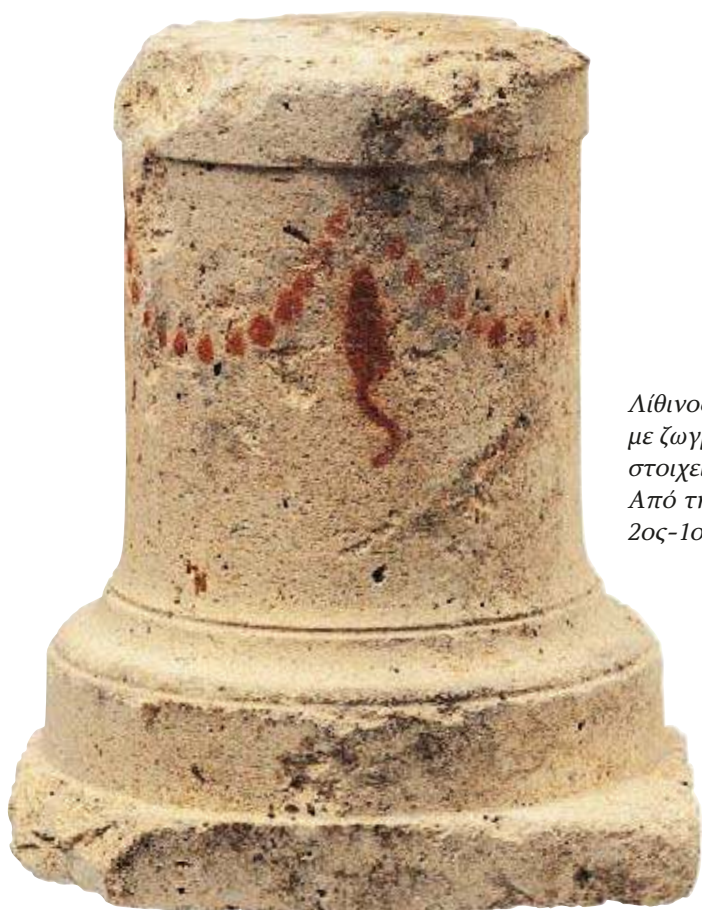

Οικιακή λατρεία

ΕΚΤΟΣ ΑΠΟ ΤΗ ΣΥΝΗΘΕΙΑ να αποδίδουν τιμές στους θεούς, στο πλαίσιο της επίσημης λατρείας (κατάθεση αφιερωμάτων, πομπές, θυσίες ζώων), συχνή ήταν και η τέλεση λατρευτικών πράξεων μέσα στο σπίτι για τους θεούς που προστάτευαν την οικογένεια (έφεστίους και πατρώους). Σε ιδιωτική οικία των ρωμαϊκών αυτοκρατορικών χρόνων, στο κέντρο της αρχαίας πόλης, ήρθε στο φως ένα ιερό, όπου λατρεύονταν η Δήμητρα και ο Ερμής. Τα ειδώλια υδριαφόρων και η ερμαϊκή στήλη που βρέθηκαν *κατὰ χώραν*, αποτελούσαν λατρευτικές εικόνες των θεοτήτων-προστατών του «οίκου». Λατρεία της θεάς Αφροδίτης, ιδιαιτέρως αγαπητής σ' αυτά τα χρόνια, πιστοποιούν δύο πανέμορφα μαρμάρινα συμπλέγματα με κύρια μορφή τη θεά του έρωτα και της ομορφιάς. Την ένταση της λατρείας του Διονύσου υποδηλώνουν τα πολυάριθμα αγαλματίδια με τη μορφή του θεού που βρέθηκαν σε σπίτια της πόλης.

Η επικράτηση του χριστιανισμού στους αιώνες που ακολούθησαν, επέφερε ανατροπή στην οργανωμένη σύμφωνα με τα αρχαία ήθη και τις παγιωμένες συνήθειες ζωή των αρχαίων Σαμιωτών, καθώς η νέα θρησκεία διεισδύοντας στην καθημερινότητα των ανθρώπων επηρέασε τις αντιλήψεις και άλλαξε τον τρόπο ζωής.

Πήλινο ειδώλιο Διονύσου από οικιακό ιερό στο κέντρο της αρχαίας πόλης. Β' μισό του 1ου αι. μ.Χ.

Λίθινος φορητός βωμός με ζωγραφική διακόσμηση, στοιχείο οικιακής λατρείας. Από την αρχαία πόλη. 2ος-1ος αι. π.Χ.

Μαρμάρινο σύμπλεγμα με αγαλμάτιο γυμνής Αφροδίτης στον προσφιλή, κατά τους ελληνοιστικούς και ρωμαϊκούς χρόνους, τύπο της σανδαλίζουσας. Στηρίζεται με το αριστερό χέρι σε στήλη Πρίαπου, γιου της από τον Διόνυσο, προστάτη των αγρών, των αμπελιών, των κήπων, των κοπαδιών, των μελισσών, με τεράστιο φαλλό, σύμβολο γονιμότητας και αφθονίας, ενώ ο φτερωτός Έρωτας γονατιστός βοηθά τη θεά να βγάλει το σανδάλι της. Το χάλκινο πρότυπο αυτού του τύπου ανάγεται στον 3ο αι. π.Χ. Βρέθηκε σε ρωμαϊκή οικία στην αρχαία πόλη κοντά στο δεύτερο σύμπλεγμα, όπου η θεά σώζεται αποσπασματικά ανάμεσα σε παιχνιδιάρικο δελφίνι και καθιστό αναπαυτικά σε βράχο Έρωτα. Η εύρεση των αγαλματιών σχετίζεται με την «έν τῷ οἴκῳ» λατρεία της θεάς της ομορφιάς και του έρωτα στους ρωμαϊκούς χρόνους.

Κεφάλι με την ταινία του νικητή στα μαλλιά. Πιθανώς αποσπάστηκε από γλυπτό των μετακλασικών χρόνων. Η ομορφιά εξαγνίστηκε (ή μήπως εξορκίστηκε;) με τη χάραξη του σταυρού. Ο θρησκευτικός φανατισμός που ακολούθησε την παγίωση του χριστιανισμού, μετά την αναγνώρισή του από τον Μέγα Κωνσταντίνο, σάρωσε και γλυπτικά αριστουργήματα των κλασικών χρόνων. Το τέλος της Αρχαιότητας δηλώνει η πράξη αυτή του εξαγνισμού. Το υπέροχο κεφάλι ισοπεδώθηκε και καλύφθηκε με ένα σταυρό. Μια εποχή είχε φτάσει στο τέλος της, ο αρχαίος κόσμος έσβηνε, καθώς μία νέα τάξη πραγμάτων ερχόταν να επιβάλει τη δική της τάξη σε αυτά που την ενοχλούσαν.

ΕΠΙΛΟΓΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑΣ

ΕΛΛΗΝΟΓΛΩΣΣΗ

- Μ. ΑΜΠΑΤΗ-Γ. ΓΙΑΝΝΑΚΟΠΟΥΛΟΣ, Η αρχαία Σάμος μέσα από ιστορικές πηγές και αρχαιολογικά δεδομένα, *Πρακτικά Συνεδρίου για την «Ανάδειξη του αρχαίου πλοίου Σάμαινα»*, Πυθαγόρειο 2008.
- ΑΡΤΕΜΙΣ ΒΑΛΑΝΗ και ΑΝΔΡΕΑΣ ΓΕΩΡΓΟΠΟΥΛΟΣ, Τρισδιάστατη γεωμετρική τεκμηρίωση αρχαίων ομοιωμάτων πλοίων από το Αρχαιολογικό Μουσείο Σάμου, *Πρακτικά Συνεδρίου για την «Ανάδειξη του αρχαίου πλοίου Σάμαινα»*, Πυθαγόρειο 2008.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ, Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Μ. ΜΑΡΘΑΡΗ, Χρ. ΤΕΛΕΒΑΝΤΟΥ, *ΑΔ 37* (1982), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1989.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Β. Γιαννούλη, *ΑΔ 38* (1983) *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1989.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Ανθεμωτές επιστέφεις στηλών από τη Σάμο, *ΑΔ 37* (1982) *Μελέτες*, Αθήνα 1990.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Έργα ανάδειξης στη Σάμο, στο *Η συμβολή του Υπουργείου Αιγαίου στην έρευνα και ανάδειξη του πολιτισμού του Αρχιπελάγους*, Πρακτικά Συνεδρίου, (Ν.Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ επιμ.), Αθήνα 1991.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *ΑΔ 43* (1988), *Β2 Χρονικά*, 1993.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, στο *Ώρες του Βυζαντίου*, Το Βυζάντιο ως οικουμένη (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 2002.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Πυθαγόρειο και Ηραίο Σάμου, στο *Ελλάδα: Προϊστορικά και Κλασικά Μνημεία Παγκόσμιας Πολιτιστικής Κληρονομιάς*, ΥΠΠΟ, Αθήνα 2002.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *ΑΔ 52* (1997), *Β3 Χρονικά*, Αθήνα 2003.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, στο *Πλόες... Από τη Σιδώνα στη Χουέλβα, 16ος-6ος αι. π.Χ.* (κατάλογος έκθεσης, Ν.Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ επιμ.), Αθήνα 2003.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Η Γεωμετρική Νεκρόπολη της αρχαίας Σάμου, στο *Η πρόμη εποχή του σιδήρου στο Αιγαίο* (Ν.Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ - ΑΓΓ. ΓΙΑΝΝΙΚΟΥΡΗ επιμ.), Αθήνα 2004.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *ΑΔ 53* (1998), *Β3 Χρονικά*, Αθήνα 2004.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, *ΑΔ 54* (1999), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 2006.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, Νέες απεικονίσεις πλοίων από το χώρο της αρχαίας πόλης της Σάμου, *Πρακτικά Συνεδρίου για την «Ανάδειξη του αρχαίου πλοίου Σάμαινα»*, Πυθαγόρειο 2008.
- Μ. ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ, στο *Έρωσ, από τη Θεογονία του Ησιόδου στην ύστερη αρχαιότητα* (κατ. έκθεσης, Ν.Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ επιμ.), Αθήνα 2009.
- Ε. ΓΕΡΟΥΣΗ, Κεραμικά παλαιοχριστιανικών χρόνων από την περιοχή «Επισκοπείου» Σάμου, *ΑΔ 47* (1992), *Μελέτες*, Αθήνα 1997.
- Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *ΑΔ 42* (1987), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1992.
- Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *ΑΔ 46* (1991), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1996.
- Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *ΑΔ 47* (1992), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1997.
- Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Αρχαία Σάμος: Η περιοχή της άνω πόλης, *Σαμιακές Μελέτες 3*, Αθήνα 1999.
- Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Τα υπαίθρια ιερά της Κυβέλης στην αρχαία Σάμο, *Πεμπτουσία τ. 6*, 2003.
- Σ. ΓΙΟΚΑΡΙΝΗΣ, Μια μικρή ξενάγηση στη νέα πτέρυγα του Μουσείου Σάμου, *Σαμιακές Μελέτες 6* (2003-2004), 41-54.
- Κ. ΔΑΜΙΑΝΙΔΗΣ, Διερεύνηση της μορφής του αρχαίου τύπου σκάφους που αναφέρεται ως Σάμαινα, *Πρακτικά Συνεδρίου για την «Ανάδειξη του αρχαίου πλοίου Σάμαινα»*, Πυθαγόρειο 2008.
- Φ. ΔΡΟΣΟΓΙΑΝΝΗ, Δύο σαμιακά τοπωνύμια, *ΑΕ* 1989.
- Δ. ΕΥΑΓΓΕΛΙΔΗΣ, *Αρχαιολογική Έφημερίς*, 1924.
- Φ. ΖΑΦΕΙΡΟΠΟΥΛΟΥ, *ΑΔ 48* (1993), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1998.
- Γ. ΚΑΡΛΑ, Η ιωνική Σάμος στον Στράβωνα, *Σαμιακές Μελέτες 1*, Αθήνα 1994, 249-265.
- Γ. ΚΑΡΛΑ-KOEN VANHARGENDOREN, *Fontes Graeci / Sami 1*, Η Σάμος στις πηγές από τον 8ο έως τον 6ο αι., *Σαμιακές Μελέτες 3* (1997-1998), 79-86, όπου και βιβλιογραφία.
- Ε. ΚΡΗΤΙΚΙΔΗΣ, *Τοπογραφία, αρχαίοι ναοί της Σάμου μετ' ανακαλυφθεισών επιγραφών*, Εν Ερμούπολει 1867.
- Ε. ΚΡΗΤΙΚΙΔΗΣ, *Αρχαιολογία, αρχαία και σημερινή της Σάμου*, Εν Ερμούπολει 1869.
- Ν. ΠΑΠΑΧΑΤΖΗ, *Παυσανίου, Ελλάδος Περιήγησις*, Αττικά 2,3. Βοιωτικά-Φωκικά IX 11,5 και 13,1 και 14,1, X 9,10 και 12,5 και 26,6 και 38, 6. Μεσσηνιακά-Ηλιακά V 13,8 και IV 23,6. Αχαϊκά-Αρκαδικά V 19,2, VI 2,9 και 3,14-16 και 13,5, VII 28,9 και 4,1-7 και 5,4 -13 και 10,1, VIII 14,8 και 23,5. Κορινθιακά-Λακωνικά II, 13,2 και 31,6, III 12,10.
- Α. ΣΙΜΩΣΙ, *Ο «κλειστός» πολεμικός λιμένας της Σάμου*, έκδ. Πνευματικό Ίδρυμα Ν. Δημητρίου, Αθήνα 2009.
- Ε. ΣΤΑΜΑΤΙΑΔΗΣ, *Σαμιακά*, τ. 1, Σάμος 1862.
- Μ. ΤΙΒΕΡΙΟΣ, Ευρήματα από την Ταρτησσό στο Ηραίο της Σάμου, στο *Οι αρχαίοι Έλληνες στην Ισπανία* (κατ. έκθεσης), Αθήνα 1998.
- J. P. de TOURNEFORT, *Ταξίδι στην Κρήτη και τις νήσους του αρχιπελάγους 1700-1702*, Πανεπιστημιακές Εκδόσεις Κρήτης, Ηράκλειο 2003.
- Ν. ΤΣΑΓΚΑΣ, Η νήσος Σάμος στο έργο του Θουκυδίδη. *Σαμιακές Μελέτες 7* (2005-2006), 45-46.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ 22* (1967), *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1968.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ 23* (1968) *Β2 Χρονικά*, Αθήνα 1969.

- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Σάμος, Δυτική Νεκρόπολις, *AAA* 1969, 305-318.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 24 (1969) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1970.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *Κέρνος, Τιμητική προσφορά στον καθηγητή Γ. Μπακαλάκη*, Θεσσαλονίκη 1972.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 25 (1970) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1973.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 26 (1971) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1975.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 28 (1973) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1977.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 29 (1973/1974), *B3 Χρονικά*, Αθήνα 1978.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Ένα ιερό της Αρτέμιδος στη Σάμο, *AAA* 1980, 202-205.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Επιγραφές Σάμου I, *ΑΔ* 32 *Χρονικά* (1982), 70-79.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 30 (1975) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1983.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 32 (1977) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1984.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Επιτάφιος βωμός από τη Σάμο, *Αμητός, Τιμητικός τόμος για τον καθηγητή Μ. Ανδρόνικο*, Θεσσαλονίκη 1986.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 34 (1979), *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1987.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *ΑΔ* 35 (1980) *B2 Χρονικά*, Αθήνα 1988.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Τέσσερα κλειστά σύνολα από τη Σάμο, *Α' Συνάντηση ελληνιστικής κεραμικής 1986*, Ιωάννινα 1989, 95-96.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από τη Σάμο, *Β' Συνάντηση Ελληνιστικής Κεραμικής*, Αθήνα 1990, 139-144.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Σκύφοι με ανάγλυφη διακόσμηση από τη Σάμο, *Πρακτικά της Β' Συνάντησης για την ελληνιστική κεραμική*, Αθήνα 1990.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Πήλινες μήτρες «μεγαρικών» σκύφων από τη Σάμο, *Γ' Συνάντηση Ελληνιστικής Κεραμικής*, Θεσσαλονίκη 1991, Αθήνα 1994, 294-301.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Το Αιγαίο και ο ελληνικός κόσμος, *Ελληνιστική Κεραμική από το Αιγαίο*, Μυτιλήνη 1994, 14-24.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Κεραμική από ένα σαμιακό αποθέτη της ύστερης ελληνιστικής περιόδου, *Ελληνιστική Κεραμική από το Αιγαίο*, Μυτιλήνη 1994, 146-163.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Πόλη και Νεκροπόλεις. Η Σάμος κατά την αρχαϊκή εποχή, *Σαμιακές Μελέτες* 4 (1999-2000), 19-39.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Η κεραμική στο Αιγαίο κατά την ελληνιστική περίοδο, *Χίος τ' έναλος πόλις Οινόπιωνος* (Α. ΑΡΧΟΝΤΙΔΟΥ επιμ.), Χίος 2000, 255-265.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, *Σάμος, Ιστορικός και αρχαιολογικός οδηγός*, εκδ. Έσπερος, Αθήνα 2003.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Σάμος, στο *Αρχαιολογία-Νησιά του Αιγαίου* (Α. ΒΛΑΧΟΠΟΥΛΟΣ επιμ.), Αθήνα 2003.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, Αρχαία Σάμος: Η πόλη και το ιερό κατά την ελληνιστική και ρωμαϊκή περίοδο. Ανασκαφικές έρευνες και ιστορικά γεγονότα. *Σαμιακές Μελέτες* 7 (2005-2006), 9-44.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Β. ΓΙΑΝΝΟΥΛΗ, *Σάμος, η κυρά των αμπελιών*, εκδ. Πνευματικού Ιδρύματος Ν. Δημητρίου, Αθήνα 2003.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Σάμος, Αρχαία πόλη: νεότερα από το δυτικό μέτωπο της οχύρωσης, *Γενέθλιον* (επιμ. Ν.Χ. ΣΤΑΜΠΟΛΙΔΗΣ), Αθήνα 2006, 295-303.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Η Φίλα και η Σάμος: προβληματισμοί γύρω από ένα βωμό. *Κέρματα φιλίας*, Τιμητικός τόμος για τον Ι. Τουράτσογλου Β', Αθήνα 2009, 91-105.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Πρωτογεωμετρική κεραμική από τη Σάμο και οι φιλολογικές μαρτυρίες, *Ταξιδεύοντας στην κλασική Ελλάδα*, τόμος προς τιμήν του καθηγητή Π. Θέμελη (Π. ΒΑΛΑΒΑΝΗΣ επιμ.), Αθήνα 2011, 325-343.
- Κ. ΤΣΑΚΟΣ, Ο κούρος του Κάβο-Φονιά: και όμως ένας Σαμιάτης, *Επαινος Luigi Beschi*, (Α. ΔΕΛΗΒΟΡΡΙΑΣ, Γ. ΔΕΣΠΙΝΗΣ, Α. ΖΑΡΚΑΔΑΣ επιμ.), Αθήνα 2011, 397-408.
- ΞΕΝΟΓΛΩΣΣΗ**
- E. BERGER, Zum samischen Zeus des Myron in Rom, *MDAI* (R) 76, 1969, 86-92.
- J. BÖHLAU, *Aus ionischen und italischen Nekropolen*, 1898.
- L. BÜRCHNER, *Das ionische Samos II*, München 1896.
- E. BUSCHOR, Heraion von Samos, Frühe Bauten, *AM* 55, 1-99, 1930.
- E. BUSCHOR, Heraion von Samos: Porosfriese, *AM* 58, 1933.
- E. BUSCHOR, Altsamische Grabstelen, *AM* 58, 1933.
- E. BUSCHOR und H. SCHLEIF, Heraion von Samos: Der Altarplatz der Frühzeit, *AM* 58, 1933.
- E. BUSCHOR, Gruppe des Myron, *AM* 68, 1953, 51-62.
- E. BUSCHOR, *ΑΔ* 17 (1961/1962), Β' *Χρονικά*, Αθήνα 1963, 279-280.
- W. BUTTLER, Vorgeschichtliches in der Stadt Samos, Nachträge, *AM* 60-61, 1935-1936.
- L. CURTIUS, Samiaca I, *AM* 21, 1906, 151-185.
- DROSSOYIANNI P. and OECONOMIDES M., A hoard of Gold Byzantine Coins from Samos, *Revue numismatique* 31 (1989).
- G. DUNST, Archaische Inschriften und Dokumente der Pentekontactia aus Samos, *AM* 87 (1972), 162 κ.ε.
- R. EILMANN, Frühe griechische Keramik im samischen Heraion, *AM* 58, 1933.
- E. FABRICIUS, Alterthümer auf der Insel Samos, *AM* 9, 1884, 163-197.
- R. FELSCH, *Samos II*, Das Kastro Tigani, Bonn 1988.
- B. FREYER-SCHAUENBURG, *Elfenbeine aus dem samischen Heraion*, Hamburg 1966.
- B. FREYER-SCHAUENBURG, *Samos XI*, Bildwerke der archaischen Zeit und des strengen Stils, 1974.
- B. FREYER-SCHAUENBURG, Iphigenie und Artemis, *Anadolu* XXIII, 1984-1997, Ankara 1997.
- B. FREYER-SCHAUENBURG, Die Statue des Trajan auf Samos, *AM* 117, 2002
- E. FREUNER, Samiaka, *AM* 49, 1924, 26-49.
- U. GEHRIG, *Samos IX, Die Greifenprotomen aus dem Heraion von Samos*, Bonn 2004.
- V. GIANNOULI and K. TSAKOS, Samos antique (Pythagorion). La ville et le sanctuaire à l' époque hellénistique et au début de l' époque romaine: découvertes archéologiques et histoire. *Questions d'histoire, l' orient Méditerranéen de la mort d' Alexandre au 1er siècle avant notre ère* (MARIE-THÉRÈSE LE DINAHET, επιμ.), Editions du Temps 2003, 149-175.
- V. GRACE, Samian Amphoras, *Hesperia* 40 (1971), 52 κ.ε.
- N. HELLNER, *Samos XXVI*, Die Säulenbasen des zweiten Dipteros von Samos, Bonn 2009.
- R. HEIDENREICH, Vorgeschichtliches in der Stadt Samos, Die Funde, *AM* 60-61, 1935-1936, 125-183.
- C. HENDRICH, *Samos XXV, Die Säulenordnung des ersten Dipteros von Samos*, Bonn 2007.
- R. HORN, *Samos XII*, Hellenistische Bildwerke auf Samos, 1972. *Inscriptiones Graecae* XII, VI, MM III.
- H. P. ISLER, *Samos IV*, Das archaische Nordtor, Bonn 1978.
- U. JANTZEN, *Samos XX, Die Wasserleitung des Eupalinos, Die Funde*, Bonn 2004.
- V. JAROSCH, *Samos XVIII*, Samische Tonfiguren aus dem Heraion von Samos, Bonn 1994.
- H. JOHANNES, Die Säulenbasen vom Heratempel des Rhoikos, *AM* 62, 1937, 13-37.
- H. KIENAST, *Samos XV*, Die Stadtmauer von Samos, Bonn 1978.
- H. KIENAST, *Fundamentieren in schwierigem Gelände: Fallstudien aus dem Heraion von Samos*, Internationales Kolloquium in Berlin, 1990.

- H. KIENAST, Zum heiligen Baum der Hera auf Samos, *AM* 106, 1991.
- H. KIENAST, Die Basis Geneleos-Gruppe, *AM* 107, 1992.
- H. KIENAST, Topographische Studien im Heraion von Samos, *AA* 1992.
- H. KIENAST, *Samos XIX*, Die Wasserleitung des Eupalinos auf Samos, Bonn 1995.
- U. KÖHLER, Inschriften der Kleruchen auf Samos, *AM* 7, 1882, 367-376.
- U. KÖHLER, Inschrift von Samos, *AM* 10, 1885, 32-37.
- B. KREUZER, *Samos XXII*, Die attisch schwarzfigurige Keramik aus dem Heraion von Samos, Bonn 1998.
- E. KUNZE, Ionische Kleinmeisterschalen, *AM* 59, 1934, 81-122.
- H. KYRIELEIS, Archaische Holzfunde aus Samos, *AM* 95, 1980.
- H. KYRIELEIS, *Samos X*, Der grosse Kuros von Samos, Bonn 1996.
- B. LAUM, *Εισαγωγεῖς* auf Samos, *AM* 38, 1913, 51-61.
- W. MARTINI, *Samos XVI*, Das Gymnasium, Bonn 1984.
- W. MARTINI und CORN. STECKNER, *Samos XVII*, Das Gymnasium von Samos und das frühbyzantinische Kloostergut, Bonn 1993.
- V. MILOJČIĆ, *Samos I*, Die prähistorische Siedlung unter dem Heraion, Bonn 1961.
- A. MOUSTAKA, Grossplastik aus ton aus dem Heraion von Samos, *AM* 124, 2009.
- D. OHLY, Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos I, *AM* 65, 1940, 57-102.
- D. OHLY, Frühe Tonfiguren aus dem Heraion von Samos II, *AM* 66, 1941, 1-16.
- R. OLMOS, Tras los pasos de Heracles: de la Iberia real à la recreación de una Iberia griega, στο *Οι αρχαίοι Έλληνες στην Ισπανία* (κατάλογος έκθεσης), Αθήνα 1998.
- U. PELTZ, *Nägel, Stifte, Niete, Befestigungstechnik im samischen Heraion*, 2011.
- M. PIPILI, Samos, the Artemis sanctuary. The laconian pottery, *Jahrbuch des Deutschen Archaeologischen Instituts* 116, 2001 (2002).
- M. SCHEDE, Mittelilungen aus Samos, *AM* 37, 1912, 199-218.
- M. SCHEDE, Aus dem Heraion von Samos, *AM* 44-45, 1919-1920, 1-46.
- M. SCHEDE, Zweiter vorläufiger Bericht über die von den Berliner Staatlichen Museen unternommenen Ausgrabungen auf Samos, *AM* 54, 1929.
- H. SCHLEIF, Der grosse Altar der Hera von Samos, *AM* 58, 1933.
- H. SCHLEIF, Heraion von Samos: Das Vorgelände des Tempels, *AM* 58, 1933.
- A. M. SCHNEIDER, Samos in frühchristlicher und byzantinischer Zeit, *AM* 54, 1929, 96-141.
- T. SCHULZ, *Samos XXIV*, Die römischen Tempel im Heraion von Samos, Band I, die Prostyloi, Bonn 2002.
- G. SHIPLEY, *A history of Samos*, Great Britain 1987.
- W. TECHNAU, Griechische Keramik im samischen Heraion, *AM* 54, 1929, 6-64.
- R. TÖLLE-KASTENBEIN, *Samos XIV*, Das Kastro Tigani, Bonn 1974.
- J. TOURATSOGLU-K.TSAKOS, Economy and trade routes in the Aegean. The case of Samos (archaic to hellenistic times), *Μελετήματα* 53 (CH. PAPAGEORGIOUDOU-BANIS and ANG. GIANNIKOURI επιμ.), Athens 2008, 105-137 και στο *Σαμιακές Μελέτες* 8 (2007-2008), 11-51.
- K. TSAKOS, Stadt und Nekropolen: Samos in der archaischen Epoche, *Samos, Die Kasseler Grabung 1894*, (P. GERCKE, W. LÖWE εκδ.), Kassel 1996, 120-131.
- K. TSAKOS, Die archaischen Gräber der Westnekropole von Samos und der Datierung der samischen Athenienstelen, *Arch. Anz.* 2001, 451-466.
- K. TSAKOS, Die Stadt Samos in der geometrischen und archaischen Epoche, Frühes Ionien, Eine Bestandsaufnahme, *Panionion Symposium Güzelcamli*, Milesische Forschungen 5, 2007, 189-199.
- K. TSAKOS, *Samos*, στο W. HÖPFNER, *Ionien-Brücke zum Orient*, Darmstadt 2011, 84-98.
- M. VIGLAKI-SOFIANOU, στο *Gifts for the gods, images from egyptian temples*, Metropolitan Museum of N. York, 2007.
- M. VIGLAKI-SOFIANOU and P. MARANTIDOU, The Cypriot collection in the Archaeological Museum of Samos: a new exhibition, στο *Cyprus and the East Aegean Intercultural Contacts from 3000 to 500 BC*, An international archaeological symposium at Pythagoreion Samos 2008, (eds. V. KARAGEORGHIS and OU. KOUKA), Nicosia 2009.
- H. WALTER, *AD* 18 (1963), B2 *Χρονικά*, Αθήνα 1965, 286-296.
- H. WALTER, *Samos V*, Frühe samische Gefässe, Bonn 1968.
- H. WALTER, *Das griechische Heiligtum*.
- E. WALTER-KARYDI, *Samos VII*, Samische Gefässe des 6. Jhs. von Chr., Bonn 1973.
- E. H. WEDEKING, *AD* 19 (1964), B3 *Χρονικά*, Αθήνα 1967, 402-403.
- E. H. WEDEKING, *AD* 20 (1965), B3 *Χρονικά*, Αθήνα 1968, 500-501.
- E. H. WEDEKING, *AD* 27 (1972), B2 *Χρονικά*, Αθήνα 1977.
- T. WIEGAND, Antike Skulpturen in Samos, *AM* 15, 1900, 145-214.
- T. WIEGAND, Inschriften aus Kleinasien, *AM* 20, 1905, 323-330.
- T. WIEGAND, Archaische Statue in Samos, *AM* 21, 1906, 87-88.
- T. WIEGAND, Erster vorläufiger Bericht über die von den Königlichen Museen unternommenen Ausgrabungen in Samos, *AM* 36, 1911.
- W. WREDE, Vom Misokampos auf Samos, *AM* 54, 1929, 65-95.
- W. WREDE, Vorgeschichtliches in der Stadt Samos, Fundtatsachen, *AM* 60-61, 1935-1936.

ΠΡΟΕΛΕΥΣΗ ΑΡΧΕΙΑΚΩΝ ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΩΝ

Σελ. 4-5, 374-375: Φωτογραφικό αρχείο Εκδόσεων Ολκός

Σελ. 18, 23, 62, 65, 350, 351: Φωτογραφικό αρχείο Μαρίας Βιγλάκη-Σοφianού

Σελ. 21, 26, 28, 30, 42, 68, 69: Φωτογραφικό αρχείο Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου Αθηνών

Σελ. 66, 73, 77: Φωτογραφικό αρχείο ΚΑ΄ ΕΠΚΑ (αεροφωτογραφίες Κ. Ξενικάκης)

ΣΤΙΣ ΣΕΛΙΔΕΣ ΠΟΥ ΑΚΟΛΟΥΘΟΥΝ :

Luigi Mayer. Το λιμάνι του Βαθέος, ο αρχαίος Πάνορμος. Επιχρωματισμένη λιθογραφία (αρχές 19ου αι.).

Σ Α Μ Ο Σ

ΤΑ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΑ ΜΟΥΣΕΙΑ

Κείμενα:

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΤΣΑΚΟΣ
ΜΑΡΙΑ ΒΙΓΛΑΚΗ-ΣΟΦΙΑΝΟΥ

Φωτογραφίες:

ΣΩΚΡΑΤΗΣ ΜΑΥΡΟΜΜΑΤΗΣ

Σχεδιασμός και καλλιτεχνική επιμέλεια:

ΔΗΜΗΤΡΗΣ ΚΑΛΟΚΥΡΗΣ

ΔΙΑΧΩΡΙΣΜΟΙ : *INDIGO GRAPHICS*

ΕΠΕΞΕΡΓΑΣΙΑ ΕΙΚΟΝΩΝ : *ΝΙΚΟΣ ΛΑΓΟΣ, ΕΛΙΖΑ ΚΟΚΚΙΝΗ*

ΕΚΤΥΠΩΣΗ : *ΦΩΤΟΛΙΟ & ΤΥΡΙΚΟΝ ΑΕ*

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ : *Γ. ΗΛΙΟΠΟΥΛΟΣ*

ΤΥΠΟΓΡΑΦΙΚΗ ΔΙΟΡΘΩΣΗ : *ΠΑΝΤΕΛΗΣ ΜΠΟΥΚΑΛΑΣ*

Εκδοτική φροντίδα:

ΕΙΡΗΝΗ ΛΟΥΒΡΟΥ

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟ ΑΥΤΟ ΤΥΠΩΘΗΚΕ ΣΕ ΧΑΡΤΙ HANNOART SILK 170 ΓΡΑΜΜ. ΣΕ 7.100 ΑΝΤΙΤΥΠΙΑ
ΤΟΝ ΟΚΤΩΒΡΙΟ ΤΟΥ 2012 ΣΤΗΝ ΑΘΗΝΑ

